

Csillag a holló árnyékában

Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon

Csillag a holló árnyékában

VITÉZ JÁNOS

ÉS A HUMANIZMUS KEZDETEI

MAGYARORSZÁGON

Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása
2008. március 14 - június 15.

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
Budapest, 2008

Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár
Felelős kiadó Monok István főigazgató

© Országos Széchényi Könyvtár
© Földesi Ferenc et al.; 2008

A kiállítás kurátora és a katalógus szerkesztője: FÖLDESI FERENC

A kötetet tervezte LENGYEL JÁNOS

A kiállítást tervezte HÉJJAS PÁL

A kiállítást kivitelezte a Kiáll Kft.

Anyanyelvi lektor: NYERGES JUDIT

Kölcsönző intézmények:

Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár
Győr, Egyházmegyei Könyvtár
Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár
München, Bayerische Staatsbibliothek
Roma, Biblioteca Apostolica Vaticana
Salzburg, Stiftsbibliothek St. Peter
Wien, Benediktinerabtei U. L. Fr. zu den Schotten
Wien, Österreichische Nationalbibliothek

Tárgyfotók: © kölcsönző intézmények
Az Országos Széchényi Könyvtár tárgyfotóit
HAPÁK JÓZSEF és KARASZ LAJOS készítette.

Színbontás: GMN Repro Kft.
Nyomdai előkészítés: W-Press Kft.
Nyomdai előállítás: Alföldi Nyomda
Debrecen

TARTALOMJEGYZÉK

MADAS EDIT:

A középkori könyvkultúra továbbélése Magyarországon
az 1430-as évektől az 1470-es évek végéig

7

BORECZKY ANNA:

A magyarországi könyvfestészet emlékei Vitéz János korából
Katalógustételek – I. terem

23

FÖLDESI FERENC:

Tudósok és könyvek társasága. Vitéz János könyvtára

88

EKLER PÉTER:

Propugnacula Christianitatis – studia humanitatis.
Bizánc és az Itáliában tevékenykedő bizánci humanisták kapcsolata
Magyarországgal a XV. század középső harmadában

101

ZSUPÁN EDINA:

Vitéz János Leveleskönyve. Prológus
Katalógustételek – II. terem

113

HORVÁTH ISTVÁN:

Vitéz János érsek esztergomi palotájának kutatásáról
Katalógustételek – III. terem

191

A katalógustételek szerzői

234

Irodalomjegyzék

234

A kiállított kötetek jegyzéke

247

A középkori könyvkultúra továbbélése Magyarországon
az 1430-as évektől az 1470-es évek végéig

Vitéz János a hagyomány szerint 1408-ban, vagyis éppen 600 éve született a Kőrös megyei Zrednán (ma Horvátország). A Hunyadi Mátyás trónra lépésének 550. évfordulójára meghirdetett „Reneszánsz Év” méltó alkalom arra, hogy megemlékezzünk az itáliai humanista kultúra magyarországi meghonosításában kulcsszerepet játszó Vitéz Jánosról is.

A jelen tanulmányban a címben jelzett mintegy 50 év hazai könyvkultúrája kerül vázlatos bemutatásra, nagyjából Vitéz János († 1472) aktív működésének időszaké. A korszakot – a Vitéz tiszteletére rendezett kiállításához hasonlóan – a középkori könyvhasználat felől közelítjük meg, mert műveltségének újszerűsége és kezdeményezéseinek hatása ebből a perspektívából jól érzékelhető. Az ő könyveiről a jelen kötet egy másik tanulmányában lesz szó,¹ így e helyen a reneszánsz könyvkultúráját is inkább csak érintjük. A továbbélő középkori könyvműfajok esetében viszont rámutatunk a reneszánsz jegyek megjelenésére.

Közismert, hogy a középkori magyarországi könyvállomány jelentős része a kül- és belháborúk, a török hódoltság és a reformáció következtében elpusztult. Vitéz János korában azonban virágoztak a nagy könyvigényű középkori egyházi intézmények és a királyi udvari élet. A városi polgárság körében is növekedett az írni-olvasni tudók száma. A könyvek természetes pusztulásával és a háborúknak, tűzvészeknek köszönhető könyvveszteségekkel számolva is több tízezer kötet lehetett jelen Magyarországon a 15. század közepén,² java részben a korábbi századok örökségeként. A régi kódexek jelentős hányada azonban használatban maradt, az új könyvek száma pedig gyorsan gyarapodott. Az 1430 és 1480 közötti évek sok ezer kötetes *élő* könyvállományból csak néhány tucat könyv maradt fenn napjainkra. Mégis elég megbízhatóan rekonstruálhatók segítségükkel a hagyományos könyvhasználati szokások, és jól megragadhatók a könyvek tartalmában, előállításában vagy a hozzájuk való viszonyban megjelenő újdonságok.

¹ FÖLDESI Ferenc: *Tudósok és könyvek társasága. Vitéz János könyvtára.*

² MEZEY László: *Fragmenta codicum. Egy új forrásterület feltárása.* MTA I. Osztályának Közleményei 1978, 65-90. A pergamenkódexek gyakran 200-300 évig is használatban voltak, később pedig, ha baj nem érte az intézményt, a káptalani vagy kolostori könyvtárak polcain háborítatlanul megőrizték őket. Ld. A 11. század végén alapított zágrábi püspökségnek az alapítás idején juttatott liturgikus kódexeket. (Legutóbb SZENDREI Janka: *A „mos patriae” kialakulása 1341 előtti hangjegyes forrásaink tükrében.* Budapest 2005.) A káptalani javak esetenkénti pusztulásáról ld. MADAS-MONOK 2003, 44.

1. A tanuláshoz és az értelmiségi hivatások gyakorlásához használt „középkori” könyvek

Az itt következő kötetek általában igénytelen küllemű, személyre szabott, latin nyelvű papírkódexek, melyek nem megjelenésük, hanem tartalmuk alapján vallanak tulajdonosaik szellemi igényességéről, hivatásszeretetről. A bennük fel-felbukkanó magyar szavak a latin nyelvű írásbeliség és az anyanyelvű szóbeliség folyamatos érintkezését jelzik.

a. Iskoláskönyvek

A 15. században 14 székeskáptalan és 28 társaskáptalan működött Magyarországon, s mellettük alap- és középfokú képzettséget biztosító káptalani iskolák. Az érseki székhelyeken egyetemi végzettséggel rendelkező magiszternek kellett a teológiát tanítania, a püspöki székhelyeken pedig kánonjogtanárnak az egyházjogot. Az esztergomi káptalani iskola a középkori Magyarország egyik legrangosabb oktatási intézménye volt. Az iskola célja a káptalani teendők elvégzőinek kinevelése és a papi utánpótlás biztosítása volt. Megbízható középfokú végzettséget adott, ami egyházi és világi értelmiségi pályára egyaránt alkalmassá tett, s emellett egyetemi stúdiumokra is felkészített.

Az esztergomi iskola 15. századi tananyagát két kódex őrizte meg. Az 1419 és 1423 között előadott „artes” anyagból ad ízelítőt egy 14 részből álló kolligátum (Kat. sz. 1).³ a nyelvtani alapismereteken (Donatus) már túl voltak a diákok, a 13. századi Johannes de Garlandia hexameteres szinonima-szótárát és az álszenvedő igéket tanulták éppen. A magyarázat latinul folyt, de egy-egy ismeretlen szó jelentését magyarul is megmondta a tanár, amit a tanuló a sorok közé gondosan le is jegyzett. A tankönyv számtani, naptárszámítási és csillagászati fejezetekben igen gazdag: Alexander de Villa Dei és Johannes de Sacrobosco általánosan ismert művei mellett közép-európai szerzők (Johannes de Polonia és Johannes de Erfordia) *computusai* is szerepelnek benne.

A másik kolligátumot (Kat. sz. 2) már a pasztorációra készülõ nagyobb növendékek másolták 1463 és 1476 között. A kötet egy bőven kommentált verses Tízparancsolatot, a miséről és a szentségekről szóló traktátusokat, valamint egy gazdag beszédminta gyűjteményt tartalmaz. Az anyanyelvű magyarázatokból ez is megőrzött jó néhány magyar szót. Még egy, grammatikai, naptárszámítási és teológiai tananyagot vegyesen tartalmazó iskoláskönyv maradt fenn a korból, ez a pécsváradi bencés kolostorban készült 1426 és 1435 között.⁴ A 15. században a káptalani és a kolostori iskolák mellett egyre jelentősebbek lettek a plébániai iskolák is, de Szalkai László, a későbbi esztergomi érsek nevezetes sárospataki iskolai jegyzetei már a vizsgált korszak után, 1489-90-ben készültek.⁵

³ Ebben a formában a jelen katalógus tételszámaira hivatkozunk.

⁴ HOLL Béla: *Egy ismeretlen középkori iskoláskönyv és verses magyar nyelvemlék 1433-ból*. Magyar Könyvszemle 1984, 3–23.

⁵ *Kódexek* 1985, 174. sz.

Ezek az iskoláskönyvek viszonylag olcsó papírkódexek, melyek szövegeit a tanulók maguk másolták bastarda vagy gótikus kurzív írással, igyekezve a helyet is a lehető legjobban kihasználni. Több tanév anyagát általában később kötötték egy kötetbe. A magyar nyelvű glosszák a latin nyelv elsajátítását segítették esetükben.

Budai János barsi főesperes a 14. század végén szegény tanulók számára is biztosítani kívánta a külföldi tanulmányok lehetőségét, s ezért az esztergomi káptalani iskola mellett egy kollégiumot alapított. A *Collegium Christi* tagjai a középfokú ismereteket a káptalani iskolában szerezték meg, s ezután az alapítvány költségén Bécsben, Prágában, Krakkóban, vagy valamelyik itáliai egyetemen tanulhattak tovább. A kollégiumnak önálló könyvtára is volt, a könyvekbe belevezették a tulajdonos intézmény nevét, melynek következtében máig azonosíthatóak. A kollégium egykori könyvei közé tartozik egy fontos jogi kommentár, mely IX. Gergely pápa *Dekretálisaihoz* készült, s melyet Darvas Simon másolt Padovában a 15. század közepén (Kat. sz. 3). Ott szerezte meg Kozárdi László, az egyházjog doktora a kollégium számára. Legkevesebb ötven könyve volt a kollégiumnak, közülük eddig nyolc kötetet sikerült identifikálni: egy Bibliát, két könyvet az artes-fakultás tananyagával, két kánonjogi és három teológiai tartalmú kötetet.⁶ A 15. századiak ezek közül is papírkódexek, valóban az egyetemi tanulmányokat, a tudományos elmélyülést segítették, de azt is elárulják, hogy a háttérben álló intézmény nem volt nagyon tehető.

b. A kanonokok egyetemjárása és könyvhasználata, káptalani könyvtárak

A káptalanokra ruházott szakszolgálati teendők meghatározott műfajú könyvek állandó használatával jártak, s egyúttal megszabták e réteg műveltségét és a káptalani könyvtárak jellegét is. A káptalan tagjainak eredendő kötelessége volt a rájuk bízott egyházban a liturgia (mise, zsoltosma) elmélyült végzésének és méltó külsőségeinek biztosítása. (A személyes jelenlét csak kezdetben volt kötelező.) Emellett segédkeztek az egyházmegye vezetésében, részt vettek az egyházi bírásokban, hiteleshelyi teendőket láttak el és gondoskodtak az iskola fenntartásáról. (A nem püspöki székhelyen működő társaskáptalanok közül csak a legnagyobbak működtek hiteleshelyként és rendelkeztek önálló iskolával.)

Gazdag káptalanokban a főbb méltóságok komoly javadalommal jártak, amely birtokosuknak olyan megélhetést biztosított, hogy a tulajdonképpeni munka elvégzését fizetett helyettesekre bízhatták. A jól jövedelmező javadalmak külföldi egyetemi tanulmányokat is lehetővé tettek, s e magasan képzett értelmiségiek – egyházi javadalmukkal – gyakran királyi szolgálatba álltak. Ez fordítva is működött, az értelmiségi szolgálatokat a mindenkor király általában egy vagy több egyházi javadalommal fizette meg. A királyoknak a 14. századtól joga volt a püspöki székek és a kanonoki stallumok betöltéséhez. A káptalan így

⁶ KÖRMENDY Kinga: *Az esztergomi Collegium Christi és könyvtára a XIV-XVI. században*. Magyar Könyvszemle 1983, 1–20; KÖRMENDY 2007, 76–80.

nyújtott biztos anyagi hátteret az egyházon belüli, s az azon kívül eső értelmiségi munka számára is.⁷

A 15. század első harmadából három terjedelmes káptalani leltár részeként fennmaradt a veszprémi- (153 kötet), a pozsonyi- (82 kötet) és a zágrábi (226 kötet) káptalan könyvjegyzéke.⁸ A liturgikus könyvek túlsúlya a liturgikus kötelezettségekből adódott. Jogi könyvekre állandóan szükség volt a szentszéki bíráskodásban, a zsinatokon, az egyházlátogatási jegyzőkönyvek felvételénél és a hiteleshelyi tevékenységekben stb. A veszprémi könyvjegyzék a jogi tanulmányok jelentőségét bizonyítja. Zágrábban az ún. naturáliákat, az arisztotelészi és középkori értelemben vett természettudományt is, egyetemi szintű könyvanyag képviselte, elsősorban *quaestiók* és *summák*, s ugyanez jellemző az orvosi könyvekre is. A veszprémi és a pozsonyi könyvjegyzék egyaránt közömbösséget jelez a teológiával mint tudománnyal szemben. Mindkét könyvtárat a bibliakommentárok nagy száma jellemzi, egyébként pedig csak az alpművekre szorítkoznak. A zágrábi bibliotheca e tekintetben is gazdagabb és színvonalasabb is volt a többinél: *Sententia*-kommentárok, teológiai *traktátusok* és *quaestiók* is találhatóak benne és Petrus Lombardus *Sententiáinak* hat példánya. A káptalani könyvtárak állománya elsősorban nem vásárlással vagy másolással gyarapodott, hanem a püspökök és a káptalan tagjainak adományaival, hagyatékával.

A könyvtár használatával kapcsolatban a könyvjegyzéknél fontosabb dokumentum a veszprémi székesegyház egy másik leltára, melybe az 1482 és 1504 közötti időszakból 24 könyvkölcsönzést jegyeztek fel.⁹ Mivel a káptalani méltóságoknak egyrészt módjuk volt magánkönyvtárat létesíteni, másrészt igénybe vehették a helyettesek munkáját, a könyvek kölcsönzői javarészt a kanonokok voltak. Elsősorban jogi műveket kölcsönöztek, de vettek ki könyveket a könyvtárból egyetemi tanulmányokhoz vagy segédkönyvként a székesegyházi oktatáshoz (sublector). A könyvek nemcsak gyakorlati célt szolgáltak, hanem az önképzést, a tudós elmélyülést is.

Az esztergomi káptalannak nem maradt fenn középkori könyvjegyzéke, viszont Körmeny Kinga kutatásainak köszönhetően az esztergomi kanonokok külföldi egyetemjárása és könyvhasználata kimerítően feltárt.¹⁰ A vizsgált időszakban kb. 45 esztergomi kanonok egyetemi tanultságáról van adat. Könyveiket egyetemi tanulmányaik során szerezték be, melyek javarészt teológiai és jogi kéziratok. Körmeny Kinga a korszakunkon már kívül első humanista nemzedékről is fontos megállapítást tesz: „Kettéváltak olvasmányaik. Az egyéni érdeklődést tükröző köteteik többnyire humanista szerzők művei, antik auktorok kiadásai. A szakműveltséget hordozó kötetek tartalma a középkori skolasztikus felsőfokú iskolázottsághoz kapcsolódik. Liturgikus, és kánonjogi kézírataikat, és már nyomtatott könyveiket is

⁷ MÁLYUSZ 1971.

⁸ MADAS–MONOK 2003, 43–48.

⁹ SOLYMOSI László, Könyvhasználat a középkor végén. In: *Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról*. Szerk. SZELESTEI N. László, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1989, 77–119.

¹⁰ KÖRMENDY 2007, Adattár.

digni et regis cardis
 felix cognoscit
 de galilea cum
 preside eorum
 et tunc
 sic conca hoc
 ad hoc dicit que
 eripit pars
 pp qm

tunc facti videri debet si ego glorifico me
 et ego ma
 et hanc unquam
 in diebus
 dicitur hanc
 vobis aperit
 ut dicit in quo
 ad hoc dicit que
 et ego facio
 et ego facio
 et ego facio

Quia nra nihil est est pat nra qui
 glorificatus est pp qm
 pp qm
 et ego facio
 et ego facio
 et ego facio

glorificat me quoniam vos dicitis quia dixi
 et ego ma
 et hanc unquam
 in diebus
 dicitur hanc
 vobis aperit
 ut dicit in quo
 ad hoc dicit que
 et ego facio

ut est et non cognovistis unum: ego autem
 cognovi pp qm
 pp qm
 et ego facio
 et ego facio
 et ego facio

noni unum et si dixero quia nescio qui ego
 cognovi pp qm
 pp qm
 et ego facio
 et ego facio
 et ego facio

semper vobis nuntio de suo unum et
 cognovi pp qm
 pp qm
 et ego facio
 et ego facio
 et ego facio

semper unum suo debeat pro
 cognovi pp qm
 pp qm
 et ego facio
 et ego facio
 et ego facio

vultu ut videret diem unum
 cognovi pp qm
 pp qm
 et ego facio
 et ego facio
 et ego facio

gratius est: dixerunt pro unum ad eum
 cognovi pp qm
 pp qm
 et ego facio
 et ego facio
 et ego facio

Quinquaginta annos mundum habere
 cognovi pp qm
 pp qm
 et ego facio
 et ego facio
 et ego facio

debeat unum videret dixit me unum ante
 cognovi pp qm
 pp qm
 et ego facio
 et ego facio
 et ego facio

unum dico vobis quinquaginta annos debeat unum

factis no qm ut vobis
 pp qm
 et ego facio
 et ego facio

fuerit ego sum tulerunt pro lapidibus unum
 pp qm
 et ego facio
 et ego facio

ut iacrent in unum hinc ante descendit si
 pp qm
 et ego facio
 et ego facio

Et unum de templo: Iohannis octavo capitulo
 pp qm
 et ego facio
 et ego facio

factis no qm ut vobis
 pp qm
 et ego facio
 et ego facio

fuerit ego sum tulerunt pro lapidibus unum
 pp qm
 et ego facio
 et ego facio

ut iacrent in unum hinc ante descendit si
 pp qm
 et ego facio
 et ego facio

Et unum de templo: Iohannis octavo capitulo
 pp qm
 et ego facio
 et ego facio

factis no qm ut vobis
 pp qm
 et ego facio
 et ego facio

fuerit ego sum tulerunt pro lapidibus unum
 pp qm
 et ego facio
 et ego facio

ut iacrent in unum hinc ante descendit si
 pp qm
 et ego facio
 et ego facio

Et unum de templo: Iohannis octavo capitulo
 pp qm
 et ego facio
 et ego facio

factis no qm ut vobis
 pp qm
 et ego facio
 et ego facio

1. Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 98., f. 106r (Kat. sz. 5)

elsősorban szakszolgálatokban forgatták. Szakmai felkészültségükben a kánonjogé a döntő szerep.”¹¹

A magyarországi egyetemalapítási kísérletek (Pécs 1367, Óbuda 1395, 1410) kudarca miatt Magyarország volt a nyugati keresztény országok között az egyetlen, ahol nem volt tartósan működő egyetem. Ennek következménye tükröződött a hazai könyvkultúrában és az irodalomban is: teljes egészében hiányzott a tudományos műhelymunka, a hazai szerzőktől származó értekezések, kommentárok, viták (quaestio disputaták), melyek megalapozhatók volna az elvont tudományok rendszeres művelését. Vitéz János Mátyás királlyal együtt felismerte a helyzet súlyosságát, de az ő egyetemalapítási kísérletük (Pozsony, 1465) sem vezetett tartós eredményre.

c. A pasztoráció segédkönyvei

A keresztény tanítás és a magasabb kultúra a plébániatemplomokon és a pasztorációban résztvevő szerzetesrendeken keresztül jutott el a társadalom legszélesebb rétegeihez. Mintegy 3000 falusi, kis- és mezővárosi plébánia volt az országban. A plébániák papságának legfontosabb feladata az istentiszteleti szertartások végzése, a szentségek kiszolgáltatása és a hívek lelki gondozása volt, ami a keresztségre való felkészítéstől a temetésig tartott. A 15. században mind a plébánosok végrendeletei, mind a plébániák könyvjegyzékei e réteg növekvő tanultságáról, érdeklődésének kiszélesedéséről, könyvgyűjtési ambícióiról vallanak.¹² Könyveik mégis elsősorban a papi- és lelkipásztori hivatást szolgálták. A két feladatkör közös segédkönyvei voltak az olyan praktikus teológiai összefoglalások, mint Rainerus de Pisis teológiai ábécéje, a *Pantheologia*¹³ vagy Guido de Monte Rocherio papi kézikönyve, a *Manipulus curatorum*¹⁴. A hit és az erkölcs tanításának legfontosabb eszköze azonban a rendszeres anyanyelvű prédikáció volt. A hívek megnövekedett igényei és az eretnek-mozgalmak következménye lehetett, hogy a 14. század végétől a nagyobb plébániákon a plébános mellé hitszónoki állást szerveztek: Nagybányán 1387-ben, Pécsen, Sopronban, Lőcsén és Kassán a 15. század első felében, Kolozsvárott a 15. század végén. A prédikációra a papnak komolyan fel kellett készülnie, s ehhez könyvekre volt szüksége. A leghasznosabb segédkönyv az év vasárnapjaira és a szentek ünnepeire összeállított latin nyelvű prédikációgyűjtemény volt. A latin nyelvnek köszönhetően egy-egy népszerű sermonarium Európa bármely pontján használható volt, mindenütt az adott közösség nyelvén prédikáltak belőle. Az élő nyelvre való átültetés nyomai a magyar nyelvű glosszák a hazai használatú prédikációs kötetekben. Ilyen a *Sermones*

¹¹ I. m. 143–144.

¹² MÁLYUSZ 1971; MADAS–MONOK 2003, 54–57.

¹³ Matheus de Rupe schönbergi plébános végrendeletében (*Bibliotheca Hungarica* III, 2658) és a selmecbányai plébánia könyvjegyzékében (*Bibliotheca Hungarica* III, 2811).

¹⁴ Bertalan szepesolaszi plébános saját maga által másolt, gazdag tartalmú papi segédkönyvében (Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 65); a sztrezai (Szlavónia) Dezem Máté plébános végrendeletében (*Bibliotheca Hungarica* III, 1301) és Georgius Petri bártfai pap végrendeletében (*Bibliotheca Hungarica* III, 2405).

dominicales (Vasárnapi prédikációk) címen ismert gyűjtemény, mely a pécsi egyházmegyében készült önálló összeállítás (1. kép, Kat. sz. 5). Az ünnepek evangéliumi perikópáit nagyobb betűkkel írták mint a hozzájuk kapcsolódó prédikációkat. A perikópákat önállóan is magyarázták, amit a sok latin és magyar nyelvű glossza tanúsít. A több mint 2000 magyar szót tartalmazó mű hazai népszerűségét jelzi, hogy két példányban maradt fenn. A bécsi egyetemen tanult Aranyasi Gellértfi János nem egy prédikációs könyvet másolt le magának, hanem gazdag tartalmú papi segédkönyvet állított össze, amelyet őt követően több szepesi plébános is haszonnal forgatott (Kat. sz. 4). A kódex tartalmaz egy szepességi használatra alkalmazott esztergomi ordináriust, mely a liturgia végzésének szabályait írja elő; szepesi zsinati határozatokat; a prédikációszerkesztés módját tárgyaló két traktátust; a szentségekre, a gyónásra és a bűnbánatra vonatkozó írásokat, és végül egy pestisről szóló rövid értekezést. A lelkipásztori segédkönyvek ugyancsak díszítetlen, magánhasználatra összeállított papírkódexek. Mivel a prédikációgyűjtemények nagyon keresettek voltak, hamar megtalálták az utat a 15. század közepének nagy felfedezése, a könyvnyomtatás felé.

A filozófiai, egyetemi jellegű dogmatikai vagy exegetikus művek és az ókori auktorok megjelenése egy-egy plébános magángyűjteményében már személyes érdeklődést vagy komolyabb stúdiumokat sejtet. Ezek száma azonban csak a 15. század végén és a 16. század elején növekedett meg, jelezve, hogy az egyetemi tanulmányok és az olcsóbb, nyomtatott könyvek e réteg számára ekkor lettek elérhetőek.

2. Világi tárgyú középkori könyvek: krónikák, szórakoztató olvasmányok

A történelmi érdeklődés túlmutatott a hivatásszerű könyvhasználaton, és a királyi udvar mellett a főúri udvarokat jellemezte elsősorban. A szórakoztató irodalmat a *Nagy Sándor regény*, a *Gesta Romanorum*, a *Trójai történet*, János pap indiai históriája és az ehhez hasonló tanulságos történetek képviselték. Ezek gyakran egy-egy hazai krónikához kapcsolódva valóban világi olvasmányegyüttest alkottak.¹⁵ Máskor éppen épületes jellegüknel fogva vallásos szövegek között kaptak helyet.¹⁶ A 14. századi, vegyes tartalmú *Acephalus-kódex* (Kat. sz. 12) az udvari klerikus műveltség tükrözője. A *Budai Krónika* családjába tartozó krónikakompozíció mellett egy Nagy Sándor tetteiről szóló gestát, kelet-ázsiai útleírásokat, álmoskönyvet, matematikai és asztrológiai jegyzeteket tartalmaz, a másoló sokszínű érdeklődését követve. A kötet Esztergomban vagy Budán készült, de a 15. század folyamán bizonyíthatóan az esztergomi egyház tulajdonában volt, ahol az olvasók újabb bejegyzésekkel egészítették ki. Johannes de Utino világkrónikája ugyancsak a 14. században készült, de a 15. században magyar függelék-

¹⁵ *Nagyenyedi Kódex* (*Bibliotheca Hungarica* 683); Béldi-kódex, *Kódexek* 1985, 146. sz.; Pozsony, Kapitulská knižnica, Cod. Lat. 84. (*Bibliotheca Hungarica* 2413).

¹⁶ RITOÓRNÉ SZALAY Ágnes: *Eleink szórakoztató olvasmányairól*. Irodalomtörténeti Közlemények 1980, 650–655.

kel egészítették ki, melyet egyes vélemények Drági Tamásnak, Mátyás király személyenként tulajdonítanak. Ez a magyar királyportrékkal illusztrált változat latin nyelven és német fordításban is több külföldön készült példányban maradt ránk (2-3. kép, Kat. sz. 13). 1479 körül Váradon kompilálták a *Dubnici Krónikát* (Kat. sz. 14), melybe fontos kiegészítések kerültek mind a 14. századi *Képes Krónikához*, mind az 1473-ban nyomtatásban megjelent *Budai Krónikához* viszonyítva. A *László-legenda* egyes elemei csak e forrásból ismertek. Önálló betoldás a befejező részben Drágffy Bertalan dicsőítése az 1479-es kenyérmezei csata kapcsán, ami a Drágffy család érdekltségére utal a kompilációval kapcsolatban. A kódex később bizonyíthatóan a család birtokában volt. Egervári László, váradi püspöki kormányzó nem történelmi művet, hanem szórakoztató olvasmányt másoltatott magának Sztárai Máté bérmásolóval Váradon 1475-ben (Kat. sz. 15). A kéziratban a *Gesta Romanorum*on kívül a hét görög bölcs életrajza (*Historia septem sapientium*) is olvasható. Itt érdemes felhívni a figyelmet a magyar nyelvű világi irodalom teljes hiányára a középkori Magyarországon. Korábban a nemesi-lovagi réteg műveltsége hiányzott hozzá, ekkor pedig a művelt polgári réteg. A hazai német polgárság az anyanyelvű epika és líra termékeit német nyelvterületekről készen vette át. Az első hazai nyomdát viszont – európai viszonylatban is korán – 1472-ben alapította Hess András Budán. Valószínűleg Vitéz János invitálására jött, de kedvezőtlen történeti pillanatban, Vitéz kegyvesztettsége és halála idején. Az említett *Budai Krónikával* a világi érdeklődést célozta meg, de valódi mecénás nélkül, pusztán az olvasói igény ekkor még nem tudott egy nyomdát eltartani. A köztes megoldást a könyvkereskedők és a könyvkiadók jelentették, akik egyrészt népszerű külföldi könyveket árusítottak, másrészt hazai megrendelésre külföldön nyomtattak ki műveket. A nyomtatott könyvek tartalma arányaiban viszont alig különbözött a kódexekétől, a könyvkultúra alapvetően egyházi jellegű maradt, a világi művek nagyobb számú jelenléte azt jelzi csupán, hogy az iskolai auktorok iránt is megnőtt a kereslet.¹⁷

3. Anyanyelvű vallási olvasmányok

A 15. századig az olvasni tudáshoz a latin nyelven keresztül vezetett az út. A gyermekek a latin nyelvű liturgiában való részvétel során először olvasni tanultak meg, majd az iskolában magát a nyelvet is elsajátították. Munkájukhoz később ugyancsak latin könyveket használtak. A kolostorokban mégis előfordult, hogy bár a zsoltosmát a szerzetesek latinul énekelték-recitálták, a szövegeket nem égették jól. Az első magyar nyelvű könyv, a *Jókai-kódex* (1440 k.) Szent Ferenc és társai legendáját tartalmazza (Kat. sz. 16). A fordító szemmel táthatóan küszködik a nyelvvel, sokszor nem is sikerül jól lefordítania a bonyolult latin szerkezeteket. Mégis

¹⁷ CSAPODI Csaba: *Az ősnymtatványok tartalma*. Magyar Könyvszemle 1996, 283–291.

2. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Germ. 53., f. 4v (Kat. sz. 13)

3. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Germ. 53., f. 48r (Kat. sz. 13)

egy olyan szöveget akart létrehozni, melyet egy ferences kolostorban rendszeresen fel lehetett olvasni. A szerzeteseknek és a velük együtt élő laikus testvéreknek ez segíthetett a rendalapító életpéldáját követni.

Szinte valamennyi nyelvemlék-kódexünk latin nyelvű textus fordítása vagy kompiációja. A legnagyobb korai vállalkozás a *Biblia* lefordítása volt. A szakirodalom jelentős része a munkát huszita papoknak tulajdonítja, de a kérdés eldöntése még további kutatást igényel. Azt nem tudjuk, hogy az 1420-as, 30-as években teljes fordítás készült-e, viszont három, különböző helyen és időben másolt önálló rész fennmaradt belőle. A *Bécsi Kódex* (Kat. sz. 17) az ószövetségi prófétákat tartalmazza (1450 k.), a *Münchener Kódex* (1466) a négy evangéliumot, az *Apor-kódex* (15. sz. vége) pedig a zsoltárokat.

A század végére elvált az olvasni tudás a latin iskolázottságtól. Apácák és néhány előkelő asszony megtanult olvasni, hogy személyes olvasmányaikon keresztül juthassanak lelki táplálékhoz. Az 1493 körül készült *Festetics-kódex* (4. kép, Kat. sz. 18), Kinizsiné Magyar Benigna imádságoskönyve nemcsak a magánáhítatot szolgálta, hanem reprezentatív ajándék is volt a nagyvázsonyi pálosok részéről a kolostoralapító Kinizsi Pál felesége számára. Bár a nyelvemlék imakönyvek általában egyszerű papírkódexek, ezúttal az imádságokat igényes bastarda írással pergamenre másolták, a lapszéleket több helyen gazdagon díszítették, a szövegek kezdetét díszes iniciálékkal emelték ki, s valamennyi nagybetűt arannyal festették. „A lécekre fűzött virágdíszes indák a formák és a színek alapján az 1480-as években a budai könyvfestőműhelyben meghonosodott típusnak szerényebb változatai”, állapítja meg Wehli Tünde.¹⁸ A díszítés reneszánsz jellege egyedülálló anyanyelvű kódexeinkben. A vallásos tartalmú, magyar nyelvű kéziratok főleg apácakolostorokban találunk hálás közönségre. A műfaj virágkora a 16. század első harmada lesz, melyet a török invázió és a protestantizmus szakít majd meg hirtelen. Ekkor azonban az írott magyar nyelv már ki is lépett a kolostorok falai közül.

4. Az itáliai reneszánsz humanizmus megjelenése

A témát, mint jeleztem, ezúttal csak érinteni kívánom. A latin nyelvű humanizmus gyors hazai meggyökeresedésében mindenképpen szerepet játszott az, hogy nálunk a művelt réteg nyelve folyamatosan a latin volt. A másik karakterisztikus elem, hogy a klasszikus irodalmi és természettudományos érdeklődés mellett az új eszmeiség harmóniában marad az egyházzal;¹⁹ az ember és a világ megismerésének új útjai a hitbeli megerősítést szolgálják. Ennek köszönhető, hogy a humanista szellemiség központjai – Hunyadi Mátyás reneszánsz udvarán kívül – Magyarországon a püspöki székhelyek lettek. Ebben mindenképpen nagy szerepe volt

¹⁸ HOFFMANN–WEHLI 1992, 264.

¹⁹ KLANICZAY 1993, 41; RITOÓKNÉ 2002, 9–21.

 Dnda we
 een wra
 mnak:yl
 theppel
 een yotom
 felewl

ygh wessen the ellensgedet:
 the labayduak sameekzeker:

Ge erewdnek wezewyeeth
 Ky bochatya wr syonboot:
 wralkodyal the ellensged-
 nek kewzetthe Ge weled
 kezdet the erewdnek napy
 an:zentheknek fenessegyben
 een mehembewl hayualho.

a főpapok itáliai tanulmányainak.²⁰ a humanista kultúrának kijáró luxust fejezi ki a kiváló minőségű íróanyag, a széles margók, a lehetőleg hibátlan textus és az új, harmonikus humanista írás. A humanista kódexekben megjelenő gazdag reneszánsz könyvdíszítés már inkább a megrendelő luxus-igényeire vall.

5. Liturgikus könyvek a gótika és a reneszánsz határán

Az egyházi kötelezettségek legfontosabbika az istentiszteleti szertartások méltó végzése, melynek nélkülözhetetlen eszközei a liturgikus könyvek. Ezeket általában pergamenre írták, ami nemcsak a tartalom iránti tisztelet kifejezője volt, hanem a hosszú használat biztosítéka is. Jó példa a folyamatos használatra Meskó veszprémi püspök 14. század eleji szertartáskönyve (Kat. sz. 8), melyet a későbbi bejegyzések szerint Esztergomban használtak a 15. század második felében, s itt látták el igényes reneszánsz kötéssel. Pálóczi György esztergomi érsek († 1439) misekönyvét (5. kép, Kat. sz. 9), mely a Zsigmond-kori könyvfestészet fontos emléke, az érsek halála után is rendszeresen használták, folyamatosan kiegészítették, s a század második felében ugyancsak reneszánsz kötést kapott. 1501-ben a székesegyház egyik oltárának tulajdonába került. Filipecz János váradi püspök (1476–1490 között) a váradi székesegyház számára készíttetett egy különlegesen igényes, több kötetből álló liturgikus énekkönyvsorozatot. Az antifonále megállapíthatóan váradi rítusú, de a notációból és a gótikus díszítés stílusából ítélve Csehországban készült, valószínűleg a prágai Matheus mester műhelyében. A kötetek lapjait később nyomtatott könyvek és levéltári akták bekötésére használták. Az antifonále épen maradt részeit Zalka János győri püspök hozzájárulásával 1872-ben egybekötötték, a jellegzetes sorozatból azonban még napjainkban is kerülnek elő újabb és újabb töredékek (Kat. sz. 10). Nem régen sikerült azonosítani Szent Demeter, Magyarország elfeledett védőszentje hangjegyes officiumának csak e helyen fennmaradt részletét.

A reneszánsz ízlés a liturgikus könyvek felé is megtalálta az utat. A kötött liturgikus szövegek tartalmát ez természetesen nem érinthette, és nem érintette az írást sem, legfeljebb a gótikus írás egy kicsit kerekdedebb, rotunda változatát használták. A gótikus díszítés helyét azonban gazdag reneszánsz díszítés vette át. Az is jellemző, hogy míg a humanista kódexeknek csak a címlapját díszítették miniatúrákkal és keretdísszel, s a kötet többi részében csupán egyszerűbb iniciálék kapnak helyet, a liturgikus kódexeket végig díszítették, s a legfontosabb ünnepeket keretdísszel és miniatúrákkal is kiemelték. E reneszánsz díszkódexek azonban többnyire nem kerültek liturgikus használatba, elsősorban megrendelőjük bibliofil igényeit és személyes reprezentációját szolgálták, és készítésük idejét tekintve többnyire már meg is haladják a kijelölt időkeret felső határát. Egy példát mégis érdemes idézni. Kálmáncsehi

²⁰ RITOÓKNÉ 2002a, 10–20. Vö. KÖRMENDY 2007, 138–139.

sacra que sumplim' illuc te
dar nre deuocouis affectus
quo tecum e' nra substantia.
ihs xpus dñs nr. Qui ter
Indie sancto admulsi iat'

In galylei
quid ad
miramini
aspicientes
in celum
illa que
admodum
vidistis
eum ascen

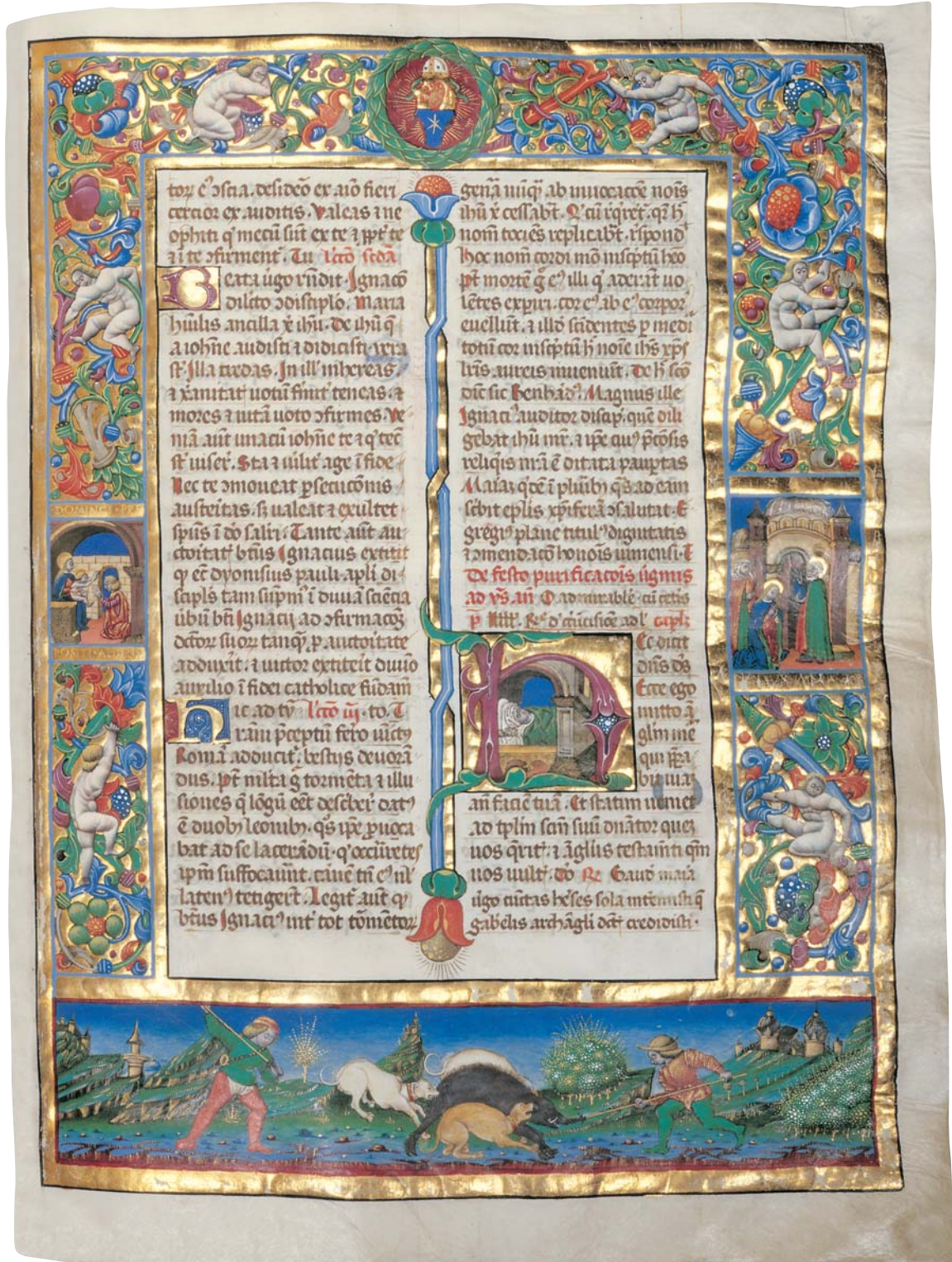
ditatem in celum ita uenit illa
illa illa **ps** Cumq; intuerentur
icelum eunte illum ecce duo vi
astiterunt iuxta illos in uestib' albis
qui dixerunt **G**loria pñ et **oro**

Quoced' q's o d. ut q' ho
dierna die unigenitum
tuum redemptore' nrm ad ce
los ascendisse credimus. qm
quodq; mente in celestibus hi
temus. **Deinde l. actum ap'**

Primu' quidem simone
fca de omnib; ocheophi
te. que cepit usq; facere et docere.
usq; indiem qua sapiens a
pulis p'p'm sanctum quos eleg
assumptus e'. Quib; r'p'uit
se ip'm vniu' post passionē suā
in multis argumentis. p'dies
quadraginta apparens eis et

loquens de regno dei. Et co
uelcens p'cepit eis ab ierosoli
mis ne discederent. s; expec
tarent promissione' p'ris. qm
audistis inquit vos meum.
Quia iohannes quidem
baptizauit aqua. uos autē
baptizabimini sp'u sancto. nō
p't multos hos dies. Igitur
qui ueniant. interrogabant
eum dicentes. Dñe si tēpe
hoc restitues regnū isrl'.
Dixit aut' eis. Non e' u'ra
nosse tempa uel momenta
que p'i p'sunt in sua p'ate. s;
accipietis uirtutem sup'uenie
tis sp'c' s'c'i in uos. uentis in ier
tes in iudam et in omni iudea
et samaria. usq; ad ultimu'
tie. Et cum hoc dixisset uiden
tibus illis eleuatus e'. et nu
bes suscepit eum ab oculis eor'.
Cumq; intuerentur in celu'
euntem illu' ecce duo uiri
astiterunt iuxta illos in uesti
tibus albis qui dixerunt. vi
galylei quid statis aspicien
tes in celum? Hic ihc qui
assumptus e' auobis iceli.
sic ueniet que admodum
uidistis eum euntem in celu'.
Alia **X** Ascendit deus in nubila
one et dñs in uate tube. Alia **X**
Dñs in syua in celo ascendes iale'

5. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 359., f. 99r (Kat. sz. 9)

toy e' ofna. desideo ex a'io fieri
 certior ex auditis. Valens i ne
 ophiti q' mecu' sit ex te i p'p' te
 a te firmenit. Tu l'ad f'ca

Beata ugo r'ndit. Ignaco
 dilato do'ispl'o. Maria
 huilus analla x' ihu. De ihu q'
 a iohne audist' i didicist' x'ra
 f' illa x'ras. In ill' m'breas
 i x'antat uoat' f'ine' tencas. a
 mores i uita uoto ofirmes. Ve
 nia aut' unaci iohne te i q' t'c'
 f' uiser. Sta i uult' age i f'ioe
 Nec te emoueat p'seac'o'nis
 austeritas. si ualeat i exultet
 sp'is i do' salu'. Tante aut' au
 ditat' b'nis Ignaco'us ex'itit
 q' e' dyonisius pauli apli di
 scip'ls tam sup'ni i diuina sa'cra
 ubi b'ni Ignac'ij ad ofirmaco'is
 d'cto'z suoz tanq' p' uitoitate
 adduxit. i uitoz ex'itit diuio
 auxilio i f'idei catholice f'idam

Lite ad ty' l'ad u' to. T
 r'iu p'ceptu' f'ero u'it'z
 roma' adducat. bestis deuora
 dus. p'f' m'lti q' torm'eta i illu
 siones q' lo'gu' e'et des'ct'et' dat'
 e' duob' leonib' q's ipe pu'ora
 bat ad se laceradu'. q' occu'ret'
 ip'm suffocauit. can' t'ri e' n'l'
 laren' tetigerit. Legit aut' q'
 b'nis Ignac'ij i'nt' tot torm'etoz

genā uicq' ab innocen'ce no'is
 ihu x' cessabit. Q' ai i'q'iet. q' h'
 nom' tor'es replicabit. r'spond'
 hoc nom' cordi mo' m'sp'it' h'co
 p'f' morte q' e' illi q' ad'rat' uo
 l'eres exp'it. cor e' ab e' co'p'oz
 euellit. i illo f'identes p' medi
 toni co'z m'sp'it' h' no'ie ihu x'p'i
 l'ris aureis inuenit. De h' co'
 dit sic Ben'ia' d'. Magnus ille
 Ignac'ij auditor d'isap' que d'it
 gebat ihu m't. i ipe qu' p'of'is
 reliq'is m'ia e' ditata pau'ptas
 Maria q' t'c' i pl'ib' q's ad e'um
 s'bit epl'is x'p'ifera' ofalutat. f'
 greg'ij plane titul' dignitatis
 i m'end' ad hono'is uiment' f'
 De f'esto purificaco'is u'g'nis
 ad vs. an. O admirabile ai cetis
 p' m'lt' f' d' m'ia' f'ioe ad' cap'i

Hec ego
 m'it' to a
 gl'im me
 qui f'ra
 bit u'ia
 an' f'iac' tua. Et statim ueniet
 ad t'p'lm san' suu' on'atoz quez
 uos q'rit. i Ag'lis testam'ti q'm
 uos uult. **Re Ga'ud' mar'ij**
 ugo n'itas h'f'es sola m'tem'it' q'
 gabelis arch'ag'li d'et' ac'ord'it'.

6. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 446., f. 308r (Kat. sz. 11)

Domonkos Vitéz János és Mátyás király hű embere, II. Ulászló diplomatája, 1474-től fehérvári prépost, 1495-től váradi püspök volt. Liturgikus kódexei reprezentatív reneszánsz kéziratok. Az OSZK-ban őrzött, gazdagon díszített breviárium, mely részben az esztergomi, részben a zágrábi rítust követi, Franciscus de Castello Ithallico, Budán működő könyvfestő munkája az 1480-as évek elejéről (6. kép, Kat. sz. 11). A könyvnyomtatás előnyeinek felismerésére vall viszont, hogy – nem a reneszánsz könyvkultúra keretében – egyházmegyei használatra 1480-ban kinyomtatják az esztergomi breviáriumot Túroni Mihály helynöki jóváhagyásával és felügyeletével Velencében, s mivel az érseki szék betöltetlen volt, a főkegyúri jogával élő Mátyás király parancsára.²¹ Még később a Vitéz unokaöcs Váradi Péter válik ki kortársai közül azzal, hogy papi és hivatali tevékenységéhez már csak nyomtatott könyveket használ,²² viszont a budai könyvfestő műhelyben igényesen kifesteti őket.²³ Így 1498-ban Velencében pergamenre nyomtatott esztergomi missaléját is (Kat. sz. 44). Vele azonban már nemcsak saját témánkon léptünk túl, hanem a Vitéz kiállításnak is a végére szaladtunk.

²¹ KÖRMENDY 2007, 106, 132.

²² Uo. 140.

²³ HOFFMANN–WEHLI 1992, 131, 263; WEHLI 2000, 24.

Boreczky Anna

A magyarországi könyvfestészet emlékei
Vitéz János korából

Vitéz János váradi püspök (1445–1465), majd esztergomi érsek (1465–1472) személye – kis túlzással – úgy él a köztudatban, mint aki az itáliai humanista kultúrát és reneszánsz művészetet meghonosította Magyarországon, vagy ha neveltje, Mátyás király későbbi mecénatúrájához mérve meg nem honosította is, de az Itália felől érkező új impulzusok befogadását az elsők között kezdeményezte. A maga korában is híres könyvtára, bár voltak szép könyvei, mégsem bibliofil műgyűjtő, inkább humanista műveltségű tudós könyvtára volt, összeállításakor nem a kötetek reprezentatív kiállítása, hanem tartalma, a szövegek tisztasága lehetett elsődleges Vitéz számára. Ezzel együtt az első olyan könyvgyűjtemény lehetett Magyarországon, melyben az itáliai reneszánsz könyvkultúra termékei nagyobb számban képviseltettek.¹ Vitéz János működésének ideje az 1430–1470 közötti éveket jelenti, ez az időszak a magyarországi könyvfestészet történetében egy olyan stílus, a késő gótika kora, mely forrásait és irányultságát tekintve alapvetően különbözött az itáliai reneszánsztól. Jelen tanulmánynak az a célja, hogy (amennyire ezt a fennmaradt emlékek lehetővé teszik) ennek a késő gótikus könyvfestészetnek egyes jellegzetességeit kihangsúlyozva megrajzolja, vagy legalább felvázolja azt a közeget, amelyben Vitéz János könyvgyűjtő tevékenysége zajlott, amelyben az ő könyvei megjelentek; rávilágítson azokra a kapcsolódási pontokra, melyek a későgótikus és a reneszánsz könyvkultúra között esetenként mégiscsak fennálltak; végül a reneszánsz könyvművészet beágyazódásának folyamatát illusztrálандó, megkísérelje bemutatni a 15. század végének gótikus és reneszánsz elemeket egymás mellett alkalmazó, jellegzetesen magyarországi „keverék stílusát”.²

A késő gótikus könyvfestészet magyarországi emlékei – a középkori Magyarországon készült és/vagy itt használt kötetek – jócskán megcsappant számban maradtak ránk. Alig-alig ismerünk olyan kódexeket, melyek bizonyosan azonos helyen, közel azonos időben keletkeztek, s így egy-egy helyi stílus, iskola, műhely jellegzetességeinek megragadásához alapot szolgáltatnának. Sajnos nem beszélhetünk „esztergomi könyvfestészetről”, bár bizonyára volt ilyen, ahogyan a királyi udvar környezetéből származó kéziratok esetében sincs mondjuk

¹ Vitéz János életéről és könyvtáráról CSAPODI-GÁRDONYI 1984, ezen kívül HOFFMANN – WEHLI 1992, 57–69 (Hoffmann), 235–237 (Wehli) és TÖRÖK 1987, 730–732.

² A magyarországi könyvfestészetről összefoglalóan: BERKOVITS 1965 és TÖRÖK 1985. A későgótika koráról összefoglalóan: TÖRÖK 1987 és újabban BURAN – ŠEDIVÝ 2003.

a bécsi ún. „Hofwerkstatt”-hoz fogható kontinuitás.³ Az egyetlen hely Pozsony, ahonnan viszonylag sok kódex maradt ránk, de ezek alapján sem mutatható ki a városban huzamosabb ideig fennálló műhely tevékenysége.⁴ Mindezek ellenére egyvalami mégiscsak világosan látható. A késő gótikus magyarországi könyvfestészet annak a jellegzetesen közép-európai könyvkultúrának volt szerves része, mely a 14. század közepétől fogva a cseh-, a morva- és az osztrák területek művészetének Tiroltól Sziléziáig terjedő hatósugarában jött létre, melynek Prága, Olmütz, Brünn, Salzburg és Bécs voltak a meghatározó centrumai, s melyben a könyvek, a festők, sőt esetenként akár a műhelyek vándorlása, következőképpen egymásra hatása is magától értetődő volt. Ez a kapcsolatokkal átszőtt tágabb mozgáster az a közeg, amelyben a magyarországi emlékek elhelyezhetővé válnak, annál is inkább, mivel az egyes művek keletkezési helyét – a könyvekre a nehezebben mozdítható műfajokhoz képest még fokozottabban érvényes mobilitásból adódóan – sok esetben nem is lehet pontosan meghatározni.⁵

Esztergom Vitéz érseksége előtt

A korszak legkorábbi jelentős „emlékcsoportját” Pálóczi György könyvei adják, aki 1423–1439 között Vitéz János elődje volt az esztergomi érseki székhelyben. Három kódexét ismerjük: egy figurális iniciálékkal és virágos-leveles lapszéli ornamentikával díszített breviáriumot (Salzburg, Universitätsbibliothek, Cod. M. II. 11)⁶, egy egyszerűbb kivitelű missalét (OSzK, Cod. Lat. 359)⁷ és Johannes Buridanus: *Questiones in libros Meteorologicorum Aristotelis* című munkáját tartalmazó kötetet (Wien, ÖNB, Cod. 3976.)⁸ (1. kép) A breviárium és a missale festője nem azonos, de mindkettő, főként a breviárium stílusa elsősorban osztrák emlékekkel állítható párhuzamba, készítési helyük ismeretlen. A Buridanus-kódexben csak egy tollrajzos iniciálé látható. A breviáriumba két helyen is belefestették Pálóczi címerét, a missalét és a Buridanus-kötetet címer hiányában possessor-bejegyzés alapján sorolhatjuk Pálóczi könyvei közé. Ezek a kódexek Esztergomban Vitéz János idején is használatban le-

³ A szakirodalomban bevett „Hofwerkstatt” fogalmát ehelyütt az egyértelműség kedvéért használom, de tudatában vagyok annak, hogy a bécsi udvar megbízására működő egyes mesterek tevékenysége, egymáshoz való viszonya, adott esetben a művek keletkezési körülményei a műhely fogalmával körülírhatónál jóval bonyolultabbak voltak. Erre nézve legutóbb: SCHMIDT 2005/I, 4.

⁴ BURAN 2004, 316.

⁵ Kérdés, hogy a késő gótikus magyarországi könyvfestészet irányultságát, kapcsolódási pontjait mennyiben látnánk másként, ha a fennmaradt, illetve ismert emlékek zöme nem a középkori Magyarország észak-nyugati területeiről származna. A közép-európai kódexek lokalizálási problémáiról és a kutatás lehetséges módszereiről legutóbb ROLAND 2003.

⁶ HOFFMANN - WEHLI 1992, 43–46 (Hoffmann), 231 (Wehli); HAIDINGER 1980, 94–100, 227–229; *Kódexek* 1985, 106. sz. (TÖRÖK Gyöngyi); *Zsigmond* 1987, II, 373–374 (TÖRÖK Gyöngyi); *Sigismundus* 2006, 418–419 (Alois HAIDINGER).

⁷ HOFFMANN - WEHLI 1992, 44–46 (Hoffmann), 231 (Wehli); *Kódexek* 1985, 108. sz. (TÖRÖK Gyöngyi); *Zsigmond* 1987, II, 375 (TÖRÖK Gyöngyi); *Sigismundus* 2006, 417–418 (BORECZKY Anna).

⁸ KÖRMENDY 2000, 356. és tőle függetlenül: Veronika PIRKER-AURENHAMMER In: *Die Illuminierten Handschriften* 2002, 225–227.

aut̄ conseruabat omnia uerba
hec. conferens in corde suo. Et
reli sunt pastores glorifica-
tes laudantes deum. in omnibus
que audierat et uiderant. sicut
dictum est ad ipsos. **Offertorium**

Deus cum finauit orbem terre qui uo-
catus est mundus. commouebitur parata sedes tua.
deus exiit de templo tuo. **Secretum**

Munera tua quod domine na-
tuitatis hodie tue mys-
teris apta proueniunt. ut sic
homo genitus idem refulsit
deus. sic nobis hec eterna sub-
stantia conferat quod diuini est. **Oratio**

Accipe quod domine **Secretum**
Aniua dignanter oblata.
Vibe anastasiae suffragantibus
mitis adiuu salutis auxiliu.
prouenire concede. **Oratio**

Ecce filia syon lauda filia iherusalem
ecce rex tuus uenit scis saluator.

Huius nos **epiphania** mundi
domine sacramenta sep-
tuaginta natalicia instaurerit.
cuius natiuitas singularis.
humana in re pulit uetusta-
tem. **Oratio**

Sancti domine familia
tuam munibus sacris.
eius quis semper intuentis
nos refone. cuius sollemp-
nia celebramus. **Oratio**

Ad summam missam: 7

De natus est nobis
filius datus est
nobis cuius un-
perium super
humerum eius
augurabitur no-
men eius mag-
ni consilij an-

gelus **ps** Cantate domino canticum
nouum quia mirabilia fecit. **Oratio**

Concede quod omnipotens deus.
ut uos uiginti tui uo-
ua peccatorem natiuitas liberet.
quos sub patris iugo uetusta ser-
uitus tenet. **Psalmus**

Hec dicit dominus. Propter
hoc factus est filius meus no-
men meum in die illa. quia e-
ipse qui loquebar ecce assum.
Quam pulchri super montes
pedes annuntiantis et predicantis
pacem. annuntiantis bonum.
predicantis salutem dicentis.
Syon regnabit deus tuus.

Vox speculatorum tuorum leuauit
uultu uocem. simul laudabunt.
quia oculo ad oculum uidebit.
cum conuerit dominus syon.
Gaudete laudate simul delecta-
mini. quia consolatus est dominus
populum suum. redemit iherusalem.
Parauit dominus brachium sanctum
suum in oculis omnium gentium. et uidebit
omnes fines terre salutare dei nostri.

hettek, legalábbis ami a breváriumot illeti. Ezt ugyanis Pálóczi az esztergomi székesegyházra hagyta és minden bizonnyal Vitéz János utóda, Johann Beckensloer (1474–1479 között esztergomi, később salzburgi érsek) kezén jutott Salzburgba. A kódex vaknyomásos barna bőrkötése feltehetően Vitéz János idejében készült.⁹ A szakirodalom még egy az esztergomi egyházmegye szertartásrendjébe illeszkedőnek és Pálóczi idejében keletkezettnek tekintett kétkötetes antifonáléről (Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár Ms. I. 3c, valamint Budapest, MTA Könyvtár, Kézirattár, K 483. Töredékei: Budapest, MTA Könyvtár, Kézirattár, T308 és Budapest, Egyetemi Könyvtár, Fr. 1. m. 236) feltételezte, hogy az valaha Pálóczi Györgyé volt.¹⁰ Később a két kötet összetartozása, sőt az esztergomi rítussal való kapcsolata is kétségessé vált.¹¹ A mű megítélése ma a benne megőrzött zenei anyag megfigyelésére alapszik: egy cseh hatásokat is befogadó, de az esztergomi egyházmegye valamely temploma számára a 15. század közepén készített énekeskönyvről van szó.¹² Eszerint egyetlen jelentősebb díszje, egy S iniciáléban belső térbe, pontosabban az iniciálé elé helyezett Madonna gyermekével kompozíció és a lapszéli dekoráció az érsekség területén a század közepén használatban volt kötetek jellegéről ad hírt.

Bécs és Pozsony között: Michael illuminátor

Pálóczi könyveihez hasonlóan osztrák kapcsolatokról tanúskodik két, 1436 júliusában Zsigmond császár által Pozsony városának adományozott, ismeretlen helyen kiállított címereslevél is (Pozsony, Archív mesta Bratislava, Sign. 1435, Sign. 1436).¹³ Mindkettőt „SIGILLUM CIVITATIS POSONIENSIS” köriratú medalionba foglalt, Pozsony város kapuját jelképező építmény és virágos-leveles lapszélornamens díszíti, melybe ezúttal különböző állatfigurákat (medve, majom, bagoly, gólya) is elrejtett a festő. Ezeket a címeresleveleket – stílusukból ítélve – az ún. Michael illuminátor díszítette, egy a bécsi udvar által is foglalkoztatott termékeny könyvfestő, akinek tevékenysége az 1420-as évektől a század közepéig követhető nyomon, s akinek nevét a Bécshez közeli klosterneuburgi Ágoston-rendi kanonokság 1420–1424 közötti számadáskönyvei őrizték meg számunkra.¹⁴ Michael illuminátorra nyilván a bécsi udvari körökben való ismertsége révén esett a választás, kérdés azonban, hogy ez

⁹ Schallaburg 1982, 152, Nr. 28 (KOROKNAY Éva) szerint a brevium kötése 1476 előtt Esztergomban készült, hasonló Vitéz János két kódexéhez, de leginkább egy római ősnymtatványával egyezik (Székesfehérvár Püspöki Könyvtár Inc. 11).

¹⁰ BERKOVITS 1965, 48–50.

¹¹ KÖRMENDY 1979, 81–82.

¹² Kódexek 1985, 183. sz. (SZENDREI Janka). Ld. még Zsigmond 1987, II, 375–376 (TÖRÖK Gyöngyi).

¹³ Legutóbb Sigismundus 2006, 313–315 (Dušan BURAN).

¹⁴ OETTINGER 1933; SCHMIDT 1963. Újra közölve: In: SCHMIDT 2005/I, 9–30 (12, 21–22); SCHMIDT 1967. Újra közölve: SCHMIDT 2005/I, 45–83 (60–63); HAIDINGER 1980, 110–123; SCHMIDT 1992. Michael illuminátor magyarországi kapcsolatairól (a magyarországi késő gótikus könyvfestészetre vonatkozó, fentebb idézett összefoglalókon kívül): WEHLI 1987.

Zsigmond és kancelláriája kapcsolatairól, vagy inkább a pozsonyi előjárók ízléséről-igényeiről árulkodik-e. Minthogy Zsigmond 1436 májusában Pozsonyban, Bécsben, majd Klosterneuburgban is megfordult, kézenfekvőnek látszik, hogy a megbízást ő, illetve kancelláriájának valamely tagja adta (ez időben már Vitéz Jánosnak is a kancellárián kellett dolgoznia!¹⁵). De Michael illuminátor már korábban és más csatornákon keresztül is érintkezhetett magyarországi megbízókkal, stílusa szélesebb körben is ismert lehetett – egy az 1420-as évekre datálható pozsonyi missale (OSzK, Cod. Lat 218) és az 1426-ban megkezdett körmöcbányai városi jegyzőkönyv (Kremnica, Štátny archív, Banská Bystrica, pobočka Kremnica, jelzet nélkül) elé bekötött lapok díszítése tanúskodik erről.¹⁶ A két, július 8-ra és 9-re datált oklevelet július 15-én Pozsony követei Budán vették át.¹⁷ Ezek az adatok egymással igen nehezen egyeztethetők össze, még akkor is, ha elvben elképzelhető, hogy egy címereslevél írása, díszítése, átadása különböző helyeken történt. Így hacsak nem akarjuk feltételezni azt, amire egyébként semmi bizonyítékunk sincsen, hogy Michael illuminátor Budán járt – egyelőre nem lehet pontosan meghatározni a két oklevél kiállításának menetét és helyét, a díszítés megrendelőjének személyét.¹⁸ Michael illuminátor a 15. század közepén még egyszer feltűnt a magyarországi művészet történetében, ezúttal egyértelműen udvari viszonylatban, de ennek az epizódnak a magyarországi könyvfestészet későbbi alakulása szempontjából már nem lehetett különösebb jelentősége. Egy melki presbiter, Simon által 1445-ben a III. Frigyes gyámsága alatt nevelkedő V. László király számára leírt grammatika tankönyv kifestését bízta rá (Wien, ÖNB Cod. 23*),¹⁹ ez a kötet azonban V. László sorsából adódóan talán soha nem is jutott el Magyarországra.

Az osztrák művészet újabb impulzusai a 15. század közepén

A 15. század közepén, úgy tűnik, mintha megritkulna az emlékek száma. Az esztergomi antifonalén kívül, melyről fentebb esett szó, csak két kötet kívánczik ide, ezek viszont továbbra is az osztrák kapcsolatok intenzitásáról, egyben újabb vonulatairól adnak hírt. Egy feltehetően a pozsonyi székesegyház számára készült missale (Pozsony, Archív mesta Bratislava, EL 13/a) közepes színvonalú, de azért gyakorlott kézre valló kánonképének és különféle állatalakokkal gazdagított lapszeldíszének stílusában egy olyan műhely munkája ismerhető fel, amely a 15. század közepén a brixeni püspökség számára, valamivel később pedig dél-német területeken tevékenykedett.²⁰ A bécsi egyetem magyar nemzetének anyaköny-

¹⁵ CSAPODI-GÁRDONYI 1984, Nr. 10.

¹⁶ E lapok korábbi rendeltetése bizonytalan, de különálló voltak inkább import jellegük mellett szól.

¹⁷ *Sigismundus* 2006, 313 (Dušan BURAN).

¹⁸ Arról, hogy egy címereslevél írása, díszítése és jóváhagyása különböző helyeken is történhetett, ld. az 1423. január 31-én Zsigmond által Pozsonyban megerősített kassai címereslevél kiállításának Gerhard Schmidt által feltételezett menetét, mely szerint a szöveg Kassán, a díszítés Krakkóban keletkezett. SCHMIDT 2005/I, 336.

¹⁹ HOFFMANN – WEHLI 1992, 54–55 (Hoffmann), 235 (Wehli); HAIDINGER 1980; *Kódexek* 1985, 110. sz. (Otto MAZAL).

²⁰ STUDNIČKOVÁ 2004–2005.

vét (Wien, Archiv der Universität, N.H.1),²¹ pontosabban a benne látható két figurális – Szent László és a kun harcát, illetve Szent István és Imre álló alakját ábrázoló – iniciálé megfestését pedig 1453-ban egy fiatal bécsi festőre, az ún. Lehrbüchermeisterre bízta. (2., 3. kép) Ez a mester a Miksa herceg (a későbbi I. Miksa császár) számára 1465–1470 körül készített három tankönyvről kapta a nevét (Wien ÖNB, Cod. 2289, Cod. 2368, Cod. Ser. Nov. 2617). Stílusában a megelőző időszak bécsi könyv- és táblaképfestészetének meghatározó volta mellett az 1400 körüli évek franco-flamand festészetének közvetett hatásával is számolni kell.²² Emellett a Lehrbüchermeister, ha igaz, a nyugati, jelesen a németalföldi művészet jóval aktuálisabb producióiról is rendelkezhetett ismeretekkel. Egy vitatott, de többek által neki tulajdonított Krisztus siratását ábrázoló kép (Berlin, SMPK) kompozíciójának forrása Rogier van der Weyden körében keresendő.²³ A Lehrbüchermeister tevékenysége 1450–1470 körül mutatható ki, az anyakönyv díszítése tehát korai korszakából való. Utolsó datált munkája 1469-ből az a ferences missale (Roma, Bibl. Ap. Vat., Cod. Rossiana 1164),²⁴ melyet Mátyás király egy bizonyos Frater Thomas de Hungaria számára készíttetett. Frater Thomas feltehetően nem Magyarországon volt szerzetes, mivel a missale kalendáriumában nem szerepelnek magyar szentek. A f.125v Szent Ferenc stigmatizációját ábrázoló miniatúrája sok hasonlóságot mutat Johann Siebenhirter imádságkönyvének (Stockholm, Kungliga Biblioteket, A 225) valamivel 1469 előtt szintén a Lehrbüchermeister által festett Szent Hubertus képével.²⁵

Színezett tollrajzok a sokszorosítás határán – Johannes de Utino krónikája

A 15. század közepén, második felében olyan világi tematikájú, de nem a humanista, hanem a középkori könyvkultúrához tartozó művek is használatban voltak Magyarországon, melyekben az eddig bemutatott, fedőfestékes technikával díszített kötetekhez mérten olcsóbb és gyorsabban kivitelezhető színezett tollrajzokkal találkozunk. Ez a technika hagyományosan bizonyos műfajokhoz – elsősorban a didaktikus célokra szánt munkákhoz – kötődött és kevésbé a megrendelő igényességével-igénytelenségével, anyagi lehetőségeivel függött össze. Szerepe elsősorban nem a díszítés, hanem a szövegillusztráció volt. A kivitelezés gyorsasága, a munkafolyamatok felosztása a könyvek szinte iparszerű előállítását tette lehetővé, ami a könyvnyomtatás megjelenését közvetlenül megelőző időszak megnövekedett igényeinek kielégítéséhez szükséges is volt. Ezt látjuk egy 14. századi ferences szerzetes, Johannes de

²¹ Schallaburg 1982, 332–334 (TÖRÖK Gyöngyi); *Kódexek* 1985, 143. sz. (TÖRÖK Gyöngyi); *Sigismundus* 2006, 630 (Martin ROLAND).

²² A Lehrbüchermeisterrel: HOLTER 1955, 225; SCHMIDT 1963, 93–114. Újra közölve: In: SCHMIDT 2005/I, 9–30 (12, 23–24); SCHMIDT 1967, 134–178. Újra közölve: SCHMIDT 2005/I, 45–83 (78–81).

²³ ROSENAUER 1969; és újabban SIMON 2002, 238–240.

²⁴ CSAPODI 1973, 437–438; TÖRÖK 1987, 732; *Bibliotheca Corviniana* 1990. 58–59, 428–433.

²⁵ Reprodukciója: SCHMIDT 2005/I. 80.

2. A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve,
Wien, Archiv der Universität, N.H.1, f. 5r,
Szent László és a kun vitéz harca.

Utino krónikájának, pontosabban e krónika valamivel 1458 után készült, és a magyar királyokat is felsorakoztató redakciójának esetében is.²⁶ (4. kép) Ez a mű, úgy tűnik, több példányban és több nyelven is megvolt Magyarországon. Az egyik (Roma, Bibl. Ap. Vat., Ottob. 479²⁷), latin nyelvű, Drági Tamásé volt, aki 1485-ben Mátyás királyi személynökévé lépett elő, és aki az 1488-ban megjelent Thuróczy-krónika létrejöttében – Thuróczy János feletteseként, feltehetően mint megbízó – kulcsszerepet játszott. A másik példány, mely a mű német fordítását tartalmazza, 1740-ben a pozsonyi kapucinusoké volt (Martin, Slo-

²⁶ Johannes de Utino krónikájáról és fennmaradt példányairól: VIZKELETY 1985.

²⁷ HOFFMANN - WEHLI 1992, 124–125 (Hoffmann), 261 (Wehli).

3. A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve,
Wien, Archiv der Universität, N.H.1, f. 15r,
Szent István és Szent Imre.

venská národná knižnica sign J. 324 V 18).²⁸ A krónika magyar függelék is tartalmazó redakciójának további példányai közül kettőt (egy latin és egy német nyelvűt) ma az OSZK őriz (Cod. Lat. 544,²⁹ illetve Cod. Germ. 53³⁰). A négy fennmaradt kézirat közül egyikről sem tudjuk, hogy hol keletkezett. Az OSZK példányában olvasható német szöveg bajor-osztrák nyelvjárásban íródott, de ez nem feltétlenül a kódex, hanem esetleg a fordítás készülési helyére utal. Amennyiben a Drági Tamás-féle kötet Budán készült volna, úgy az a városban

²⁸ SOPKO 1986, 142–144. és *Gotika* 2003, 788–789 (Dušan BURAN).

²⁹ VIZKELETY 2007, 220–222. A kódex 1463 előtt keletkezett. 1970-ben a Sotheby's aukcióján tűnt föl.

³⁰ *Kódexek* 1985, 144. sz. (VIZKELETY András). A kötet korábban a heiligenkreuzi cisztercieké volt.

4. Johannes de Utino világkrónikája, OSzK, Cod. Germ. 53, f. 9v,
Mózes és az égő csipkebokor.

rendelkezésre álló könyvfestők tekintetében rendkívül érdekes lenne. Ettől függetlenül is informatív az a tény, hogy Mátyás környezetében egy ilyen, műfaji szempontból inkább tradicionális, illusztrációit tekintve közepes kvalitású könyvnek is helye volt. Egy további (vagy esetleg a fennmaradt példányok valamelyikével azonos?) Utino-kötetről annyit tudunk, hogy tulajdonosa, Kornis Mihály segesdi főesperes és veszprémi kanonok 1486-ban a veszprémi Szent Katalin-kolostorra hagyta.³¹ A színezett tollrajzos technika szerény emléke a 15. század végéről egy bestiarium (OSzK, Cod. Lat. 506),³² melyben különféle állatok ter-

³¹ HOFFMANN – WEHLI 1992, 243 (Wehli).

³² Kódexek 1985, 175. sz. (VIZKELETY András).

mészetéről, illetve azok szimbolikus értelmezéséről van szó. A kötetet mint prédikációs segédanyagot feltehetően valamelyik dél-magyarországi kolostorban használták, benne magyar nyelvű bejegyzések olvashatók.

Várad

Váradról, és egyáltalán a késő középkori Magyarország keleti, délkeleti területeiről alig-alig ismerünk könyvfestészeti emlékeket. Ez a helyzet nyilván nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy a késő gótika magyarországi könyvfestészetéről kialakult összképben olyannyira a cseh és osztrák vidékek művészetével való kapcsolatok dominálnak. A valós helyzet ennél jóval összetettebb lehetett. Mindazonáltal, véletlenül-e vagy sem, de annak az egyetlen kódexnek a stílusa, amelyet Vitéz váradi könyvtárától, illetve az általa Váradon használt kötetektől eltekintve váradi vonatkozásúként számba vehetünk, továbbra is Közép-Európába vezet. Az ún. „Zalka antifonáléről”, egy valaha többkötetes, de az idők során alaposan megcsonkított liturgikus könyvegyüttesről van szó (Győr, Püspöki Papnevelő Intézet Könyvtára, jelzet nélkül), mely nevét a megmaradt kéziratot 1872-ben restauráltató Zalka János győri püspökről kapta.³³ A „Zalka antifonálé” a megmaradt részek alapján eredetileg antifonáléból, gradualéből és sequentaléből állt és minden bizonnyal azonos azzal a forrásokból ismert nagyszabású könyvsorozattal, amelyet Filipec János készíttetett a váradi székesegyház számára.³⁴ A morva származású Filipec 1476–1490 között Vitéz János utóda volt a váradi püspöki székben, 1482–1491 között az olmützi püspökség adminisztrátori tisztét is betöltötte. Mindezek fényében nem meglepő, hogy a kódex-sorozat díszítésére nagy valószínűséggel egy igen jó színvonalon dolgozó prágai könyvfestő, az ún. Matheus mester műhelyében került sor.³⁵ A miniatúrákon és iniciálékon német és németalföldi metszetek hatása mutatható ki, ami egyben a kódex datálásához is segítséget nyújt. A mű Schongauer 1485 előtt készült Keresztvitelének ismeretében,³⁶ minden valószínűség szerint még Filipec váradi püspökségének idején, tehát az 1480-as évek második felében készült. A „Zalka antifonálén” kívül még egy Filipec Jánoshoz köthető, címerével is díszített kötet, egy pontificale maradt ránk (Esztergom, Érseki Simor Könyvtár, 2-36-4/7864).³⁷ Minthogy a pontificale püspöki használatra szánt könyv, a kódexnek nyilván Váradon vehette hasznát Filipec, de az itáliai reneszánsz egyes elemeit is integráló díszítése az úgynevezett budai könyvfestészet körébe tartozik.

³³ A kódexnek számos, különböző gyűjteményekbe szétszóródott töredéke ismert. Vö. KÖRMENDY 1988, valamint *Fragmenta et codices V*, Nr. 64–68, 85, 86, 90.

³⁴ SZENDREI 1988.

³⁵ *Kódexek* 1985, 185. sz. (ZENTAI Loránd).

³⁶ VAYER 1953, 130–133.

³⁷ HOFFMANN – WEHLI 1992, 122–124 (Hoffmann), 261 (Wehli); *Kódexek* 1985, 142. sz. (ZENTAI Loránd); *Pannonia Regia* 1994, 419–421 (WEHLI Tünde).

Victorini Rethoris Clarissimi qui solus Romæ statuā
meruit. Commentum Super Rethoricis Cicronis In-
cipit feliciter

OMNIS QVICVN QVE i-
cipit. cuiuscunq; generis orationē. hec
tria in principis adhibere debet. ut au-
ditores faciat. attentos. beniuolos. doc-
iles. Ergo hic cicero facit. dociles. audito-
res. cum qd sit eloquentia ostendit.
Attentos. cum dicit se de eloquentia
dicendum. rem scilicet magnā. Beniuo-
los siqdem ostendit futurū ei cōmodū

q huius artibus fuerit edoctus. Eloquentia igitur qualis sit per se ipsam non
ostendit. sed est capax qualitatis quam in se non habet. sed accipit ab
agente. Nam ut cuiuscunq; ingenium fuerit. eum qui ea utitur. prin-
cipalis sit. uel quid faciat. demonstrat. Ergo quoniam quis sapiens medi-
ocriter potest uidere eloquentiam si in homine stulto sit. malam esse.
si in sapiente bonam esse. Propterea cicero non utrum bonum an
malum sit. sed eloquentiam querit. sed utrum plus boni an plus mali ha-
beat. ostendit. Tractat autem in principis quatuor thesibus. unam tale
studendum esse sapientiam cum eloquentia. Aliam parum potestesse sola sapi-
entiam tamen potestesse. Terciam multum nocere eloquentiam si sine sapientia
sit. & quia potest dici. ergo studendum eloquentie non est. nam ubiq;
sapientiam laudat. respondetur. studendum esse eloquentie. quia per eloqui-
tiam. uim suam exerceat. hec necessario. Quarta thesibus est. studendum
esse eloquentie. si tamen que sit mixta sapientie. Annuadit tamen de-
bemus in principis deliberationis. propositionis. partes proponit. executio-
nem partium. postremum uero sententiam. que diligenter attendenti facile cog-
nitum est. si autem ad id unde coepit cicero ueniamus. dicendum pri-
mo uidetur quod sit ars. deinde quod intersit inter artem & uirtutem. Ars
est que significantiam suam plenam non habet. sed intelligit ad aliquid pertinere.
Non enim uelut codices nominato scimus statim quid sit codex.
ita mox scire possumus quod sit ars. nisi additum fuerit cuius artis
ars. potentie. grammatice. eloquentie. Virtus est animi habitus

Eloquēna

Quatuor thesibus

ars qd

virtus qd

5. Victorinus-corvina, OSzK, Cod. Lat. 370, f. 1r, O iniciálé és leveles-virágos lapszélornamens.

A gótika és a reneszánsz határán – főpapok liturgikus könyvei

A középkori és a humanista könyvkultúra, a gótika és a reneszánsz hosszú ideig élt egymás mellett, sőt adott esetben akár egyazon művön belül is érintkezett egymással. Humanista érdeklődésről tanúskodó olvasmány gótikus köntösbe öltöztetését figyelhetjük meg az 1462 előtt ismeretlen helyen készült Victorinus–corvinán (OSzK, Cod. Lat. 370).³⁸ A kötet Caius Marius Victorinus 4. századi szerző *Commentarii in Ciceronis librum de inventione* című munkáját tartalmazza, legfőbb díszje pedig a f. 1r szövegkezdő O/mnis/ iniciáléja és akan-tuszleveles, virágos lapszélornamense, melyen négy élethűen ábrázolt madár helyezkedik el. (5. kép) Ez az indadísz a közép-európai gótika jellegzetes motívuma, a Victorinus–corvinában látható éles kontúrvonalú, levegős felépítésű megoldás az osztrák könyvfestészet 15. század közepi emlékeihez áll legközelebb.³⁹ A Victorinus–corvina váradi készülése hipotézis, annyi bizonyos csak, hogy 1462-ben „Jo”(hannes) – minden valószínűség szerint az ez idő szerint váradi püspök, Vitéz János – Szebenben emendálta. A Regiomontanus–corvina (OSzK, Cod. Lat. 412)⁴⁰ a gótikus és a reneszánsz könyvdíszítés egymás mellett való megjelenésére példa. A könyvben Regiomontanus (Johann Müller von Königsberg) német csillagász Mátyás királynak ajánlott munkája olvasható az állócsillagok (látszólagos) mozgásáról, melyet feltehetően magyarországi tartózkodása alatt írt: 1465–1468, majd 1469–1471 között Vitéz János meghívására az érsek iniciatívájára alapított pozsonyi egyetem, az Academia Istropolitana tanára volt. A kézirat címlapján (f.1r), mely a Mátyásnak szóló ajánlást tartalmazza, kiváló minőségű reneszánsz keretdísz, két pálcára szimmetrikusan fölfűzött virágok sora, a f. 3r-n, ahol maga a traktátus kezdődik, a közép-európai gótika szokványos indaornamentikája látható. A kódex keletkezési körülményei tisztázatlanok. Maga a kötet feltehetően Magyarországon (Budán?, Pozsonyban?) készült, a címlap Mátyás címere alapján talán 1469 előtt, de nem valószínű, hogy a két lap dekorációja egy helyen és azonos időben került volna bele. A címlap stílusát ugyanis a kitűnő firenzei miniátor, Francesco d’Antonio del Cherico és tanítványa, Francesco Rosselli stílusával szokták kapcsolatba hozni, de míg Cherico – ismereteink szerint – soha nem járt Magyarországon, addig Rosselli feltehetően csak 1480 körül érkezett. Az 1480-as évek, különösen az 1485–1490 közöttiek Mátyás könyvtárának, a „Bibliotheca Corviniana”-nak a fénykora. A legmagasabb igényeket is kielégítő, a legnevesebb firenzei műhelyekben megrendelt luxuskódexek készülése, egyben a részben itáliai mestereket is foglalkoztató, az itáliai művészet elemeit adaptáló ún. budai könyvfestőműhely tevékenységének az ideje.⁴¹ De az 1480-as évek eleje a reneszánsz magyarországi elterjedésének történetében is fordulópontot jelöl. Az itáliai elemek Mátyás

³⁸ HOFFMANN – WEHLI 1992, 61 (Hoffmann), 236 (Wehli); CSAPODI 1973, 391–392; CSAPODI–GÁRDONYI 1984, 145–146; *Kódexek* 1985, 118. sz. (PAJORIN Klára); *Bibliotheca Corviniana* 1990, 38–39, 154–157.

³⁹ TÖRÖK 1985, 43. az ún. Albrechtsminiator hatásával számol.

⁴⁰ HOFFMANN – WEHLI 1992, 80 (Hoffmann), 252 (Wehli); CSAPODI 1973, 343–344; BALOGH 1985, 294–295; *Kódexek* 1985, 131. sz. (ZENTAI Loránd); *Bibliotheca Corviniana* 1990, 39, 158; *Uralkodók* 2002, 228 (FÖLDESI Ferenc).

⁴¹ A budai könyvfestészetéről ld.: WEHLI 2000.

6. Kálmáncsehi Domonkos breviariuma, OSzK, Cod. Lat. 446, f. 8r, tollrajzos díszítés Kálmáncsehi Domonkos címerével.

7. Kálmáncehi Domonkos breviarium, OSzK, Cod. Lat. 446, f. 100r, S iniciáléban és a lapszéldisz sarkain a három királyok vonulása és a gyermek Jézus előtti hódolata. A lap alján Kálmáncehi Domonkos címere.

8. Nagylaki István breviariuma, OSzK, Cod. Lat. 343, f. 11r, B iniciáléban zoltározó Dávid király és lapszéliász Nagylaki István monogramjával.

közvetlen környezetén kívül leginkább főpapi körökben, még hozzá liturgikus könyvekben jelennek meg.⁴² A már említett Filipec-pontificalén kívül elsősorban Kálmáncsehi Domonkos székesfehérvári prépost (1474–1495), később váradi püspök (1495–1503) négy kódexe, egy breviarium (OSzK, Cod. Lat. 446), egy breviarium és missale (New York, Pierpont Morgan Library, G 7), egy további missale (Zágráb, Riznica zagrebačka katedrale, RK 355) és egy imakönyv (Paris, Bibliothèque Nationale, NAL 3119) kívánkozik ide.⁴³ Breviariumának jó néhány bravúrosan megfestett keretdíszét, keretdíszbe foglalt jelenetét és címerét, számos figurális iniciáléját, az egyszerűbb lapokon pedig a keretdíszekével egyező motívumkészletből építkező tollrajzos ornamensét egy bizonyos Franciscus de Castello Ithallico de Mediolano festette, aki munkáját a kódexben három helyen is szignálta (f. 2r, f. 215r, f. 428r).⁴⁴ (6., 7. kép) A New York-i breviarium és missale több kéz munkája, egyikük stílusa Francisco de Castellóéra emlékeztet, de visszaköszön a kötetben a Regiomontanus-corvina pálcás-virágos keretdíszé is. A különböző magyarországi kódexekből ismert elemek együttesét számos olyan figurális iniciálé, sőt jelenet (köztük a kánonkép Keresztrefeszítés képe) egészíti ki, mely E. S. mester metszeteire vezethető vissza – ez a heterogenitás magyarországi készülést feltételez. A reneszánsz formakincsének további térhódítását, egyben provincializálódását figyelhetjük meg Apáti Lukács (veszprémi és egri prépost) és Nagylaki István (bácsi és fehérvári kanonok), valamint kivételes példaként főúri körből Kinizsi Pálné Magyar Benigna egy-egy könyvében. Apáti Lukács 1489-ben készült missaléjának csak töredékei maradtak fenn (Pozsony, Archiv mesta Bratislava, EC Lad. 2/40 és Mestské múzeum v Bratislave A/4),⁴⁵ az azokon látható díszítések Kálmáncsehi kódexeinek köréből származónak tűnnek. Nagylaki István breviariumán (OSzK, Cod. Lat. 343)⁴⁶ a reneszánsz elemek gótikusakkal keverednek. A címlapon (f. 11r) reneszánsz pálcára felfutó gótikus akantuszindát, a lap alján puttók által tartott medalionban Nagylaki István monogramját látjuk. (8. kép) A festő szeme előtt olyasféle általánosan ismert címertartó angyalok „lebeghettek” (bár nem kell feltétlenül konkrét példákat keresnünk), mint amilyenek a Beatrix királynénak ajánlott Agathias-kötet (OSzK, Cod. Lat. 413) címoldalát díszítik. (9. kép) Magyar Benigna röviddel 1494 előtt készült, magyar nyelvű imádságoskönyvében (OSzK, MNy. 73)⁴⁷ újra a Regiomontanus-korvina pálcás-virágos díszével, pontosabban annak derivátumával találkozunk, jóval gyengébb színvonalon. (10. kép)

⁴² A reneszánsz magyarországi elterjedése szempontjából érdeklődésre tart számot a bécsi Diözesenarchiv Diogenes Laertius episztoláit tartalmazó, Madas Edit által felfedezett kötete (*Bibliotheca Hungarica* I. Nr. 26). A kódex címlapján a reneszánsz könyvművészet egyik tipikus eleme, fehér indafonat látható. A könyv a benne található bejegyzések szerint az esztergomi egyház tulajdonában volt, 1465-ben Budára vitték. Amennyiben jól értelmezem az adatokat és a kézirat már 1465-ben az esztergomi egyházzé volt, úgy a reneszánsz-recepció Mátyás közvetlen környezetétől független, igen korai példajaként értékelendő.

⁴³ HOFFMANN - WEHLI 1992, 111–119 (Hoffmann), 259–260 (Wehli); BALOGH 1966, I, 532–533; WEHLI 1994, 411–412; WEHLI 2000.

⁴⁴ *Kódexek* 1985, 139. sz. (ZENTAI Loránd); *Pannonia Regia* 1994, 413–419 (MIKÓ Árpád)

⁴⁵ BALOGH 1985, 296–297, 299; SOPKO 1986, 63–65; HOFFMANN - WEHLI 1992, 243 (Wehli).

⁴⁶ HOFFMANN - WEHLI 1992, 130–131 (Hoffmann), 262 (Wehli); *Kódexek* 1985, 179. sz. (ZENTAI Loránd).

⁴⁷ HOFFMANN - WEHLI 1992, 139–140 (Hoffmann), 264 (Wehli); *Kódexek* 1985, 182. sz. (VIZKELETY András).

9. Agathias: De bello gothorum, OSzK, Cod. Lat. 413, f. 1r, O iniciais és lapszéldísz Mátyás király és Beatrix királyné egyesített címerével.

10. Magyar Benigna imádságkönyve, OSzK, MNy. 73, f. 2v, A holdsarlós Madonna és lapszéldísz a Kinizsi- és a Magyar- család címerével.

Ammun. an meū deus meus i te
cōfido nō erubescam neq; irate
ant me inia mei etm̄ quūsi
qui te expectant nō cōfundentur

ps D^{us} tuus dñe demonstra
mich et seruitas tuas etoce me.

Quanta quis dñe. **orō.**
potencia. an tuā et
veni. ut ab inimicib;
pātor urge periculis te
mere. m̄ p̄tegente eri
pi. et te liberante saluam.

Deus qui. **De b̄ta v̄gē**
te b̄ta marie uirgis
vtero uerbi tui angelo
annūciantē carue suscipe
uolūta. p̄a supplicibus
tuis. ut qui uerē eam di
gentitē credim̄. cuius a
pud te intercessionibus
adiuuem̄. **De t̄mbolā**

Consacra. as uris q̄s
dñe uisitādo puri
fica. ut uenies filius tu
us dñs nr̄ ih̄s xp̄s ai

om̄ib; sanctis suis. pari
tam tibi i nob̄ inueniat
malicem. **Et te. ad Romos**

Res. Facites q̄a ho
ra est. iam nos de
sompno surgere. **H**uc q̄
ppio; ē nra salus. qm̄ ai
credidim̄. **S**. or p̄cēit:
dies aut̄ appinquabit.
Abiciam̄ ergo opera tene
bre; et induam̄ arma
luas: sic ut i die honeste
ambylem̄. **N**on i come
sticiob; et ebrietatibus:
non i cubilibus et impu
diacis: nq̄ in cōstruone
et emulacōe: sed induam̄
dñm̄ ih̄m̄ xp̄m̄. **Et** **Q**ui

uerti qui te expectant nō confun
dentur dñe. **D**ias tuas dñe no
tas fac michi et seruitas tuas e
doce me. **H**ilia **D**ostende no
bis dñe m̄am tuā et salutare
tui ta nobis. **S. Math̄m. xxi**

Illg tpe. Cū appin̄q̄set
ih̄s iher̄s: et uenisset bet
phage ad monte oliueti:
tunc misit duos discipulos
dicens as. **I**te i castellum
q̄ contra uos est: et stati
inuenietis asinam alliga
tam et pullu ai ei. **S**olui
te et adducite michi. **E**t
siq; uob; aliq̄ dixerit: di
cite q̄a dñs ih̄s opus h̄t:
et cōsectum dimittet eos.

Ex Museo
Hungarico

11. Missale, OSzK, Cod. Lat. 219, f. 8r, A iniciálé és lapszédész.

Tigitur deuentissime
 pater p̄ ih̄m xp̄m filiū
 tuum d̄m̄ nr̄m suppli-
 ces rogamus ac peti-
 ces. Ut accepta habeas et
 benedicas. **H**er do-
 na. **H**er mihi. **H**uera.
Her sancta sacrifi-
 cia illibata. **I**n primis que tibi offerimus pro
 ecclesia tua sancta catholica quā pacificare cul-
 todire adiuuare et regere dignis toto orbe terrarum
 vniuersi famulo tuo pp̄a nr̄o. **S**. et antistite nr̄o
S. et rege nr̄o. **S**. et omnibus orthodoxis atqz
 catholice et aplice fidei cultoribus. **M**emento
 d̄ne famulorum famularumqz tuarū. **N**. et omni-
 ūmialtanū. quorum tibi fides cognita ē et no-
 ta deuotio. p̄ quibus tibi offerimus vel qui tibi of-
 ferunt hoc sacrificium laudis. p̄ se suosqz omnibz
 p̄ redemptione animarū suarū. p̄ spe salutis et in-
 columitatis sue tibiqz reddunt vota sua et̄no deo
 viuo et vero. **C**ommunicantes et memoriā ve-
 nerantes. **I**n primis gloriose sempz v̄ginis **M**a-
 rie genitricis dei et d̄i nr̄i. **I**h̄u xp̄i. **S**ed et b̄torū

Még egyszer Pozsony – Ulrich Schreier műhelye

Az 1480-as évekből még egy emlékcsoportot ismerünk, ez Pozsonyba és a késő gótika világába kalauzol bennünket.⁴⁸ A szóban forgó liturgikus kódexek jó módú polgárok megrendelésére készültek, és az osztrák, bécsi kapcsolatok változatlan intenzitásáról tanúskodnak. Johannes Han pozsonyi kanonok és plébános kétkötetes antifonálját (Pozsony, Archív mesta Bratislava, jelzet nélkül; Slovenský, národný archív v Bratislave, Sign. Kapitulská knižnica No. 4; valamint néhány töredék: Mestské múzeum v Bratislave)⁴⁹ 1487–1488-ban minden bizonnyal Ulrich Schreier, egy igen termékeny, ennek megfelelően nyilván nagyobb műhellyel, több segéddel dolgozó, salzburgi származású könyvfestő műhelyében festették, aki az 1470-es évek végétől bécsi és alsó-ausztriai megbízásokra dolgozott.⁵⁰ Ugyanerre a műhelyre bízta Johannes Han egy akkor már több mint százéves, eredetileg 1377-ben Imrefia János pozsonyi őrkanonok számára készített missale (Gyulafehérvár, Batthyaneum, R II. 134) új kánonképét a keresztrefeszítés jelenetével, valamint – helyenként a korábbi díszítés átfestéseként – néhány lapszélornamensét is.⁵¹ Johannes Han kódexeinek körébe további, hasonló stílusú (részint feltehetően ugyanabban a műhelyben keletkezett) kéziratok sorolhatók – így pl. az a missale, melyet 1488-ban Magdalena Rosentalerin, Wenzel Rosentaler pozsonyi polgár özvegye készíttetett a Szent Márton-székesegyház számára (OSzK, Cod. Lat. 219),⁵² vagy az ún. Pottenberger-missale (OSzK, Cod. Lat 222).⁵³ (11., 12. kép) E kötetek összefüggő sora – különösen a korábbi osztrák kapcsolatok szórványosabb jellegéhez viszonyítva – Ulrich Schreier műhelyének, illetve a műhely egy-egy tagjának pozsonyi jelenlétére enged következtetni.

Végezetül: ez a néhány kódex azért különösen érdekes, mert szimptomatikus módon mutatja az itáliai reneszánsz könyvkultúra befogadásának társadalmilag szituált korlátait, azt, hogy Vitéz János, Mátyás király és néhány, az udvar közelében mozgó főpap és főúr – adott esetben igen nagyszabású – törekvései egy viszonylag szűk értelmiségi körben hatottak, s hogy az itáliai reneszánsz divatjától a saját, mélyen gyökerező kapcsolatait ápoló polgárság által meghatározott városi kultúra a 15. század végén mint tőle idegentől, még alapvetően érintetlen maradt.

⁴⁸ Legutóbb: BURAN 2000 és BURAN 2004.

⁴⁹ HOFFMANN – WEHLI 1992, 154–158 (Hoffmann), 265 (Wehli). Újabb: *Gotika* 2003, 790–791 (Dušan BURAN–Juraj ŠEDIVÝ).

⁵⁰ Ulrich Schreierről: ZIRNBAUER 1927; SCHMIDT 1963, 93–114. Újra közölve: In: SCHMIDT 2005/I, 9–30 (12, 25); SCHMIDT 1967, 134–178. Újra közölve: SCHMIDT 2005/I, 45–83 (75–76); HOLTER 1972; SCHMIDT 1983.

⁵¹ HOFFMANN – WEHLI 1992, 152–158 (Hoffmann). Újabb: *Gotika* 2003, 782 (Dušan BURAN).

⁵² *Kódexek* 1985, 182. sz., 178. sz. (ZENTAI Loránd); *Gotika* 2003, 791 (Dušan BURAN).

⁵³ *Gotika* 2003. 789–790 (Dušan BURAN–Juraj ŠEDIVÝ).

ESZTERGOMI ISKOLÁSKÖNYV

Esztergom, 1419–1423, papír, 143 levél, 220 × 148 mm, bastarda és gótikus kurzív írás

Megsötétült pergamenkötés

Wien, Benediktinerabtei U. L. Fr. zu den Schotten, Cod. Lat. 305

Az esztergomi székesegyházi iskola Magyarország egyik legjelentősebb oktatási intézménye volt, amely az ábécé megtanulásától a főiskolai szintig folyamatos képzést biztosított. Az elemi- és középfokú képzést kiegészíthették teológiai és jogi stúdiumok helyben, de alapja lehetett külföldi egyetemi tanulmányoknak is. Tananyaga, akár a középkori egyetemek *artes* fakultásán, a „hét szabad művészet” középkori adaptációja volt. Egyetlen olyan iskoláskönyv maradt fenn a középkori Esztergomból, amely ezt az általános tananyagot tartalmazza. A kódexben 14 mű, illetve mű részlet olvasható. Johannes de Garlandia hexameteres szinonimaszótára és a *deponens* igékről szóló tankölteménye grammatikai tananyag volt. Az aritmetikába Johannes de Sacro Bosco *Algorismusa* vezette be a tanulókat. A naptárszámítási és az asztrolómiai anyagot Johannes de Erfordia *Computusa*, Alexander de Villa Dei *Massa computi* című műve és Sacrobosco *Sphaera mundi* című munkája képviseli. A szinonima-tár verssorai között a latin magyarázó glosszák mellett magyar nyelvűeket is találunk, melyek azt jelzik, hogy a latin nyelv tanulásához elemi fokon a tanár az anyanyelvet is segítségül hívta. Az egyes művek végén a szöveget lejegyző tanulók nemcsak saját nevüket tüntették fel (Gregorius Slavus de Zdenecz, Blasius Slavus de Rasczinya, Siculus de Sicilia), hanem a másolás idejét (1419 és 1423 közötti dátumok), helyét (az esztergomi iskola lectoriuma) és Zákáni Tamás magister nevét is. A kódexet későbbi tulajdonosa, Bélei Jakab 1436 táján magával vitte Bécsbe, ahol egyetemi tanulmányait folytatta, majd több kódexével együtt a Schottenstiftnek adományozta, amint erről egy bejegyzés tanúskodik.

Irodalom: HÜBL, Albertus: *Catalogus codicum manu scriptorum qui in bibliotheca monasterii B. M. V. ad Scotos Vindobonae servantur*. Vindobonae et Lipsiae 1899, Nr. 225; MADAS Edit: *Esztergomi iskoláskönyv a 15. század első negyedéből*.

Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. FÜGEDI Erik. Budapest 1986, 159–175, 334–339;

Kódexek 1985, 97. sz.

M.E.

sp q. ppt 3° silas
druco 2 alio
lometas neque
pau sub aq pede

Si punita a metis opitulae
*sp q. ppt 3° silas
druco 2 alio
lometas neque
pau sub aq pede*

Subtrahit et tollit subducit eripit auferat **Collit alit rmonet qet**
*sp q. ppt 3° silas
druco 2 alio
lometas neque
pau sub aq pede* *sp q. ppt 3° silas
druco 2 alio
lometas neque
pau sub aq pede*

Subripit et spoliat asportat res alienat **Asportat rmonet adptat q**
*sp q. ppt 3° silas
druco 2 alio
lometas neque
pau sub aq pede* *sp q. ppt 3° silas
druco 2 alio
lometas neque
pau sub aq pede*

Quat pdat defraudat eis sociat
*sp q. ppt 3° silas
druco 2 alio
lometas neque
pau sub aq pede*

Aussturaxat deuasto clepat eis statua **Aut sua equi si suspnd**
*sp q. ppt 3° silas
druco 2 alio
lometas neque
pau sub aq pede* *sp q. ppt 3° silas
druco 2 alio
lometas neque
pau sub aq pede*

Conuic alloq pnt opellit et me
*sp q. ppt 3° silas
druco 2 alio
lometas neque
pau sub aq pede*

Pellat et affat pdictis associatur
*sp q. ppt 3° silas
druco 2 alio
lometas neque
pau sub aq pede*

Augz et augmitat exaginat et coactat
*sp q. ppt 3° silas
druco 2 alio
lometas neque
pau sub aq pede*

Aggat et cumulat aggestat aggeit adde
*sp q. ppt 3° silas
druco 2 alio
lometas neque
pau sub aq pede*

Ampliat amplificat appoit aggeit addit vnt
*sp q. ppt 3° silas
druco 2 alio
lometas neque
pau sub aq pede*

1. Wien, Benediktinerabtei U. L. Fr. zu den Schotten, Cod. Lat. 305., f. 114r

TANKÖNYV ÉS LELKIPÁSZTORI SEGÉDKÖNYV AZ ESZTERGOMI ISKOLÁBÓL

Esztergom, 1463 és 1476 között, papír, 224+I levél, 218×148 mm, bastarda és kurzív írás

19. századi papírkötés

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 410.

A négy különálló részből egyesített kódex változatos szövegeit az esztergomi káptalani iskola tanára (*sublector*) saját használatára szerkeszthette egybe, így mentett meg értékes forrásokat a felügyelete alatt folyó oktatási tevékenységről. 1463-ban jegyezte le Nicolaus plébános azt az öröknaptárként használható Mária-himnuszt (*Salve preclara celorum regina*) (ff. 6r–9v), mellyel a húsvéti ünnepekör vasárnapjainak kiszámítására taníthatta diákjait később az iskolamester. Nicolaus de Blonia 1476-ban lejegyzett, szentségekről szóló traktátusának részleteivel (ff. 26–126) a Mátyás és Podjebrád György közötti konfliktus, illetve a cseh trónutódlás körüli harcok során megerősödő huszita tanok visszaszorításához szükséges lelkipásztori tudnivalókról okíthatta felvidéki növendékeit. Az 1450 körül Krakkóban keletkezett verses Tízparancsolatot (ff. 127r–138r) 1463-ban jegyezték le az esztergomi káptalani iskolában, melyhez az itt szereplő kommentár valószínűleg Esztergomban készült. E szöveg a tanulóknak a kötelező szentgyónás előkészítéséhez és a nagybőjti prédikációk szerkesztéséhez nyújtott segítséget. Évenként december 17-én, amikor a vesperáson az „O sapientia” antifónát énekeltek, a káptalani iskola tanárának kellett beszédet tartania az esztergomi székesegyházban, ebben nyújtottak segítséget a kódexben található beszédvázlatok (ff. 160v–162r), amelyek szervesen illeszkednek az év végi főbb ünnepek prédikációi közé (ff. 150–224). A szövegek iskolai használatáról magyar nyelvű glosszák is árulkodnak a verses Tízparancsoltnál és több prédikációban. Az utolsó oldalra (f. 224) Esztergom védőszentjének, Szent Adalbertnek a *Corona sanctitatis* kezdetű sequentiáját másolták magyar kurzív hangjeggyírással a 16. század elején. Kódexünk a török uralom idejében Esztergomból Bécsbe, a Hofbibliothekba került, ahonnan a velencei egyezmény juttatta vissza Magyarországra 1932-ben.

Irodalom: JAKUBOVICH Emil: Két magyar glosszás bécsi kódex. *Magyar Nyelv* 1927, 35–36; BARTONIEK 1940, Nr. 410; MEYER, Otto: Ein Marien-Gebet als Hilfsmittel der Zeitrechnung. Die Ebracher Überlieferung des *Salve preclara regina celorum* (1410). *Festschrift Ebrach 1127–1977*. Ed. Gerd ZIMMERMANN. Volkach 1977, 123–134; KÖRMENDY Kinga: 15. századi eszmetörténeti kérdések az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Ms. II. 7. jelzetű kódexében. *Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról*. Szerk. SZELESTEI N. László. Budapest 1989, 183–201; *A magyar iskola első évszázadai*, Győr 1996, 87. sz.; NÉMETH András: Közép-európai verses Tízparancsolat egy 15. századi esztergomi iskoláskönyvben. *Magyar Könyvszemle* 2007, 1–21.

N.A.

no ho / no suspēdit / dicit pcepta
no facit

Qui no trahedit madata dei
no suspēdit / no facit

bene tendit / Et nisi pcedit
no facit / no suspēdit

ea que bn se male vendit / Que si pcedit
no suspēdit / no facit

Sapienter videtur in hoc cito pcedit
Et ille ho qui no suscipit / no suscipit / et no facit mada-
ta dei / dicit pcepta. Ille bn tendit / et pcedit / et tendit ad celum ut ad
salutem nisi quis / et aliquis pcedit h / et suscipit / et pcepta bn tunc
illa se male vendit / et tradit dicit / qui scit dicit pcepta si sapienter
et pcedit ho pcedit / et suscipit tunc videtur / et ignorans ho ut hinc hinc
pcepta cito / et cito pcedit. Nōd q dicit / et tot pcepta libellu / et
quot ponit pta / et pma ruy pte an / pcedit / et tunc sum / et quali
de pceptis / et pcepta. Et ibi dicit / et dicit / et pmo pcedit
et pcepta / et ut / et pcepta. Et pcepta dicit pcepta / et dicit
loquitur. Tu madasti madata tua custodire nunc. Et pcepta
dicit / et pcepta / et sic ait. Sapienter / et qui scit dicit pcepta / et
tunc / et ad pcepta / et ordinat. Et sapienter dicit / et scit / et scit
dicit homi pcepta. Sapienter / et q dicit madata no suscipit
q dicit pcepta pcepta. Et id / et qui / et suscipit / et dicit
et pcepta. Dicit ruy qd / et dissoluti. Nestim madata dei
ideo ignorat / et ignorat. Audi / et dicit / et in / et igno-
ratur / et sic ista. **Sapienter** / et hinc / et honore pcepta
et pcepta / et pcepta hinc. Hinc ruy / et dicit pcepta que
no / et suscipit / et pcepta ut / et nunc / et pcepta ut
timore / et pcepta ut dicit pcepta. **Vn sapienter** / et pcepta / et
non q / et madata dei suscipit. **Vn dicitur** / et hinc / et in

2. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 410., f. 127r

COMMENTARIUS IN LIBROS V DECRETALIUM

Padova, 1451, papír, 470 levél, 340×235 mm, bastarda írás

Újkori kötés, Bécs, 18. század

Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 5051

IX. Gergely pápa *Dekretálisainak* öt könyve a kánonjog egyik legfontosabb gyűjteménye, a jogi stúdiumok alapja. Kommentárjának másolását 1451-ben fejezte be Symon Darwas de Hanwa magister artium (f. 470v), akit a bécsi egyetem anyakönyvébe Simon Dorffas de Hanna néven jegyeztek be 1442-ben. 1448–1450 között a padovai egyetemen folytatta tanulmányait, ahol több későbbi esztergomi kanonokkal együtt Jacobus de Zocchis tanítványa volt. Kézírásával egy másik padovai *dekretális*-kommentárban is találkozunk. Az ÖNB Cod. 4169 jelzetű, Jacobus de Zocchis, a padovai egyetem kánonjog tanárának a dekretálisok II. könyvéhez, valamint V. Kelemen pápa dekretálisgyűjteményének (*Clementinae*) egyes részeihez fűzött kommentárjait tartalmazó, elől csonka kódexet több kéz másolta 1448–1449-ben. A 85r–86v lapokra Symon Darwas egy glosszát másolt, és az ő lapszéli jegyzetei találhatóak a kódex több lapján. 1450. október 19-én Symon Darwas de Hanwa jelen volt tanúként Nicolaus Barius doktori vizsgáján Kozárdi László barsi főesperessel együtt. A mindenkori barsi főesperes volt az esztergomi *Collegium Christi*, a szegény diákok külföldi egyetemi tanulmányainak támogatására alapított intézmény elöljárója. A kódexben a f. 470v-n közel egykorú kézzel a *Collegium Christi* possessorbejegyzése található. Kozárdi padovai tanulmányai idején szerezhette meg a maga, vagy a *Collegium Christi* könyvtára számára Symon Darwas kéziratát. Ugyanis a kódexben a f. 470 utáni számozatlan harmadik f. versóján egy obligatio töredéke olvasható: „obligor magistro Symoni... manu propria fateor...” A lap további része le van tépve, talán nem véletlenül. A *Collegium Christi*nek önálló könyvtára volt Esztergomban. Könyveinek többsége 1543, az esztergomi vár török kézre jutása után Budára, innen 1686-ban Bécsbe, a Hofbibliothekbe került.

Irodalom: UNTERKIRCHER, Franz: *Die datierten Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek von 1451 bis 1500.*

Katalog der datierten Handschriften in lateinischer Schrift in Österreich Bd. III/1. 154, III/2. Abb. 15. Wien 1974;

KÖRMENDY Kinga: Padova kánonjogi doktorai és kódexeik az esztergomi káptalanban a XIV–XV. században. *A magyar művelődés és a kereszténység.* A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai. Róma–Nápoly, 1996. szeptember 9–14. Szerk. JANKOVICS József, MONOK István, NYERGES Judit. Budapest–Szeged 1998, 527–537; KÖRMENDY Kinga:

Studentes extra regnum. Egyetemjárás és könyvhasználat az esztergomi káptalanban. 1183–1543. Budapest, 2007, 62–80.

(Bibliotheca Institutii Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/9.)

K.K.

ARANYASI GELLÉRTFI JÁNOS KÓDEXE

Szepesség, 1462–1473 között, papír, 402 levél, 164×110 mm, gótikus kurzív írás, több kéz

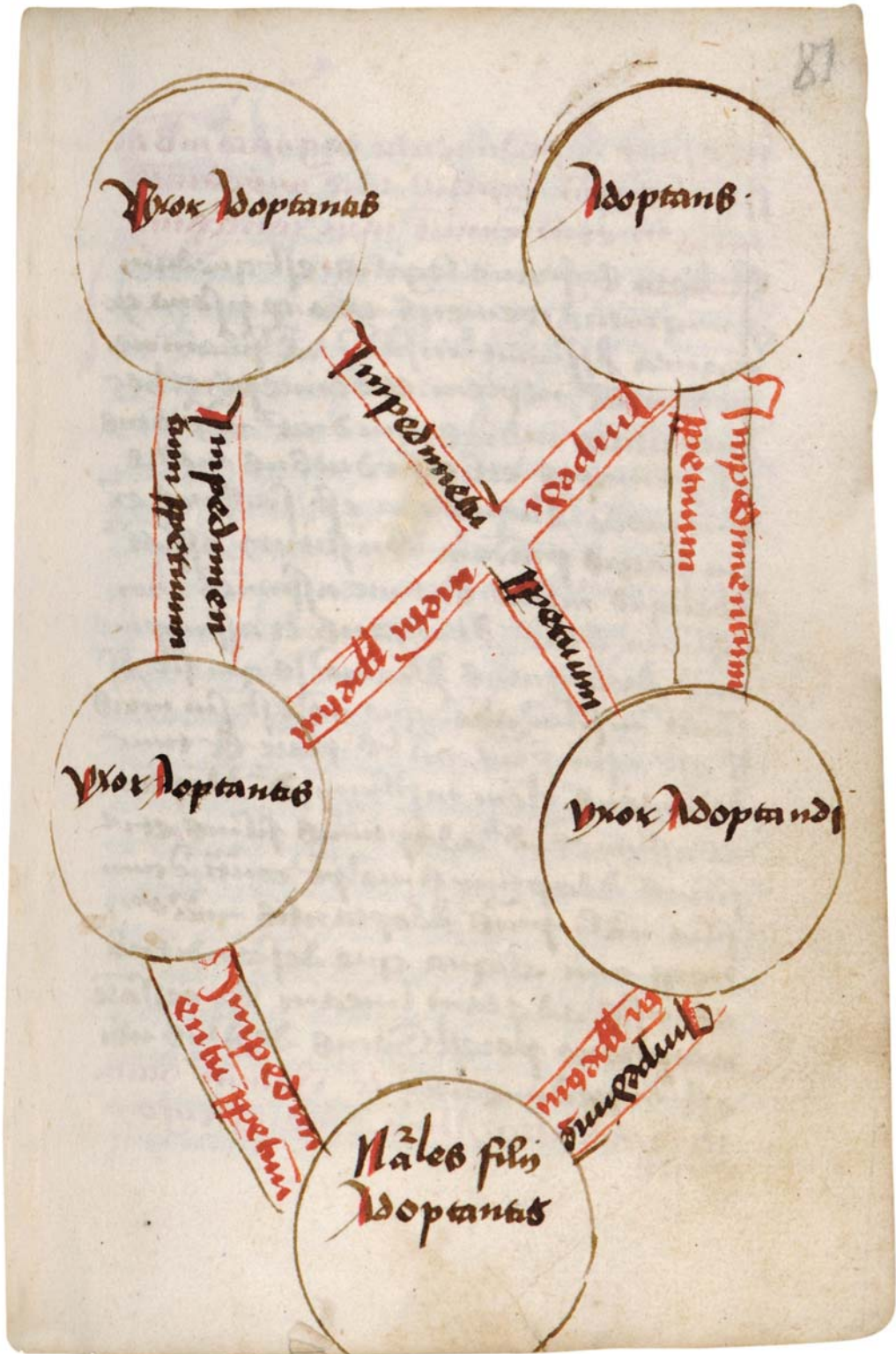
16. századi vaknyomásos bőrkötés

Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 73

A kódex egyike az Egyetemi Könyvtár legösszetettebb és legérdekesebb kolligátumainak. A kódex legfontosabb részeinek másolója és legkorábbi tulajdonosa Aranyasi Gellértfi János csütörtökhelyi iskolamester, majd lőcsei pap volt, aki a lelkipásztori teendőkhöz jól használható, praktikus kötetet kívánt létrehozni. Könyvének alapvető jellemvonása, hogy az egyes művek másolásánál nem törekedett teljességre, hanem saját igényeinek megfelelően mindent kivonatolt és átszerkesztett, így a kötetben szinte alig találunk teljes és ép szöveget. Tartalma azonban mégis pontos képet ad egy 15. század végi olvasott felvidéki lelkész érdeklődéséről. A kézirat egyik legfontosabb darabja az esztergomi székesegyház ordináriuskönyve, helyesebben ennek kivonata, melyet a kizárólag ebből a kódexből ismert, 14–15. századi szepesi zsinati határozatok követnek. Ezek mellett számos teológiai, egyházzjogi, illetve aszketikus munka kivonatával, jegyzetelt változatával is találkozunk, de egy minden valószínűség szerint még Gellértfi János iskolamesteri évei alatt másolt bibliai témájú tanítóvers és egy egyébként igen ritkán előforduló, spanyol eredetű prédikációelméleti traktátus (*Ars praedicandi*) is helyet kapott a kötetben, sőt találunk egy, a másoló által szintén alaposan átszerkesztett, továbbfejlesztett és kibővített orvosi témájú, a pestist bemutató művet is. Ugyanezt a sokféleséget mutatja a kódex nyelve is, amely hű képét adja a középkor végi Szepesség többnyelvűségének, hisz a többnyire latin nyelvű művek mellett jó pár német szöveg is akad benne (ff. 277–292), sőt még egy rövid, magyar nyelvű bejegyzés (f. 267v) is. Gellértfi könyve később más, ugyancsak szepességi illetőségű papokhoz került, így először János gölnitzi, Kristóf leubitzi és a 16. század elején Tamás szepesszombati plébános birtokába, akik mind bővítettek rajta. 1628-ban a nagyszombati jezsuitáké lett, majd a rend feloszlása után a neves jezsuita tudós, Pray György magángyűjteményébe került, s Pray mint az Egyetemi Könyvtár első igazgatója könyveivel együtt ezt a kódexet is könyvtárára hagyta.

Irodalom: CSONTOSI János: Aranyasi Gellértfi János codexe 1462–1473-ból. *Magyar Könyvszemle* 1879, 69–83; MEZEY 1961, Nr. 73; V. KOVÁCS Sándor: Avicenna középkori magyarországi hatásához. *Filológiai Közlemény* 1961, 341–342; MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest 1971, 322–323; *Kódexek* 1985, 161. sz.; FÖLDVÁRY Miklós: A középkori Magyarország ordináriuskönyvei. *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei* 13 (2006), 48–59.

T.P.

4. Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 73., f. 81r

Modus predicandi sequitur

Iesus christus locus ² ne 109
pastor et p[ro]ph[eta] ac s[an]ct[us] dulcissim[us]. Ad
hoc inter alia dignatus est ad
ma[gn]a despiciabilia descendisse ⁱⁿ ^{h[um]ilia.}
et ecce p[ro]estitutus filios, p[ro]p[ri]os sui
efficatissim[us] meriti et p[ro]p[ri]os utro-
fissim[us]. Ac doct[ri]ne factissim[us]. Ad om[ni]a
rem aliam celsitudinis ducet celestis
civitas. Et licet tam eius reuerentissim[us]
merita q[uam] p[ro]p[ri]os p[ro]p[ri]os ineffabi-
lis sunt p[ro]p[ri]os et virtutis. De eius
tame[n] p[ro]p[ri]os doctrina altissima que
tot[us] mudo lumen ver[um] exat et lucida.
est in h[oc] opusculo s[an]ct[us] p[ro]p[ri]os ad
glam et eluadacem suam adu[n]de
maiestate et ad utilitatem aiaz p[ro]p[ri]os
quaz salute idem fons sapiencie ip-
sam velud phison in d[omi]na me p[ro]p[ri]os
om[n]is effudit latissime. Ad luc[em] aq[ue]
salutiferam in curis et paup[er]e
s[an]ct[us] p[ro]p[ri]os q[uod] p[ro]p[ri]os et p[ro]p[ri]os
eius sacrauxilio in p[ro]p[ri]os opus-
culi indicendis sic p[ro]p[ri]os. Et p[ro]p[ri]os
in x[rist]o t[em]p[or]e p[ro]p[ri]os agere. De fine d[omi]ni
doct[ri]ne et p[ro]p[ri]os exime. Et
de causa efficiente s[an]ct[us] p[ro]p[ri]os
qualis d[omi]ni et in se. Et de forma et

SERMONES DOMINICALES

Pécsi egyházmegye, 15. század második fele, papír, 235 levél, 289 × 204 mm, gótikus kurzív írás

Eredeti vaknyomásos bőrkötés, a 19. században restaurálva

Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 98.

A *Sermones dominicales* címen ismert kötet egy százhuszonhárom prédikációt tartalmazó gyűjtemény, amely az adventtől a pünkösd utáni 24. vasárnapig terjedő időszak ünnepeire és vasárnapjaira tartalmaz szentbeszédeket. A beszédek egységes gyűjteményt alkotnak, amelynek élére még külön prólógus is került. Bár a kódexben található darabok jelentős része olyan jól ismert művekből származik, mint Jacobus de Voragine beszédgyűjteménye, a kötet egésze mégis önálló prédikációs segédkönyvnek tekinthető. A kölcsönzött darabokban is számos magyar vonatkozású részlet, kiegészítés vagy példa jelenik meg, a sorok közt pedig több száz magyar nyelvű glossza és szómagyarázat. A „mi pécsi egyházmegyénk”-re hivatkozó kompilátor pécsi illetőségű lehetett, ezt támasztja alá a kötetben követett perikóparend-szer jellege is. A szerző egy helyütt megjegyzi, hogy a ferencesek egyik újabb szentjéről, Sienai Bernardinról személyesen Kapisztrán Jánostól hallott. Ennek alapján a kötet hozzávetőleges keletkezési ideje is megállapítható, hiszen Kapisztrán 1456 májusában megfordult Pécsen. Szilády a fent említett adatok alapján egy Mohácsi Dénes nevű, a bécsi egyetemen végzett pécsi kanonokot tartott a kötet szerkesztőjének, míg Tarnai Andor inkább a pálosok között kereste a kötet összeállítóját. Bármelyik feltételezés bizonyul is helyesnek, annyi bizonyos, hogy a *Sermones dominicales* összeállítója népszerű gyűjteményt alkotott, amely – hazai viszonylatban egyedülálló módon – két másolatban is ránkmaradt. Az Egyetemi Könyvtár példánya mellett ugyanis a gyűjtemény egy másik kódexben is fennmaradt, amely csupán a gyűjtemény második részét (a nagyböjti és pünkösd-i időszak prédikációt) őrizi, és ma a Ferences Központi Könyvtárban található. Míg a ferencesek példánya eredetileg bizonyosan a remetinci pálosoké volt, az Egyetemi Könyvtárban őrzött kötet eredete bizonytalan, de valószínű, hogy ez is valamelyik 18. században feloszlott (talán szintén pálos) kolostor könyvtárából került a Budapesti Egyetemi Könyvtár birtokába.

Kiadás: SZILÁDY Áron: *Sermones dominicales. Két XV. századból származó magyar glosszás latin codex.* I–II. Budapest 1910.

Irodalom: MÉSZÖLY Gedeon: Jegyzetek a „Sermones dominicales” szótárához. *Magyar Nyelv* 1910, 401–406; ZOLNAI

Gyula: A Budapesti és Németújvári Glosszák. *Magyar Nyelvtör* 1910, 460–474; MEZEY 1961, 162–163; *Kódexek* 1985,

165. sz.; TARNAI Andor: A budapest–németújvári *Sermones dominicales*. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1983, 23–30.

T.P.

PS. PETRUS DE PALUDE: SERMONES DE TEMPORE
PRIVIGYEI JÁNOS BESZTERCEI KÖNYVMÁSOLÓ LEVELE

1477 előtt, papír, 487 levél, 314×212 mm, gótikus kurzív írás

Eredeti fatáblás, vaknyomásos bőrkötés fémveretekkel

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 268.

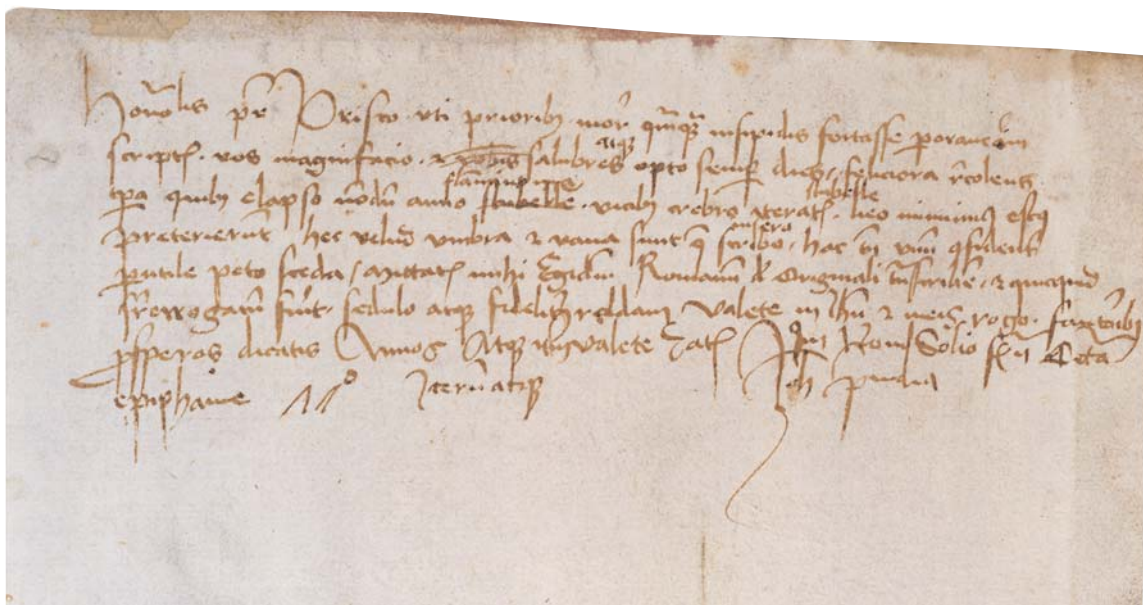
A prédikációs kötet az egyházi év vasárnapjaira írt beszédvázlatokat tartalmaz. A *Novus thesaurus sermonum dominicalium* (f. 1r) című, 15. században, feltehetően Lengyelországban szerkesztett *sermonarium* több ősnymtatvány-kiadást is megért, a 16. században tévesen a domonkos Petrus de Paludénak tulajdonították. A jelen kézirat keletkezésének helye is vagy Lengyelország, vagy Észak-Magyarország. A hátsó kötéstábla belső oldalán egy 1477-ben Besztercebányán kelt levél olvasható, melyből egyrészt arra következtethetünk, hogy a kódex 1477-ben Besztercebányán volt, másrészt arra, hogy az említett évnél korábban készült el. A levél írója, Privigyei János (Johannes Prividia), akit más forrásból nem ismerünk, besztercebányai könyvmásoló volt: levelében papírt kér egy bizonyos Prisco atyától azért, hogy Aegidius Romanus műveit lemásolhassa. A kódexet Besztercebánya szenátusa ajándékozta a Magyar Nemzeti Múzeumnak 1815-ben.

Irodalom: CSONTOSI János: Adalék a magyarországi XIV–XV. századi könyvmásolók és betűfésztők történetéhez.

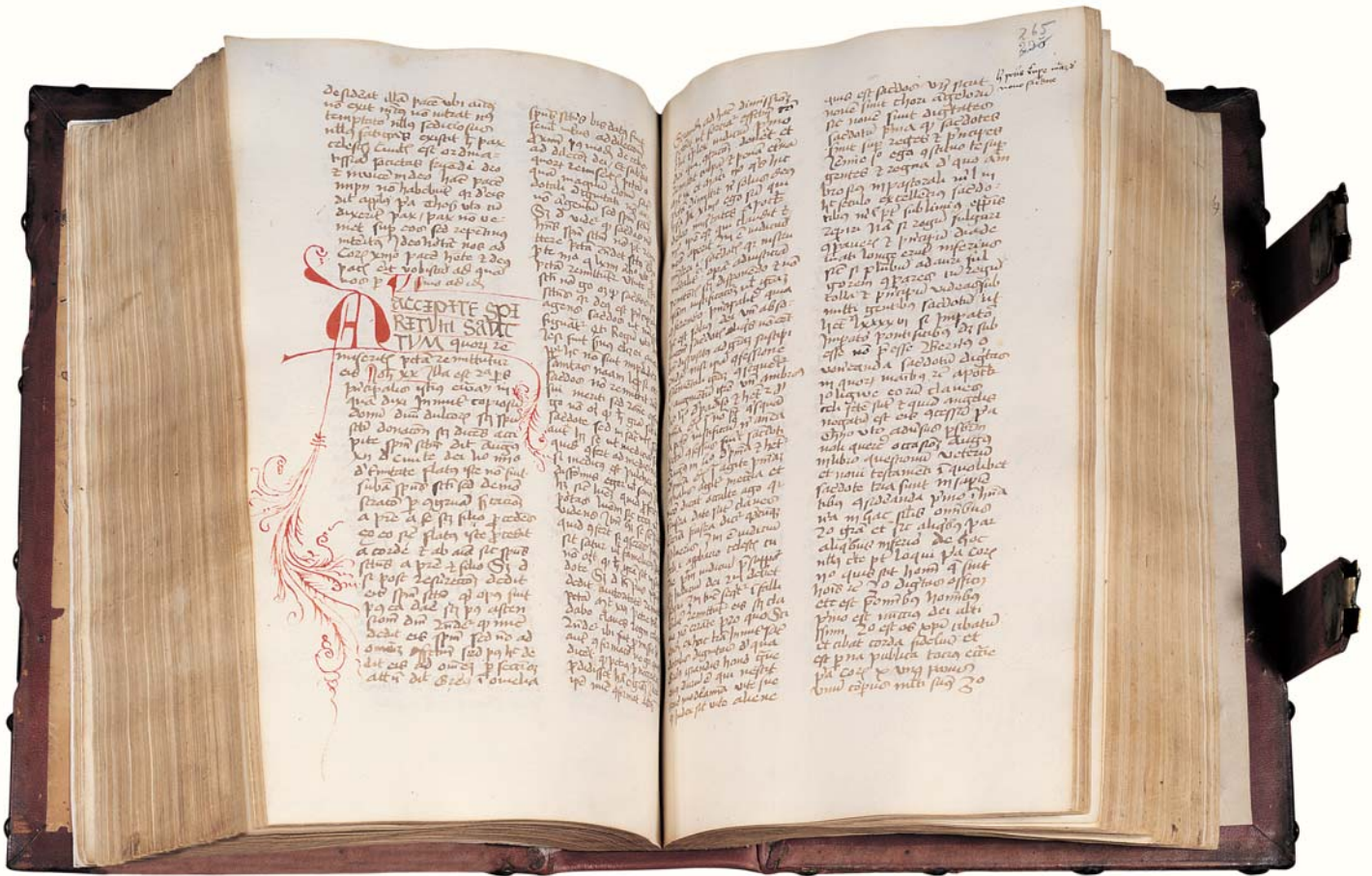
Magyar Könyvszemle 1879, 145–146; BARTONIEK 1940, 268; *Kódexek* 1985, 170. sz.; SCHNEYER, Johann Baptist:

Repertorium der lateinischen Sermones des Mittelalters für die Zeit von 1150-1350. Bd. V. Münster 1973, 525–537.

K.B.

6. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 268., a háttábla kiragasztott előzéklapja

6. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 268., ff. 264v-265r

JOHANNES HEROLT: PRÉDIKÁCIÓK BESTIÁRIUM

Magyarország, 15. század vége, papír, 293 levél, 217×146 mm, gótikus kurzív írás

15. századi vaknyomásos bőrkötés

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 506.

A kódex legterjedelmesebb tartalmi egységét (1r–258r) Johannes Herolt, a 15. század egyik legnépszerűbb dominikánus prédikátora által írt sermók képezik. Valószínűleg prédikációs segédanyagként van jelen a kéziratban a bestiarium (286r–293v). A 2. században készült *Physiologus* című görög műre visszavezethető középkori bestiariumok valós állatokhoz vagy kitalált állatalakokhoz szimbolikus, vallási-erkölcsi értelmezéseket társítanak. A prédikációs gyakorlatban az állatszimbólumok alkalmazása a beszéd élénkítésének egyik lehetséges eszköze volt. A kódexet feltehetőleg a Délvidéken, talán valamelyik ferences kolostorban használták. Erre utalnak a kötetben elszórtan található egykorú magyar és horvát glosszák, továbbá egy a hátsó kötéstábla belső oldalán olvasható, 1532-ből származó bejegyzés, amely a törökök délnyugat-magyarországi hadmozdulatairól tájékoztat. A kódex 1661-ben a német-újvári (Güssing) ferences kolostoré volt, onnan került a zirci apátság könyvtárába.

Irodalom: FEJÉRPATAKY László: A német-újvári szent-ferenczrendi zárda könyvtára. *Magyar Könyvszemle* 1883, 105;

Kódexek 1985, 175. sz.; VIZKELETY 2007, 145–147.

K.K.

leo habet tres nas p
ma est q p cacumna
momenti amat ne si vngit
vt queat a venatorib statim
cum sint venatorib ad cauda
sua legit vestigia sua. **Leo**
venatores incipit emi mra
emo. **Leo saluator** ne sic
spualy leo de tbn pua co
opuit vestigia sue caritate
relig. **Donor missy** a patre
despnderet in vtra vngy
vt saluat qumy humilid p
pueat. **Leo** hie ignoraq d. hie

286
d. zine
ihū qm

fuit mimmay ne si puzid homin
incorant qm fuesim veant dngl
ebant ad vng qm ad ro asund'bat
Quida na q qm dormit ostey aptoy hie
pordit obdormy mte. **Depulay** q et dertay ruy ruglabat
p. **Leo** de m caritat. **Ego** dormio et cor meum vigilat. **Leo** de m
na q omi hna passit catuley suoy in abdoye et custody
roy tby dubyz doner vngy p. **Leo** de m caritat. **Ego** dormio et cor meum vigilat.
tu roy vngit. **Leo** omnipotny. **Leo** de m caritat. **Ego** dormio et cor meum vigilat.
die sua. **Leo** de m caritat. **Ego** dormio et cor meum vigilat.
Et sunt catuley hony p. **Leo** de m caritat. **Ego** dormio et cor meum vigilat.
duozet qm possit fatuadu loquid et maxime albu vntuz
leo puz qd fcaze ruygo fcazom ruygatur et vntuz
spunt' dnditur. **Leo** de m caritat. **Ego** dormio et cor meum vigilat.
inquirant vassa. **Leo** de m caritat. **Ego** dormio et cor meum vigilat.
debent qui no lest vassituz. **Leo** de m caritat. **Ego** dormio et cor meum vigilat.
vntuz xpiana lex mraoz dmitte vberoz. **Leo** de m caritat. **Ego** dormio et cor meum vigilat.
affidny. **Leo** de m caritat. **Ego** dormio et cor meum vigilat.

Est animal quod panla de
coloru huy et spenoissimud mmy
mansuetud pny de d'ro qm mimmud
vt solim dratorum. **Leo** de m caritat. **Ego** dormio et cor meum vigilat.
et faciatum fuit. **Leo** de m caritat. **Ego** dormio et cor meum vigilat.
sua et dormit. **Leo** de m caritat. **Ego** dormio et cor meum vigilat.
exuegt asimno. **Leo** de m caritat. **Ego** dormio et cor meum vigilat.
reugru. **Leo** de m caritat. **Ego** dormio et cor meum vigilat.
vt omi acomatim. **Leo** de m caritat. **Ego** dormio et cor meum vigilat.
ruy vocem oia amalia ppt' suauitate
adory pmit' vum qumy vnt. **Leo** de m caritat. **Ego** dormio et cor meum vigilat.
dearo audyruy vocem ruy t'ron p'ltuy
fugit in caudny. **Leo** de m caritat. **Ego** dormio et cor meum vigilat.
re tamy motuy in mobilis manit. **Leo** de m caritat. **Ego** dormio et cor meum vigilat.
vray panla d'pandny d'ntly rapuit noy d' p'late d'ya le
Et p'ca mcanatom suad p'aduit noy in pluz r'p'it omia ra
ptual q' duaz captivitatem d'ida dona homib. **Leo** de m caritat. **Ego** dormio et cor meum vigilat.

St ma
pane q no e
pulcor alt
Et e ay aulid
ipm t' qm

7. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 506., f. 286r

MESKO VESZPRÉMI PÜSPÖK PONTIFICALÉJA ESZTERGOMI HASZNÁLATBAN

Magyarország, 14. század első–15. század második fele, pergamen, 141 levél, 325×228 mm, gótikus könyvírás
Vaknyomásos barna bőrkötés, Esztergom? 1470 körül
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Cod. Lat. 317.

A püspöki szertartásokat és áldásokat tartalmazó, a hazai zenetörténet szempontjából is jelentős kódex nagy valószínűséggel Mesko veszprémi püspök számára készült a 14. század első felében. A szerkönyv későbbi használatának szempontjából fontos tényeknek a kutatás eddig nem tulajdonított jelentőséget: a kódex 9 foliónyi kuriális rítusú, kvadrát notációs függelékekkel van kiegészítve, valamint az egész kéziraton végigvonul több, 15. századi kéztől származó kiegészítés. A kéziratot 1470 körül egybe- vagy újrakötötték. Ez az időpont meghatározó a kódex 15. századi használói körének megállapításában. A kötéstábla hátsó előzéklapján Túroni Mihály esztergomi kanonok, milkói püspök (1459–1501), 1463-tól esztergomi vikárius három oklevelének részlete olvasható. A formulákat az esztergomi káptalannak az a tagja másolta le, aki az esztergomi *Capitulare* (OSzK Cod. Lat. 408) kalendáriumába (ff. 3r–4v) bejegyezte az 1457–1472 között elhunyt érsekek és kanonokok halálozási dátumát, és Túroni Mihálynak a Szent Margit oltár számára tett (1460) adományát (f. 3r). Így újabb érvek bizonyítják Bartoniek Emma megállapítását a *Pontificale* esztergomi használatát illetően. A 15. századi esztergomi használat bizonyítékként szolgálhat a kódex kötésének esztergomi lokalizálásához. A *Pontificale* az esztergomi vár török kézre kerülése után, jelenleg még ismeretlen időpontban került Budára. Onnan a vár felszabadításakor, 1686-ban vitte magával Szürtey Ferenc ferences szerzetes. A kódex a kassai domonkosokhoz, majd a Nádasdy családhoz került. Ehrenfeld Adolftól 1879-ben vásárolta meg a Nemzeti Múzeum.

Irodalom: BARTONIEK Emma: Az Orsz. Széchényi Könyvtár 317. sz. középkori kódexéről. *Magyar Könyvszemle* 1923, 200–204; BARTONIEK 1940, Nr. 317; *Kódexek* 1985, 70. sz.; ROZSONDAI Marianne: Pontificale. *Pannonia regia* IX–35; KÖRMENDY Kinga: Kódexek, könyvek Esztergomban 1543 előtt. *Lux Pannoniae*. Szerk. Horváth István. Esztergom 2001, 112–113.

K.K.

Quod ad catezizā
 dum infantes q̄
 cum uenerint ad eli-
 am. scribantur nom-
 ina singulorū ab acolito.
 et statuatur ma-
 culi in dextera parte. se-
 nimme autē in sinist.
 et sufflat p̄br̄ in in-
 fantem ita dicens:

Recede in munde
 spiritus ab ac̄ iā
 igne di. et dalo cum
 spiritu sancto. **D**e
 inde crucem facit in
 fronte eius. sic dicens:

Signum sancte cū
 dñi n̄ri ihu xp̄i in frō-
 tem tuam pono. **S**e-
 quitur oratio:

Accepe signum cū
 xp̄i tam in fronte
 quam in corde sume

fidem celestium p̄cep-
 torū talis esto moribz
 ut templū sp̄e sanc-
 ti iam esse possis in gel-
 susq; eccliam di. euas-
 sisse te laqueos mortis
 lectus agnosce. horreſce
 ydola. respue simulac.
 cole deum patrem om-
 nipotentem et ih̄m
 xp̄m filiūcī qui uiuit
 regnat d̄s cum sp̄u sc̄o
 in eterna sela seclorū am̄.

Tunc faciat crucem i
 rebus suis et dicat hāc

Omnipotens p̄cor. orōnes
 dñe sancte pater
 omnip̄s et̄ne d̄s ut huic
 famulo tuo. qui in seli
 hui nocte uagatur in
 certis et dubiis. uiam
 ueritatis et agnitionis
 tue iubeat demonstrari.

PÁLÓCZI GYÖRGY ESZTERGOMI ÉRSEK MISEKÖNYVE

Magyarország, 15. század első fele, pergamen, 204 + I levél, 331×240 mm, gótikus könyvírás

Magyar reneszánsz bőrkötés, Esztergom? 1490 körül

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Cod. Lat. 359.

Az esztergomi rítusú magyarországi misekönyv jelenlegi formájában két részből áll, melyeket 1490 körül kötöttek egybe vagy újra. Eredetileg a jelenlegi missale terjedelmesebb első része (ff. 1r–177v) volt Pálóczi György esztergomi érsek (1424–1439) tulajdonában. Possessorbejegyzése – „G. de palocz aep. Strig.” – az első lapon olvasható. Ez a rész 1439 előtt készült püspöki használatra (f. 5v–6r.), gótikus textuális írással. A kurzív és a kódexkotta közötti hangjelzése a magyar notáció eddigi fejlődésének új, első megszilárdult formája. Figurális iniciáléi és lapszéli díszítései a Zsigmond-kori magyar könyvfestészet színvonalas alkotásai. A kézirat az esztergomi liturgikus könyvkultúra jelentős forrása. A második rész (ff. 178r–204v) tudatos, folyamatos kiegészítése a missale csonkán maradt *commune* részének. A teljesen dísztelen szöveg egy másik, valamivel későbbi kéz másolata. Valószínű, hogy Túroni Mihály esztergomi kanonok, milkói püspök (1459–1501), 1463-tól esztergomi vikárius köttette egybe, vagy újra a kódex két egységét. A kéziratot már bekötve ajándékozhatta a székesegyház Fábián és Sebestyén oltárának. Az ajándékozás tényét Túroni halála (1501. júl. 30.) után jegyezték be (f. 7r). A díszített missale sem eredeti, sem kiegészített formájában nem készülhetett Pálóczi György egyéni megrendelésére. Egy magyarországi (esztergomi?) másolóműhelyben készült misekönyvről beszélhetünk, amely az érsek tulajdonában és használatában volt. Nem azonos színvonalú a címerével ellátott – ma Salzburgban őrzött – breviáriumával, amelyet az esztergomi egyháznak ajándékozott. A missale a 15. században folyamatos használatban volt. A nyomtatott esztergomi missale a későbbiekben kiszorította a hivatalos liturgikus gyakorlatból. Ezért hagyták gazdátlanul 1543-ban, a török kézre került várban. 1595-ben, az esztergomi vár keresztény visszafoglalásakor találta meg és vette magához Szuhai István váci püspök, esztergomi nagyprépost és vikárius (f. 1r). Ezután közel háromszáz évig nem tudunk a kódex sorsáról. 1898-ban vásárolta meg a Nemzeti Múzeum.

Irodalom: SZENDREI Janka: *Középkori hangjegyzések Magyarországon*. Budapest 1983, 76–77. (Műhelytanulmányok a

magyar zene történetéhez 4.); TÖRÖK Gyöngyi: Pálóci György missaléja. *Művészet Zsigmond király korában. 1387–1437*.

II. Katalógus. Szerk. BEKE László, MAROSI Ernő, WEHLI Tünde. Budapest 1987, M 15. 375; KÖRMENDY Kinga: Kódexek,

könyvek Esztergomban 1543 előtt. *Lux Pannoniae*. Szerk. HORVÁTH István. Esztergom 2001, 111–112; BORECZKY Anna:

Pálóci György esztergomi érsek missaléja. *Sigismundus* 2006. Nr. 4. 141, 417–418.

K.K.

Ergitur clementissime
 pater per ih̄m xp̄m filii
 tuum dominū m̄m
 supplices rogauimus et pe
 tuimus. uti accepta ha
 beas et b̄ndictas. h̄ do **†**
 ua. her mu **†** n̄a. her
 sanc **†** ta sacrificia il
 libata. **I**upius que t̄
 offimur. per dia tua
 sancta catholica. quā
 pacificare. custodire.
 adunare. regē dignus
 toto orbe t̄ras. vna cū
 famulo tuo papa n̄ro.

N. et archiep̄o n̄ro. **N.**
 f̄rige n̄ro. **N.** et om̄ib̄
 orthodoxis atq̄ catho
 licis et aplice fidei culta
 ribus. **Hic fit cōme
 moratio pr̄ om̄ibus.**

Memento dom̄ie
 famulos famu
 larūq̄ tuas. **N.** et om̄i
 ōrum stancū quos t̄
 fides cogita ē. et nota
 deuono. p̄ quib̄ t̄ offi
 mus. nel qui t̄ offerūt
 hoc sacrificium laudis
 pro se suisq̄ om̄ib̄. pro
 redemptōne aīar suar.
 pro spe salutis et inco
 luntatis sue tibiq̄
 reddunt vota sua et
 no deo vno et vero. **In**

Quoniam **fiat actōem.**
 micantes et m̄cō

9. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 359., f. 22v (részlet)

tes. ipsius gloriose resurrectionis
 participes esse mereamur. **Oratio**
Intrante dero incipiat an.
 Turba multa que. **ps** **B**enedictus
 deus isrl qz visitavit. singlia p.
Adiuna **oro** an altare.
 Nos deus salutaris nr.
 et ad beneficia recolenda quibus
 nos iustaurare dignatus es.
 tribue venire gaudentes. **P**
admissas
 Omne ne
 longe facas
 auxilium tuum
 anime ad confes
 sionem me
 am aspice
 libera me
 deare leonis et cornibus unicornium
 humilitate meam **ps** **D**eus deus
 meus respice in me quare **oro**
Omni p s d. qui huma
 no genu ad imitandum
 humilitatis exemplum salua
 torem nr in carnem sumere.
 et cratera subire fecisti. et cede
 ipitius. ut et patientie ipsius
 habere documenta. et resur
 rectionis gloria mereamur.

9. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Cod. Lat. 359., f. 66v (részlet)

VÁRADI (ZALKA) ANTIFONÁLE TÖREDÉKEI

Prága (váradi használatra), 1477–1490 között, pergamen, 790×595 mm, gótikus könyvírás, cseh hangjegyírás

Győr, Egyházmegyei Könyvtár, Fr. 65/ 5, 6

Országos Széchényi Könyvtár, Fr. A 58

A *Váradi antifonáléból* származó töredékek könyvek és levéltári akták borítójául szolgáltak kötésként. Az eredetileg hatalmas méretű, díszes kivitelezésben készült kódexsorozat a váradi püspökség teljes liturgikus gregorián repertoárját foglalta magában. Nemcsak az antifonáléból, hanem az egykor a sorozathoz tartozó, mára elveszett graduáléból és sequentiák gyűjteményéből is bukkantak fel újabb töredékek. A kódexsorozat váradi eredete a kutatások alapján kétségtelen. Ezt bizonyítja Szent László király kiemelt kultuszának jelenléte és az antifonále zsolozsmarendjének egyezése a váradi rítus zsolozsmarendjével. Filipecz János váradi püspök (1476–1490 között) a váradi egyház számára egy fejedelmi pompájú liturgikus énekkönyv-sorozatot készíttetett. Mivel a kódex törzsanyaga és töredékei az írás és a díszítés alapján a 15. század végére datálhatók, feltételezhető, hogy a morva származású Filipecz (Pruisz) János által megrendelt sorozattal azonosak. A díszítés stílusából ítélve csehországi műhelyben készült, valószínűleg a prágai Matheus mester műhelyében. Mindezt alátámasztja az officiumban is fellelhető prágai hatás és a cseh notáció. A miniatúrákhoz és az ornamentális díszítésekhez mintaképekként német és németalföldi rézmetszeteket is fölhasználtak. A bécsi Österreichische Nationalbibliothek két csehországi eredetű kódexében (Cod. 15.501 és Ser. Nov. 2657) találunk hozzá analógiát. Az eredetileg többkötetes megcsonkított antifonále fennmaradt lapjait Zalka János győri püspök 1872-ben bronzveretes bőrkötésbe egybekötötte. A teljes kódexsorozat a 17. században már biztosan Győrben volt. Lapjait (antifonále, graduale, sequentiale) ekkor már győri könyvkötő műhelyben használták fel kötőanyagként. Az ország különböző könyvtáraiban és levéltáraiban felbukkanó, különféle provenienciájú (Koloszmonostor, Kassa, Esztergom) könyvekről előkerült töredékek alapján arra következtethetünk, hogy a kódex lapjait más könyvkötő műhelyekben is felhasználhatták. A kiállított antifonále-töredékeken a kódexre jellemző díszes iniciálékat láthatunk, az egyik töredéken pedig Szent Demeter, Magyarország elfeledett védőszentje csak e helyen fennmaradt hangjegyes officiumának részletét.

Irodalom: RADÓ 1973, Nr. 181; RÓMER Flóris: A győri káptalan Antiphonaléja. *Archeológiai Közlemények* 1877, 12–27; VAYER, Lajos: Bemerkungen zu einer Schongauer-Zeichnung. *Acta Historiae Artium* 1953, 131. Anm. 72; SZENDREI Janka: *A magyar középkor hangjegyes forrásai*. Budapest 1981, 40–41; *Kódexek* 1985, 185. sz.; KÖRMENDY Kinga: Az ún. Zalka Antiphonale töredékei. *Zenatudományi dolgozatok* 1988. 33–41; SZENDREI 1988; *Fragmenta et codices V*, Nr. 65, S. 83–90, 105–107, 110; *Szent Demeter, Magyarország elfeledett védőszentje*. Szerk. TÓTH Péter. Budapest 2007, 144.

L.J.

10. Győr, Egyházmegyei Könyvtár, Fr. 65/ 5r (részlet)

10. Győr, Egyházmegyei Könyvtár, Fr. 65/ 6r (részlet)

10. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Fr. A. 58.

KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS BREVIÁRIUMA

Buda, 1480-as évek, pergamen, I+522+II, 302×225 mm, rotunda jellegű gótikus könyvírás

Fatáblás, kopott bordó bársonykötés, poncolt, aranyozott metszéssel, 15. század vége

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 446.

Kálmáncsehi Domonkos Vitéz János és Mátyás király hű embere, II. Ulászló diplomatája, 1474-től fehérvári prépost, 1495-től váradi püspök, 1503-ban kalocsai érseki kinevezést nyert, ennek pápai megerősítését azonban már nem érte meg. Csak liturgikus kódexei maradtak fenn, amelyek magánhasználatra, egyéni megrendelésre készült reprezentatív kéziratok. Közülük a ma New Yorkban őrzött zsolozsmáskönyve esztergomi rítusú, az OSzK-ban őrzött példány részben az esztergomi, részben a zágrábi rítust követi. Miniátora Franciscus de Castello Ithallico, Budán működő könyvfestő, akinek munkásságával elsősorban a korvinákkal kapcsolatban foglalkoztak. Franciscus de Castello három helyen nevezte meg magát (f. 2r, f. 215r, f. 428r) az egész oldalas díszlapokkal, keretdíszekkel, figurális iniciálékkal gazdagon ellátott kódexben. A díszítést a budai királyi kancellária két, 1481-ben kelt iratával datálta a kutatás, festőjüket pedig Franciscus de Castellóval azonosította. A breviáriumban többször szerepel Kálmáncsehi címere kétféle formában. Koszorúval többek között vízkereszt ünnepének lapszélkeretében alul (f. 100r), és anélkül Szeplőtelen fogantatás ünnepén (f. 277r). A miniatúrákban is találunk utalást a megrendelő személyére. Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepének iniciáléjában (f. 308r) a térdelő Kálmáncsehi Domonkost a Mária ölében lévő kis Jézus megáldja, a kereten *Dominici prepositi Albensi[s]* a felirat. A tulajdonos személyét hangsúlyozza Szent Domonkos két ábrázolása (f. 406r, f. 410r) is. Kálmáncsehi Domonkos könyvtára szétszóródott. A kódex 1867-ben az ausztriai Lambach bencés apátságában volt, majd onnan is továbbkerült. 1939-ben vásárolta meg az OSzK.

Irodalom: HOFFMANN - WEHLI 1992, 111–119 (Hoffmann); 259–260 (Wehli); WEHLI Tünde: Franciscus de Castello Ithallico Budán. *Pannonia regia* 411–412; MIKÓ Árpád: Breviarium OSzK Cod. Lat. 446. *Pannonia regia* IX/5, 413–419; WEHLI 2000; KÖRMENDY Kinga: Kódexek, könyvek Esztergomban 1543 előtt. *Lux Pannoniae*. Szerk. HORVÁTH István. Esztergom 2001, 113–114.

K.K.

In domibus diebus in
 Regem magni. Aorem dnm
 Vnt a' feruor conno ps

cat's... ab yr
 i consilio p...
 no scitit...
 e no sedon...
 luras e'...
 die ac nocte...
 qd platur...
 qz qd fructu...
 hic...
 no sic ipu...
 us que p...
 neq p...
 m nouit d...
 impioy p...

Quar firmuerit getes
 a p' medicina st maia
 A stuerit reges t're p' p'ces
 ducet i unu' aom' dnm' a ad

uis p's...
 Qu h'cat i q' h'ecbt eos.
 i dno s'clm'ab' eos...
 Ego at' p'statit'
 m' ab eo s' h'ron m'ote s'at'
 p' d'ic'lo s'ceptu' e' d'ns d'
 m' ad me s' h' m'is es tu. ego
 hodie g'eti te...
 i dabo q' g'et' d'itute tua...
 s' h'z tua am'os t're...
 os i uga s'f'rea...
 s'ignu' d' h'ges eos...
 Et m' de
 ges u'lligite...
 car' t'ia...
 re...
 p' h'one d'ispl'ia...
 car' d'ns...
 Cui' ex'f'at' i b'u'na e' b'f'
 d'ns q' s' h'at' i co...
 n' qd m'p'licat' s'
 g' r'blant me...
 u' h' d'it' a'ie mee...
 no e' s'ab' ipi...
 d'ie s'ustep' m'is es...
 i ex'ale'is cap' meu'
 ad d'nm' d'iam...
 me d' m'ote s' h' suo...
 m'iu' i s'opozat' s' h'...
 q' d'ns s'ustep' me...
 bo m'ia p'...
 ge d'ns s'at'ni me s' h' os me'

Dns q' s' h'at' i co...
 n' qd m'p'licat' s'
 g' r'blant me...
 u' h' d'it' a'ie mee...
 no e' s'ab' ipi...
 d'ie s'ustep' m'is es...
 i ex'ale'is cap' meu'
 ad d'nm' d'iam...
 me d' m'ote s' h' suo...
 m'iu' i s'opozat' s' h'...
 q' d'ns s'ustep' me...
 bo m'ia p'...
 ge d'ns s'at'ni me s' h' os me'

11. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 446., f. 7r

11. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 446., f. 88v

affu. ut laes a comibz erudi
 ta. qnto manifestat tue sit gra
 cor tito donis peccatibz auge
Aucat qns p. at. p
 dne dexta tua plium
 deprecante i pūstigati dignat
 erudit. ut osolone pūa ad
 futua bona pfiat. p. Ca
Quere pūa am. cu ilig
 a nō attēdam ad uni
 uislos semoēs e. attēdē dne ad
 me. i audi necces adūsuonū
Iu aut ad nō mōz. do
 dne sas omē dīlūi cor
 adūsu me i mōtes ne pūa eis
 iūq. rati cor. i pūm cor. i face
 tua nō celeat. si at cor. yentes
 i dīpūi tuo i tpe fūdis tu. do
 D. m. r. am. p. am. r. ad. p. s.
 A. n. c. m. p. i. o. z. D. b. n. d. i. u. s.
Hem
 sentate in
 ub qd i y
 ihu. q ai m
 forma dei
 eet nō rapmā arbitrat. ē eē
 se eqlem dō. h. semetipm ex
 namuit fōmā seim accipiens
 i sūlitudinē hoīm frs. i hitū
 fūent. ut hō. do. Ingressus
 pilatus ai ihū i p. r. o. u. i. t. u. e. a. u. t. u. l. l. i.
 tu es rex iudeoz mōdit tu dīc qz rex
 sum. qouit g. ihūs de p. r. o. t. i. o. p. o. t. i. u.

cōnā i ueste pūpūca. Et ai indut
 fuisti exclāuit omīs dīstīgat qz filūi
 da se fecit. Tūc aut ill. pilatus regē
 uem dīstīgā rīdēt pōntīces regē nō
 hēmus nisi celare. Et c. In glis
 rexilla reg. Expe me dne d. p.
 iuste mūd. te non cognouit ego. at
 cognouit te qz tu me misisti p. s.
Quī ad mutād. hūilt
 exēplū saluatore nēm canē sū
 mer. i stem sbr. fecisti. d. r. e. d. p. p. i.
 ut i pacē ipius hēre documēta
 i trōmis dōza a meām. p. e. d. o.
 Ad d. p. l. e. r. o. i. a. M. i. s. e. r. i. m. d. n. e.
 Cū iūōrē. i. x. p. e. q. l. u. x. C. o. n. f. i. s. s. i. o.
 d. n. t. D. n. i. o. s. c. e. n. d. a. i. p. a. l. m. a. m.
 Et a. p. h. n. d. a. f. e. u. r. e. i. n. q. c. e. l. e. t. a.
 tus a. t. i. o. i. a. t. r. a. h. a. a. d. m. e. i. p. m. E. t. a.
 d. i. x. i. t. V. s. q. e. x. a. l. t. a. b. i. t. S. y. m. o. n.
 d. o. m. u. s. n. o. n. p. o. t. u. i. t. u. n. a. h. o. i. u. g. u. l. a. r.
 m. e. a. i. u. l. i. n. d. a. n. o. u. i. d. e. s. q. u. o. n. o. c. o. r.
 m. i. t. h. f. e. l. i. c. i. t. a. t. t. r. a. d. e. m. e. u. i. d. e. i. s.
 A. u. c. i. n. u. t. i. i. p. i. n. o. n. c. o. g. n. o. u. i. t.
 u. a. s. m. a. s. Q. u. i. b. u. r. a. u. i. i. n. e. a. m. e. a.
 h. i. n. t. r. o. i. b. ū. t. i. r. e. q. e. m. m. a. i. t.
 p. u. e. i. h. e. b. r. e. o. z. t. o. l. l. e. r. e. s. r. a. m. o. s. o. l. i.
 u. a. z. o. b. i. u. a. n. t. d. n. o. d. a. m. a. t. e. s. i. d. i.
 c. e. r. e. s. o. l. a. n. n. a. i. c. e. l. e. s. t. i. s. P. e. s. v.
 E. u. e. a. f. r. a. m. a. l. e. t. e. s. l. e. q. u. a. n. t. o.
Cōm. Nūq. solitudo fūit
 sū iūrl. a. t. i. a. s. e. r. o. t. i. n. a. Q. i. g. d. i. x.

11. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 446., f. 169r

ACEPHALUS-KÓDEX

Magyarország, 14. század második fele, pergamen, 127 levél, 219×166 mm, gótikus könyvírás

Újkori kötés, Bécs, 18. század

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Cod. Lat. 405.

A kilenc különböző művet tartalmazó gyűjteményes kötet az elején is, végén is csonka, erről kapta az *Acephalus* nevet. Az egész kötet a f. 106v, 107r–111v kivételével egy kéz írása. A saját használatra összeállított, illetve másolt kézirat az udvari keresztény-klerikus műveltség terméke. A kódexben olvasható első mű a *Budai Krónika* családjába tartozó, 14. századi krónikakompozíció töredékes szövegvariánsa, amely 1342-ig, Károly Róbert haláláig, illetve Nagy Lajos megkoronázásáig tartalmazza a krónika szövegét. A krónikát lejegyző kéz az üresen hagyott 35r–47v levelek után Nagy Sándor tetteiről szóló gestát, egy német császárkoronázási ordót, majd Odoricus de Pordenone olasz ferences kelet-ázsiai útleírásait írta be. Ezek után matematikai jegyzetek, Pseudo Daniel somnariuma és asztrológiai jegyzetek következnek, s végül egy szinonimagyűjtemény maradt fenn az eredeti kódexből. A kódex használóira a többi kéz bejegyzéseiből következtethetünk. A 107r oldalra, az ázsiai útleírás és a matematikai jegyzetek közé kurzív írással Frater Gentile olasz ágostonos 1300-ban, Párizsban tett jövendölését másolta a második kéz. A harmadik kéztől egy orvosi szöveg olvasható a 106r lapon. Krónikáink közül egyedül az *Acephalus-kódex*ben olvasható Telegdi Csanád esztergomi érsek (1330–1349) helyi tevékenységének leírása. Az esztergomi vonatkozások alapján feltételezhető, hogy Csanád érsek unokaöccse, a királyi kápolna tagja, majd esztergomi érsek Vásári Tamás (1350–1358), vagy utóda, Keszei (V.) Miklós (1358–1366) esztergomi érsek budai, illetve esztergomi udvarában készült a krónikaszerkesztmény, s maga a kódex is. Később a bécsi Hofbibliothekba került. Kollár Ádámnak, a Hofbibliothek tudós igazgatójának a megjegyzéséből tudjuk, hogy az esztergomi egyház possessorbejegyzésével volt ellátva. A kódexet a Hofbibliothekban a 18. században átkötötték, de nem tartották meg az esztergomi possessorbejegyzést őrző lapot. Sok más magyar provenienciájú kódexszel együtt 1932-ben, a velencei kultúregyezmény keretében került az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonába.

Irodalom: BARTONIEK 1940, Nr. 405; *Bibliotheca Hungarica* I, Nr. 917; KÖRMENDY Kinga: Az *Acephalus-kódex* esztergomi vonatkozásai (OSzK Cod. Lat. 405). *Magyar Könyvszemle* 1999, 66–69.

K.K.

Incapit Alexander magnus de macedonia.

Alexander magnus. philippi uir putabatur et Olympiadis filius. rex macedonia. uicelimum quartus regnauit annis. xij. sex adhuc regno plax. postea rex sex. qui in ordine numerantur tepoz. **H**ic plax. luis statura. ferrox natura. uir magni sui animi quietis impatiens. semp ad alacora concedens. crudelis a sanguine sciens. un no solu de ceneis. s. de suis q. multos occidit inter quos amitam consobruclit q. Anis graue et amicitia sibi conuicta. **H**alystene et philosophu sibiq. aristotele con. disciplin cu pncipibz regni plurimis. **H**ic regni adeptus famam experientia animi et uirtutis sue congressus ceteris gre. toy moxibz dedit. quibz ut ab impio macedonia deficeret. de. mostenes orator extitit auctor. **S**ubditis q. Atheniensibz de. lectis debanis. ceteris urbibus grece. et thessalie uectigalibz factis. yllurias et Trans domitis pfectus e aduersus bella cont. **D**ariu regem. que potentissimu et diuissimu tam grece q. latine et barbare narrat yllorie. **H**abuit aut Alex in exercitu suo xxx milia peditum. iij. equita et quingentos na. ues. c. lxxx. et cum tam pua manu uniuersum orbem. ut in. mirabilis q. uicerat aliq. aggredi ausus fuerit incertu e. **I**n pmo eius congressu cu Dario sex centa milia plax in. acie fuerat. q. no minus arte alexandri superata q. uirtute. macedonia terga uerterat. **M**agna s. plax cedes fuit. **I**n. exercitu u. alexandri. c. xx. equites. et x. tantu pedites fuit. **D**einde **S**ogide ciuitatem frigit q. nuc. **S**ardis uocatur ob. sedit et expugnauit. **I**nterea Darius cu c. milia peditu. et c. milia. libz equita aduenit. **C**uq. congressi cent. usq. animis pugn. atui e. in qua pugna ambo reges uulnati fuit. At tam diu An.

JOHANNES DE UTINO VILÁGKRÓNIKÁJA MAGYAR KRÓNIKAFÜGGELÉKKEL

Bajor–osztrák nyelvjárás, röviddel 1458 után, pergamen, 50 levél, kb. 405×295 mm, bastarda írás

Újkori bőrkötés

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Germ. 53.

Az aquileai érsekség ferences szerzetesével, Johannes de Utino († 1363) nevével köthető össze az a világtörténeti kompendium, amely a teremtéstől az apostolok szétszéledéséig tárgyalja az üdvtörténetet és röviden, párhuzamos szerkesztésben bemutatja a pápákat és a császárokat. Mai ismereteink szerint az eredeti, tekercsre készült latin nyelvű kézirat az 1340-es években keletkezett, fő forrásaként Petrus Comestornak (1100 k.–1178) az egész középkorban rendkívül népszerű *Historia scholastica* című műve szolgált. A világkrónikát a 15. században kétszer is kiegészítették Martinus Polonus († 1278) krónikája és más források alapján; eddigi ismereteink szerint három latin nyelvű kézirat (OSzK Cod. Lat. 544; Roma, Biblioteca Apostolica Vaticana, Ottob. 479; Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 1,6,5, Aug. 2°) tartalmaz magyar krónikafüggelékét is. Ennek szerzőjeként felmerül Drági Tamás neve, aki Mátyás király egyik személynöke volt. Johannes de Utino világkrónikájának a kiállított budapesti kéziraton kívül még négy, szintén 15. századi, német nyelvű kézírata ismert. A budapesti, a berlini és a túrócszentmártoni kéziratok mindegyike tartalmaz az üdvtörténeten kívül egy összefoglaló pápaság- és császárságtörténetet, valamint egy magyar krónikafüggelékét. A budapesti kéziratban a prológust az Ádámmal kezdődő és János evangélistával záró üdvtörténeti összefoglaló követi; a császárkrónika III. Frigyes császárnál szakad meg (1442), a pápakrónika pedig II. Piusz pápa történetének tárgyalásánál (1458); a magyar krónikafüggelék Géza fejedelemtől Mátyás királlyá választásáig (1458) kíséri figyelemmel az eseményeket; a krónika végül az 1457. évvel kapcsolatos egyéb kiegészítésekkel fejeződik be. A kódex korábban a heiligenkreuzi ciszterci monostor könyvtárának tulajdona volt, 1935-ben csere útján került az OSzK tulajdonába Faragó József antikváriustól.

Irodalom: MÁLYUSZ Elemér: *A Thuróczy-krónika és forrásai*. Budapest 1967, 76–77; Norbert OTT: Johannes de Utino.

Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon. Hg. v. Kurt RUH. Bd. 4. Berlin–New York 1983, 785–788;

VIZKELETY András: Zur Überlieferung der Weltchronik des Johannes de Utino. *De captu lectoris. Wirkungen des Buches im 15. und 16. Jh., dargestellt an ausgewählten Handschriften und Drucken*. Hg. v. Wolfgang MILDE–Werner SCHUDER.

Berlin–New York, 1988, 289–309. (Ua. magyarul *Magyar Könyvszemle*, 101 (1985), 195–209; Norbert H. OTT:

Typen der Weltchronik-Ikonographie. *Jahrbuch der Oswald von Wolkenstein-Gesellschaft*, 1 (1980/1981), 19–55;

VESZPRÉMY László: Martin von Troppau in der ungarischen Historiographie des Mittelalters. *Die Anfänge des Schrifttums in Oberschlesien bis zum Frühhumanismus*. Hg. v. Gerhard KOSELLEK. Frankfurt a. M., Wien [ua.], 1997, 225–236.

R.T.

by heet sich an dy thronke d' marcus hunc

Geys

Geys enpiste d' med van aertse des eponen in sijn vint aushoog gae... dyce geest en sin den heilighen spijst d' d' met gelaust. Von dem heilighen...

Petrus

Der petrus en siveces sind staphans d' was en sin wilhelm d' da mte... on pind des heilighen sind staphans d' was en sin wilhelm d' da mte...

Ubi

Der ubi en siveces sind staphans d' was en sin wilhelm d' da mte... on pind des heilighen sind staphans d' was en sin wilhelm d' da mte...

Andreas

Der andreas en siveces sind staphans d' was en sin wilhelm d' da mte... on pind des heilighen sind staphans d' was en sin wilhelm d' da mte...

Bela

Bela der kunig stach in dem lant jar der... Die bela hat eman sin der auch in der bela d' was en sin wilhelm d' da mte...

Stefan

Der stefan en siveces sind staphans d' was en sin wilhelm d' da mte... on pind des heilighen sind staphans d' was en sin wilhelm d' da mte...

Ladislau

Der ladislau en siveces sind staphans d' was en sin wilhelm d' da mte... on pind des heilighen sind staphans d' was en sin wilhelm d' da mte...

Andreas

Der andreas en siveces sind staphans d' was en sin wilhelm d' da mte... on pind des heilighen sind staphans d' was en sin wilhelm d' da mte...

DUBNICI KRÓNICA

Várad?, 1479-nél nem korábbi, papír, 104 levél, 281×203 mm, bastarda írás

Egykorú bőrkötés

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 165.

A magyar történelem eseményeit az 1479. évig tárgyaló *Dubnici Krónika* több elbeszélő forráson alapul. Összeállítója a bővebb szövegezésű *Képes Krónika* első öt fejezetének lemásolása után áttért a rövidebb, 1473-ban nyomtatásban megjelent *Budai Krónikára*, több helyen kiegészítve annak szövegét a *Képes Krónikából*. A *Budai Krónikából* vette át Tótsolymosi Apród János, ismertebb nevén Küküllei János Nagy Lajos királyról írt munkáját, forrásához hasonlóan a szerző nevének említése nélkül. A kódex értékét elsősorban a Küküllei munkájába illesztett, Nagy Lajosról szóló gesztatörredék adja, amely 1345–1355 közötti eseményeket tartalmaz, a művet csak ebből a kéziratból ismerjük. Szerzője ferences szerzetes, akit a kutatók egy része Kétyi Jánossal, az egri ferences kolostor lectorával azonosít, aki később Nagy Lajos anyjának, Erzsébet királynének káplánja, gyóntatója és prédikátora, a királynak pedig gyóntatója lett. László-legendájának egyes elemei csak e forrásból ismertek, ezt használta fel Arany János a *Toldi estéjében*. A krónika befejezését tekintve is egyedülálló: a *Budai Krónika* Mátyást dicsőítő zárófejezete után egy ellenzéki felfogású rész olvasható; a magyar történetírásban itt hangzik el először bírálat egy még élő és hatalma teljében lévő uralkodóval szemben, ami kétségtelenné teszi, hogy a mű nem a királyi udvarban jött létre. A Várad környéki események megörökítése a püspöki székhelyre mutat. Az önálló szellemi alkotásnak tekinthető befejező részben Drágffy Bertalan dicsőítése az 1479-es kenyérmezei csata kapcsán arra utal, hogy a Drágffy családnak befolyása volt e rész szerzőjére; a Drágffyakra vonatkozó, a 16. század közepéről származó bejegyzésekből pedig arra következtethetünk, hogy a kódex akkor a család tulajdonában volt. A kézirat az Illésházyak dubnici könyvtárából került a Magyar Nemzeti Múzeumba. A kódexet gazdagon akarták illuminálni, de a rubrikák és a miniatúrák számára kihagyott helyek végül üresen maradtak.

Kiadás: *Chronicon Dubnicense cum codicibus Sambuci, Acephalo et Vaticano Cronisque Vindobonensi Picto et Budensi accurate collatum. Recensuit et praefatus est M. Florianus.* (Historiae Hungaricae fontes domestici, pars prima: Scriptores, III.) Quinqueseptuaginta, 1884. 1–204.

Irodalom: DOMANOVSKY Sándor: A Dubniczi Krónika. *Századok* 1899. 226–256, 342–355, 411–451; DOMANOVSKY Sándor: A Dubniczi Krónika kódexe. *Magyar Könyvszemle* 1899, 64–72.; BARTONIEK 1940, Nr. 165; MÁLYUSZ Elemér: *A Thuróczy-krónika és forrásai*. Budapest 1967, 65–76; HORVÁTH, János: Die ungarischen Chronisten der Angiovinenzeit. *Acta Linguistica* (1971), 321–377; *Kódexek* 1985, 148. sz.

K.B.

Comitatus Hungarici Historiam Carol. imper. 892

1

Anno do-
mini
millefi-
mo.

Tricesimo quin-
quagesimo octa-
uo: scilicet tercia
infra octavae:
Ascensionis dñi
Incepta est ista
Cronica: de
gestis Hungarorum
antiquis et no-

uissimis: orta et progressu victoria eorum: et audacia
collecta ex diversis Cronice veteribus eorum: veritates
ascribendo: et falsitatem omnino refutando. In nomine dñi Am̄
Incipit prima pars Cronice de origine Hungarorum

DEt me-
reges
regnāt
ait do-

minus deus p
sapientem Sa-
lamone: pue-
bior: octavo. Ca-
pitulo **Glouos**
Deus in sanctis
suis in maiesta-
te mirabilis Cui
inestimabilis altitu-
do prudentie Nul-
lus inclusis limi-

tibus. Nullis terminis comprehensa: Et ceteri censura iudicij

Chronica de Gestis Hungarorum

Ex Museo
Hungarico

GESTA ROMANORUM

Várad, 1474, papír, 107 levél, 278×213 mm, Sztárai Máté gótikus kurzív írása
 19. századi vörös szattyánbőr kötés, amely a kódex 1877-es visszaadásakor készült Isztambulban
 Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 25.

A *Gesta Romanorum*, azaz a *Rómaiak viselt dolgai* címen ismert gyűjtemény a középkor egyik legnépszerűbb könyve volt. Több száz kisebb-nagyobb érdekes és tanulságos történetet tartalmaz, melyek egy része a római császárokkal áll kapcsolatban, ezért is kapta a kissé félrevezető, történeti munka benyomását keltő címet. Minden valószínűség szerint angolszász területen állították össze valamikor a 13. században. A gyűjtemény jól ismert volt a középkori Magyarországon is, egyes történeteinek hatása már a 15. század végétől nyomon követhető irodalmunkban, Temesvári Pelbárttól a nyelvemlék-kódexeken (pl. az *Érsekújvári*, a *Debreceni Kódex*, illetve a *Példák Könyve* egyes szöveghelyein) át egészen az első, 1695-ben Haller János által készített magyar nyelvű *Gesta Romanorum*-válogatás megjelenéséig. A *Gesta* kódexünkben olvasható szövege öt olyan történetet is tartalmaz, amely a többi, eddig ismert kéziratban nem szerepel, s a történetek sorrendje is egyedinek tűnik. A kézirat a *Gesta Romanorum*on kívül még egy, a kéziratokban a *Gestával* viszonylag gyakran együtt szereplő művet, a hét görög bölcs életrajzát (*Historia septem sapientium*) is tartalmazza, amelyet a bölcsek történetének egy más forrásból mindaddig nem ismert allegorikus-moralizáló magyarázata zár. A kódex a 47. folión olvasható vörös tintás bejegyzés szerint 1474-ben készült Váradon. A másoló kézírásával az Egyetemi Könyvtár egy másik kódexében is (Cod. Lat. 72) találkozunk, ahol a scriptor meg is nevezi magát, elárulja, hogy Sztárai Máténak hívják, s kéziratát szintén Váradon, az ottani püspöki kormányzó, Egervári László megrendelésére készítette 1475-ben. A kódex további sorsa ismeretlen, az isztambuli Topkapi Szerájából II. Abdul Hamid ajándékképpen 1877-ben került az Egyetemi Könyvtár tulajdonába.

Irodalom: KATONA Lajos: A *Gesta Romanorum* Sztárai-codexe. *Egyetemes Philologiai Közlöny* 1898, 401–411, 878–879; MEZEY 1961, 42–43; SOPKO, J., *Stredoveké Latinské kódexy Slovenskej proveniencie v Maďarsku a v Rumunsku*. Matica Slovenská 1982, Nr. 241a; *Kódexek* 1985, 149. sz.

T.P.

Applicatio

et sic factum est. **E**nm ariles iste est dñs ne ihu xp̄us p̄lius xp̄ianus qui laborat membra dilacerare. hoc est carnem suam p̄ vitia et diabolus dñs macerare castigare hoc videns mal' mundi ista militi dolet offerre hoc venenū. **M**undi vanitate p̄ qua homo sepe in amā spirititu hūc mori. **C**or' dicit alie de miles sit xp̄us. **P**lius homo p̄dōr' id quid ē isti faciendū certe mal'. **A**acō dat sibi venenū. **A**marā p̄tētam et sic mori tam mudo et diabolo. **P**at' hoc videt' voluntas eam accūdit in ostētia de p̄tē quomōdie dolendo, certe corā iudice. **P** ostētia dicitur et iste iudex emendabat. **H** iudex q' mal' amā ser' rāco ad parabola suspendi dbeat istud parabolum est tūc xpi et memoria domice passionis et

Rex quidā p̄liam pulchram habebat qui erat nobilissio duci desponsata, tū quo pulchri filius habebat et maria erat mē eos dilectio. **H**ux vōd mōdie de cuius mōdie factus est platiō magis in civitate domia tū satis honorifice tradidit sepultus. **P** mōdie amia eiq' ad eam venerat. **V** sāt mōdie nuberet allegantes etatem meam et pulchritudine sua dñā em satis honorifice tndit. **V**enit habere nolo quia vir meo qui mōdie est erat tam dultis bono et pulcer et dices et p̄ omia me dilexit. et p̄ nimia dilectōm mē nos iam eiq' mōdie me affligit. **Q**d vi credo vnuere nō potō et iō sūo qd nō est sub talo q' sit ita bono sicut vir meo. et ideo vniē aliu tempē meo habere nolo

Applicatio

Enm rex iste est deus filia amā de uota qui p̄ baptisimū nobilissimo vno est copulatus. **I**hu xp̄o qui tantū eam dilexit qd in tē mōdie est qd fac tu sicut fecit ista domia. **S** rāco te desiderat tū suis cupiditatis. **D**iaabolus tū sicut suggestōmibz magis tū suis vilitatibz eiq' nō ostētiat nec delectatōm aliqua habebat. et sic tū vno sicut ihu xp̄o p̄ hāc vna felicit' aequat valeas a'

Quidam mulier nomine medusa pulchra valde et octus omnium prosta erat in tantū de militi ad amorē eius

Luxuria

erat i civitate quadam temptati vlt' q' credi potest et omē qui in eam respicebat ut eis videbat in lapide mutati sūt. **E**rat at ibi quidā miles nomine Parisius strenuus valde. **Q**u tū hoc audisset tū castillimo clipeo se prexit ut ea videt et eam tū p̄lato ense mēmet et sic factū est. **E**nm ista mulier est luxuria que se p̄mo sam fugit omnibz homibz eiq' cupiditatis si eam in spiritū in lapidem committat q'a corda libidinosū p̄ dilectōm in tū durat. **Q**d castitate suscipere nō pot'. **A**riles iste est q'libet bono xp̄ianus qui debet recipere factum castillimū. **M**emoria domice passionis tū gladio. **I**ste gladius est tūc etne dapnatōnis et tū ista dicit eam mēdere. **A** se abscondit et postea semp caste vivit.

Applicatio

Rat quidam rex p̄g et potens q' habebat uxore in longiquis partibz satis formosam et octus omniū gratosam. **R**ex iste duos nuncios ad reginā misit p̄ quibusdam negotiis vnu p̄ aliu p̄mus reuertit tantū verba portat et d' reginā nichil loquebat' qui octos suos tenuerat. **Q**d reginā nō vidit. **R**edyt alius et p̄ pauca vā referit longā de pulchritudine regine historia tūc inquit et ait dñe mi hī pulcherrimā mulierem felix qui fabricat' illa et rex ad illā tū serue nequā missōsam meā mēcisti octos p̄dicos. **S**ed qd rem p̄specta p̄t' subitō emē' voluisti. **P**ubet ego rex de reuocā p̄nuū. **E**t ait illi qd tū d' reginā videt' at ille optime michi inquit videt' quā libens et patiens me audiuit. **Q**ue dixi ei ex p̄te tua. **Q**ut illi rex inquit formositas est aliqd in ea. **R**espondit ille domie mi ad hoc nō fui missi ut pulchritudine eiq' videret' sed tū negotiū fidelit' facerem. **Q**ut rex tu habes octos castos esto in camera mea corpus castior et fine' felicit' meis. **I**ste ipudicus stam domū exeat ne polluat thronū meū. **A**pplicā ad castitatem ad luxuriā. **Q**a historia sēptim mozaizat' a vna **121** *Paradisus*

Castitas

JÓKAI-KÓDEX

1440 körül, papír, 81 levél, 195×136 mm, bastarda írás

Eredeti fatáblás bőrkötés

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, MNY 67.

A *Jókai-kódex* a legkorábbi magyar nyelvű, kézzel írott könyv. A benne található vízjelek egyike alapján a másolás ideje az 1440 körüli évekre tehető, míg maga a fordítás – nyelvének és helyesírásának tanúsága szerint – a 14. század utolsó negyedében keletkezhetett. A mű Szent Ferenc és társai élettörténetét mutatja be. A fordító nem valamelyik Szent Ferenc-életrajzot ültette át teljes egészében magyar nyelvre, hanem több, a rendalapítóról és társairól szóló munkából válogatott. Emlékünk a kezdetén áll annak a nyelvtörténeti periódusnak – a kései ómagyar kornak –, amelyben a rendszeres kolostori fordítói munka eredményeként – a latintól történő fokozatos elválással párhuzamosan – megszületett az önálló, írott irodalmi magyar nyelv. Ezzel magyarázható, hogy a kódex nehézkes, számtalan félreértéstől és latinizmustól terhelt szövege a latin eredeti nélkül sokszor érthetetlen. A munka önálló, anyanyelvű olvasmány, melynek létrejötte közönséget tételez fel. Igen valószínű, hogy mind az eredeti fordítás, mind a másolat latinul gyengén tudó ferences szerzetesek számára készült. 1925-ig a könyvet *Ehrenfeld-kódex* néven tartották számon felfedezője, Ehrenfeld Adolf után, aki 1851-ben Nyitrán még gimnazistaként szerezte azt meg. Halála után az örökösök többször felajánlották a kéziratot megvételre az Országos Széchényi Könyvtárnak, azonban az adásvétel a magas ár miatt nem történt meg. 1925 februárjában az örökösök a londoni Sothebyn keresztül árverésre bocsátották a kódexet 1000 angol font kikiáltási áron. Ezek után a magyar nemzetgyűlés elhatározta a nyelvemlék megmentését. Az ország számára komoly anyagi áldozatvállalást jelentő erőfeszítés sikerrel járt: a nyelvemlék még az év folyamán a Széchényi Könyvtárba került. Ekkor kapta jelenlegi elnevezését Jókai Mór születésének századik évfordulója emlékére.

Kiadás: *Ehrenfeld Codex*. Kiad. VOLF György. Budapest 1878. (Nyelvemléktár 7); *Jókai-kódex*. (Hasonmás) Kiad. SZABÓ Dénes, LOTZ János. Budapest 1942. (Codices Hungarici 1); *Jókai-kódex. XIV–XV. század. A nyelvemlék betűhű olvasata és latin megfelelője*. Kiad. P. BALÁZS János. Budapest 1981. (Codices Hungarici 8)

Irodalom: KATONA Lajos: Az Ehrenfeld és Domonkos Codex forrásai. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1903, 59–78; *Kódexek* 1985, 116. sz.; SZÖRÉNYI László: A Jókai-kódex kérdése a Szent Ferenc-legendára vonatkozó újabb kutatások fényében. *Historia Litteraria. Tamai Andor emlékkönyv*. Szerk. KECSKEMÉTI Gábor. Budapest 1996, 273–281; RITTER, Ralf-Peter: Az Ehrenfeld-kódex latin megfelelőjéhez. *A magyar művelődés és a kereszténység*. I–III. Szerk. JANKOVICS József, MONOK István, NYERGES Judit. Budapest–Szeged, 1998. II. 507–516; JAKAB László: *A Jókai-kódex mint nyelvi emlékszórtárszerű feldolgozásban*. Debrecen 2002.

K.B.

onybeppen tamoytotta az baratotot alamyz-
 na ^{na ezt memny}
Mloron kezduala bodog ferenc va-
 llani ezeme baratotott ewneen-
 dezovala ewnekyt navyssagotio-
 l Es hoggy yr ystem ada neki tarsafagot
 Es azameben kezetyuala es tyztelyuala
 ewtevt monduala nekyt hoggy ^{ne}menne-
 nek alamyznact Es nykoron ygen meg
 faradattuolna: mert latatykua neky ho-
 gy boldolny zgyyelenenek ^{ny}meny Ezert
 engede ew zemexmeknek ^{ny}meny nap
 ewneon maga meyyenuala alamyzna-
 ext Es nykoron ygen meg faradattuolna
 mert vala ez vylagban yewnye embce
 es beteg termeszetyzent Es nagy gen-
 uedetyert es gyewtelmeert ylab bed-
 tegewltuala meg ^{ny}condoluan magat
 hoggy ezeme dolgot ewneon maga non
 vylhetne Es hoggy ewt voltatynala ex-
 re byuatalosok yollehet zgyyenytykuala
 az boldulast tenny mert czak nagyade-
 g ofmeretykuala tehessseget ^{ny}Geoy oly
 ertelmesek sem nalanak hoggy czak azt
 mondjatykua neky ny es el megyewnt
 alamyznact ^{ny}Aronda nekyt dragala
 atyam syay es en syaczayn ^{ny}te zgye-

BÉCSI KÓDEX

1450 körül, papír, 162 levél, 214×140 mm, bastarda írás
 A Bécsi Hofbibliothek 19. századi aranyozott bőrkötése
 Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, MNY 72.

A kódex a legkorábbi magyar bibliafordítás következő ószövetségi könyveit tartalmazza: Rut, Judit, Eszter, a Makkabeusok második könyve, Báruk, Dániel és a tizenkét kispap. Három kéz másolta, a scriptorok kiléte és a másolás helye ismeretlen. A *Bécsi Kódex* és két további nyelvemlékünk, a *Müncheneri* és az *Apor-kódex* szervesen összetartozik: a három kézirat ugyanannak a bibliafordításnak különböző részeit őrizte meg egymástól független másolatokban. Az 1466-ban készült *Müncheneri Kódex* a négy evangéliumot, a 15. század végén másolt *Apor-kódex* pedig a zsoltárokat tartalmazza. Az eredeti fordítás keletkezési ideje az 1416. évet követő egy-két évtizedre tehető a *Müncheneri Kódex*ben található naptár alapján, amely az 1416–1435. évekre érvényes. A szövegben több olyan fordítói megoldás, nyelvi fordulat olvasható, amelyek arra utalnak, hogy az átültetés szerzetesi környezetben jött létre. Közvetlen forrása nem a Biblia, hanem liturgikus könyvek: a *Bécsi Kódex* forrása egy kórushasználatra készült lectionarium lehetett, a *Müncheneri Kódex*é egy evangeliarium, az *Apor-kódex*é pedig egy kórus-psalterium. Az eredet kérdése tisztázatlan, a fordító vagy fordítók ferences, premontrei, illetve bencés volta mellett egyaránt hoztak fel érveket. Ezekkel szemben számos kutató huszita eredetűnek tartja a fordítást, amelyet ma *Huszita Biblia* néven tart számon a szakirodalom. Nyelvemlékeink közül először a *Bécsi* és a *Müncheneri Kódex*ben jelenik meg a mellékjeles helyesírás, amely mellékjelek bevezetésével az 'egy hang egy jel' elvének megvalósítására törekszik. A huszita eredetelmélet képviselői e hangjelölési rendszerben Husz János helyesírási reformjának hatását látják, a fordítóknak pedig a Moldvába menekült két szerémségi papot, Pécsi Tamást és Ujlaki Bálintot tartják. A *Bécsi Kódex* sorsáról a 18. századig semmit sem tudunk, a 18. század első felében már a Bécsi Udvari Könyvtárban őrizték. Sok más magyar provenienciájú kódexszel együtt 1932-ben, a velencei kultúregyezmény keretében került az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonába.

Kiadás: *Bécsi Codex*. Kiad. VOLF György. Budapest 1874. (Nyelvemléktár 1); *Bécsi Codex*. (Betűhű átirat és latin megfelelő) Kiad. MÉSZÖLY Gedeon. Budapest 1916. (Új Nyelvemléktár 1)
 Irodalom: GÁLOS Rezső: *Legrégibb bibliafordításunk*. Budapest 1926; KÁROLY Sándor: *A Bécsi Kódex nyelvtana*. Budapest 1965; *Kódexek* 1985, 160. sz.

K.B.

Amos ppheta

et fuerunt uoluerunt sem eg gabona nem
trem de tunc lo barm ele delectel boupl
tunc dicit dicit mendener telleser mala
nar paytorotal et a foldner meddise
ge mertedeltic auag forballatic me
barmotnar sokassagauat et payto
rotuar zamabol vole Amos tudatlan
bezeddel de telles tudomaniel Azon
idebely pphetalt kedeg kiden Nochel
Naum Nonab Oze et Isaias de keuesz
eleb kezdet pphetalm fogne Isaias
kab kedeg a tij nemzeter ellen bezedet
keueszet kezde uenue a kettorpl Et a
paytoroz zamabol elueue erzte ur hog
Samariban et pphetalia et Amasiab
kiral auag pap galorta getrette lapa
sotal Sutan o fia Oziab nas zeggel
viszteruel altalute Eec uti felde
ueney ki uetteter o foldbe keuesz napo
rtan a sebner serelmeuel meghala
reletmetteter gattayual et mar

Amos pphetanae lymus
Mosnac igey ki ki
volt dehuenac payton
bol melletet latot Isid
re Oziasuac Isid kirala
nac papiba et Jeroboam
nac Noab fianac Isid

17. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, MNY 72., f. 107v

FESTETICS-KÓDEX

Nagyvázsonyi pálos kolostor, 1493 körül, pergamen, 209 levél, 145×102 mm, bastarda írás

Fatáblás bőrkötés; aranyozott metszés

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, MNY 73.

A *Festetics-kódex* magyar nyelvű imádságoskönyv, amelyet Magyar Benigna számára állítottak össze a nagyvázsonyi vagy a budaszentlőrinci pálosok. A kódex díszítése budai műhelyre vall. A vázsonyi kolostort 1483-ban Benigna férje, Kinizsi Pál alapította, és fennmaradását gazdag adományokkal biztosította. A szerzetesek minden bizonnal hálájuk jeléül ajándékozták meg az alapító feleségét a reprezentatív pergamenkódexszel, melynek első oldalán Kinizsi címere, második oldalán Kinizsi és a Magyar család címere látható. A gazdagon díszített kéziratban számos iniciálé és lapszeldísz található, továbbá a második oldalon egy miniatúra, mely a szöveg első hét sora melletti téglányban ezüst holdsarló fölött Szűz Mária félalakos képét ábrázolja, mint napbaöltözött Asszonyt. Az igényes megjelenéshez a rendezett íráskép, a kifejezetten gondos és szép írás is hozzájárul. A kódex szoros rokonságot mutat a késő középkor közkedvelt imakönyvével, a laikus hívők magánjátosságát szolgáló óraskönyvvel. A óraskönyvek szövegei közül Magyar Benigna imádságoskönyvében megtalálható Szűz Mária kis zsolozsmája, valamint a János-evangélium eleje (1,1–14), melyet feltehetőleg valamivel később másoltak be a kódex végére, az eredetileg üresen maradt, de megvonalmazott lapokra. Kéziratunkban olvasható Petrarca hét bűnbánati zsoltárának első magyar fordítása. A „PAal wram betegseegerewl zerzet Imaadsaag” alapján állapítható meg a kódex keletkezési ideje. Kinizsi 1494. november 20-án halt meg, de már két évvel korábban súlyos beteg volt, erre utal a gyógyulását kérő ima. A kézirat tehát 1492 és 1494 között keletkezhetett. Zsebkönyvnyi mérete rendeltetésével magyarázható: mivel tulajdonosa mindennapi magánáhítatát szolgálta, fontos volt, hogy könnyen forgatható legyen. Az imakönyv arról tanúskodik, hogy Magyar Benigna tudott magyarul olvasni. A kézirat további sorsáról mindössze annyit tudunk, hogy a 18. század végén már a Festeticsek kezei között volt, ahonnan 1947-ben az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonába került. Nevét a Festetics családról kapta.

Kiadás: *Festetics Codex*. Kiad. VOLF György. Budapest 1885. (Nyelvméltár 13); *Festetics-kódex*. A nyelvméltár hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. Kiad. N. ABÁFFY Csilla. Budapest 1996. (Régi Magyar Kódexek 20); *Festetics-kódex*. CD. Szerk. KERTÉSZ Balázs, KÁLDOS János. Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Elektronikus Könyvtár, 2007.

Irodalom: KATONA Lajos: A Festetics-códex bűnbánati zsoltárjai. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1905, 149–157; GONDÁN Felicián: *A középkori magyar pálos rend és nyelvméltékai*. Pécs 1916; *Kódexek* 1985, 182. sz.

K.B.

Földesi Ferenc

Tudósok és könyvek társasága Vitéz János könyvtára

A magyarországi reneszánsz fénykora és ezen belül a könyvkultúra története számos kérdést vet föl. Akár Hunyadi Mátyás könyvtárának történetét, állományát vizsgáljuk meg behatóban, akár a Corvina Könyvtár utóéletét, sorsát az őt követő uralkodók alatt, akár reneszánsz és gótikus könyvművészet, középkori és klasszikus-humanista irodalmi műfajok rendkívül összetett együttélését a század folyamán, vagy a budai udvar kulturális kisugárzását a 15. század végén, újra és újra tisztázatlan kérdések sorába botlunk.

Ami érvényes a század második felére, fokozottan elmondható a magyarországi humanizmus kezdetei kapcsán. A magyar történeti, politikai tudat több évszázados hagyományából következően a kutatás leginkább Corvin Mátyás kulturális alkotásaira koncentrált. A „nemzeti nagyság” korszaka vonzotta a kutatókat, emellett pedig a század első feléből, középső harmadából fennmaradt emlékek kis számával magyarázhatjuk, hogy erre az időszakra kevesebb figyelem irányult. Az emléktanyag a könyvkultúra terén alig nyújt fogódzót egy teljes tabló vagy legalább egy-egy könyvgyűjtő portréjának megrajzolásához. Éppen ezért tekinti a 19. század vége óta a magyar művelődéstörténet rendkívüli forrásanyagának Vitéz János könyvtárát, magát a főpapot pedig, fellépését, műveltségét, mecénási tevékenységét páratlan jelenségnek. Személyét, élettörténetét – már születésének időpontját is –, iskolázottságát, egyetemi tanulmányait, tudós kapcsolatait kérdőjelek veszik körül, az azonban kezdettől fogva megkérdőjelezetlen tétel, hogy Vitéz életműve és a magyarországi humanizmus kezdetei azonos fogalmak, fennmaradt művei – elsősorban Leveleskönyve – és könyvtára pedig még töredék voltában is az első olyan forrásanyag, amelynek alapján egy tudós magyar főpap portréja megrajzolható.

A szlavóniai származású Joannes de Zredna – ő maga Vitéz-családnevét sohasem írta le – nemcsak részese volt annak a művelődéstörténeti korszakváltásnak, amelynek folyamán a magasan képzett magyarországi értelmiség sajátjává tette az Itáliából Északra, mégpedig az elsők között Magyarországra kisugárzó klasszikus humanista műveltséget, hanem egy személyben volt megteremtője azon intézményrendszer – könyvtár, mecénatúra, nyomda, egyetem – alapjainak, amelyek lehetővé tették az új műveltségeszmény meghonosodását az országban. Ezzel együtt is két korszak elemei élnek együtt életművében. Könyvtára az első humanista gyűjtemény Magyarországon, amelyben az ókori szerzők leghitelesebb szövegű munkáit kívánta összegyűjteni, de jelen vannak benne azok a középkori kódexek is, amelyeket váradi püspök-elődeinek gyűjteményéből szerzett meg. Leveleskönyve hasonló kettősséget mutat.

Újra és újra megcsillannak a levelekben a klasszikusokon iskolázott műveltség szikrái, első-sorban ókori szerzőktől beemelt idézetek formájában, ugyanakkor a levelek gyakran nehézkes szóhasználata, terjengősnek ható mondat szerkesztése és mindenekelőtt magának a műfajnak szigorúan csak a diplomáciai levelezésre való korlátozása a *Leveleskönyvben* középkori szerzőre vall, aki ebben a gyűjteményben nem tartja megőrzésre, publikálásra érdemesnek a cicerói *epistolae familiares* egyszerűségét, közvetlenségét, személyességét követő leveleit. Vitéz János műveltségének kettőssége mintegy visszatükrözi a korszakot, amelyben középkori és reneszánsz kultúra együtt él, egymás mellett és gyakran egymásra hatást gyakorolva mind az irodalmi műfajok, mind a képzőművészet és nem utolsósorban a könyvkultúra terén.

Vitéz János gyermekkoráról, neveltetéséről semmit sem tudunk, feltételezhető, hogy szlavóniai származású lévén tanulmányait Zágrábban végezte. Születésének időpontját első életrajzíróját követve 1408-ra tesszük, noha erről egyetlen pozitív adattal sem rendelkezünk. Fiatalon az egyházmegye papja lett, majd valószínűleg a királyi kancellária vezetőjének, a korábban zágrábi prépost Gatalóczi Mátyásnak köszönhette, hogy Zsigmond király és császár udvarába került. A bécsi egyetemre is csak ezután iratkozott be 1434-ben, és nagyon rövid ideig folytatott itt tanulmányokat. Jegyzőként tevékenykedett a király haláláig, utóda, Albert király alatt már főjegyzői tisztet töltött be. Levelek, okiratok szerkesztése mellett valódi diplomáciai feladatokat is ellátott, tudjuk, hogy tagja volt többek között annak a krakkói küldöttségnek, amely 1440-ben I. Ulászlót hívta meg a magyar trónra. A zágrábi stallum után, minden bizonnyal hivatali munkája elismeréseként, 1442-ben a váradi préposti cím birtokosa lett.

Tudósok Budán, Váradon, Esztergomban

Zsigmond udvarába kerülve rövid ideig látogatta a bécsi egyetemet, a kancelláriai évek legnagyobb hozadéka azonban megismerkedése volt Pier Paolo Vergerióval. Az ekkor már idős mester, aki 1444-ben hunyt el Budán, a Konstanzi zsinaton állt a császár szolgálatába. Életművét, amelynek alapján méltán tartjuk az első nagy humanista nemzedék kiemelkedő alakjának, ekkorra jórészt már megalkotta, legkiemelkedőbb munkája (*De ingenuis moribus*) a reneszánsz nevelélmélet alapművévé vált. Itáliai kapcsolatai megritkultak, de a tudományos munkával nem hagyott föl, Arrianos és Héródianos munkáit fordította görögből latinra. Vergerio döntő impulzust adhatott Vitéz számára az Itáliából kisugárzó új, klasszikus-humanista művelődéseszmény felfedezéséhez. A már betegeskedő, a kor viszonyaihoz képest nagyon öreg humanista is tagja volt annak a kis tudós társaságnak, amely korán kialakult Vitéz körül, s amelyet az első magyar akadémiának tekintünk. A társaság szellemi vezetője valószínűleg Vergerio volt, lelke azonban Vitéz. Az akadémia létezését távoli és részletező források egyaránt megerősítik. Vespasiano da Bisticci, firenzei könyvkereskedő híres életrajzgyűjteményében elmondja Vitézről, hogy háza tele volt derék emberekkel. Galeotto Marzio

De homine című munkájában megemlíti, hogy „a tudósok csapatostul özönlöttek hozzá, mint az irodalom atyjához”. Az 1480-as évek közepén, Mátyás király mondásairól írott művében pedig úgy emlékszik vissza a főpapra, mint akit „kiváló férfiak vettek körül, akik majdnem az összes tudományokat kitanulták”. Legfőbb forrásunk azonban Philippo Buonaccorsinak, az Academia Romana alapítótagjának munkája Grzegorz z Sanoka lengyel humanistáról. A magyar szakirodalomban Szánoki Gergely néven meghonosodott lengyel főpap 1440-ben, I. Ulászlóval érkezett az országba és itt élt az évtized végéig. Buonaccorsi által írott életrajzából a vármai csata utáni éveket idézzük:

„A váradi egyház élén akkoriban az a Joannes Gara állt, aki jó hírével, amelyet tudományával s életmódjának és erkölcsének választékos voltával szerzett, felülmúlta az összes többi püspököt, s akit ezért később megérdemelten esztergomi érsekké léptettek elő. ... Ugyanabban az időben volt ott két igen tudós férfiú, Paulus Vergerius és Philippus Podachatherus, különböző bajok miatt az egyik Itáliából, a másik Ciprusról érkezett, hogy felkeresse ugyanezt a püspököt, mint az összes derék ember menedékhelyét ... Köztük és Gregorius között tanulmányaik és erkölcsaik hasonló volta miatt könnyen jött létre kapcsolat, s a közös lelkesedés a jó tudományokért elégséges volt ahhoz, hogy barátság szövődjék ennyire különböző nemzetiségű emberek között; jóllehet képzettségük egyenértékű volt, de nem volt egyforma az a mód, ahogyan írtak, mivel Paulus leginkább a szónoklatban jeleskedett, Philippusnak pedig inkább a költemények szerzéséhez volt tehetsége. Így azután Gregoriust ... az egyik versecskék szerzésében, a másik szónoklásban hívta ki versenyre ... Gyakorlataikban mint döntőbíró részt vett a püspök is, sőt többnyire valamelyik versenyző feladatát vállalta magára, s ő is ugyanolyan műfajú gyakorlatokkal képezte szellemét. A tisztességesre alkalmas találtak minden időben és minden helyen, az étkezések közben s az éjszakai virrasztások idején egyaránt, beszélgetésükben első helyen álltak a tudomány kérdései. Így tehát semmi szentebb és semmi méltóságosabb nem lehetett, mint az együtt élő baráti társaság: minden beszélgetésüknek tárgya vagy célja az erény volt. ... Érdemes volt hát látni ezt a püspököt, amint ilyen derék emberekkel az erények mindenféle fajtájáról vitatkozik, s fokozott gonddal azon fáradozik, hogy naponként egyre tudósabbakká és egyre jobbakká legyenek ... Amint a tárgy, a hely és az idő kívánta, állandó volt közöttük a tudós vita és kérdezősködés.”

Buonaccorsi szövegében nyilvánvaló ténytörvényszerű tévedések vannak. A váradi püspököt Garának nevezi, noha Vitézről van szó. Az 1444-ben elhunyt Vergeriót a püspök környezetében lépteti fel, noha Vitéz csak 1445-től viselte ezt a címet, Philippo Podocataro pedig ugyanebben az időben ferrarai tanulmányokat folytatott. A tévedéseket az magyarázza, hogy a mű jó harminc évvel később, 1476-ban született, a szerző pedig nem volt tanúja mindennek, hanem Szánoki elbeszélésére hagyatkozott Valójában két tudós csoportosulást vont egybe.

Vitéz körül már Budán létezett egy kis akadémiai kör, Buonaccorsi szóhasználata alapján egyértelműen az itáliai akadémiai csoportok mintájára, mert gyakorlatok, tudós viták és kérdőszködések voltak az összejövetel céljai. A budai *contubernium* vezetője Vergerio volt, a tekintélyes tudós, de Vitéz is rendelkezhetett ekkorra már az ország literátus rétege előtt némi tudósi hírral. A beszámoló szerint hol döntőbíróként lépett föl a tudós szümpozion során, hol maga is „versenyzőként” alkotott a kijelölt tárgyban és műfajokban. A beszélgetések tárgyát és célját a tudományban és erényben jelöli meg a szerző. A kibontakozó itáliai akadémiai mozgalmat jól ismerő Buonaccorsi terminológiája nem hagy kétséget afelől, hogy egy kis magyar akadémiát látott a csoportosulásban, amely típusában a 15. század egyik legjelentősebb tudósa, Ioannes Bessarion kardinális körül létrejött akadémiához állott legközelebb. Egy mecénás főpap körül jött létre *contubernium*, tudós baráti társaság, élénk viták, versengések jellemezték összejöveteleiket, és a legfőbb célban tudomány és vallásos erény elválaszthatatlanok: „egyre tudósabbakká és egyre jobbakká” válni.

Vitéz legkésőbb 1444 tavaszán elhagyta az udvart, talán Váradra vonult vissza rövid időre, majd rögtön Itália felé indult. A rendkívül bizonytalan belpolitikai helyzet indíthatta erre, vagy Vergerio elhatalmasodó betegsége fosztotta meg attól a szellemi légkörtől, amely nélkül a jelek szerint nem tudott élni. A vágyott útra indult („via, quam optabat animus” – írja egyik levelében egy évvel később), egyetemre készült, de csak Zágrábba jutott el. Levelének szerkesztője, kiadója, Ivanich Pál főesperes az idézett levélhez készült jegyzetében ezt írja: „Susceperat enim viam ad Italiam pro studio, sed propter insidias latronum, et eciam quia inhibitus fuit ab isto transitu per condam Mathkonem banum, a Zagrabia retrocessit”, azaz: Itáliába indult, hogy tanulmányokat folytasson, de a rablók garázdálkodásai miatt, és mivel [Thallóczi] Máté bán megtiltotta az átutazását, Zágrábról visszafordult. Visszatért tehát Váradra, és ha szeretett volna is később olasz egyetemeken tanulmányokat folytatni, soha nem jutott el oda.

Várad

Várad mint püspöki székhely legalább a 12. század óta jelentős kulturális központ volt, de a Tatárjárás előtti időből egyetlen könyvtörténeti emlék sem maradt fenn a városból. Az első ismert kódex, amelyről biztosan tudható, hogy Szent László városában készült, az Benedek püspök (1291 és 1296 között) könyve, amely a székesegyház könyvtárában őrződött meg egészen a 15. század közepéig, mígnem Vitéz a saját könyvtárába olvasztotta be, vitte magával Esztergomba, ahonnan később Salzburgba került, ma pedig az Osztrák Nemzeti Könyvtár őrzi. A városban a székeskáptalan és a két társaskáptalan papsága mellett a működő 6–7 plébániatemplom papsága, valamint a megtelepült szerzetesrendek tagjai is növelték az értelmiség számát. A könyvkultúra terén a vezető szerepet a káptalanok tagjai játszották, tagjaik sorában mindig voltak könyvszerető, külföldön tanult papok. A székesegyház könyvtára az ő hagyatékaiból épült föl, azonban a gyűjteménynek nem volt szigorú kezelési rendje – jegyzéke

sem maradt ránk –, így fordulhatott elő, hogy egy-egy főpap, amint láttuk, Vitéz is, elődeinek gyűjteményéből a sajátját gazdagította. A város a 14. században, Anjou-királyaink alatt kulturális föllendülést ért meg, a székesegyházon kétszer is folytak átépítési munkák, de a század végén tűz ütött ki benne, a könyvtárat át kellett szállítani a Szent Katalin kápolnába. Mint rendezett, gondosan kezelt gyűjteményt a 15. század első harmadában említik először, Andrea Scolari püspöksége (1409–1426) idején. A firenzei származású püspök 1419-ben kanonokság elnyeréséért folyamodott Rómához a Szent Katalin kápolna igazgatója, Nagymihályi Miklós fia Antal számára. A beadvány megemlíti, hogy a kápolna és a könyvtár igazgatásáért már évi 25 forint javadalmazásban részesül. (A kápolnaigazgató egyébként csak egy újabb beadványra, 1421-ben nyerte el a kanonoki stallumot.)

Scolari tevékenységéről a könyvkultúra terén alig tudunk valamit. Az bizonyos, hogy mecénás főpapnak kell tekintenünk, bár mecénási tevékenysége legalább annyira szülővárosára, mint püspöki székhelyére irányult, pecsétjén is Szent László alakja mellett Firenze védőszentjét, Keresztelő Szent Jánost látjuk. 1426 januárjában kelt végrendeletében a legnagyobb hangsúlyt egy firenzei kolostor alapítása kapja. A mi számunkra azonban ennél fontosabb, hogy a testamentum tanúi egytől egyig olaszok. A püspök környezetéből fennmaradt néhány műtárgy alapján nem mondhatjuk, hogy korai reneszánsz hatások jelentek volna meg egyházkormányzati évei alatt Szent László városában, az viszont bizonyos, hogy az itáliai kapcsolatok nagyon megerősödtek, és ennek a tendenciának kellett folytatódnia a halálát követő években, mivel a püspöki székre rendre olasz származásúak kerültek.

A főpap könyvei Váradon, Esztergomban

Vitéz 1445-ben elnyerte a püspöki címet, miután előde, Giovanni de Dominis Várnánál elesett. Ezzel már minden eszköz rendelkezésére állt, hogy valóban megteremtse azt az „akadémiát”, contuberniumot, amelynek megszületésén már Budán is fáradozott. Az 1440-es évek második felétől hosszabb-rövidebb ideig Váradon élt Szánoki Gergely, Ivanich Pál, az évtized végén Marcin Król, későbbi krakkói professzor, és az ifjú Janus Pannonius is, akitől a könyvtár első irodalmi dicsérete származik:

„Isten veled, te híres ritka könyvtár,
Hol ráakadtam annyi híres műre.
Itt szállt meg Phoebus is, hűtlen honához,
S innét a szűzi múzsák sem sietnek
Castaliának erdejébe vissza.”

Az akadémiai kör életében rövid ideig részt vett Miklós modrusi püspök is (Nicolaus Machinensis), aki II. Pius pápa követeként érkezett Magyarországra 1463-ban, s néhány hétig Vitéz udvarában időzött. Távozása után az emberi boldogságról írott munkájának egy példányát

megküldte Vitéznek, személyre szóló előszóval ellátva. Elmondja benne, hogy boldog volt és számára nagyon emlékezetes az a tél, amelyet Váradon töltött, sok tudós férfiú társaságában a könyvtárban, a legkitűnőbb szerzők megszámlálhatatlan könyve között. Elmondja, hogy könyvének megszületését is Vitéznek köszönheti, mivel az egyik váradi tudós eszmecsere alkalmával felkérte a püspök, hogy fejtse ki nézeteit a tárgyról, aminek most tesz eleget. A korábban idézett Szánoki-életrajzhoz képest ez a forrásunk egészen pontos időponthoz, 1463-hoz kötődik, az 1460-as évek első felének váradi tudományos életét rögzíti. Összhatásában azonban semmiben sem különbözik a Buonaccorsi festette képtől. A püspököt tudós férfiak társasága veszi körül, akik társalgásokat folytatnak meghatározott témákról, az eszmecsereknél része a vita is, a tárgy jellemzően vallási, etikai természetű, ebben az esetben például az isteni kinyilatkoztatás szerepe az emberi nem végcéljának megtalálásában. Nagyon fontos elem az összejövetelek helyszínének meghatározása: a könyvtár. Vespasiano da Bisticci is beszél róla, tanúságtétele szerint Vitéz

„igen szép könyvtárat rendezett be, és azt akarta, hogy abban mindenféle tudományághoz tartozó könyv meglegyen, és ezeket Itáliában és Itálián kívül kerestette össze. És sok könyvet, amit megszerezni nem lehetett, Firenzében másoltatott le, s a költségekkel nem törődve, csupán arra ügyelt, hogy azok szépek és ellenőrzött szövegűek legyenek. Hazája értékét emelte azzal, hogy minden könyvet meghozatott oda, amit csak meg lehetett lelteni, eredeti műveket csak úgy, mint fordításokat. Kevés olyan könyv volt latin nyelven, ami neki meg nem lett volna”.

Az akadémiai körtől elválaszthatatlan a könyvtár, részben kellék, amely méltó keretet biztosít a tudós együttléteknek, részben a tudományos munkálkodás alapja. A legrészletesebben Georg Peuerbach, bécsi egyetemi tanár, V. László király udvari asztronómusa beszél róla. 1453-ban Bécsújhelyen ismerkedtek meg egymással. Vitéz szerette volna Magyarországra hívni Peuerbachot, ami nem sikerült ugyan, de a jeles tudós három művet is írt a püspök megbízásából. A *Tabulae Varadienses* című munka ajánlásában így ír:

„... különösen értékes könyvtárral, mintegy házad messze híres ékességével gazdagítani kívánod Daciát és Pannoniát, a könyvek atyjuknak és alkotójuknak tekintenek. Ezek annyival becsesebbek minden más házi felszerelésnél, amennyivel értékesebbnek tartják az emberek az ezüstöt és az arany tárgyakat a cserépedényeknél. Minthogy a könyvek az ismeretek kialakításának beszédes eszközei, köztudott, hogy ezeket fáradhatatlan gondossággal, nagy költségekkel a különböző országokból magadhoz gyűjtötted össze. Ezekben fogja az utókor szemlélni mind bőkezűséged, mind pedig emelkedett szellemed híre-nevének napontként való növekedését és virágzását”.

Mind Peuerbach, mind pedig Bisticci hangsúlyozza, hogy Vitéz a kódexeket különböző országokból szerezte be. Ez gyakorlatilag Itáliát, kisebb mértékben német-osztrák területeket jelenthetett, és amiről nem tesznek említést, voltak a gyűjteményben Magyarországon, Váradon készült kódexek is. Ilyen a főtebb említett 13. századi kötet, amelyet elődeitől örökölt meg, és ilyen a Vitéz-könyvtár fennmaradt darabjai között az a kötet, amelyet a számára készült legkorábbi kódexként tartunk számon. Tertullianus *Apologeticus*át, melyet ma Salzburgban őriznek, Polánkai Bereck pap a kolofon tanúsága szerint 1455-ben másolta Váradon: „Ex Waradino per Briccium pr[esbyter]um de Polanka Anno D[omini] 1455 D[omi]no Johan[n]i de Zredna Ep[iscop]o S[anctae] D[iocesis] W[aradiensis]” (Kat. sz. 21). A kódex nem illuminált, teljesen díszítetlen egyszerű darab, arra azonban bizonyíték, hogy Váradon folyt másolótevékenység, ha scriptorium létezéséről nincs is tudomásunk. Ugyancsak magyarországi munka, és a legátfogóbb Vitéz-életrajz szerzőjének, Fraknoi Vilmosnak feltevése szerint szintén Polánkai Berecktól származik az a Vitéz-kódex, amelyet a 19. század végén még a szentantali ferences zárdában őriztek, mára azonban megsemmisült vagy lappang, és csak az Országos Széchényi Könyvtár Fotótárában található archív fénykép-felvételről ismerjük (Kat. sz. 27). A kódex végére Vitéz a következőt jegyezte be: „visa et emendata aliquantulum Strigonii 1457 Jo[annes] Ep[iscop]us W[aradiensis] in certa autem Waradini completa et signata 1458”, azaz Esztergomban olvasta és valamelyest javította 1457-ben, teljesen azonban Váradon fejezte be és itt is foliálta 1458-ban. 1457 tavaszán, Cillei Ulrik megöletése után mint a Hunyadi-ház barátját a család ellenségei őt is fogságba vették a királlyal, de befolyásos barátai, köztük Aeneas Sylvius Piccolomini és Carvajal bíboros közbenjárására Szécsi Dénes esztergomi érsek rezidenciáján tölthette rövid büntetését, ami inkább nyugalmat és békés tudományos munkálkodást jelentett számára, semmint valódi fogságot. Ez alatt a néhány hónap alatt kezdte meg az egyébként díszítetlen kódex szövegének javítását, és minden bizonnyal már Mátyás királlyá választása után fejezte be. A Magyarországon készült Vitéz-kódexek legszebbikét a Corvina Könyvtárral foglalkozó irodalom is számon tartja. Caius Marius Victorinus ókori szerzőnek Cicero retorikai művéhez írott kommentárjait (Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 370. Kat. sz. 36) 1462 szeptemberében javította Vitéz Szébenben („Emendavi quantum fieri potuit et finivi Cibinij XXVII Septembris MCCCCLXII Jo[annes]”). Az íráskép alapján egyértelmű, hogy a kódexet Magyarországon másolták és címlapjának gótikus lapszédíszje is itteni munka, közelebről talán Váradról származik, ez azonban nem bizonyítható. A Victorinus-kódex Vitéz halála után Mátyás könyvtárába került, a budai királyi könyvkötőműhelyben aranyozott corvina-bőrkötést kapott, a kötéstábla közepén a király címerét helyezték el. Már ennek a kódexnek tulajdonjegye alapján fölvethető volna a kérdés, amit majd több corvina esetében is meg kell fogalmaznunk, hogy a váradi főpap bejegyzései elegendő bizonyítékkal szolgálnak-e arra, hogy a könyv valóban az övé volt, és nem csak a Corvina Könyvtár egyik kötetét javította. Itt azonban az emendálás korai időpontja – 1462 – bizonyossá teszi, hogy a kódex nem készülhetett Mátyás könyvtára számára, a királyi gyűjtemény létrejöttét forrásaink és a datálható fennmaradt corvinák alapján későbbre kell tennünk.

A humanista tudós könyvei

Az eddig említett kódexek bejegyzései sok mindent elárulnak tulajdonosuk igényességéről. Bisticci idézett nyilatkozata is két fontos elemét emeli ki a gyűjteménynek, amit persze nagyon sok humanista könyvtára esetében megtehetne: arra ügyelt, hogy kódexei „szépek és ellenőrzött szövegűek” legyenek. A könyvek szépsége a reneszánsz főpap bibliofil igényeiről tanúskodik. Könyvtárának néhány fennmaradt kötete, mindenekelőtt a Bayerische Staatsbibliothekben őrzött háromkötetes Livius (Clm 15731–15733. Kat. sz. 31–33) pompás illuminálása a legszebb corvinákat is felülmúlja. A szövegek épsége, hibátlan volta pedig a tudós humanista filológusi elhivatottságáról vall. Nincs még egy 15. századi gyűjtőnk, aki ezzel a „megszállottsággal” javította, gondozta volna a szövegeket, amelyek egy elsüllyedt világ, a klasszikus ókor bölcsességét és szépségét hordozták, s amelyeknek rekonstrukciója ezt a bölcsességet és szépséget volt hivatott romjaiból felépíteni. A szövegek javítása általában már a másolóműhelyben megkezdődött. A scriptor, aki egy mintapéldányból lemásolta a művet, vagy nagyobb műhelyben az emendációval megbízott „szerkesztő” a kéziratot átvizsgálta, a könyv margóján pótolta a kimaradt szavakat, javította a félreolvasásból, figyelmetlenségéből elkövetett hibákat. Vitéz könyvtárának megmaradt darabjai között is számos olyan kódex van, amelyeknek margóján a másoló javításai képezik az emendáció első rétegét. Ha a tulajdonos, aki megrendelte, megvásárolta vagy ajándékba kapta a kódexet, maga is tudós, a szöveg hibátlanságára ügyelő gyűjtő volt, folytatta a szöveg javítását. Vitéz ezek közé tartozott. Bejegyzéseinek első rétege a nyelvi javítás, a valódi emendáció. Időigényes, rendkívüli figyelmet követelő munka, nem is minden esetben tudta elvégezni. Tacitus *Annales*ébe (ELTE Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 9.) a következőt jegyezte be: „Jo[annes] Ar[chiepiscopus] legi transcurrendo a[nno] 1467 sed mansit inemendatus”. „Futtában” – transcurrendo – kellett átolvasnia, javítatlan is maradt.

A szövegek elsődleges nyelvi javítását Vitéz kitűnő, már a klasszikus-humanista irodalmi nyelvet birtokló latintudása tette lehetővé ebben a fázisban, de csak a nyelvtudáson alapuló ellenőrzéssel a kódex még nem volt javítottnak tekinthető. Ugyancsak „átlapozást”, „futtában” való olvasást említ a budapesti Egyetemi Könyvtár Tertullianus-kódexe végén (Cod. Lat. 10. f.178v): „Finivi transcurrendo Nitrae die 2 Junii 1468. Emendare bene non potui propter inemendatum exemplar” – „befejeztem sietősen Nyitrán 1468. június 2-án, de a javítatlan mintapéldány miatt nem tudtam rendesen emendálni”. Tehát kontrollpéldányra volt szükség, mégpedig lehetőleg megbízható olvasatot tartalmazó szövegre. (Érdekes, figyelemreméltó példa a mintapéldány megbízható voltára egy Bécsben őrzött kódex bejegyzése. A kötetet Vitéz is forgatta, javítgatta, de az első emendációt Carolus Podocatharus végezte benne. A következőképpen adminisztrálta a munkát: „... pro Guarini exemplari ...” – Guarino példánya alapján. A mintapéldány megbízhatóságát ebben az esetben tulajdonosa, a világhírű ferrarai humanista, Guarino Veronese tekintélye biztosította.) Magyarországon megbízható szövegek nem mindig álltak rendelkezésre. Az elsődlegesen beszerzendő ókori klasszikusok forgalmazásának központja a század során mindvégig Itália volt, ahol a má-

solóműhelyekből és tudós humanisták könyvtáraiból egy-egy szöveg különböző variánsai kerültek ki. Nálunk – tömeges másolótevékenység híján – sokkal nehezebb volt variánsokhoz, megbízható redakciókhoz hozzájutni. Ezért különösen fölértékelődtek a javított kódexek, további másolatok alapjává válhattak, illetve meglévő szövegek emendálásához nyújthattak segítséget. Minden bizonnyal az utóbbira példa Janus Pannonius egyik levelének elhíresült részlete, ahol csipkelődve megjegyzi Galeotto Marziónak: milyen jó, hogy ott, Budán nem tudtok görögül, mert akkor már görög kódexeimet is kölcsönkértétek volna, nem csak a latinokat. Vitéz könyvtára is ilyen bázist képezett, Olesnicki, krakkói érsek az 1440-es évek második felében a Váradon tartózkodó Marcin Król közvetítésével kért kölcsön a gyűjteményből lemásoltatásra egy Livius-kódexet, Aenes Sylvius Piccolomini, III. Frigyes titkára pedig Vitéz Tertullianusát. Forrásaink nem emlékeznek meg róla, de a Vitéz-*contubernium*(ok) tudományos életéhez az emendálás szintén hozzátartozhatott. Erre nézvést fontos adalékként kell kezelnünk a Marcus Manilius *Astronomicon*jának (Roma, BAV, Vat. Palat. Lat. 1711. Kat. sz. 23) utolsó lapján olvasható Vitéz-bejegyzést: „legi et emendavi cum M[a]g[ist]r[o] Galeotto 1469. Jo[annes] Ar[chiepiscopus] Strig[oniensis]” — „Galeotto mesterrel együtt átolvastam és kijavítottam 1469-ben, János, esztergomi érsek”. Galeotto mester Galeotto Marzio, aki ezekben az években Magyarországon élt, és a jelek szerint közelebbi kapcsolatba került Vitézzel, *De homine* c. munkáját (Kat. sz. 47) neki is ajánlotta, noha két egymástól különbözőbb személyiség nehezen képzelhető el, mint a kegyesnek és erényesnek mondott érsek és az olasz vándorhumanista.

Ritka eset lehetett az emendálás során a rendelkezésre álló mintapéldányok bősége, de nem példátlan. A Szent Jeromos leveleit tartalmazó kódexében, amelyet ma az Osztrák Nemzeti Könyvtár őriz (Cod. 644.), Vitéz több lapon is bejegyezte az emendálás időpontját. 1470. július 11-én készült el az első nagyobb egység, július 23-án a második, szeptember 1-re pedig az egész kódexet átolvasta és javította. Az utolsó dátum mellé (fol. 397) a következőt jegyezte be: „Emendare ad plenum non potui propter varia exemplaria emendacior tamen est aliis similibus quos viderim Jo[annes]”, azaz a mintapéldányok különbözősége miatt tökéletesen nem tudta kijavítani, a szöveg azonban még így is pontosabb lett, mint bármelyik más, amelyet valaha is látott. A Vitéz kezén megfordult, az ő könyvtárába tartozó néhány kódex javítása és az említett Janus-levél kapcsán legalább a kérdés szintjén beszélni kell Vitéz görög tudásáról. Mestere, Vergerio Manuél Chrysolorastól, az Itáliába menekült görög humanisták egyik legjelesebbikétől tanulta a nyelvet, fordított görögből, de fordításainak vizsgálata még várat magára. Janus Pannonius kitűnő grécista volt, erről szintén a fordításai tanúskodnak. Vitéz görög tudásáról, görög nyelvi tanulmányairól egyetlen adattal sem rendelkezünk. Az Itálián kívüli görög tanulmányok majd csak a 16. század húszas éveiben élednek meg, jórészt Erasmus kiadványainak köszönhetően, a 15. század végéig kizárólag Itália, a Bizáncból elmenekült görög tudósok hazája dicsekedhetett ezen a téren kimagasló eredményekkel. Jórészt csak azok az északiak tudtak görögül, akik hosszabb időt töltöttek Itáliában tanulmányokkal. Vitéz Bécsben nem folytathatott görög tanulmányokat, és arra sem találunk egyetlen utalást sem, hogy Vergerio környezetében görög stúdiumok folytak volna. A fenn-

maradt Vitéz-kódexek néhány görög nyelvű bejegyzése viszont minden bizonnyal az ő kezétől származik (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 370., 423.). A Vitéz jegyzeteiben döntően egységes tinta színe, a néhány szó elhelyezkedése a margón, a betűk nagysága, a szavak vezetése ezeket a görög jegyzeteket Vitéz latin-emendációival rokonítják, ugyanakkor arról árulkodnak, hogy a bejegyző kéz a görögben összehasonlíthatatlanul gyakorlatlanabb. Egyetlen ilyen jegyzet sem valódi javítás, csak fogalmak (pl. sophia) kiemelése a szövegből. Az teljes bizonyossággal kimondható, hogy a püspök nem tudott (jól) görögül, mert latin nyelvű javításai valóban megszállott filológusnak mutatják, de ugyanezekben a kódexekben részben, esetleg teljesen javítatlanul maradnak a görög szövegrészek, a scriptorok nyelvtudásának hiányából eredő lakúnákat egyetlen emendátor sem tölti ki, Vitéz sem. Könyvtárából görög nyelvű kódex nem maradt fenn, és bibliográfiai utalás szintjén sem található nyomuk. A néhány bejegyzés azt sejteti, hogy közlelől találkozott a nyelvvel, de nem többet.

Esztergom

1465-ben, Szécsi Dénes bíboros halála után Mátyás az esztergomi érseki széket juttatja Vitéznek. Hogy milyen tervekkel érkezik Daciából Pannoniába, nem tudjuk. Az egyetem felállításának terve biztos, hogy már készen áll, hiszen alig foglalja el az érseki széket, Mátyás benyújtja II. Pál pápához az egyetemalapítási kérvényt. A bulla alig néhány hét alatt megszületik, Vitéz pedig mint esztergomi érsek a fennhatósága alá tartozó egyházi intézmény kancellárjaként nekifog a szervezésnek. Kevésbé látszik valószínűnek az a feltételezés, hogy már az utolsó váradi évek könyvbeszerzései során figyelt volna erre a szempontra. Érdekes, és további vizsgálatot igényel annak a kettősségnek feltárása, amely ezen a téren Vitéz működését jellemzi. Pártfogoltjait az esetek jó részében Guarino ferrarai iskolájába küldi, és csak az itt töltött évek után folytatnak egyetemi tanulmányokat. Magyarországon viszont nem egy humanista jellegű intézményt hoz létre, hanem sokkal inkább a már jó száz éve működő közép-európai egyetemek párhuzamos intézményét, amely a bolognai egyetem mintájára szerveződik. Bologna pedig ebben az időszakban semmiképpen nem nevezhető a humanizmus fellegránának. A Vitéz-könyvtár tartalmi összetétele alig segítette volna egy ilyen típusú egyetem életét, hiszen döntően a görög-római klasszikusok alkották, teológiai jellegű munkák is csak kisebb számban és az ókeresztény kor irodalmából voltak jelen, olyan szerzők, akik nem alkották az egyetemi teológiai képzés alapját, ugyanígy nem találjuk nyomát jogi, kánonjogi munkáknak, noha az egyetemi tanulmányok egyik legfőbb célja volt a kormányzati adminisztráció számára megfelelő szaktudással rendelkező hivatalnokréteg felállítása. Ha Vitéz bármely tanintézmény számára készítette volna elő könyvtárát, az sokkal inkább a ferrarai mester iskolájához hasonló intézmény lehetett volna. Erre vonatkozó terveknek azonban nincs nyoma. A források szűkös volta miatt nem tudhatjuk, hogy a következő években néhány vezető itáliai humanista, mindenekelőtt talán Ióannés Argyro-

poulos Budára hívása mögött milyen okok rejtőznek. Talán az Universitas Istropolitana számára kívánta megnyerni Mátyás 1471-ben a görög tudóst, aki 1465-ben Aristotelésfordítását Vitéznek ajánlotta, talán csak az udvar fényének emelése van a meghívás mögött, de az sem elképzelhetetlen, hogy Vitéz korábbi ösztönzéseinek engedve a klasszikus-humanista tanulmányok megerősítése lett volna a cél. Az esztergomi években a Vitéz-kódexek szignált bejegyzései nem közelítik meg a váradi korszak bejegyzéseinek számát. Ez egyfelől természetes, a főpap életéből hátralévő néhány év töredéke a váradi bő két évtizednek, másfelől az egyetem szervezése, ahol végül 1467-ben indult meg a tanítás, Buda közelsége, s az ebből fakadó „hivatali” teendők minden bizonnyal lekötötték az érsek figyelmét. Az érseki székhelyen folyó építkezése szintén olyan tényező lehet, amely az elmélyült tudományos munkát nem segíti, noha éppen az építkezések bizonyos elemei a humanista tudósélet kiteljesedéséről tanúskodnak.

Az évtized végére azonban megromlott Vitéz viszonya a királlyal. Mátyás bizonyos értelemben folytatta Vitézzel szemben apja politikáját. Az első években nyilvánvalóan nem nélkülözhetette a tapasztalt diplomatát, a család barátját, aki fiatal éveinek is tanúja, Podjebrád börtönéből „kiszabadítója” volt. A rendkívül tehetséges és erélyes uralkodó azonban egyre inkább óvakodott Vitéznek teljesen önálló jogkört adni, nehogy körülbástyázza magát. 1464-ben a király fő- és titkos kancellárrá teszi, azonban nem őt terjeszti fel bíborosi rangra. Vitéz megkapja a nyitrai püspökséget, több bencés apátság és premontrei prépostság javadalmait, de például a pozsonyi egyetem felállítása után nem támogatja őt a király teljes meggyőződéssel az egyetem kiépítésében. Az eltávolodás oka kettős lehetett. Vitéz nem értett egyet a király reálpolitikájával a török-, ill. a cseh-kérdésben. A Hunyadi János mellől hozott hagyományos törökellenesség nem számolt az ország politikai, hadászati erőviszonyaival, a Mátyás által folytatott déli, keleti defenzív politikát, a status quo megtartására való törekvést értetlenül szemlélte. Ezzel párhuzamosan a Podjebrád ellen folytatott elhúzódó hadakozást a fontosabb cél elodázásának, az erők meggyengítésének tekintette, ráadásul a huszita szimpatizáns cseh király halálával a háború eretnekellenes indokai is okafogyottakká váltak. Másfelől Vitéz egyházi és egyéni érdekei is messze eltértek a királyétól. A rendkívüli adók gyengítették a magyar főpapságot, nemcsak egyházmegyéjük, hanem udvaruk is erősen megérezte az állandó hadviselést. A helyzet elmérgesedését jelzi egy ellenőrizhetetlen hitelességű esemény, a pofon elcsattanása: Mátyás 1470 novemberében, az országgyűlésen kezét emelt egykori mesterére, az idős főpapra.

1471-ben az elégedetlenség eskalálódott, Kázmér, lengyel herceg behívásával az összeesküvők valóságos ellenkirályt állítottak. Mátyás azonban gyorsan és határozottan cselekedett. Hazatért Morvaországból, országgyűlést hívott össze, ahol ígérekkel és erővel legyőzte az ellenpártot, a főurak és a püspökök nagy része hűségnyilatkozatot tett, Vitéz azonban, mint ahogy Janus Pannonius és Thuz Osvát, zágrábi püspök sem, nem volt közöttük. Janus elmenekült, Itáliába tartván a Zágráb melletti Medvevárban hunyt el végül, Vitézt pedig őrizetbe vétette a király. Életének utolsó hónapjait az esztergomi palotában töltötte, formálisan kibékülve a királlyal, valójában azonban fogolyként. 1472. augusztus 9-én hunyt el.

A Vitéz-könyvtár maradványai

Könyvtárának további sorsáról kizárólag a fennmaradt darabok alapján tudunk képet alkotni. Már nagyon korán megfogalmazódott a szakirodalomban, hogy a király konfiskálta a gyűjteményt. Az eset nem lett volna példa nélküli, a mellette szóló érvek azonban néhány corvinára alapozódnak. Két olyan kötet maradt fenn a Corvina Könyvtárból (Paris, Bibliothèque Nationale, Ms. lat. 7809., Budapest, OSzK, Cod. Lat. 415. Kat. sz. 37.), amelyeknek címlapján a Mátyás-címer alatt Vitéz címerének nyomai fedezhetők fel. Ezek a darabok biztosan az érsek gyűjteményéből kerültek ide. Ezeken kívül nem kevés olyan corvina van, amelyekben Vitéz címerének nincs nyoma, a lapszéli emendációk azonban az ő kezétől származnak. Ez utóbbiakról teljes biztonsággal nem állítható, hogy a Vitéz-könyvtárba tartoztak volna, mert egy tudós filológus természetesen javíthatta az uralkodó gyűjteményének köteteit. Ugyanakkor a Corvina Könyvtár korai, tehát még Vitéz életében Budára került darabjainak képe sem egységes ebből a szempontból. A királyi könyvtárnak ebben a rétegében vannak kódexek, amelyeket Vitéz rendkívül gondosan emendált, és vannak, amelyeket egyáltalán nem. Ha a Corvinában folytatott rendszeres filológusi munkálkodás eredményének tekintenénk a javított köteteket, talán nagyobb arányban volnának a javítatlanokhoz képest. Úgy tűnik, a címer nélküli, de Vitéz által jegyzetelt darabok is az övéi voltak eredetileg. Budára kerülésük kézenfekvő magyarázata a konfiskálás volna. Ennek azonban ellentmond az érsek jónéhány könyvének külföldre kerülése. A magyar közönség csak 1878-ban szembesült ezzel a ténnyel. A Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtárának történeti- és irodalmi kiállításán ekkor mutatták be néhány hónapon keresztül a Bécsben és Münchenben őrzött darabokat. Mindkét gyűjteménybe Salzburgból kerültek a Vitéz-könyvtár maradványai a 19. század első negyedében. Salzburgba vezető útjuk pedig az esztergomi érseki szék utódlásával van kapcsolatban.

1472-ben a sziléziai származású egri püspök, Johann Beckensloer, Mátyás királyi titkára kapta meg az esztergomi érsekséget. 1476-ban azonban a király távollétében a palota kincseit magához véve elhagyta az országot, és III. Frigyes császárnak ajánlotta fel szolgálatait. A kincsek jelentős részét átadta Frigyesnek, a könyveket azonban megtartotta, és amikor salzburgi érsekké nevezték ki, magával vitte őket. Ha Mátyás be akarta volna olvasztani a gyűjteményt saját könyvtárába, ez lett volna a sorsa a később Salzburgba került daraboknak is, nem maradtak volna 1476-ig az érseki palotában, különösen mivel ezek a legszebb ismert Vitéz-kódexek. A konfiskálás tehát nem történt meg, azok a kötetek, amelyeket ma corvinaként (is) számon tartunk, esetlegesen kerültek Budára még az érsek életében. Valószínűleg használták őket az udvarban mint köztudottan megbízható szövegű, emendált kódexeket, Vitéz halála után pedig a Corvina állományában kaptak helyet.

Mindazok a források, amelyeket a könyvtár körül fel tudunk vonultatni, elragadtatott hangon beszélnek annak gazdagságáról, szépségéről, de nagyságáról egy szót sem szólnak, a „teljesség” fölemlegetése nem számszerűsíthető. Egykorú közép-európai párhuzamokkal

nem tudunk élni, Vitézéhez fogható humanista könyvtár nincs a térségben a század második-harmadik negyedében. (Janus gyűjteménye egészen rendkívüli eset, nem látta el possessor-jeggyel könyveit, az ő könyvtára végképp fölmérhetetlen.) Az egyetlen erre vonatkozó becslés ötszáz kötetről beszél. Nem vagyunk könnyebb helyzetben akkor sem, ha a fennmaradt könyveinek számát kívánjuk megadni. 15 kötetről, melyeket címerrel láttak el, biztosan megállapíthatjuk, hogy az övéi voltak. További darabokról, olyan kötetekről, melyek nem maradtak fenn, de szerzőik a főpaprak ajánlották őket, nagy valószínűséggel mondhatjuk, hogy egykor megvoltak a gyűjteményben. A szakirodalom eltérő adatait azok a kódexek okozzák, amelyeket csak jegyzeteivel látott el, főképp a Corvinába került darabok. További bizonytalanság forrásai azok a kódexek, amelyekben a bejegyzés identifikálása nem egyértelmű. A fennmaradt Vitéz-kódexek száma a legnagyobbvalószínű értelmezés szerint is nem több 35–40 darabnál. Maradványaiban is a legnagyobb, egyedülálló humanista könyvtárunk a 15. századból.

Felhasznált irodalom:

BORONKAI 1980; BORONKAI 1987; CSAPODI-GÁRDONYI 1984; FRANKÓI 1878; FRANKÓI Vilmos: *Vitéz János esztergomi érsek élete*. Budapest, 1879; HOFFMANN – WEHLI 1992; JAKÓ 1976; KLANICZAY 1993; KLANICZAY 2001a; KUBINYI András: *Mátyás király*. Budapest, 2001; PAJORIN 2005; SZAKÁLY Ferenc: *Vitéz János, a politikus és államférfi*. (Pályavázlat – kérdőjelekkel.) In: *Vitéz János Emlékkönyv*. Főszerk. Dr. Bárdos István. Esztergom, 1990. (Esztergom évlapjai – Annales Strigonienses 1990.) 9–38.

Propugnacula Christianitatis – studia humanitatis.
Bizánc és az Itáliában tevékenykedő bizánci humanisták kapcsolata
Magyarországgal a XV. század középső harmadában¹

Nándorfehérvár sikeres védelmétől kezdve az európai törökellenes propagandában gyakran nevezték Magyarországot a kereszténység védőbástyájának. Az elnevezést korábban már Konstantinápolyra is alkalmazták.² A töröktől szorongatott, korábbi kiterjedéséhez képest szinte jelentéktelenné összezsugorodott Bizánc nemcsak a pápától és Velencétől, hanem Magyarországtól, a korabeli Közép-Európa legerősebb és az oszmánoktól szintén fenyegetett államától is segítséget várt. A török elleni harcai miatt kiemelkedő tekintéllyel bíró Hunyadi János felismerte, hogy az oszmán hódítókat nemcsak Magyarország határaitól kell távol tartani, hanem Európából is ki kell űzni. Életművében Magyarország megmentése összekapcsolódott Bizánc védelmével, és ez a Balkánon vezetett hadjárataiban testet is öltött. A Bizánc bukásáról tudósító forrásaink egyértelműen tanúsítják, hogy Hunyadi a legutolsó napokban sem mondott le Konstantinápoly megsegítéséről.³

A törökverő Hunyadi János a bizánci költészetben, köztudatban kiemelkedő tiszteletben részesült, alakját mondai vonásokkal szőtték át, a néphagyományban a „Bizánc császára” címet is elnyerte. Hunyadi az utolsó reményt jelentette a pusztulás szélén álló birodalomnak. Egyes források Hunyadi anyját az utolsó bizánci császári dinasztiából, a Palaiologosz családból eredeztetették.⁴

A bizánci császárság Nagy Konstantin (324–337) alatt a Boszporusznál a császári város alapításával kezdődött. Bizánc bukásáról (1453. május 29.) Janus Pannonius is megemlékezett. A birodalom utolsó uralkodója XI. (Palaiologosz) Konstantin (1449–1453) volt, aki a II. (Hódító) Mehmed (1451–1481) török szultán elleni harcban, kézitusában esett el:⁵

Concidit antiquae Byzantion aemula Romae:
heu peragunt quales lubrica fata vices!
Sub Constantino nomen sublime paravit,
Sub Constantino depopulata perit.

¹ A tanulmány elkészítéséhez nyújtott tanácsaiért köszönetet mondok John Monfasani professzor úrnak (executive director, The Renaissance Society of America) és Lőrinczi Rékának (ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék).

² KAPITÁNYFY 2003, 99.

³ MORAVCSIK 1953, 350–351.

⁴ MORAVCSIK 1953, 359. A Hunyadi Jánosra vonatkozó bizánci képről ld. továbbá: GYÓNI 1940

⁵ OSTROGORSKY 1963, 472; BRÉHIER 1999, 490.

Nomen idem geminum miserae sibi praestitit omen,
funestum nunc est, quod fuit ante bonum.⁶

A korabeli Magyarország politikai-katonai súlyának ismeretében érthetővé válik, hogy a bukás előtti félszáz évben a bizánci történetírók műveiben sűrűsödnek a Magyarországról, magyarországi eseményekről szóló híradások. A bukást négyen örökítették meg: Geórgiosz Szphrantész, Dukasz, Michaél Kritobulosz és Laonikosz Khalkokondülész.⁷

GEÓRGIOSZ SZPHRANTZÉSZ (1401–1477 után) 16 éves korától a Palaiologoszok szolgálatában állt: fontos városok kormányzója, diplomata, az utolsó császár, Konstantin Palaiologosz személyes barátja és udvari embere volt. A főváros elfoglalása után török fogságba esett, kiszabadulván a Peloponnészoszra, majd Korfu szigetére menekült, itt szerzetesként halt meg.⁸ Történeti műve, a *Chronicon minus* naplószerűen, szigorú kronológiai rendben tárgyalja az eseményeket a XV. század elejétől 1477-ig. (Neve alatt egy terjedelmesebb mű is fennmaradt, ami nem tőle származik, hanem a XVI. század második felében készült.) DUKASZ (kb. 1400–1462 után, 1470?) egyetlen kéziratban fennmaradt műve 1462-ig ismertette a történeti eseményeket. Nézőpontja szerint a bukás Isten büntetése a bizánciak vétkei miatt.¹⁰ Szintén csak egyetlen kéziratban maradt fenn MICHAÉL KRITOBULOSZ (1400 után–1470 körül) *Historiai* című műve az 1451 és 1467 közötti időszak ismertetésével. Művét II. Mehmed török szultánnak ajánlotta. A mű tagolása a török nézőpontnak megfelelően, vagyis előretörésük fázisait ismertetve történik. Kritobulosz szerint az oszmán hódítás nem katasztrófa, a török uralmat a bizánci folytatásának tartja.¹¹

A magyarokra vonatkozóan LAONIKOSZ KHALKOKONDÜLÉSZ (kb. 1423–1463 után, 1490?) tudósít a legrészletesebben.¹² Történeti műve (*Apodeixeis historiôn*) az 1298–1463 közötti időszakot ismerteti. Zsigmond király 1396-os hadjáratának ismertetése elé a németekről és Magyarországról szóló, földrajzi és néprajzi adatokat tartalmazó kitérőt illeszt művébe. $\beta\iota\tau\acute{\epsilon}\zeta\eta\varsigma$ formában átveszi a magyar *vitész* szót a görög nyelvbe.¹³ Művelt szerző, hangja tárgyilagos, pártszempontok nem korlátozzák ítézőképességét. Érdeklődése és kíváncsisága

⁶ MAYER–TÖRÖK 2006, no. 309. Cf. V. KOVÁCS 1972, No. 223.

⁷ DIMITRIOSZ–KAPITÁNYFFY 1974, 799.; MORAVCSIK 1967, 373.

⁸ KARAYANNOPULOS–WEISS 1982, 518–519; DIMITRIOSZ–KAPITÁNYFFY 1974, 254–255; KAPITÁNYFFY 2003, 105; MORAVCSIK 1984, 340–341.

⁹ KARAYANNOPULOS–WEISS 1982, 518–519, MORAVCSIK 1984, 340–341. Szövegét kiadta GRECU 1966.

¹⁰ KARAYANNOPULOS–WEISS 1982, 519; HUNGER 1978, 1, 490–491. Szövegét kiadta GRECU 1958.

¹¹ KARAYANNOPULOS–WEISS 1982, 520–521; HUNGER 1978, 1, 500–503; DIMITRIOSZ–KAPITÁNYFFY 1974, 254. Szövegét kiadta PAPADOPOULOS 1935; GRECU 1963.

¹² DIMITRIOSZ–KAPITÁNYFFY 1974, 800; PLP 1994, 187. (No. 30512); KARAYANNOPULOS–WEISS 1982, 519–520; HUNGER 1978, 1, 485.

¹³ HUNGER 1978, 1, 486–489.

Hérodotoszra, módszere, nyelve Thuküdidészre emlékeztet.¹⁴ Hunyadi János jellemzésére külön fejezetet szentel.¹⁵

Dukasz és Szphrantész az *Ungroi*, Khalkokondülész és Kritobulosz a *Paiones* szót használja a magyarokra. Az *Ungroi* szláv szóhasználatból lett átvéve, és a bizánci birodalomban kisebb-nagyobb megszakításokkal végig megmaradt. A *Paiones* már Hérodotosznál is szerepel, magyarokra való alkalmazása egyrészt hangzásbeli hasonlóságon alapuló névcserén (*pannonok-paionok*), másrészt – mai szemmel nézve – tudományos könnyelműségen alapul. Bizánci történetírók más esetben is használták az adott területen korábban élt népek nevét a később ott élőkre, pl. oszmán-törökök = *Perszai*, szerbek = *Triballoi*, bolgárok = *Müszoi*.¹⁶

A történeti dokumentumokban, emlékekben nyomon követhető reálpolitikai kapcsolatokon kívül Bizánc egy másik szállal is kapcsolódott a korabeli Magyarországhoz. Ennek a kulturális hatásnak, szellemi áramlatnak a főszereplői a Bizánctól menekült, Bizánctól kivándorolt görögök voltak. Tevékenységük fő színtere nem Bizánc, nem a Balkán-félsziget volt, hanem Itália. Elgondolkodtató, hogy amíg a bizánci történetírók nem gyakoroltak jelentős hatást a XV. századi itáliai (így nyugat- és közép-európai, vagyis magyarországi) humanizmusra, addig az Itáliában tevékenykedő bizánciak közül többen is jelentős szerepet játszottak a *studia humanitatis* fellendülésében, erősödésében.

Az első jelentős magyar humanistára, Vitéz Jánosra – Hunyadi János, majd Mátyás diplomatájára – vonatkozóan a bizánci történetírók műveiben nem sok adatot találunk. Saját, vagy unokaöccse, Janus Pannonius révén szerzett személyes ismeretségei és olvasmányélményei révén viszont komoly és sokrétű kapcsolatban állt az Itáliában tevékenykedő bizánci görögökkel.

Vitéz János

Vitéz politikai és diplomáciai leveleit, beszédeit már az 1440-es évek közepétől kezdve a humanista rétorika szabályai szerint és a római auktorok példamutatását követve írta. A legfontosabb külpolitikai tárgyalásokon általában ő képviselte Mátyást. Váradi, majd esztergomi főpapi udvara volt az első magyarországi reneszánsz központ. Szümpozicionokat tartott, humanista kódexeket gyűjtött, olvasott és tudós pontossággal javított. Itáliai reneszánsz művészeket foglalkoztatott, itáliai humanista iskolákba, egyetemekre magyar ifjakat – pl. unokaöccsét, Janus Pannoniust – küldött. Budai contuberniumához tartozhatott a – többek között – Leonardo Brunival, Poggio Bracciolinivel, Francesco Filelfóval és Bészariónnal is (baráti) kapcsolatban álló Giuliano Cesarini.¹⁷

¹⁴ DARKÓ 1912; DARKÓ 1907; Darkó Jenő kritikai kiadása mindmáig mérvadónak tekinthető: DARKÓ 1922–1927; Cf. HUNGER 1978; 1; 489; OLAJOS 1995, 387.

¹⁵ Darkó kiadásában (1922–1927) II 185 19.

¹⁶ DARKÓ 1910, 285–286, 349–350.

¹⁷ V. KOVÁCS 1971, 7, 53; KLANICZAY 2001b, 23; KLANICZAY 1993, 36.

A reneszánsz humanizmus egyik alapeseménye és eredménye, a görög nyelv és irodalom közvetlen tanulmányozásának széleskörű elterjedése nem valósulhatott volna meg a bizánci birodalom (egykori) területeiről (elsősorban) Itália városaiba (Velence, Firenze, Róma stb.) érkező görög menekültek/emigránsok hozzájárulása nélkül. Bevándorlásuk a XIV. század végétől a XVI. századig több hullámban történt. Nyugattal való szorosabb kapcsolatfelvételük terén mérföldkőnek számított az 1438–1439. évi ferrarai–firenzei uniós zsinat. Jelentős részük a klasszikus görögben is iskolázott, művelt tudós volt, akik oktatással, kéziratmásolással, klasszikus szerzők műveinek közreadásával, később sajtó alá rendezésével foglalkoztak új hazájukban.¹⁸ Az 1460-as években – a bizánci tudósok itáliai aranykorszakában – Firenzében Ióannész Argüropulosz, Bolognában Andronikosz Kallistosz, Padovában Démétriosz Khalkokondülész, Milánóban, Nápolyban és Messinában Kónstantinosz Laszkarisz, egyéb itáliai városokban Andronikosz Kontoblakész és Démétriosz Kasztrenosz tanítottak görögöt. Theodorosz Gazész Nápolyban és Rómában tevékenykedett, Geórgiosz Trapezuntiosz Rómában és Velencében fordított és tanított. Bésszarión bíboros a görögök pártolásával nyújtott kiemelkedő teljesítményt.¹⁹

A Földközi–tenger kereskedelmében érdekelt itáliai városok (pl. Velence) mindig is élénk érdeklődéssel fordultak Bizánc felé. A görög *exodus* a végnapjait élő birodalom virágzó tudós irodalmát, platónikus–arisztotelianus hagyományait, szövegkritikai szempontjait, tankönyvi-rodalmát hozta magával Nyugatra. Az élénk és kölcsönös (kulturális) kapcsolatok révén klasszikus műveket, szótárakat, nyelvtanokat, kommentárokat tartalmazó görög kéziratok egyre nagyobb számban kezdtek megjelenni Itáliában.²⁰ Az antik görögség iránt érdeklődő itáliai humanisták kíváncsiságát Bizánc tudta kielégíteni, mert Bizánc őrizte meg annak klasszikus örökségét. A görög filológiai stúdiumok alapjait Nyugaton bizánci tudósok rakták le.²¹

Kapcsolataink Itáliában tevékenykedő bizánciakkal

Callimachus Experiens Szánoki Gergely-életrajza alapján vált közismertté, hogy Vitéz János bíróként részt vett Pier Paolo Vergerio, PHILIPPO PODOCATORO és Szánoki Gergely szónoki és költői versenyében. A Callimachus által leírt contubernium valószínűleg Vitéz budai házában vagy szállásán 1444 májusa előtt jöhetett létre, és négyükön kívül mások is jelen lehetnek.²² Philippo Podocatoro később Itáliában, Guarinónál tanult. Janus Pannonius 1450. december 8-án Vitéznek írt levelében említi, hogy Philippo Podocatoróval mindketten jól vannak.²³

¹⁸ GEANAKOPLIS 1962.

¹⁹ MONFASANI 1990, 52–53.

²⁰ KRISTELLER 1979, 141–143.

²¹ OSTROGORSKY 1963, 1.

²² KLANICZAY 1993, 29–37.; PAJORIN 2005, 19–21.

²³ V. KOVÁCS 1971, 203.

THEODÓROSZ GAZÉSZ (kb. 1400–1475/76) Thesszalonikében született. Az 1440-es évek közepén Ferrarában görögöt és rétorikát tanított, 1448-ban a ferrarai egyetem rektora lett.²⁴ A következő évtized első felében Rómában tevékenykedett, 1456–1457-ben Nápolyban, Aragóniai Alfonz király udvarában élt. Könyvtárát Démétriosz Khalkokondülészre hagyta. Bésszarión révén megkapta a calabriai Policastróban a S. Giovanni a Piro javadalmait, itt is halt meg.²⁵

Janus ferrarai (1447–1454) tartózkodása alatt készült epigrammájában a „két nyelv [latin és görög] dísz”-ének nevezi Gazészt:

Nobile linguarum decus, o Theodore, duarum,
inclita quem nobis Thessalonica dedit.²⁶

Bár egyértelmű ismeretség nem mutatható ki, de nyilvánvaló, hogy Gazész nagy hatással volt Janusra, aki méltán dicsérte a görög tudós klasszikus nyelvekben való jártasságát: Gazész nemcsak görög szerzőket ültetett át latin nyelvre,²⁷ hanem római szerzőket (pl. Cicero: *De senectute*, *Somnium Scipionis*) is görögre! A budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött Theophrasztosz-korvina (Cod. Lat. 1.) közelebbi bepillantást enged a XV. századi szövegfordítási gyakorlat nehézségeibe. Theophrasztosz botanikai főművének, a *Historia plantarum*nak és a *De causis plantarum*nak – V. Miklós pápának ajánlott – latinra fordítása Gazész egyik legjelentősebb vállalkozása volt. Bár Ábel Jenő lesújtó véleménnyel volt a Gazész-fordítás korvina-példányáról (vagyis a fordítás alapjául szolgáló kéziratról és Gazész fordításáról is), érdemes figyelembe vennünk a következőket: Gazész maga is tudatában volt a rendelkezésre álló görög kódex fogyatékoságainak. Bár a latin neki nem anyanyelve, mégis igyekezett a görög neveknek megfelelő latin kifejezéseket találni. Ha ez nem volt lehetséges, akkor új nevet kellett bevezetnie, vagy a görögöt kellett meghagynia:²⁸

[...] (fol. 3^r) Sumus enim inter Latinos non minus lingua, quam patria peregrini. Quapropter non solum amplum ac difficile quoddam opus vertendum in linguam latinam nunquam meo quidem arbitrio mihi sumerem, sed et nec parvum quoddam aggredi auderem. [...] (fol. 4^v–5^r) Sed omnium durissimum illud certe accedit, quod textus propositi operis mendosus adeo est, ut nulla fere pars sit

²⁴ MONFASANI 1983, 179.

²⁵ PLP 1977, 139. (No. 3450)

²⁶ MAYER–TÖRÖK 2006, no. 7.; Irmscher tanulmányában *De Gaza* címmel közli a verset, és a kétsoros epigramma további két sorral való kiegészítését javasolja (1975, 313–316.): *Vivito sic longum, ut gazis pascamur opimis, / Inque unum redigas Hellada cum Latio*. Irmscher Janus következő sorait is Gazészra vonatkoztatja: *Accipe magnifici clarum rectoris honorem, / accipe purpureae pallia rubra togae*. (ld. MAYER–TÖRÖK 2006, no. 5.)

²⁷ Gazész fordításainak egy része nyomtatásban is megjelent a XV. században: GW 310 (Aelianus Tacticus: *De instruendis aciebus*), GW 2350–2352. (Arisztotelész: *De animalibus*), GW 2452–2453. (Arisztotelész: *Problemata*), GW 8425, 10.229 (Ps.–Dionysius Halicarnassaeus: *Praecepta de oratione nuptiali*)

²⁸ ÁBEL 1880b, 4–6, MAZAL 2003, 295–297.

exemplaris, quod unum tantum habere possumus, que vel librariorum inscitia vel alias temporum offensa non tam depravata est, ut et summa cum difficultate sit emendandum, et non nulla intermitti necesse sint, que vix congrue intelligi possint. [...] (fol. 5^r) Aggrediar igitur, quem meus hic dulcis tyrannus [sc. papa Nicolaus V.] interpretari coegit, et partim plantarum nomina, quibus latina lingua non caret, diligenter pro viribus queram, partim nova rebus novis nomina imponam, ubi id non inepte pro meo modulo facere possim, et ex fonte deducendo grecorum, quoad liceat, latinorum succurram inopie. Non nusquam etiam grecis utar, aut quia usitata latinis hominibus sint, aut quia proferri aliter nequeant. [...]

Mindenesetre a két mű első ismert latin fordítása Gazésztől származik. Nyomtatásban is megjelentek, először 1483-ban.²⁹

DÉMÉTRIOSZ KHALKOKONDÜLÉS (Khalkokandülész, Khalkondülész) a történetíróknál említett Laonikosz Khalkokondülész unokatestvére volt.³⁰ 1423-ban Athénben született, 1449-ben jött Itáliába, 1511-ben Milánóban halt meg. Theodórosz Gazész tanítványa volt, Johann Reuchlin és Giovanni Pico della Mirandola tanára. Munkásságában kiemelkedő jelentőségűek a homéroszi eposzok *editio princeps* (1488). Közel öt évtizeden keresztül (1463–1511) tanított görögöt a padovai és firenzei egyetemen, továbbá Milánóban.³¹ Elterjedt volt görög nyelvtana, Erasmus viszont Gazészt értékelte többre.³² Ritoókné Szalay Ágnes szerint Khalkokondülész a XV. század derekán Budán is megfordulhatott és kapcsolatban állhatott Vitézzel.³³

ÍÓANNÉSZ ARGÜROPULOSZ (kb. 1415–1487. június 26.) 1441–1444 között Padovában, 1456–1471 és 1477–1481 között Firenzében a görög nyelv tanára, 1471–1477 és 1481–1487 között Rómában a görög filozófia tanára volt.³⁴ Elsősorban arisztotelianusként vált ismertté, de (firenzei) oktatótevékenysége a preszókratikus gondolkodók és Platón tanítását is szervesen magában foglalta.³⁵ Életművében jelentős szerepet töltenek be Arisztotelész-fordításai, ezek egy része nyomtatásban is megjelent a XV. században.³⁶ A göttingai Arisztotelész-korvina (*Libri physicorum VIII*) Argüropulosz – Cosimo Medicinek ajánlott – interpretációját tartalmazza.³⁷

²⁹ BMC VI 894; CTC 1971, 246, 266. Cf. EINARSON 1976, 73.

³⁰ HUNGER 1978, 1, 485.

³¹ PLP 1994, 186–187. (No. 30511); HUNGER 1978, 1, 485.

³² SANDYS 1958, 65.

³³ RITOÓKNÉ 2004, 56.

³⁴ PLP 1976, 118–119 (No. 1267)

³⁵ FIELD 1987; Cf. HUSZTI 1925, 22, 37.

³⁶ GW 2341 (De caelo et mundo), GW 2346 (De anima), GW 2359, 2361–2366. (Ethica ad Nicomachum), GW 2417 (Analytica posteriora), GW 2442 (Physica)

³⁷ Gött. 36; GEBHARDT 1884, 11, 14–17. MAZAL 2003, 165. Cf. GW 2442.

Vespasiano da Bisticci szerint Janus első firenzei látogatása során (1458) egy logikai és egy filozófiai előadást hallgatott az ott tanító Argüropulosztól.³⁸ Két epigrammát is ismerünk, amelyeket a magyar költő Argüropuloszhoz/Argüropuloszról írt. Az egyikben a görög humanista fordítói képességeit ünnepli:

Gratia magna tibi, de Grajo qui facis, ut sim
Italus, et facilis, qui modo durus eram.
Vix bene nota meis olim mea dicta, Pelasgis
te duce nunc Latiis en patuere viris.
Quid, consanguinei quod sunt interpretes et auctor,
possidet et geminum Graecia nostra decus?
Scriptores alios ipsi vertere Quirites,
at me gentili munere Roma legit.³⁹

Argüropulosz alapos nyelvismeretének köszönhetően – Trapezuntioszhoz, Gazészhez, Bészariónhoz, Andronikosz Kallistoszhoz és Niccoló Leonico Tomeóhoz hasonlóan – Arisztotelész műveinek fordítójaként kiemelkedő és irigyelt helyzetben érezhette magát a XV. században.⁴⁰ Janus a másik versben Argüropulosznak a filozófiában szerzett érdemeit dicséri:

Iure dedit clarum tibi porta argentea, nomen:
qui nitidum ad sophiam tam bene pandis iter.⁴¹

Az epigramma játék a görög tudós nevével: Argüropulosz, az ezüst kapu (latinul *argentea porta*, görögül *argüro-pülosz*) tanításával ragyogó utat (*nitidum iter*) nyit meg a bölcsességhez (*sophia*).

Argüropulosz – bár konkrét utalás nincs, minden valószínűség szerint – meghívott tanár lehetett a pozsonyi egyetemre (*Universitas Histropolensis* vagy *Universitas Istropolitana*). A kapcsolat létrehozatalában Janus lehetett a kezdeményező, aki 1465-ben meglátogatta őt Firenzében. Argüropulosz feltehetőleg Janus tanácsára ajánlotta Arisztotelész *De coelo* című művének fordítását az asztronómia iránt érdeklődő Vitéznek:

[...] Accipe igitur hosce libros, sapientissime pater, in Romanam e Graeca linguam a nobis nuper tua, vir optime, causa tuoque nomine versos, et perlege felix. Non mediocrem ex hisce te puto voluptatem sumpturum; invenies enim in ipsis et diluciditatem summam: quas namque sententias olim perobscuras

³⁸ JANKOVITS 2002, 40–41.

³⁹ MAYER–TÖRÖK 2006, no. 363.

⁴⁰ Cf. MONFASANI 1990, 56.

⁴¹ MAYER–TÖRÖK 2006, no. 362.

interpretandi modus ille rudis efficiebat, eas nunc omnis claras atque dilucidas ultro sese offerre videbis, et concinnitates ac elegantiae satis, quoad ipse vertendi modus efflagitare, materiesque pati videtur; non enim, ut scis, in talibus pervagari licet, neque campus amplus ad dicendum conceditur; accedet et illud insuper, quod magis quam caetera praesertim in libris talibus exoptatur. [...]⁴²

Mátyás király ezek után kérhette 1471 áprilisában a firenzei Signoriát, hogy bocsássa el a görög tudóst az egyetem szolgálatából. Argüropulosz mégis megváltoztatta szándékát és a frissen megválaszott IV. Sixtus hívására Rómába költözött.⁴³

Még egy magyar vonatkozású forrást, egy levelet ismerünk Argüropuloszal kapcsolatban, ebben a költő Vetési Lászlót (1473-tól veszprémi nagyprépost) serkenti további előmenetelre:

[...] Perge, igitur, ut facis, mi Ladislave, perge et in id studium, in quo versaris, incumbere, ut et tibi honori et tuis utilitati et nationi tuae praeclarissimae non solum emolumento, sed etiam gloriae esse possis. [...]⁴⁴

GEÓRGIOSZ TRAPEZUNTIOSZ (1395–1471/72 k.) önálló műveivel és fordításaival nyolc fennmaradt, hiteles korvinában szerepel, ezzel a *Bibliotheca Corviniana* „leggyakoribb” szerzője vagy fordítója (XV. századi szerzők, fordítók tekintetében).⁴⁵ Kréta szigetén született, neve családja származási helyére utal. 1420-ban velencei polgár lett, 1426-ban római katolikus hitre tért. Hosszú, kalandos életet élt, többször ült börtönben, heves vitákba bonyolódott Bészariónnal, Lorenzo Vallával, Niccolò Perottival, Theodórosz Gazésszal, Ióannész Argüropuloszal. Görögöt, latint, rétorikát, logikát és filozófiát tanított, görög auktorokat (jelentős mértékben egyházatyákat) fordított, apostoli titkár volt a pápai kúriában Rómában. 1452–1455 között aragóniai Alfonz (V.) nápolyi udvarában tartózkodott. Tanítványa, Pietro Barbo később II. Pál néven pápa lett.⁴⁶

Trapezuntiosz Magyarország, magyarországi személyek felé irányuló, dokumentumokban ma is megfogható érdeklődése – Johannes de Dominis váradi püspöknek írt, az oszmán ellenségtől való félelméről szóló és a keresztény egység létrejöttét szorgalmazó 1441-ben kelt levelét leszámítva⁴⁷ – az 1460-as évek második felére, tehát élete végére datálható.⁴⁸

⁴² ÁBEL 1880a, 170–172.

⁴³ KLANICZAY 2001a, 110, 113–114. KLANICZAY 1993, 41.

⁴⁴ ÁBEL–HEGEDŰS 1903, 9; RITOÓKNÉ 2002b, 110–111.

⁴⁵ *Bibliotheca Corviniana* 1990 alapján ezek a következők: EK Cod. Lat. 6; OSZK Cod. Lat. 281, 358, 415, 428; ÖNB Cod. 24, 218, 2485.

⁴⁶ Trapezuntiosz életrajzát monografikusan lásd: MONFASANI 1976; További, rövid életrajzok: RICE HENDERSON 1987, Vol. 3. 340–343; DBI 2000, 373–382.; PLP 1977, 202–204. (No. 4120)

⁴⁷ MONFASANI 1976, 49; MONFASANI 1984, 261. Cf. PAJORIN 2005, 20–21.

⁴⁸ A Trapezuntiosz magyarországi kapcsolataira vonatkozó dokumentumokat jelen tanulmány szerzője ismertette: EKLER 2007

A ptolemaioszi *Magna compositi*óhoz készített kommentárját (*Commentaria ad Claudii Ptolomaei Magnam Compositionem*) Hunyadi Mátyásnak ajánlotta:

[...] Quasobres, quia iam pridem Claudii Ptolomei de motibus celestium opus intellectu perdifficile a Graeca in linguam Latinam maximis invidentie periculis traduximus, commentaria nunc ad illos a nobis edita, quibus obrutos eos tenebris in lucem dei gratia eruimus, tue maiestati, Mathia, rex Pannoniorum illustrissime atque inclyte, dedicamus, sperantes aliquando tabularum et numerorum, quibus celestes motus investigantur et iam pre vetustate rerum non ad integrum quadrant, emendationem ad nominis tui fore perpetuitatem sempiternam. [...] ⁴⁹

Trapezuntiosz a *Magna compositi*ót is átültette latinra, görögből készült fordítása a középkori, arabból készült fordításnál jobb szöveget adott az olvasónak. A fordítást tartalmazó, ma Bécsben őrzött korvina 1467-ben már Esztergomban volt, utolsó lapjára berajzolták az Universitas Istropolitana horoszkópját: „figura celi hora institutionis universitatis Histropolitanae anno domini 1467 in Iunii tempore equato die 5...” ⁵⁰

Nagy Szent Vazul két művének fordítását szintén magyarországi személyeknek ajánlotta, az *Adversus Eunomium*ot Vitéz János esztergomi érseknek:

[...] Hos adversus Eunomium libros in Latinam linguam e Greca nobis conversos tuo nomini potissimum dedicavimus tum virtutis et fidei prestantia, tum imitatione rebus ipsis in Basilium tua. [...] Quos labores nostros iterum atque iterum queso atque obsecro ut ea qua soles benignitate accipias nosque in tuorum familiarium numerum ex humanitate tua digneris ascribere. [...] ⁵¹

A *De Spiritu Sancto*t pedig Janus Pannonius pécsi püspöknek ajánlotta:

[...] Hunc librum, ut parte aliqua in officio tibi respondeamus, dignationi tue offerimus. Nam cum ipse sciam te religione, vita, prudentia ceteros nostra etate preire episcopos, nec me lateat omni te in litterarum genere non Latinarum modo, sed etiam Graecarum eruditissimum, meque semper a te re ipse diligere et meos amari sciam, non potui nisi ingratus esse velim meam erga te benivolentiam devotionemque scriptis non profiteri. [...] Sed de laudibus tuis, quas mente iam

⁴⁹ *Ad Christianissimum inclitumque Pannonie regem Mathiam Georgii Trapezuntii commentariorum ad Claudii Ptolomei Magnam Compositionem prefatio*. Stuttgart 24; Cf. MONFASANI 1984, 286–287.

⁵⁰ ÖNB 24. MONFASANI 1984, 75; KLANICZAY 1990, 585

⁵¹ A Vitézhez írt ajánlást (*Ad Ioannem archiepiscopum Strigoniensem Georgii Trapezuntii in traductionem librorum Magni Basilii contra Eunomium prefatio*) két kódex is tartalmazza: OSzK 371 fol. 116r–v (Kat. sz. 45), ÖNB 4857 1r–v. DENIS 1793–1802, Vol. II/1 p. 458–461. és MONFASANI 1984, 275–276. a bécsi kódex alapján közli a teljes szöveget. ÁBEL 1880a, 175–176. szintén a bécsi kódex alapján részben közli a szöveget.

complexi sumus, si a tanta alende familie cura otiosi erimus, feliciore stilo consequemur. [...] ⁵²

A két fenti művet (Vitézhez, Janushoz írt ajánlások nélkül) az Országos Széchényi Könyvtár egyik korvinája is tartalmazza Vitéztől származó javításokkal.⁵³ Trapezuntiosz Janusszal talán személyesen is megismerkedhetett, hiszen Janus a Guarinóhoz írt panegyricusában említi a krétai származású Trapezuntioszt:

Inde Iovis genitus de stirpe Georgius alti
Cretaea, simili pavit quem lacte sub Ida
Digna polo nutrix et apes non rauca secutae
Cymbala purpureis mel congersere labellis.
(632–635.)⁵⁴

Kosztolányi (Policarpus) György, aki Guarino iskolájában Janus iskolatársa volt, Trapezuntiosszal családi kapcsolatra is lépett, egyik lányát ugyanis feleségül vette.⁵⁵ A Magyarország felé mutató jelek sűrűsödése, Trapezuntiosz Magyarország iránti érdeklődése, esetleges Magyarországra való jövetele mögött a pozsonyi katedra valószínűsíthető, bár a meghívásra utaló jelek nincsenek.⁵⁶

Trapezuntiosznak a Corvinában más, a *studia humanitatis* körébe tartozó művei is megvoltak. A *De partibus orationis ex Prisciano compendium* – katekizmus formájában – a priscianusi *Institutionest* tette az iskolai oktatás számára még használhatóbbá. Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött korvina-példány Csapodiné szerint Vitéz János bejegyzését tartalmazza.⁵⁷ A *Rhetoricorum libri V* – elsősorban Hermogenész, Cicero és Arisztotelész alapján – a görög és római retorikai hagyomány szintézisét adja közre. A mű a XV. század egyetlen igazán nagy hatású retorikai összefoglalója, Quintilianus óta a klasszikus retorika legnagyobb summája.⁵⁸ A korvina szövegkezdő arany C iniciáléjában az írópultban ülő alak a királyt vagy a szerzőt ábrázolhatja.⁵⁹ Az iniciálé egyszerűsített reprodukciója ezerforintosunk hátoldalán is látható. A *Rhetoricorum libri V* természetes kiegészítője volt az *Isagógé dialectica*, Trapezuntiosz Arisztotelész tanításán alapuló humanista szellemiségű, a szónokok számára a mini-

⁵² A Janusnak szóló dedikáció (*Ad Ioannem episcopum Quinqeeclesiensem Georgii Trapezuntii in traductionem librorum Magni Basilii ad Amphilochium prefatio*) megtalálható: ÖNB 4857. fol 88r-v. DENIS 1793–1802, 463–465 és MONFASANI 1984, 252–253 közlik a teljes szöveget; ÁBEL 1880a, 201–202 részben közli.

⁵³ OSzK 415. Mátyás király címere Vitéz Jánoséra van ráfestve. CSAPODI-GÁRDONYI 1984, Nr. 13

⁵⁴ THOMSON 1988, 175.

⁵⁵ MONFASANI 1976, 196–197.

⁵⁶ ÖNB 24; KLANICZAY 2001a, 114 (=KLANICZAY 1990, 584–585.); RITOÓKNÉ 2002, 13; MONFASANI 1984, 75.

⁵⁷ OSzK 428; EKLER 2006, 315–322. A jelen tanulmány szerzőjének készülő doktori értekezése tartalmazza Trapezuntiosz művének részletes vizsgálatát is. CSAPODI-GÁRDONYI 1984, Nr. 110.

⁵⁸ MACK 1996, 85; VASOLI 1983, 22–27.; MAMÚL IV, 197.

⁵⁹ OSzK 281. fol. 1r; *Bibliotheca Corviniana* 1990, 136; MIKÓ 2004, 25; MADAS 2004, 70.

málsan szükséges logikai tudást összefoglaló logikakönyve. A mű rendkívül népszerű volt, 1470/72–1567 között 55 kiadásban jelent meg!⁶⁰

A görög humanisták itáliai vezetője Bészarión bíboros volt. Születési idejét illetően bizonytalan a szakirodalom, a XIV. század végén vagy a XV. század legelején született Trapezuntban, keresztneve is bizonytalan, talán Baszileiosz. 1423-ban lett szerzetes. Az ismert filozófus, Geórgiosz Gemisztosz Pléthon tanítványa volt. 1438–1439-ben az uniópárt szóvivője volt. 1439-től bíboros. Pápai legátusként a Szent-római Császárságban, Velencében és Franciaországban teljesített szolgálatot. 1468-ban könyvtárát a velencei köztársaságra hagyta. A bibliotéka a korabeli Európa egyik legnagyobb magánkönyvtára volt, görög kódexekben pedig a leggazdagabb.⁶¹

Valószínűleg Bészarión birtokából került a Corvinába az a kódex, amely három teológiai művét tartalmazza. (Mátyás címere Bészariónéra van ráfestve, de a levél versóján jól kivehető a bíboros címere.)⁶² A korvinában olvasható művek – Bészarión négy másik művével együtt – 1464 és 1467 között nyerték el első változatukat. A *De ea parte evangelii, ubi scribitur: „Si eum volo manere, quid ad te?”* a Vulgata egyik helyével (Ján. 21:22) kapcsolatban – Trapezuntiosz olvasatával szemben – fogalmaz meg szövegértelmezési álláspontot. Az *Epistola ad Graecost* mint konstantinápolyi pátriárka írta, és a görögöket a római egyházzal való unióra biztatja. A *De sacramento Eucharistiae* az oltáriszentségről szóló dogmatikai tanulmány, amelyben a római egyház álláspontját védi a görögével szemben.⁶³ (Kat. sz. 30)

Bészarión háza a Via Appián tudós összejövetelek színhelye volt, ahol Theodórosz Gazész, Niccolò Perotti, Giovanni Gatti és Johannes Regiomontanus is megfordult.⁶⁴ A bíboros 1450-ben Bolognában, 1460-ban Bécsben segítette elő a *studia humanitatis* erősödését, ezt követően pedig a pozsonyi egyetem szellemére is hatással volt. Janus, amikor római követjárásakor (1465) az egyetemalapítási kérést a kúriába benyújtotta, Bészarión körének két jeles tagját (Gatti, Regiomontanus) hívta meg az egyetemre.⁶⁵ Az *Universitas Istropolitana* a király támogatásával Vitéz kezdeményezésére jött létre. Bészarión mint görög hazafi – politikai céljaival összhangban – rendszeres összeköttetésben állhatott Magyarországgal, a török ellen háború főszereplőjével, diplomáciai ügyekben számos alkalommal érintkezhetett magyarországi követekkel, humanistákkal. 1460. évi bécsi tartózkodása alatt Vitézzel is kapcsolatba kerülhetett.⁶⁶

A firenzei unió-zsinaton (1439) részt vevő Geórgiosz Gemisztosz Pléthon nagy hatással volt az itáliai Platón-stúdiumok (együttal a XV. századi platonikus–arisztotelianus-vita) létrejöttére. Filozófiai rendszerében a platonizmus, az antik görög politeizmus és egyfajta

⁶⁰ ÖNB 2485; MACK 1996, 85; MONFASANI 1976, 37–38; MONFASANI 1984, 473–477; MAMÚL IV, 197.

⁶¹ PLP 1977, 65–68 (No. 2707); KARAYANNOPULOS–WEISS 1982, 540–541, BECK 1959, 767; BURCKHARDT 1978, 125; SETTON 1956, 74.

⁶² BARTONIEK 1937, 120–125.

⁶³ OSzK 438. MONFASANI 1981, 170–172.

⁶⁴ SETTON 1956, 73; KLANICZAY 1985, 11.

⁶⁵ KLANICZAY 1993, 41; KLANICZAY 2001a, 125; RITOÓRNÉ 2002a, 12–13.

⁶⁶ HUSZTI 1925, 17.

fatalizmus keveredett.⁶⁷ Trapezuntiosz két művel is bekapcsolódott a vitába. A *Protectio Aristotelis Problematum*ot egy bécsi korvina tartalmazza, *Comparatio philosophorum Aristotelis et Platonis* vatikáni könyvtárban őrzött példányában pedig Vitéz Jánostól származó émemdálások találhatók.⁶⁸ (Kat. sz. 29)

Trapezuntiosz „Arisztotelész-párti” művére, a *Comparatio philosophorum Aristotelis et Platonis*ra Bésszarión az *Adversus calumniatorem Platonis* című művel válaszolt (nyomtatásban 1469-ben jelent meg). A Platón-apológia elkészítésében része volt Theodórosz Gazésznek is.⁶⁹ A mű elterjedt lehetett a Kárpát-medencében, Vitéz is ismerhette, mert a trapezuntioszi *Comparatiót* tartalmazó kódexbe a következőt jegyezte be: „finivi legendo die 20 Septembris 1470. Contra hunc scripsit dominus Bissarion cardinalis Nicenus vir eruditissimus pro Platone non tamen contra Aristotelem... Jo”.⁷⁰

A tanulmányban említett kódexek jegyzéke

BAV 3382	Roma, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Vat. Lat. 3382
EK 6	Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 6
Gött 36	Göttingen, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Cod. MS. Phil. 36
OSZK 281	Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 281
OSZK 358	Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 358
OSzK 371	Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 371
OSzK 415	Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 415
OSzK 428	Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 428
OSzK 438	Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 438
ÖNB 218	Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 218
ÖNB 24	Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 24
ÖNB 2485	Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 2485
ÖNB 44	Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 44
ÖNB 4857	Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 4857
Stuttgart 24	Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, Math. Fol. 24

⁶⁷ HUNGER 1978. 1. 24–25.

⁶⁸ ÖNB Cod. 218; BAV Vat. Palat. lat. 3382. Cf. CSAPODI-GÁRDONYI 1984. Nr. 111.

⁶⁹ GW 4183 (*Adversus calumniatorem Platonis*); MONFASANI 1976. 162., 170.; MONFASANI 1990. 61.; BECK 1959. 769.

⁷⁰ CSAPODI-GÁRDONYI 1984. 88. (no. 14); 142. (no. 111)

Zsupán Edina

Vitéz János Leveleskönyve Prológus

A humanizmus szellemi megnyilvánulásai egyik legalkalmasabb – és legkedveltebb – írásbeli hordozójává a levél műfaja vált.¹ Amikor Erasmus a *De ratione conscribendi epistolas* c. traktátusában a levél teoretikai megközelítését kísérli meg, a korábbi műfaji meghatározásoktól és tipizálási kísérletektől² kritikusan elhatárolódva határozottan szembefordul a tematikai vagy terjedelmi kategorizálás és beszűkítés bármely formájával, és kiemeli a levél sokarcúságát mind a választható témák, mind a lehetséges nyelvi kifejezőeszközök terén.³ Ez utóbbiak esetében az egyik legfontosabb elvnek az „apte dicere”, azaz a tárgyhoz, a címzett személyiségéhez és a levélíró szándékához leginkább illő kifejezőmód helyes megválasztását tartja.

A humanista levél, noha részben őrzi a folytonosságot a középkori levélírói művészet, az *ars dictaminis* hagyományaival⁴, mégis sajátos és a középkortól alapvetően különböző jellemzőkkel rendelkezik. A levélíró humanisták igazi előképe nem a középkori tradíció, hanem Cicero és Plinius levélírói művészete volt. Azzal, hogy Petrarca felfedezte a Cicero-levelek egy részét 1345-ben Veronában, majd ettől indítva kiadta saját leveleinek gyűjteményét (*Familiarum rerum libri*), útjára indult a levél humanista kultusza. A levélírás valódi művészetté vált, a szerzők klasszikus levélíró-elődeiktől, Cicerótól és Pliniustól eltanult retorikai és nyelvi kifejezőeszközökkel, klasszikus auctoroktól vett idézetekkel próbálták bizonyítani felkészült tudós és kiváló stilisztá voltukat.⁵

¹ A középkori és a humanista levéllel foglalkozó szakirodalomról kiváló összefoglalót ad PAJORIN Klára: *La cultura di János Vitéz. Camoenae Hungaricae* 2 (2005). Szerk. Kecskeméti Gábor. Budapest, 2005, 13., 3. jegyzet. A humanista levél sajátosságairól, korabeli teoretikai megközelítéseiről és a korábbi szakirodalomról átfogó képet ad H. HART: Poggio Bracciolini und die Brieftheorie des 15. Jahrhunderts. Zur Gattungsform des humanistischen Briefs. *Der Brief im Zeitalter der Renaissance*. Mitteilung IX der Kommission für Humanismusforschung. Hrsg. F. J. WORSTBROCK. Weinheim 1983, 81–99.

² A levél műfajának elméleti megközelítéséhez a reneszánszban ld. FRANCISCUS NIGER: *De modo epistolandi*. Venedig 1490; NICOLAUS PEROTTUS: *Rudimenta Grammatices*. Venetiis 1486; ANGELO POLIZIANO: *Commento inedito alle Selve di Stazio*, a cura di L. CESARINI MARTINELLI. Firenze 1978 (Istituto Nazionale di Studi sul Rinascimento. Studi e Testi V); LORENZO VALLA: *De conficiendis epistolis libellus. Opera omnia*. Con una premessa di E. GARIN. Torino, 1962, vol. II, 97–115 (az 1486-os firenzei kiadás utánnomása). Az említett szerzők levélelméleti nézeteit, kategorizálási próbálkozásait összefoglalja HART 1983, 89–90.

³ Lásd a *De ratione conscribendi epistolas* első fejezetét, amely a *Qui epistolae character* címet viseli. Ugyanitt: „... cum argumentorum species non minus sint innumerabiles, quam mundi illi Democritici ...”. *De conscribendis epistolis opus Des. Eras. Rot.* Lugduni, apud Theobaldum Paganum, 1557. Budapest, OSZK, Ant. 13 404.

⁴ A középkori és a humanista levél közötti kontinuitás elsősorban a levél felépítése és funkciója terén figyelhető meg. A levél részei a középkorban is a klasszikus retorika szabályai szerint standardizálódtak. Egy 12. századi iskolai kézikönyv Bolognából, a *Rationes dictandi* az alábbi módon sorolja fel a levél részeit: *Salutatio, Captatio benevolentiae, Narratio, Petitio, Conclusio*. HART 1983, 84–85.

⁵ V. KOVÁCS Sándor: *Humanista levelek, levélíró humanisták (Vitéz Jánostól az erasmistákig kb. 1440-kb. 1540)*. V. KOVÁCS Sándor: *Eszmetörténet és régi magyar irodalom. Tanulmányok*. Budapest 1987, 259–313, 260.

A humanista levelek ugyanakkor jelentős lépést tesznek a személyesség felé, amennyiben dialógus⁶ közvetítői a levélíró és a levél címzettje között – ellentétben a középkori levéllel, amelyben a levélíró pusztán saját gondolatai kifejezésére törekedett.⁷ A levél tehát megszűnik csupán az információközvetítés eszköze lenni, s személyesebb gondolatcserének is helyet ad egymástól távol levő személyek között.⁸ A humanisták kialakuló európai hálójában, a *res publica litteraria*ban a levél a humanista barátság létrehozójává és életben tartó eszközévé vált. A reneszánszban a barátság fogalma a hagyományos jelentésen túl új értelmezéssel bővült: az egymástól távol élő humanisták kapcsolatát is jelölte, akik előfordult, hogy személyesen soha nem találkoztak. Ez a „barátság” valójában az együvértartozást fejezte ki, azt, hogy mindannyian a *res publica litteraria* európai közösségéhez tartoztak. A levél, a levelezés e barátság manifesztálódását tette lehetővé.

Ez a sajátos, szakmainak nevezhető viszony jól tükröződik a levelek témaválasztásában, stílusában és hangnemében is. Mivel a humanista levelek elsősorban tudományos, filozófiai, filológiai tárgyú kérdéseket taglalnak, aktuálpolitikai eseményekről számolnak be, tudós vitáknak adnak helyet, alkalmasak arra, hogy bennük a kor szinte valamennyi prózaműfaja megjelenjen, úgymint a traktátus, az irodalmi beszélgetés, a kommentár, az előadás, az útibeszámoló, az invektíva stb.⁹

A humanisták leveleiket a címzett személye mellett, vagy azon keresztül szélesebb nyilvánosságnak is szánták. Már a levelek megfogalmazásakor a nagyobb irodalmi nyilvánosság reményében jártak el, gondosan ügyelve a felépítésre, a mondanivaló elrendezésére és a nyelvi kifejezőeszközökre¹⁰. Az ideális levélben mind a tudás, mind az ékesszólás ragyogóan megmutatkozott.¹¹ A nyilvánosság egyik formája volt a levelek kötetbe rendezése, kiadása. Ókori előképek tudatosan összeállított levélgyűjteményei nyomán a reneszánszban is számos levélgyűjtemény született, amelyekről másolatok készültek, önálló olvasmánnyként, esetleg mintakönyvként használták őket.¹²

⁶ Batkin a dialógust a reneszánsz alapvető gondolkodási struktúrájának tartja. Ld. Leonyid BATKIN: *Az itáliai reneszánsz*. Budapest 1986, 262–325.

⁷ Petrarca saját levélgyűjteménye legelső darabjában, melyet Sókratészhez címzett, így zárja le a vele való „beszélgetést”: „Dulci mihi colloquium tecum fuit ...”. F. Petrarca: *Le familiari*. I, I. 334–337. (Vol. I. 14.) Idézi BATKIN i. m., 248.

⁸ Batkin szerint „... e levelek ... az érintkezés életbevágóan fontos eszközei voltak olyan emberek között, akiket a korabeli fogalmak szerint tekintélyes távolságok választottak el egymástól, de akik létszükségletként igényelték társaik támogatását és a csoportközösség fenntartását.” (219). A humanista levélről részletesen ugyanó: i. m. 215–223.

⁹ HART 1983, 91–92.

¹⁰ HART 1983, 82.

¹¹ HART 1983, 92.

¹² Lásd például Ficino leveleinek gyűjteményét a Corvinában. A 3 kötet ma a wolfenbütteli Herzog August Bibliothekban található, jelzeteik: Cod. Guelf. 73. Aug. 2º; Cod. Guelf. 2. Aug. 4º; Cod. Guelf. 12. Aug. 4º. Különösen kedvelt volt Poggio Bracciolini levélgyűjteménye leveleinek élvezetes, novellisztikus stílusa miatt.

Vitéz János

Különös váratlansággal bukkan föl a magyar művelődéstörténetben Vitéz János alakja – valódi humanistaként. Szinte közhelynek számít a szakirodalomban az a Huszti Józseftől származó megállapítás, miszerint „aki Vitéz János humanista egyéniségének kialakulását meg tudja magyarázni, az egyúttal megtalálta a kulcsot a magyar Quattrocento titkához is”¹³. A jelenség azért is figyelemre méltó, mert Vitéz műveltsége alapjában a középkori hagyományban gyökerezett.¹⁴ Minden valószínűség szerint különféle irányból érkező hatások szerencsés együttállásáról beszélhetünk, melyek között kiemelkedő jelentőséggel bír Pier Paolo Vergerio alakja.

Vergerio (1370—1444), akit Coluccio Salutati „minden antik erény főnixének” nevezett¹⁵, már hosszú humanista pályafutást tudhatott maga mögött, amikor a konstanzi zsinaton (1414—1418) Zsigmond szolgálatába szegődött. Huszti szerint legalapvetőbb jellegzetessége univerzalizmusa volt.¹⁶ A Carrarák uralma alatt Padova kancellárjaként működött, VII. Ince apostoli titkára volt, az említett zsinaton pedig Ravennát képviselte. Firenze, Bologna, Padova és Róma egyetemlein humaniórákat tanított, később magántanár lett. Manuél Chrysolorasnál tanult görögül Firenzében, már nem egészen fiatalon, később – már magyar földön – fordításokat is készített. Historikus, filozófus, szónok, költő és író, verselt latinul és olaszul, Terentius modorában komédiát is írt. Fennmaradt levelei és *A Nemes erkölcsökről* (*De ingeniis moribus*)¹⁷ című pedagógiai traktátusa arról árulkodik, hogy nem csupán „gyakorló” humanista volt, hanem sokat és komolyan foglalkozott a reneszánsz elméleti kérdéseivel. 1418-ban Zsigmond hívására Budára jött, s az uralkodó környezetében működött referendariusként, egyfajta hivatalokon kívül (vagy felül) álló tanácsadó-diplomataként, mondhatni Zsigmond udvari humanistájaként. Magyarországot többé már nem hagyta el, legfeljebb kiküldetései idejére. Kapcsolatait Itáliával titokzatos okokból jelentősen redukálta. Budán halt meg 1444-ben.¹⁸

¹³ HUSZTI József: Pier Paolo Vergerio és a magyar humanizmus kezdete. *Filológiai Közlöny* 1955, 521–533. A idézet az 521. oldalon található.

¹⁴ Pajorin Klára plasztikusan rámutatott, hogy Vitéz műveltségének számos eleme – olyanok is, amelyeket korábban humanista vonásnak tartottak – valójában a középkori művelődésből vezethető le. PAJORIN 2005.

¹⁵ BATKIN, i. m. 217.

¹⁶ HUSZTI 1955, 523.; Vergeriőről legutóbb magyarul: KISÉRY Zsuzsanna: *Vergerio és Luxemburgi Zsigmond*. In: *Sigismundus* 2006, 292—294.

¹⁷ A mű egy kéziratos másolata az OSZK-ban is megtalálható. Jelzete: Cod. lat. 314. (Kat. sz. 19.)

¹⁸ HUSZTI 1955, 523–526.

Zrednai Vitéz János (1408—1472) pályája az 1430-as évek elején vagy közepén, hivatali szolgálattal indult Zsigmond titkos kancelláriáján.¹⁹ A kapcsolat lehetősége tehát Vergerio és Vitéz között hosszú évekre megteremtődött, a nagy hatású itáliai humanista és a fogékony, tehetséges fiatalember találkozása különösen szerencsésnek bizonyult. Vergerio működése és személye számtalan területen példaértékű lehetett Vitéz számára, mégis talán fontos kiemelni azt a tudatosságot, amellyel Vergerio a humanista életformát elméleti szinten is megközelítette. Beszélgetéseik során Vergerio a pedagógus és az „elméleti szakember” egyszerűen megrajzolta Vitéznek az ideális humanista alakját, és taníthatta annak elérése mikéntjére. Tárgyunk szempontjából különös fontossággal bír, hogy Vergeriót a humanizmus egyik nagy levélírójaként tartják számon.²⁰ Petrarca és Giovanni Conversino da Ravenna hatására kezdte komolyan művelni ezt a műfajt, klasszikus előképei neki is Cicero és Seneca voltak. Vergerio kiadta többek között Petrarca episztoláriumát, az *Epistolae familiares*. Könyvtára, melynek egy része bizonyos elképzelések²¹ szerint Vitézé lett, tartalmazhatta mindezeket a műveket.²²

Horváth János, aki Vergerio kapcsán maga is azt vallja, hogy „a magyar humanizmus igazi megalapítója, Vitéz János, főképp az ő közvetítésével, példájára és hatására vált azzá”, az előzmények tekintetében nagy fontosságot tulajdonít a korabeli itáliai–magyar diplomáciai kapcsolatoknak is.²³ Természetesen maga Vergerio is Budára vonzhatta a maga baráti kapcsolatait, de Zsigmond udvarában számos más humanista is megfordult a legkiválóbbak közül: Ambrogio Traversari, Antonio Loschi, a velencei Francesco Barbaro, a grécista Francesco Filelfo, Poggio Bracciolini, Jacopo Angelo, a régiségbúvár-utazó Ciriaco d’ Ancona.²⁴ A velük való érintkezés, a hivatalos tárgyalások, ahol feltehetőleg pompás humanista szónoklatok hangzottak el, valamint a levelek, amelyeket meg kellett válaszolni, lehetőleg hasonló színvonalon, nem maradhattak hatás nélkül. Az említett humanisták közül Poggio Bracciolini példája különösen fontos lehetett Vitéz számára. Poggiót ünnepelt levélíróként tartották számon, leveleiből maga is köteteket állított össze²⁵, és tőle tanult az egyik legjelentősebb

¹⁹ Vitéz János hivatali és politikai pályafutásához lásd FRAKNÓI Vilmos: *Vitéz János esztergomi érsek élete*. Budapest 1879; SZAKÁLY Ferenc: Vitéz János, a politikus és államférfi (Pályavázlat – kérdőjelekkel). *Vitéz János Emlékkönyv*. Esztergom Évlapjai 1990, 9—38, a korábbi szakirdalom részletes tárgyalásával; KUBINYI András: Vitéz János (1408 k.—1472). *Nagy Képes Millenniumi Arcképcsarnok: 100 portré a magyar történelemből*. Szerk. Rácz Árpád, Budapest 1999, 45—47; KUBINYI András: Vitéz János és Janus Pannonius politikája Mátyás uralkodása idején. *Humanista műveltség Pannóniában*. Szerk. BARTÓK István, JANKOVITS László, KECSKEMÉTI Gábor, Pécs 2000.

1439 nyaratól protonotárius, novembertől pedig rangja az alkancellárénak felel meg. 1440 tavaszán a kancellária képviselőként ő kíséri Krakkóba az I. Ulászlót magyar királlyá választó magyar követséget, és ő fogalmazza meg Ulászló hitlevelét is. SZAKÁLY 1990, 12; KUBINYI 1999, 45.

²⁰ Leveleinek alapvető kiadása: L. SMITH: *Epistolario di Pier Paolo Vergerio*. Roma 1934.

²¹ HUSZTI 1955, 532; KARDOS Tibor: *A magyarországi humanizmus kora*. Budapest 1955, 118–119; CSAPODI-GÁRDONYI 1984, Nr. 23. Pajorin Klára meggyőző érvekkel támasztja alá ezzel kapcsolatos kétségeit: PAJORIN 2005, 19., u. ó.: A magyar humanizmus Zsigmond-kori alapjai. *Művészet Zsigmond király korában, 1387—1437. Tanulmányok*. Szerk. BEKE László, MAROSI Ernő, WEHLI Tünde, Budapest, 1987, 193–211.

²² V. KOVÁCS 1987, 263.

²³ HORVÁTH János: *Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus*. Budapest 1935, 40.

²⁴ U. o.

²⁵ Poggio leveleinek kiadása: *Epistolae I-III*. A cura di T. TONELLI, Florentinae 1832—1861.

humanista levélíró, Aeneas Sylvius Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa. Poggio élénk levelezésben állott mind Zsigmond, mind Albert udvarával, később Hunyadi Jánosnak történetírói szolgálatait is felajánlotta, majd elküldte neki Xenophón Kyropaideia c. munkájának latin fordítását.²⁶ Vitéznek tehát számos alkalma lehetett mesteri humanista leveleket tanulmányozni.²⁷ Nem szabad említés nélkül hagyni Vitéz hivatali elődjét sem, Ioannes de Dominis váradai püspököt († 1444. Nov. 10.), aki figyelemre méltó humanista műveltséggel rendelkezett, s élő kapcsolatban állt Vergerióval, valamint a legjelesebb itáliai humanistákkal.²⁸ Örökébe lépve Vitéz egy új hagyomány, az új kultúra szolgálatába is állt.

Problematisztikus fejezet a Vitézt ért hatások vizsgálatában külföldi utazásainak és tanulmányainak kérdése. Erre vonatkozólag alig van konkrét adat, a kutatók többnyire mégis elképzelhetetlennek tartják, hogy azt az átfogó humanista műveltséget, amellyel ő rendelkezett, külföldi – főleg itáliai – tanulmányok, de legalábbis utazások nélkül meg lehetett volna szerezni. Fraknói szerint aligha kétséges, hogy Vitéz Padovában tanult, hiszen a zágrábi egyházmegye ifjai körében, ahova Vitéz is tartozott, ez gyakori volt.²⁹ Már Fraknói felveti a lehetőségét, Szakály Ferenc pedig bizonyítja, hogy Vitéz János is azok közé tartozott, akik elkísérték Zsigmondot külföldi utazásaira.³⁰ Többen eljátszanak a gondolattal, hogy Vitéz jelen lehetett akkor is, amikor 1433-ban Zsigmondot IV. Jenő pápa Rómában császárrá koronázta, de közvetlen bizonyítékok erre nincsenek.³¹

Vitéz tanulmányairól egyetlen konkrét adat szól, miszerint 1434-ben beiratkozott a bécsi egyetem szabad művészetek fakultására, de nem végezte el.³² Későbbi kapcsolatai – Aeneas Sylvius Piccolomini, Georg Peuerbach, Lasocki Miklós, krakkói dékán, Sanoki Gergely –, valamint diplomáciai megbízatásai is sokkal inkább bécsi, cseh, lengyel orientációt feltételeznek. Tervezett itáliai tanulmányútjáról, amely megghiúsult, maga számol be a Leveles-

²⁶ ÁBEL Jenő: Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon. Budapest 1880, 158–159. Lásd még CSAPODI Csaba: Hunyadi János és Poggio Bracciolini. *Filológiai Közlemény* 1965, 155–158.

²⁷ V. KOVÁCS 1987, 263–64.

²⁸ PAJORIN 2005, 20–21.; lásd továbbá: KUBINYI András: Vitéz János a jó humanista és a rossz politikus. *A magyar történelem vitatott személyiségei*. Budapest, 2002.

²⁹ FRAKNÓI 1879, 10–11. Fraknói mindenesetre megjegyzi (1. jegyzet), hogy a padovai tanulók névsora a XV. századból nem maradt fenn.

³⁰ FRAKNÓI 1879, 12; SZAKÁLY 1990, 11. Szakály Ferenc egy 1437-re keltezett, Vitéznek szóló adománylevél indoklása alapján bizonyítja Fraknói tételét, ugyanis az adománylevél indoklásából kitűnik, hogy Vitéz valóban azok közé tartozott, akik elkísérték az uralkodót külföldi útjaira. Konkrétumok, nevezetesen hogy hova és mikor, azonban innen sem derülnek ki.

³¹ SZAKÁLY 1990, 11.

³² U. o.; KUBINYI 1999, 45.

könyv egyik darabjában.³³ Klaniczay Tibor szintén a Leveleskönyv egy Vitéztől származó félmondatában látja annak bizonyítékát, hogy a főpap nem csak 1444-ben, hanem soha nem folytatott tanulmányokat Itáliában: „Minthogy pedig én is ama parlag neveltjének tudom magam, amelynek inkább a gyümölcseit hiánylom panaszomban, mintsem a dolgos kezeket ...”³⁴. A parlag Magyarország volna, a dolgos kezek alatt pedig humanista mesterek, elsősorban maga Vergerio értendő.³⁵ Ehhez csatlakozva szót kell ejteni arról a hazai fórumról is, ahol e „dolgos kezek” a legközvetlenebb módon tudták formáló hatásukat érvényesíteni, Vitéz budai és váradi contuberniumáról. Vitéz személye körül már budai éveiben is tudós társaság szerveződött, melynek tagjai elmés beszélgetésekkel, irodalmi gyakorlatokkal, versenyekkel töltötték az időt. Ehhez az első contuberniumhoz tartozhatott Sanoki Gergely, wielickai plébános, humanista, I. Ulászló és Hunyadi László nevelője és Vitéz barátja, Lasocki Miklós, krakkói dékán, Magyarország szentszéki követe, Filippo Podocataro, ciprusi költő és diplomata, klasszikus műveltsége alapján talán Pál főesperes, Vitéz hivataltársa, akinek a biztatására összeállítják majd a Leveleskönyvet, valószínűleg már Ivanich Pál is, zágrábi kanonok, a Leveleskönyv későbbi szerkesztője, a várnai csatában elhunyt nagy műveltségű pápai követ, Giuliano Cesarini bíboros, Vergerio benső barátja. Noha a társaság Vitéz személye körül szerveződött, spiritus rectora ekkor még az idős Vergerio lehetett.³⁶

Ez volt tehát az a szellemi környezet, amely a Leveleskönyv szerzőjét közvetlenül a levelek megírása előtti időszakban formálta.

³³ 1444 és 1445 fordulójára keltezve, Miklós krakkói dékánhoz: „Az áldatlan idők béklyójában nem indulhattam el az úton, amelyre lelkem vágyott, hanem visszatérve a véget nem érő próbatétel eme házába, az igazat megvallva már magam sem tudom, mi is az én rangom.” Ivanich Pál hozzáfűzött jegyzete: „‘Úton’: mivel tanulmányok végett Itáliába indult, de az útonállók veszélye miatt, továbbá mert egy bizonyos Matkó bán megakadályozta, hogy átutazzék. Zágrábról visszafordult, s ezért mondja alább: ‘visszatérve’ stb.” [Boronkai Iván fordításában.]

„Infelici occupatus tempore via, quam optabat animus, incidere minime potui, verum reiectus in meam infinite temptacionis domum, ipsemet – ut vera loquar – ignoro, quo iam consistam gradu.” Ivanich jegyzete: „Via: suscepit enim viam ad Italiam pro studio, sed propter insidias latronum, et eciam quia inhibitus fuit ab isto transitu per condam Mathkonem banum, a Zagrabia retrocessit, et propterea dicit infra: ‘reiectus’ etc.”. *Ioannes Vitéz de Zredna: Opera quae supersunt*. Ed. I. BORONKAI, Budapest 1980, (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series nova, Tomus III.), 60–61. Epistolarium 20. A Leveleskönyv bécsi kéziratának (Cod. 431) korábbi, Boronkai kiadásáig mérvadó kiadása: J. G. SCHWANDTNER: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*. II. Vindobonae 1746, Bél Mátyás előszavával. Ez a kiadás azonban csak részben közli Ivanich jegyzeteit. A Vitéz leveleiből vett részletek magyar fordításait ezt követően mindig Boronkai Iván fordításában, az alábbi kötetből idézzük: *Vitéz János levelei és politikai beszédei*. Válogatta, a szöveget gondozta és a bevezető tanulmányt írta Boronkai Iván. Budapest 1987. A 20. levélből vett részlet (amely Boronkainál a 11-es számot viseli) a 81. oldalon található.

Vitéz még egy alkalommal, 1451-ben is tervbe vette az itáliai tanulmányokat, amelyre V. Miklós pápától engedélyt is kapott, ám elképzelése ezúttal is meghiúsult. PAJORIN 2005, 21.

³⁴ „Cum autem ego quoque noverim me pariter eo rure alitum, cui huius culture frugem magis quam operam abesse queror ...”. Epistolarium 2., BORONKAI 1980, 39.; magyarul: BORONKAI 1987, 56.

³⁵ KLANICZAY Tibor: Vitéz János contuberniuma. KLANICZAY Tibor: *A magyarországi akadémiai mozgalom előtörténete*. Budapest 1993, 37–38.

³⁶ KLANICZAY 1993, 27–38.

Leveleskönyv

1441 után nincsen adat Vitéz János kancelláriai működésére. I. Ulászló trónralépése után, noha ő is elősegítette ezt, ismeretlen okból lefokozták, ismét csak protonotariusként és zágrábi kanonokként tűnik fel, és birtokadományt sem kapott az ifjú királytól. 1441-ben ugyanakkor kinevezik a váradi székeskáptalan prépostjává, amit feltehetőleg nem érzett megfelelő ellenszolgáltatásnak. Elképzelhető, hogy önérzetében sértette meg ez az eljárás, azért hagyott fel a kancelláriai szolgálattal, hagyta el Budát, és vonult vissza Váradra.³⁷ Feltehetőleg ekkoriban lépett Hunyadi János szolgálatába is. Vitéz nehezen látható, furcsa törésekkel tarkított hivatali és politikai pályája számos kérdést vet föl. Nehezen magyarázhatók a mellőztetések, a rendszeresen ismétlődő félreállítások. 1441 és 1452 között kizárólag Hunyadi nem hivatalos szolgálatában áll, annak mintegy személyi titkáráként működik, írja diplomáciai leveleit. Hunyadi tollaként szokták emlegetni, s megfogalmazódott a vád Hunyadi ellen, miszerint kisajátította Vitézt. 1445 körül van valami halvány nyoma annak, mintha időlegesen ismét képességeinek megfelelő kormányzati hivatalhoz jutott volna, de ez teljesen tisztázatlan. Mindenesetre 1445-ben váradi püspökké szentelik.³⁸

Vitéz János Leveleskönyve (Kat. sz. 34) tudatosan szerkesztett humanista levélgyűjtemény, „a magyar kancelláriai humanizmusnak első, Vitéz nagy tekintélyét is igazoló irodalmi terméke.”³⁹ A műből kihámozható forгатókönyv szerint Vitéz János egykori kancelláriai munkatársa, Pál főesperes kérte meg még 1445-ben az akkor már nagy tekintélyű tudós hírében álló főpapot levelei összegyűjtésére és kiadására. V. Kovács Sándor szerint a valódi kezdeményező valójában maga Vitéz volt, aki mintegy műfaji kellékként és a kötelező szerénység okán Pál személye mögé rejtőzött.⁴⁰ A leveleket Ivanich Pál, tudós váradi kanonok, Vitéz váradi contuberniumának tagja⁴¹ gyűjtötte össze, és szerkesztette köteté 1451-ben. A gyűjtemény élén és lezárásaként, praefatióként és epilógus gyanánt Ivanich Pál Pál főespereshez írt egy-egy levele áll, 1451. január 12-re és december 16-ra keltezve a vállalt és az elvégzett munkáról. Ivanich bevezető levelét Vitéz János két levele követi első és második prólógusként, mindkettő Pál főespereshez címezve. Az egyik 1445. április 24-én, a másik 1448. március 18-án kelt, Vitéz mindkettőben Pál fölkerésére reagál. A kötetben 78, első-sorban diplomáciai tartalmú levél található az 1445 és 1451 közötti időszakból. Különleges-

³⁷ SZAKÁLY 1990, 13. Szakály Ferenc nézetét támasztja alá a Leveleskönyv alábbi helye is, ahol Vitéz az írásmesterségről úgy beszél, mint amivel már régen fölhagyott: „... abiectum iam pridem usum moremque scribendi ...” Epistolarium 1, 31.

³⁸ SZAKÁLY 1990, 14–22. Később, 1453 és 56 között lép vissza a hivatalos politika színterére, és lesz V. László titkos kancellárja. Majd Mátyás fogja többé-kevésbé rehabilitálni őt.

³⁹ HORVÁTH János 1935, 69.

⁴⁰ V. KOVÁCS 1987, 264.

⁴¹ Florio Banfi egy 15. századi Vergerio-életrajz alapján feltételezi, hogy Ivanich kapcsolatban állt Vergerióval. KLANICZAY 1993, 36. Ivanich Pál alakját az utókor szemében is különlegessé teszi, hogy tudott törökiül, aminek köszönhetően később V. Miklós pápa udvarában vették igénybe szolgálatait. Lásd HUSZTI József: Magyar humanista mint török tudós V. Miklós udvarában. *Századok* 1927, 334–350.

sége, hogy Ivanich Pál a margón bőséges magyarázó jegyzetekkel látta el a szöveget. Ezért írja Horváth János: „Valóságos tudós kiadvány ez a mester leveleiből, mintának és okulásul, két tanítvány buzgó vállalkozásaként.”⁴²

A Leveleskönyv keretszerkezete: praefatio és epilógus.

Ivanich Pál két levele Pál főespereshez 1451. január 12-én és december 16-án

Ivanich Pál „praefatiója”, azaz Pál főespereshez írt első levele voltaképpen szerkesztői előszónak tekinthető, amelyben tájékoztatja Pált, s az ő személyén keresztül az eljövendő olvasót a kötet létrejöttének körülményeiről. A praefatióban mindazonáltal a valóság bizonyos képzeletbeli körülményekkel vegyül, amelyek mintegy műfaji ismérvként nem hiányozhattak egy Cicerón, Pliniuson, Senecán iskolázott humanista levélkorpuszának előszavából. Az első sorokban ugyanis így kezdi Ivanich:

„Hogy a közös atyánktól régóta követelt levelek végre elküldessenek néked, többekkel együtt magam is kedves kötelességemnek tartottam. Én tehát nemcsak készségesen, hanem nagy buzgalommal is gyűjtöttem e kötetbe az ő beleegyezésével a szanaszét heverő, lapokon maradt, sarokba hányt, olykor nemtörődömségből össze is taposott leveleket, hogy megtudd: én hallgatva, te beszélve, de mind a ketten nagy vágyakozással versengtünk birtoklásukért.”⁴³

Később, a kötet felépítéséről szólva megint hasonlóan ír:

„Tudd meg továbbá, hogy e levelek elrendezésében nem vehettem figyelembe megírásuk s elküldésük időrendjét, hanem csak ahogy előkerült egy-egy másolat, és ahogy az anyagra rátaláltam.”⁴⁴

Majd maga Vitéz is visszatér ugyane motívumhoz legelső levelében:

⁴² HORVÁTH János 1935, 69.

⁴³ „Dudum expetite a communi patre nostro epistole et tibi mitterentur, ego inter alios operam iussus dedi. Ego, inquam, eas hinc-inde disiectas, in scediid suis atque angulis mandatas, nonnullas eciam ex incuria proculcatas in hoc volumen ipso annuente recolligere ne solum pronus, sed eciam sollicitus fui, ut cognosceres et me tacentem et te loquentem eque cupido animo ad eas habendas cucurrisse.” Epistolarium, Praefatio, BORONKAI 1980, 27. Klaniczay felhívja a figyelmet arra, hogy a *pater* elnevezés Vitézzel kapcsolatban azért is figyelemre méltó lehet, mert a 15. századi sajátos tudós csoportosulások, az akadémiák vezetőit a *princeps* és a *pater* címmel illették. KLANICZAY 1993, 42.

⁴⁴ „Noveris preterea, quod in collocandis hiis epistolis ego ordinem illum servare non potui, quo eedem facte editeque fuere, sed út occurrebat copia ac materia inventa.” Epistolarium, Praefatio, BORONKAI 1980, 27.

„Nosza, lássuk hát, mit kívánsz! Nemde azt, hogy házam zugait s levelesládáit tüzetesen átvizsgálva keresgéljem össze számodra egykori leveleim lapjait, s azokat kötetbe szerkesztve olvasmányul nyújtsam át néked?”⁴⁵

A levélkorpusz indításánál lefestett alaphelyzet tehát jó értelemben vett nemtörődömséget, bizonyos természetességet sugall. A humanista levélgyűjtemények elején szinte kötelező érvénnyel kellett az összeállításnak ezt a hevenyészettségét és hanyagságát hangsúlyozni.⁴⁶ A forrást természetesen a klasszikus levélíró elődök jelentették. Az ifjabbik Plinius ugyanis így kezdi leveleinek első könyvét:

„Kedves Septiciusom! Gyakran nógattál, hogy leveleimet, melyeket kissé nagyobb műgonddal írtam, gyűjtsem össze és tegyem közzé. Nos, összegyűjtöttem, de tekintet nélkül az időrendre, csak ahogy a kezem ügyébe kerültek, hiszen nem történeti munkát állítottam össze. Remélem, sem te nem bánod meg tanácsodat, sem én, hogy megfogadtam. Akkor könnyen meglehet, hogy előkeresem a többit is, ami még sutban hever, s ha újakat írok, azokat sem rejtem véka alá. Minden jót!”⁴⁷

Fontos megjegyezni azonban, hogy mind az ifjabb Plinius, mind a reneszánsz humanistái végtelen gondossággal és alaposággal válogatták, dolgozták át, javították kiadásra szánt leveleiket – s velük párhuzamosan a levelektől elválaszthatatlan beszédeiket –, sőt már többnyire a megírás pillanatában is a későbbi nyilvánosságra gondolva fogalmaztak. Kérdés, hogy ez Vitéz János esetében is így volt-e.⁴⁸ A gondosság, a tudatosság, a klasszikus rétorika szabályainak és más klasszikus elemeknek alkalmazására való törekvés az ő írásaiban is vitathatatlan. Nehezen eldönthető azonban, hogy Vitéz a kötelező szerénység okán „fél”-e leveleit a nyilvánosság elé tárni, és figyelmeztet arra Ivanichon át, hogy leveleiben inkább a tanulmányt kell keresni, mintsem a művészi formát (praefatio). A praefatiót követő két levelét olyannyira áthatja valamiféle visszafogottság és tartózkodás a nyilvánosság elé tárulkozástól,

⁴⁵ „Age nunc videamus, quid exoptules; et quidem ut edium angulis, carthophylaciis quoque conlustratis, scedas tibi epistolarum quondam mearum perquirerem, easque in volumen redactas tibi tuisque legendas exhiberem.”
Epistolarium 1., BORONKAI 1980, 30—31.

⁴⁶ V. KOVÁCS 1987, 265—266.

⁴⁷ Ifjabb Plinius: *Levelek*. Budapest 1981, 7. Bevezető levél, fordította Szepessy Tibor.

„C. PLINIUS SEPTICIO SUO S.

1 Frequenter hortatus es, ut epistulas, si quas paulo curatius scripsissem, colligerem publicaremque. Collegi non servato temporis ordine (neque enim historiam componebam), sed ut quaeque in manus venerat. 2 Superest, ut nec te consilii nec me paeniteat obsequii. Ita enim fiet, ut eas quae adhuc neglectae iacent requiram et, si quas addidero, non supprimam. Vale.” C. Plini Caecili Secundi Epistolarum libri novem, Epistolarum ad Traianum liber, Panegyricus. Ed. Mauritius SCHUSTER, Lipsiae MCMLVIII. 1. 1.

⁴⁸ Vitéznek is volt Plinius, valószínűleg több példányban is. Egyik közülük fennmaradt, ma az Österreichische Nationalbibliothek őrzi. Jelzete: Cod. 141. (Kat. sz. 24.) A kódex Vitéztől származó emendációi rendkívül alapos tanulmányozásra vallanak.

hogy talán igazat kell adni mindazoknak, akik ezt nem kötelező póznak tartják, hanem Vitéz egyéniségből eredeztetik, és valódi szerénységnek tartják. Bizonyára maga is látta, hogy a kötetbe gyűjtött diplomáciai levelei jelentősen különböznek mind a klasszikus elődök, mind más kortárs humanisták, például Poggio sziporkázó leveleitől:

„Minthogy azonban nagy szónokunk kijelentése szerint jó, ha mindent kipróbál mindaz, aki nagy és kívánatos dolgokra vágyik, engedek sürgetésednek, s miként kérted, elhatároztam, hogy elküldöm neked gyengécske írásaimat, hátha te, olvasóként, többre becsüled őket – hogy midőn a régiek leveleinek ama magasatos tájain netán belefáradnál a sétába, szellemedet ezeken pihentetve jólesően elnyugodhass, s ha a csúcsokat már megcsodáltad, a lankákat is megbecsüld.”(2. levél⁴⁹)

Vitéz Jánost szokás gyakorlati humanistának nevezni, aki nem merül ki az öntetszelgésben és magamutogatásban, hanem munkájában, szolgálatában teljesíti ki humanista önmagát.⁵⁰ Ivanich a kötetet lezáró levelében írja, hogy Vitéz gyakori mondása volt: „Illékony és állhatatlan dicsőség a szavak pusztá ragyogásával keresni a hírnevet.”⁵¹ Ezt a tételt látszik alátámasztani, hogy Vitéz János nem hozott létre további leveleskönyvet későbbi leveleiből. Hiszen a Leveleskönyv anyaga 1451-ben lezárul, Vitéz hivatali-diplomáciai pályája azonban korántsem. További levelek, híres beszédek születnek még általa, bizonyára magánlevelei is voltak, de ezeket sem tartotta fontosnak tudatosan összegyűjteni. Elképzelhető, hogy a Leveleskönyv létrehozásában nagyobb szerepet kell tulajdonítani Ivanich Pál ambíciójának, mint Vitéz egyéni szándékainak.

Ivanich törekvése a megmutatkozásra már a praefatióban jól érzékelhető. Mindenekelőtt nem is közli Pál főesperes, az „ötletgazda”, a „motor” levelét/leveleit, s ezzel kiemeli a saját azaz a kivitelező, az „executor”⁵² szerepét.⁵³ A praefatio végén hosszan ír a saját munkarészéről a kötetben: a leveleket végig tudós magyarázatokkal látta el, hogy könnyebben érthetőek legyenek, klasszikus szerzőktől vett idézetek esetében megnevezte a szerzőt, nyelvi magyarázatokat is adott „részint közös atyánktól kérdezősködve, részint könyvekben nézve utána a dolgoknak”⁵⁴. Az epilógus, tehát Ivanichnak a kötet végén álló levele, amelyet szintén Pál

⁴⁹ „At quoniam iuxta magni oratoris nostri sententiam par est omnes omnia experiri, qui res magnas et magnopere expetendas concupiverunt, cedo instancie tue, atque ut petisti, statui mittere tibi infirma mea, legenti pociora, ut cum inter excellentes illas litterarum veterum regiones lassus forte versaberis, ad hec remittens animum iocabundus conquiescas, utque tandem si summa miraberis, inferiora quoque probes.” Epistolarium 1., BORONKAI 1980, 31–32.; magyarul: BORONKAI 1987, 47.

⁵⁰ HORVÁTH János 1935, 71.

⁵¹ „... fluxa – inquiens – et ventosa gloria est de solo verborum splendore famam querere ...” Epistolarium, Epilogus, BORONKAI 1980, 166; magyarul: BORONKAI 1987, 209.

⁵² „... te quidem motore, me vero executore libellus ipse dedicabitur ...” Epistolarium, Praefatio, BORONKAI 1980, 27. Magyarul: „... e könyvecskét te mint szorgalmazó s én mint kivitelező fogjuk ajánlani ...”, BORONKAI 1987, 33.

⁵³ U. o.

⁵⁴ „... et ab ipso patre nostro interrogans, et in libris per me requirens informari potui.” Epistolarium, Praefatio, BORONKAI 1980, 28. Magyarul: BORONKAI 1987, 34–37.

főesperesnek írt 1451. december 16-án Váradon, pedig már végképp csak róla és a munka rá vonatkozó részéről szól. Az első sorokban sajnálkozik afölött, hogy véget ért ez az örömteli foglalatosság, majd kevésbé szerencsésen visszautal az indító képre, miszerint már sem a zsákokban, sem a sarkokban nincsenek fölhasználható levelek. Buzdítja Pált, hogy ő is folytasson további nyomozásokat esetleges Vitéz-levelek után, és ha talál, azokból egy-egy példányt küldjön el neki. Majd a levelekhez írt jegyzeteire tér rá hosszan, mentegetőzik esetleges tévedései miatt, és azt írja Pálnak, hogy ha hibát talál, akkor annak örüljön, hogy ő (ti. Pál) jobban tudja. A jegyzetek stílusával kapcsolatban is mentegeti magát, és Vitézre hivatkozik, aki maga is inkább a tényekre, mint a művészi megformálásra koncentrált.⁵⁵ Majd meleg szavakkal ajánlja Pál figyelmébe Vitéz leveleit, kéri, hogy ne ítéljen elhamarkodottan velük kapcsolatban, engedje, hassanak a lelkére. „Mert miként tudod – írja – olyan toll készítette őket, amely méltán (s nem rosszul!) ’alkonyi éveiben vált mesterré’, és amely az ügyeket szolgálván általuk, szemlátomást a művészetet sem számúzta egészen.”⁵⁶ Figyelemre méltó azonban, hogy a levél zárószóiban az egész munkáról mint a sajátjáról emlékezik meg: „Ezt a munkámat pedig szeresd, amelyet – egyazon szerkesztő és szerző művét – a szeretet foglalójául ajánlok föl, hogy maholnap majd dúsabb termést hozzon.”⁵⁷

A két Vitéz-levél

1445. április 24-én és 1448. március 18-án

Ivanich a praefatióban a kötet felépítése kapcsán ezt írja a két levélről:

„... azt a két levelet, amelyet nem csekély időkülönbséggel e kötet ügyében válaszként írt hozzád [ti. Pálhoz], a többiek elé helyeztem, mert ítéletem szerint ezek a legméltóbbak arra, hogy a többieket bevezessék, és az emléküik fönnmardjon. Merem állítani ugyanis, hogy mihelyt e kettőt alaposan megérted, mindjárt könnyebb lesz az őket követők olvasásakor felfogni azok ízét és értelmét.”⁵⁸

⁵⁵ Ivanich Pál jegyzetei főként szómagyarázatok, részben tárgyi és stilisztikai-retorikai jellegűek. Boronkai Iván kimutatta, hogy a retorikai jellegű glosszák elsősorban a levelek tagolására vonatkoznak, egyik forrásuk pedig a *Rhetorica ad Herennium*. Bizonyítékul szolgálnak arra is, hogy a 15. század első felében Magyarországon foglalkoztak rétorikaelmélettel. Lásd BORONKAI Iván: Vitéz János retorikai iskolázottsága. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1975, 129–143. Pajorin Klára rámutat, hogy a *Rhetorica ad Herenniumot* a középkorban is ismerték és használták, aminek értelmében e mű ismerete nem okvetlenül humanista specifikum. PAJORIN 2005, 15.

⁵⁶ „Nam eo calamo — ut nosti — facte sunt, cui merito haud perperam ‘seris venit usus ab annis’, et qui in eis usui rerum subserviens, nec artem omninoextrusisse conspicitur.” *Epistolarium, Epilogus*, BORONKAI 1980, 166.; magyarul: BORONKAI 1987, 210.

⁵⁷ „... atque hanc meam operam ama, quam eodem directore pariter et autore confectam amoris arrabonem offero, in maiorem effectum propediem evasuram.” *Epistolarium Epilogus*, BORONKAI 1980, 166; BORONKAI 1987, 211.

⁵⁸ „... illas duas epistolas, quas ad te pro responsione huius voluminis post sese haut parvo intervallo rescripserat, ceteris anteposui, utpote quas in primis et prologo aliarum et memoria dignas existimavi.” *Epistolarium Praefatio*, BORONKAI 1980, 27–28; magyarul: BORONKAI 1987, 34.

A két említett Vitéz-levél valóban különleges a korpuszban. Ugyanis a 78 levélből álló gyűjteményt néhány kivétellel olyan levelek alkotják, amelyeket Vitéz mások, főleg Hunyadi János nevében, többnyire államügyekben írt, s amelyekben ő legfeljebb a nyelvi és retorikai megformálás szintjén van jelen, gondolatai, személyisége háttérben maradnak. A két bevezető levél viszont Vitéz önmaga nevében írt saját levele, amelyben fontos irodalmi kérdésekben fejt ki álláspontját. Ilyen értelemben humanista programleveleknek is tekinthetők. Stílusukra nézve Ivanich az alábbi megállapítást teszi 2. jegyzetében.

„... ennek és a következő levélnek az írásakor olyan stílussal él, amelyben társának vagy barátjának szokott írni. Ugyanis komédiába illő szavakat és olyan kifejezéseket használ bennük, amelyeket komoly hangvétellű leveleiben – mint te is tudod – maga is kerülni szokott. Ez a két levél nagy részében régi szónokok, írók és költők szavaiból és mondataiból van egybeszóve.”⁵⁹

Ivanich tehát, aki jól ismerte Vitéz stílusát, érzékelte a különbséget e levelek és a kötet többi darabja között, valamint be tudta sorolni őket Vitéz egyéni levéltípusai közé. Eszerint Vitéz a „társnak” (*ad socium*) és a „barátnak” (*ad amicum*) komédiába illő szavakkal és kevésbé komoly kifejezésekkel írt. Talán a klasszikusoktól vett idézeteknek ez az aránytalanul nagy számú alkalmazása is félig játék, s Vitéznél ez is a könnyedebb hangnem ismérve volt. A két levél mégsem sorolható a humanista *epistolae familiares* típusába, hiszen stílusuk nem éri el azt az oldottságot és keresetlenséget, amely az igazi humanista levél sajátja.

Az első levél tárgyában, hangnemében, érzelem és gondolatvilágában igen összetett, mesteri felépítésű írásmű. Vitéz 1445 áprilisában Pál korábbi sürgetéseire válaszol. A levél alapvetően két nagyobb részre osztható. Első felében Pál meleg hangú üdvözlése és néhány szeretetteljes sor után, melyben látszólagos szemrehányással igent mond Pál kérésére, hosszú bekezdésekben foglalja össze eddigi és jelen vonakodásának okát. E tekintetben fontos a fogalmazás dátuma: 1445. április 24., röviddel az 1444. november 10-én bekövetkező várnai vereség után. Hunyadi éppen hogy visszaérkezett az országba, amelynek állapotáról Aeneas Sylvius Piccolomini így írt: „a magyar állam megrendült, összeomlott ... részekre szakadt, s a részek között alig van kapcsolat.”⁶⁰ Vitéz levelének első felében ennek a tavasznak a kiszámíthatatlanságát, bizonytalanságát, az országban uralkodó fejtelenséget rögzíti rendkívül expresszív módon. Érzékelteti ugyanakkor, hogy ebben a kiszámíthatatlan helyzetben nem szívesen tenné közszemlére írásait. Fél, óvatos. Ezen a ponton és a levélben máshol is Vitéz

⁵⁹ „In primis nota, quod hanc epistolam et sequentem scribens utitur sermone, quo videlicet ad socium vel amicum scribere solitus erat, ponuntur enim in eis verba comica et termini, quos in gravibus epistolis idem ipse – ut tu nosti – refutare solebat. Que quidem due epistole in magna parte contexte sunt ex verbis et clausulis veterum oratorum, scriptorum et poetarum. Paulus.” *Epistolarium*, 1., BORONKAI 1980, 33; magyarul: BORONKAI 1987, 37.

⁶⁰ SZAKÁLY Ferenc: *Virágkor és hanyatlás 1440–1711*. (Magyarok Európában II.) Budapest 1990, 42. Piccolominit is Szakály F. idézi ugyanitt.

huius voluminis post sese hanc paruo interuallo rescupserat. ceteris anteposui utpote quas in primis et prologo aliarum et memoria dignas existimaui. Vere etenim dico quod quodammodo easdem duas mente comprehendere mox ad aliarum sequentium lectionem et sapor et intellectus facilius aderit. Ut autem ab earum lectione te forte aliqua difficultas vel error non abstrahat. volui pro mea exercitatione adhuc unum laborem adhibere. feci namque in spacio circumiacenti annotari tibi veterum autorum nomina quorum dicta verbaque in ipsius epistolis inducuntur nonnullorum etiam vocabulorum et etiam sententiarum aliquarum expositiones ac notas adieci in quantum et ab ipso patre nostro interrogans et in libris per me requirens informari potui. Que quidem si tu sanius acutusque intellexeris libenter fauebo rationi doctiorumque consensum. et nec me pigebit erroris emendati. Postremo ausatus esto quod cum in fronte huius voluminis titulum auctoris solitum formare volueram. pertinens contradictum fuit. ne ad hoc curam exponerem. sed ut iuxta beati Severi doctrinam sufficiat quod libellus iste loquatur materiam et non loquatur auctorem. VALE. Ex Watadino duodecima Januarii. Anno domini Millesimo Quadringentesimo Quinquagesimo primo.

EPISTOLA PRIMA. IPSE DOMINI. JO. QUE ALIARUM SEQUENTIVM PROLOGVS DICI POTEST. IN QUAVQV IDEM EPISTOLAE TITULO DISTVRBII DATA. EIVSDEM DISTVRBII MALA ET FACIEM DENOTAT. ET PLVRA ALIA VTILIA EXPRESSIT.
Dilecto filio. P. Notario Cancellarie regie. S.
 Moxemgere solitus fili votis tuis/cumulata instantia. preceps ago; vt petitioni tue (uel impetracioni apaus dixerim) cedam magis quam concedam. eo pacto vt palam noueris huic importunitati tue impetracionum non iudicio delatum iri sed tedio. Virgentes quippe addis stimulos affectui. ne quo languore moreris. occupatam solito exigendi vicem. neue refugis pra-

et hinc in prologo sup vici
 si inveni. pau.

In primis nota. quod hanc epistolam
 et supra scribitur. vnde simone.
 si vult ad socium famie sebe
 solutus erit. ponit et in eos
 ubi comica et erit. qd i gra
 ubi epistola. facit vt tu nosti.
 refurante solbat. Quod die
 epistola i magna parte utere se
 ex dng. T. clausul veteru
 oratoz scriptoz et poetaz.
 pau.

Accipit hic qd p obedire
 i face voluntatem.
 o patreusis.

ponit ad silicudine illi dicit
 apd pccat. refugis fluitabz ic.
 si dicit itez atqz itoz ad
 me refugientibz.

saját helyzetére és a közviszonyokban vitt szerepére is történik utalás. A személyes vonatkozásokat mesterien dolgozza bele a levél szövegébe, ezek folyton fel-felvillanó reflexiókként jelennek meg – bármiféle konkretizálás nélkül. Ahogy már szó volt róla, az 1441 és 1445 közötti időszak Vitéz életének egyik legkevésbé ismert szakasza. Éppen a Leveleskönyvben található homályos célzások alapján lehet róla némi fogalmat alkotni.⁶¹

Például:

„Helyesebb ítéleted inkább abban fog megmutatkozni, ha arra sietsz rávenni, hogy beszédem visszafogottabb legyen, és maradjon meg partjai között – főképp ebben a zivatarban, amelyben – mint tudod – ügyünk és hírünk egyaránt aggasztó s kétes helyzetbe került.”

Majd alább:

„Magamnak is az volt törekvésem és szándékom, hogy megpihenjek, és olyan, mindkettőnk számára biztonságot nyújtó szellemi tevékenységbe fogjak, amelyben (s ez az egész munkától várható vezéri haszon!) épp a csend védőrizetére van szükség. Hiszen soha nem szüntem meg attól rettegni, hogy ama helyről, amelyen a nyilvánosság előtt oly védtelen állottam, az ítélezések és sorsváltozások eme haragvó örvénylésében, még lesodródik az erkölcsöt tápláló szerénység. Miután tehát a háború hallgatást kényszerített az erkölcsre és a törvényekre, önként tűrjük a tétlenséget.”⁶²

Szakály Ferenc arra következtet, hogy Vitéz, akinek hivatalos kancelláriai működéséről 1441-ben megszűnik minden adat, és talán már ekkor visszahúzódik Váradra és Hunyadi szolgálatába lép, 1444 és 1445 fordulóján rövid időre ismét képességeinek megfelelő, hivatalos megbízatást kapott, esetleg kancellárként működött.⁶³ Önmaga szempontjából tehát a vázolt helyzetben az *otium*ot tartja a legüdvösebb magatartásformának, melynek csendjében szellemi tevékenységnek hódolhat:

⁶¹ SZAKÁLY 1990, 13-22.

⁶² „Quin ymmo rectius cognoscere videberis, si persuadere mihi properes, ut sermo sit restrictior et suis ripis coherceatur, hac presertim tempestate, in qua et causam nostram et famam pariter in arto stare et ancipiti non ignoras. Sic fuit mihi quoque studium ac intentio requiescendi atque animum ad utriusque nostrum tuta quedam negocia referendi, in quibus – totius operis primipilare commercium – opus esset silentii fido custode tueri. Quandoquidem ex eo loco, quo palam apertusque steti, nunquam pavere destiti, ne forte inter has turgidas iudiciorum fortunarumque conflages morum alitrix modestia elaberetur. Igitur postquam mores ac leges bello siluere coacte, patimur volentes ocium.” Epistolarium 1., BORONKAI 1980, 30.; magyarul: BORONKAI 1987, 41-42.

⁶³ SZAKÁLY 1990, 19-20.

„És ebben a mérhetetlen kavargásban és békevesztésben (...) én különösképp hasznosabbnak tartottam tollamat s gondomat menedékbe vonni kissé a künn zúgó szelek elől, nehogy valami cenzori szó kerüljön a nyilvánosság elé, aminek révén azután szándékomhoz nem méltó alku fenyegetné tollforgató tevékenységemet. Holott azzal mindig is hazámnak akartam szolgálni, s nem a becsvágynak ...”⁶⁴

Körülbelül a levél közepe táján Vitéz ügyes átvezetéssel, melyben megfogalmazza, hogy Pál kérése voltaképpen nagyon is illik vágyott időtöltéséhez, rátér mondanivalója tulajdonképeni tárgyára, ez pedig saját leveleinek stílusa. Talán Pál is azzal indokolhatta kérését, hogy a mester stílusát kívánja tanulmányozni, de feltehetőleg Vitéz is tudatában volt annak, hogy leveleinek érdekessége elsősorban újszerű stílusukban rejlik, melynek egyik alapvető jellegzetessége az antik szerzőktől vett részletek nagy arányú felhasználása volt. Pált figyelmezteti, hogy stílusa nem a sajátja, maga is kölcsönöz, és arra buzdítja, hogy hozzá hasonlóan inkább az eredeti szerzőket tanulmányozza, hiszen „kevés olyan mondásra akadsz nálam, amit korábban el ne mondtak volna”, és „várakozásod (...) csalatkozik, ha a forrást odahagyván a patakban keresed annak megromlott zamatát”⁶⁵. Úgy érzi, hogy mentegetőznie kell az idegen tollak miatt. Példákat hoz fel a nagy elődök közül, akik maguk is hasonlóan jártak el: Vergilius Marót, aki „énekének mesteri édességét Homérosz folyamának mézéből itta fel”⁶⁶, majd Szent Jeromost, aki bár keresztény volt, leveleit telezsúfolta Vergilius-, Horatius- és Terentius-idézetekkel. „Mert ez az Istennel és szűzies tudománnyal eltelt férfiú nem tartotta méltatlannak, hogy pogány szerzőktől kölcsönözzön szent célra fordítható eszközöket.”⁶⁷ A leendő keresztény főpap valóban úgy érezhette, hogy meg kell indokolnia a pogány szerzőkhöz való rendkívüli vonzódását, s ezt egy keresztény tekintélyre való hivatkozással tehette meg a legszerencsésebben.⁶⁸ Stílusára vonatkozó mentegetőzése ugyanakkor nem egészen alaptalan. Noha levelei valóban rendelkeznek az új stílus jegyeivel is, nem szabad elfelejteni, hogy stílusa mindenekelőtt a kancellária több száz éves hagyományából táplálkozik. Erre utalnak leveleiben a hosszú, bonyolult, gyakran kusza mondatok. A Vitéz által alkalmazott ritmikus mondatzáradékok pedig nem azonosak az antik retorika klauzuláival, amelyek a szótagok hosszúságán alapulnak, hanem a középkori oklevélstílus jellemzői. Számos középkori vonás

⁶⁴ „Et in primis quidem ego in hac tanta occupatione rerum pacisque exilio (...) parumper calamum curamque subducere ab hiis, que foris perstrepunt, sacius duxeram, ne quicquam sermonis censorii prodiret, per quem ipsi calamo actuive indigna proposito meo aucuparetur licitacio. Quem quidem sane patrie nostre usui esse semper malui quam ostentui ...” Epistolarium 1., BORONKAI 1980, 30; magyarul: BORONKAI 1987, 42-43.

⁶⁵ „... opinio tua fallitur, si dimisso fonte preposterum saporem in rivo querendum ducis.” Epistolariu, 1., BORONKAI 1980, 31; magyarul: BORONKAI 1987, 45.

⁶⁶ „... carminis sui eruditum dulcorem ex melle Homericí fluminis epotasse astruitur.” Epistolarium 1., BORONKAI 1980, 31; magyarul: BORONKAI 1987, 45-46.

⁶⁷ „Non enim indignum ratus est vir ille Deo et celibe studio plenus a prophanis inventoribus equa sacro usui instrumenta contrahere.” Epistolarium, 1., BORONKAI 1980, 31; magyarul: BORONKAI 1987, 46.

⁶⁸ V. KOVÁCS 1987, 266.

figyelhető meg tehát Vitéz szövegeiben, és ha ezeket kiegészítjük sajátos szóhasználatával és szórendjével, egészen egyedi, a középkor és a reneszánsz határán álló stílus a végeredmény.⁶⁹

Ezt követően megfogalmazza a helyes humanista (ön)képzés programját:

„Ha tehát te is helyesen kívánsz művelődni, nosza, kövesd ezentúl az ő példájukat; kívánom, őket tanulmányozd, végezetül pedig sűrűn gyakorold magad, mert ez többet ér a mesterek minden oktatásánál, és többé ne igyekezz e tudatlan tudományt hajszolni, mert ezzel hamar elárulod magad, hogy szilajul az ékesszólás erejének megrendítésére törekszel.”⁷⁰

Ez tehát az üzenet, a levél legfontosabb mondanivalója. Itt Vitéz nem csupán egy általános humanista tanulási elvet fogalmaz meg, hanem feltehetőleg a saját módszeréről is beszél. Fennmaradt könyveiben található széljegyzetei is ezt igazolják. Ilyen egyszerű tehát a titka az „autodidakta humanistának”, akinek csodájára járt a korabeli művelt Európa.

Nem maradhat említés nélkül az a könnyed játékosság sem, amellyel Vitéz önmagára, saját stílusára reflektál a levél második felében. Villódzó, könnyed szellemesség, amellyel e komoly tárgyat kezeli. Ez természetesen már több annál, mint amit akár hosszú gyakorlással is el lehet sajátítani. Elsősorban ebben, s a feszes, hibátlan gondolatmenetben, a mesteri felépítésben áll ennek a levélnek az irodalmi értéke.

Bizonyos szempontból játéknak kell tekinteni azt a virtuozitást is, amellyel Vitéz mesteri példáját adja az antik szerzőktől vett idézetek felhasználásának, homogén szöveggé való

⁶⁹ Vitéz stílusával többen is foglalkoztak. Elsőként Bél Mátyás, a Schwandtner-féle kiadás előszavában. Bél véleményét így foglalja össze Horváth János: „E szerint Vitéz, ha az alkalom úgy kívánta, elég finoman és választékosan írt, gondosan alkalmazkodva azok méltóságához, kiknek nevében szólt. De összekevert stílusában a korszak tanultjaitól már elvetett, divatjukmúlt szavakat egészen új keletűekkel; sentenciákkal tüzdelt tele dictióját s dagályossá vált; hol, magáról megfélemlítkezve, alant járt, hol magasabbrendű modorra törekedett, de azt nem mindig tudván elérni, a kétféle stílnem között ingadozott. Nem annyira Cicero vagy az fjab Plinius követője volt, mint inkább Symmachus és Apollinaris Sidonius, e Kr. utáni IV. és V. századi írók utánzója; ezt meg-meghaladta, amazt nem érte utol.” Majd Horváth János így folytatja, most már a saját véleményével: „Bél Mátyás megjegyzései csak a stílusra vonatkoznak. Jobbat mondhatunk Vitézről a szerkesztés művészete szempontjából. Csak baráti, kedélyes leveleiben (...) találjuk meg azt a humanista modorosságot, mely a teljes kifejtés és a hézagatlan gondolatmenet erényét szenvelegve, bőbeszédű körmondatossággal tartóztatja a gondolatmenet legapróbb lépéseit is s amely semmiségek megtudása végett egész lapok végigolvasására kényszerít. Ritka nála az a túlzott irodalmiaskodás is, mely a legegyszerűbb közleményt stíluslemek piperéjébe öltözteti fel. Ellenben igenis sajátja, józan mértékben, maga az ugrás nélküli, higgadt gondolatvitel s a címzett méltóságához modorban is alkalmazkodó, udvarias, tiszteletteljes okfejtés: 'ratiocinatio'.” HORVÁTH JÁNOS 1935, 73.

Vitéz stílusának mélyreható elemzését Boronkai Iván végezte el tanulmányaiban; lásd többek között: Vitéz János és az ókori klasszikusok. *Janus Pannonius. Tanulmányok*. Budapest 1975, 219—232; *Vitéz János, a „magyar humanizmus atyja”*, BORONKAI 1987, 5–30.; A ritmikus próza Vitéz János leveleiben. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1969, 693–696.

⁷⁰ „Igitur si tu quoque recte erudiri volueris, perge ut hos deinceps imitabundus emuleris, ex hiis velim edas paresque studia ac demum adiungas frequentem usum, qui omnium magistrorum precepta superabit, nec amplius properes indoctam hanc scienciam consecrari, qua te ipsum facile prodes ad labefactandas eloquii vires procaciter obeuntem.” *Epistolarium* 1., BORONKAI 1980, 31; magyarul: BORONKAI 1987, 46–47.

gyúrásának. Ez a levél szinte teljes egészében „kölcsonzött” részletekből áll. Ezek lehetnek mondatok, félmondatok, de egyszerű szókapcsolatok, szavak is. A levél első felében a zavaros, bizonytalan állapotokat elsősorban Lucanusszal mutatja be, de felhasznál Valerius Maximus-, Seneca-, Cicero-, Livius-, Vergilius-, Terentius-helyeket is, a keresztény szerzők közül pedig Hieronymust és Ambrosiust. Ha akadt olyan tudós kortárs, aki az idézett részleteknek akár egy részét is ismerte, nagy gyönyörűséggel követhette ezeknek mesteri összedolgozását. Természetesen praktikus haszna is volt ennek a gyakorlatnak: a diplomáciai levelekben az antik idézetek, miután azokat mindenütt jól ismerte a korabeli művelt világ, asszociatív módon megkönnyítették az igények, kérések pontos megfogalmazását, s egyúttal legalizálták is a kérés tényét.⁷¹ Az alkalmazott szerzők repertoárja nem utolsó sorban Vitéz aktuális olvasmányairól is árulkodik. Ez a levél például tanúsítja, hogy a várnai csata utáni időszakban Lucanust gyakran olvasott.⁷²

A levél utolsó soraiban Vitéz, amikor Pált megfeddné azért, hogy ilyen gyászos időkből írásra ösztönzi, saját írói, irodalmi tudatosságáról tesz árulkodó megjegyzést: „Meg is tenném, ha túrne hosszabb kitérőt a levél műfaja.”⁷³ Magától értetődő volna, de így mégis bizonyítást nyert, hogy Vitéz tisztában volt, illetve foglalkozott korabeli levélelmélettel. Ebben a mondatban a rövidség, a *brevitas* erényére utal, amelyet már az ifj. Plinius is a jó levél egyik mérvének tartott.

Lezárásként Vitéz aktualitásról tesz említést. Tudatja Pállal, hogy meghívást kapott a közelgő országgyűlésre, ezért ígéretét csak később tudja teljesíteni. Ez az országgyűlés, amelyet 1445. májusában tartottak Pesten, döntött úgy, hogy V. Lászlót ismerik el királyul, s ekkor választottak hét főkapitányt, köztük Hunyadi a belső rend fenntartására.⁷⁴

Vitéz János második levele három évvel később, 1448. március 18-án született. Az országban némiképp nyugodtabbá váltak a körülmények, Hunyadi Jánost 1446. június 6-án a rákosmezei országgyűlés kormányzóvá választotta V. László kiskorúsága idejére, amely tisztségét 1453-ig viselte. Vitéz János 1445-től váradi püspök.

Pál főesperes a három év előtti ígéret teljesítését kéri. Néhány sor után, melyben eljátszadzik az adós, a türelmetlen hitelező és az uzsora képével, Vitéz rátér a tárgyra. Most, hogy némiképp lecsillapodtak az indulatok, a beálló viszonylagos rendben saját sorsát kell rendbe szednie. „Ennek jóvoltából a magam sorsát is helyre kell most már igazítanom, amelynek mércéjét és koromat tekintve az a legüdvösebb, ha valóban, nem csak mondva akarok a magam ura lenni – annyira a magam ura, hogy szerénytelenségnek tartsam effajta tevő-

⁷¹ Boronkai az „agitatív retorika” fogalmát használja erre a jelenségre, melynek értelmében a klasszikus idézetek által keltett asszociációk felkelthették a hallgatóság együttérzését, és cselekvésre ösztönözhatték őket. Lásd BORONKAI Iván: Vitéz János és az ókori klasszikusok. *Janus Pannonius. Tanulmányok.* Budapest 1975, 228.

⁷² Egy Lucanusa fenn is maradt, ma az Osztrák Nemzeti Könyvtárban őrzik, jelzete: Cod. 100. A benne található számos Vitéz-jegyzet alapos olvasásról, feldolgozásról árulkodik. (Kat. sz. 20.)

⁷³ „Et facerem sane, si epistolaris condicio evagari longius pateretur.” *Epistolarium* 1., BORONKAI 1980, 32; magyarul: BORONKAI 1987, 47.

⁷⁴ SZAKÁLY Ferenc: *Virágkor és hanyatlás 1440—1711.* (Magyarok Európában II.) Budapest 1990, 42.

kenységgel növelni híreket vagy hajszolni mások kegyeit.”⁷⁵ Az „effajta tevékenység” alatt a levélgyűjtemény összeállítását érti. Már az előző levélben érzékelhető volt egyfajta folyamatos tépelődés afölött, hogy vajon a fennálló zavaros politikai helyzetben tanácsos-e írásaival megjeleníteni a nyilvánosság előtt, vagy netalán szerencsésebb nem kitenni magát az esetleges negatív megítélésnek. Ugyanez a vonakodás olvasható ki második leveléből is. Első helyen az irigységet említi, mint visszatartó tényezőt. Irigyei csakis rosszat mondanának a megjelenő gyűjteményről:

„Mert hiszen szívósan él még Magyarország eredendő rákfenéje, a falánk irigység; s ha ez – mintha csak ítélkeznek – különféle fullánkokat meresztget mindenfelől, bizony elhalványul a szellem s a lélek fénye, úgyhogy már csak az válik a szerények dicséretére, ha elrejtözve alkalmat sem szolgáltatnak a dicséretre.”⁷⁶

Emellett attól fél, hogy úgysem volna értő közönsége. Az itt szereplő nevezetes sorokban első ízben jelenik meg magyar földön a középkori latin műveltség kritikája⁷⁷:

„Azután meg hazánkban, mely a latinság parlagán született, ha nem tévedek, vajmi csekély különbséget tesznek az irodalom lisztje meg korpája között, vagy (...) többnyire számít benne oly bölcsnek, talán még bölcsebbnek is Davusl, mint Oidipusz. Régi megszokásként törvényesítette ugyanis, hogy megelégedjék az alatt járó beszéddel, és hamarább fogadja el a művészi szó kiirtását, mint írását. Szerettem volna szelidebben szólani erről, holott még enyhébben is szóltam, mint ama tespedtség érdemelné, amelybe belésüllyedt honfitársaink a latinos műveltségnek még söpredékét is alig kapiskálják – abban a meggyőződésben talán, hogy az ősi műveltség nyomdokain járnak (ha egyáltalán műveltségnek mondható az, amiben az irodalmi nyelv nem tudását tanulják és tanítják).
[Ivanich Pál az alábbi magyarázatot adja Davushoz:]

⁷⁵ „Quo beneficio vicem quoque meam par est hoc tempore refici, cuius canoni etatique precipue expedit, ut esse quam dici mei proprius malim; et ita proprius, ut nec famam producere, nec favores consecari hoc genere studii modestum putem.” *Epistolarium* 2., BORONKAI 1980, 37.; magyarul: BORONKAI 1987, 52.

⁷⁶ „Durat quippe primogenita tabes luesque Hungarie: livor edax, quo varios ex more iudicii aculeos concrispante recte quidem ingenii animique splendor emarcuit, ut hoc solum nunc modestis laudi sit, si laudis casibus faciem abstraxerint.” *Epistolarium* 2., BORONKAI 1980, 37—38.; magyarul: BORONKAI 1987, 52—53.

⁷⁷ HORVÁTH János 1935, 72.

bus tuis. repulse minaces. scopulos incureres. Quod quidem sane et si rapide instance tue ratio exposculet. tam id secus decernere placuit. Scilicet. ne ob pces indignas. dignū petito rem exaspem. Multa ū mihi aduersum obeunt et mita pariter dehortant. ne sermonē (si quis in me est) hoc tempore futilem efficiam. vt iuxta p̄m̄i sancti doctoris n̄i sententiā p̄us me vox condempnet mea qm̄ absoluat aliena. habeat enim suos q̄; t̄minos verecundia necesse est. non quos ip̄a statuatur s̄ in quibus circumferat. q̄t̄ns res gerendas moribz temporibusq; agruas exhibeat. ne quē gradus vsusq; laborz erigat. aut impaciens loci fortuna secundi. **Ceterz** si tu q̄; ante octoz faciemq; statuere volueris. p̄nciū condicōnē t̄p̄m̄ facile psuade desines. vt nūc p̄m̄i m̄icari tibi p̄pem / indiscussam hacten? pudorus mei cesariem / quam vt solum vt maxime. coispo tuta putauerim. si domesticas penetralibus delitescens. foris varia fori ventilabra euitabit. / Dic sodes. / Nonne palam gtueri potes nūc t̄p̄a illa. que ab olim fatali quodam carmine. nō desēpta mihi. s̄ magis depicta videntur. in quibz vige in p̄ mis. ferale p̄ Regnū iusticium latuit. cunctasq; pudorus eum punt fata moras. Ac deinde resoluta legū frenis. Ira ruit. / Bors incerta vagatur. fertq; refertq; vices. Jam sane ferri pt̄as. cōfidit omē ius manu. Legesq; et fēdera rez / pestifero vertit natura tumultu. / Tum libertas data odys. p̄daq; et hostiles luxum suasere rapine. / Sed prohnephas. rectius affines. qm̄ hostiles rapinas dixerim. nempe in quibz amica manus. in sua ferox viscera gutit. cognateq; decertat aces. Quid pluris. Nemo fauoris compos. nemo expers pauoz. Equata passim vlnera membris vidim?. Mensura q̄; iuris. vis erat. letalis deniq; ambit? incanduit. In cōmune exicium. oculo cecultante ruit. / pauca vltiores scelez. autores plurimi affluunt. Quassa est fides. quies egra. dubius san- gius / atq; ut veteri p̄uerbio aiunt. certi nihil nisi fē hostis. Restat vt confusis hys rebz. ip̄a q̄; rez vocabula gsfundant.

sc̄ vt incūeres scopulos
repulse. rē.

hic ip̄a inducūt mltē
rēones ad cōfirmandū
hęc p̄tē.

h̄c p̄tē vsq; r̄m̄osum
p̄ q̄; nō ea q̄ imitatur
dicitur. ad eū p̄tendū
s̄mo h̄c p̄tē vsq; v̄n?
sup̄plaus loquax. q̄ nihil
s̄t celare.

p̄m̄i s̄m̄i doctorē h̄c v̄n?
h̄m̄i Ambrosiū. q̄ m̄i
doctorē p̄m̄i s̄m̄i s̄m̄i
celare.

h̄c h̄c clausula in p̄m̄i
q̄; nō ea q̄ imitatur
dicitur. ad eū p̄tendū
s̄mo h̄c p̄tē vsq; v̄n?
sup̄plaus loquax. q̄ nihil
s̄t celare.

h̄c h̄c clausula in p̄m̄i
q̄; nō ea q̄ imitatur
dicitur. ad eū p̄tendū
s̄mo h̄c p̄tē vsq; v̄n?
sup̄plaus loquax. q̄ nihil
s̄t celare.

h̄c h̄c clausula in p̄m̄i
q̄; nō ea q̄ imitatur
dicitur. ad eū p̄tendū
s̄mo h̄c p̄tē vsq; v̄n?
sup̄plaus loquax. q̄ nihil
s̄t celare.

h̄c h̄c clausula in p̄m̄i
q̄; nō ea q̄ imitatur
dicitur. ad eū p̄tendū
s̄mo h̄c p̄tē vsq; v̄n?
sup̄plaus loquax. q̄ nihil
s̄t celare.

h̄c h̄c clausula in p̄m̄i
q̄; nō ea q̄ imitatur
dicitur. ad eū p̄tendū
s̄mo h̄c p̄tē vsq; v̄n?
sup̄plaus loquax. q̄ nihil
s̄t celare.

h̄c h̄c clausula in p̄m̄i
q̄; nō ea q̄ imitatur
dicitur. ad eū p̄tendū
s̄mo h̄c p̄tē vsq; v̄n?
sup̄plaus loquax. q̄ nihil
s̄t celare.

h̄c h̄c clausula in p̄m̄i
q̄; nō ea q̄ imitatur
dicitur. ad eū p̄tendū
s̄mo h̄c p̄tē vsq; v̄n?
sup̄plaus loquax. q̄ nihil
s̄t celare.

h̄c h̄c clausula in p̄m̄i
q̄; nō ea q̄ imitatur
dicitur. ad eū p̄tendū
s̄mo h̄c p̄tē vsq; v̄n?
sup̄plaus loquax. q̄ nihil
s̄t celare.

h̄c h̄c clausula in p̄m̄i
q̄; nō ea q̄ imitatur
dicitur. ad eū p̄tendū
s̄mo h̄c p̄tē vsq; v̄n?
sup̄plaus loquax. q̄ nihil
s̄t celare.

h̄c h̄c clausula in p̄m̄i
q̄; nō ea q̄ imitatur
dicitur. ad eū p̄tendū
s̄mo h̄c p̄tē vsq; v̄n?
sup̄plaus loquax. q̄ nihil
s̄t celare.

h̄c h̄c clausula in p̄m̄i
q̄; nō ea q̄ imitatur
dicitur. ad eū p̄tendū
s̄mo h̄c p̄tē vsq; v̄n?
sup̄plaus loquax. q̄ nihil
s̄t celare.

h̄c h̄c clausula in p̄m̄i
q̄; nō ea q̄ imitatur
dicitur. ad eū p̄tendū
s̄mo h̄c p̄tē vsq; v̄n?
sup̄plaus loquax. q̄ nihil
s̄t celare.

h̄c h̄c clausula in p̄m̄i
q̄; nō ea q̄ imitatur
dicitur. ad eū p̄tendū
s̄mo h̄c p̄tē vsq; v̄n?
sup̄plaus loquax. q̄ nihil
s̄t celare.

h̄c h̄c clausula in p̄m̄i
q̄; nō ea q̄ imitatur
dicitur. ad eū p̄tendū
s̄mo h̄c p̄tē vsq; v̄n?
sup̄plaus loquax. q̄ nihil
s̄t celare.

h̄c h̄c clausula in p̄m̄i
q̄; nō ea q̄ imitatur
dicitur. ad eū p̄tendū
s̄mo h̄c p̄tē vsq; v̄n?
sup̄plaus loquax. q̄ nihil
s̄t celare.

*”Davus”: e szavak Terentius *Andriájában* találhatóak, ahol ezt olvassuk: „Davus vagyok, nem Oidipusz”, úgyhogy itt Davus az együgyűt jelenti, Oidipusz pedig a filozófust vagy más tudós embert. Pál.”⁷⁸

Rögtön meg is követi aztán Pált az erős kritika kinyilvánítása miatt, és az érem másik oldalának is hangot ad, elismerően szól azokról a férfiakról, akik buzgón a műveltséget keresik. Ugyanakkor itt is megjelenik a „hazai parlag” burkolt kritikája:

„Immár bizony – nagyjából a mi korunkban – más, mégpedig csakugyan követésre méltó utat járnak a tudomány kincseinek gyarapításában. hiszen magad is megismertél sok, én pedig még több kiváló képességű és emelkedett szellemű férfiút – és most is látok nem keveset – , aki e panaszos ítéletemet nem is szavakkal, hanem szinte folytonos tevékenységével igazolja. Mihelyt ugyanis lelkesen rávetik magukat a műveltség keresésére, tanulmányaikban már nem a hazai árnyat, hanem a lényegét célozzák meg, és mohón veszik üldözőbe a külföldre menekült – jobban mondva itthonról elüldözött – tudományokat. Mert hiszen az a nemes, a tulajdon fényére sokat adó lélek méltatlanságnak tartja, hogy ez a mi parlagi pallérozottságunk kösse gúzsba ...”⁷⁹

A levél záró szakasza tartalmát tekintve Ivanich Pál praefatiójához köthető, azt mintegy kiegészíti. Vitéz a gyűjtemény összeállításának konkrétumairól, mikéntjeiről kezd beszélni. Ennek megfelelően stílusában is változás történik, a művileg megformált mondatokat természetesen alakuló, egyszerű, különösebb díszítés nélküli, mégis kellemes, pergő szöveg váltja fel. Ennek ő is tudatában van, említést is tesz róla.

⁷⁸ „Ceterum in hac patria nostra, Latine rusticitatis vernacula, parum (ni fallor) differencie statuitur inter farrem litterarum et furfurem, ymmo (ut vulgari more tecum pedem conferam) plerumque in ea eque vel paulo largius Davus sapit quam Edippus. Ita enim veteri usu morem instituit, ut pedestri sermone contenta sit, proscribique sacius artem dicendi, quam scribi noverit. Vellem micus hoc posse dicier, at parum certe dixi pro merito tante socordie, qua profecto nostri contribules obvoluti Latine sciencie vix peripsima complectuntur, rati forsitan discipline veteris se formam assectari –, ac si hec vere disciplina dici possit, in qua litterati sermonis ignoracio et discitur et docetur.” Epistolarium 2., BORONKAI 1980, 38.; magyarul: BORONKAI 1987, 53.

Ivanich Pál magyarázata:

„Davus: habentur hec verba in Terencio in Andria, ubi dicitur: 'Davus sum non Edippus', ita ut Davus hic ponitur pro simplici, Edippus pro philosopho vel alio docto. Paulus.” Epistolarium 2., BORONKAI 1980, 40.; magyarul: BORONKAI 1987, 53.

⁷⁹ „Iam sane alius mos, et certe recta emulatione dignus, hac ferme nostra etate in conlucanda sciencia queritur. Multos etenim ipse nosti, ego vero complurimos, et nunc quoque haut paucos conspecto egregia ratione ac liberali ingenio viros, qui huic mee querule sentencie ne dicam verbis, sed assiduis prope factis astipulantur. Nam ut primum animum querende eruditionis zelo applicant, non umbram domesticam in studio, sed rem petunt, et quasi fugientes foras – vel fugatas potius e patria – litteras avidi persecuntur. Nobilis quippe ille animus, peculiaris sui luminis bene memor, indignum ducit hac nostra rudi erudicione ligari ...” Epistolarium 2., BORONKAI 1980, 38.; magyarul: BORONKAI 1987, 54—55.

A részlet különös fontosságát az adja, hogy egyértelműen kiderül belőle Vitéz meghatározó szerepe a Leveleskönyv összeállításában. Egyes szám első személyben részletezi a változás szempontjait és a tárgyban hozott döntéseit. Majd ifj. Plinius szavaival élve berekeszti ezt a pragmatikus szakaszt, nem akarván átlépni a levél határait. Még egyszer felidézi korábban hosszan taglalt kétségeit levelei publikálhatóságát illetően, s ezt megtetézi azzal a kéréssel, hogy Pál a kötetet csupán magánolvasmányként kezelje. Indoklásul ismét megfogalmazza személyes álláspontját a stílus, tehát a forma és a tartalom kapcsolatáról:

„De elég is ennyi, mivelhogy fölöslegesnek vélem mások ítélkezésének csapdái felől jósolgatni.

A kért s megígért leveleket maholnap megkapod, amelyeket a másolóktól mindenfelől megkérve sikerült megszerezniük – de csupán azokat, amelyekre épségben leltünk rá. Azokról ugyanis, amelyeket az idő előtt fogalmaztam, amikor országunk ama első gyászos tengermelléki ütközete⁸⁰ szerencsénkkel együtt elveszett, másolatot nem tudtunk szerezni. Pedig azok – ha nem is annyira tanulmányaid, mint inkább az események megörökítése, valamint ama időknél és a forgandó szerencsének megismerése céljából – nem mindennapi tanulsággal szolgálhattak volna. És noha közülük is néhány elénk bukkant odakünn, mégis mert oly sérültek voltak, jobbnak tartom nem a magaménak vallani őket. Ezért azután úgy döntöttem, hogy e kötet testéből is rekesszük ki őket mindenestül, holott ha ép állapotban kerültek volna a kezünkbe, nem kétlem, belőlük azoknak a korábbi számos sikeres eseményéről, amelyeket még szerencsés csillagzat alatt vívtunk a törökökkel⁸¹, valamint országunk későbbi hányatott állapotáról helyes képet lehetett volna alkotni.

De talán úgy tűnik, már át is hágom a levél kereteit, miközben az általam vágásra korbácsolt tollamra csak úgy tolakodik a sok-sok feltoluló gondolat. Záradékol azonban fogadd el egyetlen, veled szemben támasztott föltételnek a kirovását: ezt a kötetet tartsd erős és hű őrizetben a magánolvasmány határai között, nehogy a te hibádból nyitott kapukra lelve kiszökhessen, és nehogy azok előtt kelljen vizsgára állnia, akiknél szívesebben óhajtanám ismereteimet gyarapítani, semmint azokat kitergetni. Nem az volt ugyanis a célunk, hogy e levelekben ékes stílusra törekedjünk, vagy hogy azok sorába igyekezzünk bejutni, akik az iskolás szabályoknak megfelelően egymással szócséplő módon csetepatézva többet törődnek a formával, mint a haszonnal. Mi munkálkodásunk során csak azt

⁸⁰ Ez a gyászos ütközet a várnai csata volt 1444. november 10-én.

⁸¹ Ivanich Pál egy hosszú jegyzetben sorra veszi, hogy melyek voltak ezek a harcok. Lásd BORONKAI 1987, 58–60.

a szabályt követtük, hogy alkotásunból semmi fontos ne hiányozzék, semmi ne rendeltessék alá a pusztá művészetnek, és semmi engedmény ne tétessék az üres csillogásvágyanak. Jó egészséget!”⁸²

A tulajdonképpeni Leveleskönyv, az Ivanich Pál egy és Vitéz János két bevezető levelét követő 78 levél furcsán viszonyul az antik és humanista levélkorpuszokról eddig elmondottakhoz. Miután Vitéz elsősorban Hunyadi nevében írja őket a pápákhoz, valamint Európa más egyházi és világi előkelőségeihez hivatalos, legtöbbször a török kérdést érintő ügyekben, ő „csupán” stílusával jelenik meg bennük. A két bemutatott levéllel együtt csak hét darabot írt a saját nevében, a humanista levél kategóriájába leginkább ezek vonhatók.⁸³ Közülük az utolsóban (Nr. 76) Vitéz pár sort vet papírra Guarino Veronesének, a neves ferrarai humanista-pedagógusnak 1451. március 17-én Budán abból az alkalomból, hogy a hazalátogató Janus Pannoniust, aki Guarino ferrarai iskolájának növendéke volt, ismét visszaküldi Itáliába.

A Leveleskönyv két korszak határán született különleges gyűjtemény. Bizonyos értelemben egységes egész, amely az említett néhány levélben fontos információkkal szolgál első hazai humanistánk személyes meggyőződéseiről, retorikai tudatosságáról, ugyanakkor arányaival plasztikus képet alkot ugyanennek a humanistának alighanem őszintének tartható elkötelezettségéről, miszerint írásművészetével és tudásával elsősorban nem a pusztá csillogást, nem önmagát, hanem a hazáját kívánja szolgálni. Soha később nem állított össze, nem állítottak össze neki levélgyűjteményt, noha levelei és beszédei közül jó pár iskolai mintadarabbá lett.

⁸² „Sed de hoc sat habeas, quandoquidem alieni iudicii latebras presagire supervacaneum putem. Habitus es propediem petitas et promissas epistolas, quas apud scedarios undique requisitas habere potuimus, et eas dumtaxat, que integre reperte sunt. Nam earum, que ante id tempus, quo maritimum illud primum funebre regni nostri bellum simul cum fortuna obrutum est, dictate fuerant, copiam habere nequivimus. Que quidem, etsi studio tuo parum, sed certe pro gestarum rerum memoria et illorum temporum fortunarumque orbe noscendo non mediocriter conducere potuissent. Ex quibus tamen licet aliquae nobis aforis occurrerint, ita tamen violatæ erant, ut eas non meas profiteri sacius duxerim. Quas etiam ab huius voluminis corpore prorsus vetandas decrevi, quamquam ex eis, si in manus cum intergritate venissent, superiorum bellorum, que cum Teucris stante fortuna acta sunt, felices plurimos eventus, præterea varie rotatum deinceps statum regni recte potuisse concipi non dubito.

Sed forte iam modum epistole transgredi videor, dum in calamum tuo stimulo concitatum plurima occurrunt irruunt impinguntque. In eius tamen calce hanc unam tibi condicionem edici perferas, ut volumen hoc intra private leccionis terminos fido custodæ communias, ne per te foras migrandi fores facile inveniat, neve eorum prostituatur examini, apud quos studia nostra optaremus conferre libencius quam preferre. Parum enim nostra interfuit, ut in hiis epistolis decori studeremus, seu in eorum numerum ambiremus conscendere, qui pro more institutionis scolasticæ verbis labrisque inter se velitantes, arti magis, quam opportunitati operam dedunt. A nobis vero in hoc ordine agendi ita institutum fuit, ut in opera nostra necessitati nihil desit, nihil arrogetur arti, nihil denique nitori conferatur. Vale.”
Epistolarium 2., BORONKAI 1980, 39–40.; magyarul: BORONKAI 1987, 58–60.

⁸³ Számuk a szövegkiadásban (BORONKAI 1980): Nr. 20, 72, 74, 75, 76; valamennyi olvasható magyarul is Boronkai Iván fordításában (BORONKAI 1987), ahol viszont a következő számokat viselik: (20=) 11, (72=) 43, (74=) 44, (75=) 45, (76=) 46.

3. Vitéz János sírköve, 19. sz. eleji állapot (Mathes, Johannes: *Veteris arcis Strigoniensis... descriptio*. Strigonii 1827.)

P. P. VERGERIO: DE INGENUIS MORIBUS ET LIBERALIBUS
STUDIIS ADOLESCENTIAE

Mantova, 1423-1446, pergamen, 60 levél, 170 × 115 mm, humanista könyvírás

Barna bőrkötés a 19. század második feléből

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 314.

Pier Paolo Vergeriónak *az ifjak nemes erkölcséről és szabad emberhez méltó tanulmányairól* írott műve a 15. század legnagyobb hatású neveléstudományi munkája volt. 1402-03-ban keletkezett, és a század folyamán rengeteg másolata született, a könyvnyomtatás feltalálása óta pedig számos kiadást ért meg. A legkitűnőbb pedagógusok indultak ki Vergerio komplex nevelési rendszeréből, nyomot hagyott Guarino Veronese iskoláján, de méginkább fontos mű volt Vittorino da Feltre (1378-1446) számára, aki 1423-tól 1446-ig Mantovában tanított Gian Vincenzo Gonzaga meghívására, ahol a herceg által fölajánlott házában létrehozta a század egyik legfigyelemreméltóbb nevelési intézményét, a *Casa Giocosa*t (örömök háza).

A kódex ebben a körben született. A szöveg végén az azonosítatlan Marcus Suardus a következőt jegyezte be: PETRI PAVLI VERGERII IUSTINOPOLI[TANI] DE INGENUIS MORIBUS ET LIBERALIBUS STUDIIS ADOLESCENTIAE LIBER EXPLICIT FELICITER. SERIPTVS (sic!) MANTVAE APVD PRAECLARVM VIRVM MAGISTRVM VICTVRINVM FELTRENSEM. MARCVS SVARDVS. A bejegyzés alapján meglehetősen jól datálható a kódex, Vittorino da Feltre mantovai évei alatt keletkezett. Hoffmann Edith a bejegyzésből arra következtet, hogy a kódex az övé volt, ráadásul Feltrét mint egykori tanítványát minden bizonnyal szorosabb szálak fűzték Vergerióhoz. A bejegyzés azonban erre az értelmezésre nem ad alapot, sőt Rosmanini szerint a másoló sem Marcus Suardus. Címlapján ismeretlen címet látunk, zöld halmon lépdelő vaddisznót. Halvány nyomok arra utalnak, hogy a kódex később a Pinelli-gyűjteménybe kerülhetett, ám a proveniencia további kutatásra vár. A kódexet az Országos Széchényi Könyvtár Jankovich Miklós első gyűjteményéből vásárolta meg.

Bartoniék Emma 1940-ben még azt írhatta, hogy kötése 17-18. századi munka. Azóta a kódexet restaurálták és új kötést is kapott. Az átkötés(ek) során a lapokat körbevágták, az emendáció is megcsonkult néhány levélen. A szöveget több egykorú és közel egykorú kéz javította, tartalmi jegyzetek azonban nem kerültek bele. Hoffmann szerint díszítése felső-italiai munka, a címlap színes indafonatát azonban nem követték újabbak, a könyvek, fejezetek kezdete csak rubrumot kapott, az iniciais helye üresen maradt.

Irodalom: ROSMANINI, Carlo de': *Idea dell' ottimo precettore nella vita e disciplina di Vittorino da Feltre e de' suoi discepoli.*

Bassano 1801, 372; HOFFMANN 1928, 8-9; BARTONIEK 1940. Nr. 314.

F.F.

P PAVLI VERGERII LIBER DE INCENSIS
MORIBVS ET LIBERALIVS ARTIBVS ADO-

RANEISEVS
feditur. cuius in
ul. cuius ut ex
tam. plurime
res magnifice
geste. na et mu
lta passim sa
pienter ab eo di
cta memorantur
dicere ut accepimus vberitine solebat
vna esse in quibus bene consulere
suis liberis parentens ut facillè possit
na iure merito q: renerunt. primu
ut honestat illos nominibus appellent.
Nam est ut re parui momenti no
parua iactura in decoram nominis

LIBERTIVORVM FOHILITER INIPSI

Ex Museo
Hungarico

19. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 314., f. 2r

LUCANUS: PHARSALIA

Észak-Itália (Verona), 1339, pergamen, 95 levél, 286 × 206 mm, itáliai gótikus minuszcula

15. századi vaknyomásos bőrkötés (Magyarország?)

Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 100.

Lucanus Nero császár udvarában kezdte írói pályáját, és Nero kegyvesztettjeként kényszerült a halálba menekülni 65-ben, a császár elleni összeesküvés lelepleződésekor. A Caesar és Pompeius harcát megörökítő befejezetlen eposz rendkívül érdekes utóéletet élt a kései antikvitástól kezdve egészen Vitéz koráig. Címét a pharsalosi csatáról kapta, ám a szöveghagyományban ezzel párhuzamosan *Bellum civile*ként is ismerték. Mivel a költő lemond az egyik legfontosabb eposzi kellékről, az istenek szerepeltetéséről, több ókori szerző is a történetírás körébe sorolta a munkát. Középkori népszerűségét jelzi, hogy sok kézírata maradt fenn, nemcsak egészben hagyományozódott a tíz könyv, hanem részleteit is fölvtették florilégiumokba, szentenciagyűjteményekbe mint Vergiliusszal azonos értékű szerző szövegeit. A pannonhalmi bencés monostor javait összeíró 11. század végi jegyzékben Donatusszal, Catóval, Cicero Catilina-beszédeivel együtt szerepel, valószínűleg a növendékek nyelvi alapképzését szolgálta.

A mű értelmezésének változásai nem kevésbé érdekesek, modellálják a művek kiszolgáltatottságát a hatalomnak és az értelmezés hatalmával rendelkező filológiának. A 14. században kommentátorai, – esetenként vulgáris nyelvre – átdolgozói a Caesar-kép hangsúlyosan pozitív megrajzolásával egy erős monarchia megteremtésének szükségességét támasztották alá a könyvvel, ezzel szemben a 15. század második felében főképp a római akadémia alapítójának, Pomponio Letónak munkájaként határozottan republikánus színezetet kapott a mű értelmezése.

Nem kétséges, hogy az interpretáció kérdései Vitézt nem érték el, a mű befogadásában viszont döntő lehetett a historiográfiai olvasat elsősége. A Vitéz-könyvtár kódexei, ezeknek jegyzetei, a főpap olvasmányai a történetírás iránti kiemelt érdeklődésről tanúskodnak, minden bizonnyal Lucanust is így olvasta.

A kódex valószínűleg 1444–45-ben került a tulajdonába, Leveleskönyvének „prológusában”, az 1445. ápr. 23-ra datált levélben feltűnően gyakran idézi Lucanust, valószínűleg javításai, jegyzetei is ekkor kerültek a kötetbe. Vergerio közeli halála okán felmerült a szakirodalomban, hogy esetleg az ő könyvtárából származik, ezt azonban semmi nem támasztja alá.

A Vitéz-kódexek kolofonjainak legkedvesebbikét olvassuk a 95. levélen. Az írásban megfáradt scriptor, Martinus de Trieste hexameterben vall vágyairól:

„Dextera scriptoris careat gravitate doloris,

Detur pro penna scriptori pulcra puella.”

A kötet minden bizonnyal Vitéz esztergomi utóda, Beckensloer zsákmányaként került Salzburgba, ahol a 17. század végén, 18. század elején az érseki könyvtár többi kódexéhez hasonlóan gerincét durván lemázolták olajfestékkel, és fölvezették rá a jelzetet.

Dythaphium Lucani.
nabit.

DR D U B A me genuit.
rapuit nēro. p̄clia dixi ^{cur inq̄ m̄is.}
Q ue gessere pares. hinc sacra. ^{o. cepit.}
m̄te gener. ^{o. pomp̄m̄ q̄. hinc. iulius. filius. cesaris. in. uxor.}
E ontinuo nūquam dirrexi
carmina ductu.
Q ue tractim sp̄ant plus m̄
cōma placet.

Ella pemathios plusq̄ cui
lia t̄mp̄os.
I ulq̄ datum sceleri anim̄.
I p̄linq̄ potentem
I n sua uictoria conuersum in
sacra dextera.
C ognatasq̄ aces. et rupto
federe regni. ^{et. h̄is.}
E rtatum totis conchusi uiri
bus orbis
I n comune nefas. infestisq̄
obuia signis
S igna. pares aquilas. et p̄la
minancia pilis.

Inabit liber primus
U is furoz oauēs. que tanta
licencia ferri. ^{aud. o. h̄is. h̄is. h̄is.}
S entibus inuisis latum pec
bere cruozem.
E umq̄ sup̄ba fo:et babilon
spolianda trophais

A uson̄is. umbra:q̄ eraret cassus inulta.
B ella geri placuit. nullos habitura triumphos. ^{q̄. e. u. i. p̄. h̄is. h̄is. h̄is.}
I b̄ci quātum terre potuit pelagiq̄ paran ^{q̄. q̄. q̄.}
I b̄c quem auiles hauserunt sanguine dexte.
U n̄de uenit titan. et nox ubi sydera condit. ^{2. illa. p̄. o.}
U aq̄ dies meoius. flagrantib̄ estuat. ^{o. u. s.}
F r̄qua bruma rigens. ac nescia n̄re remitti. ^{q̄. u. i. p̄. h̄is. h̄is. h̄is.}
F r̄strugit s̄thiam glaciali frigore pontum.
S ub uq̄ iam seres. iam barbarus illet ataxes.
I r̄gens siqua iacet nascenti o. sa. nilo.
I ū sitantus amor belli tibi roma nefandi.

scipio vniuerso milite gaudio

opato **A** ualiter expressu uentis p nubila fulmen.
F theris ipulli somitu mudiqz fragore
F maut. rupit qz die. ppoloqz panctes
I ruit. obliqua pstrigens lupia flama.
I nstia tepla furt. nullaqz erit uetate
A tia. magna qz caes. magna qz reutes
D at stragem lite sploqz. recolligit ignes.
H g duabz cause suberat. si publica belli
S emia. qz ppos semp merse potetes.
I aqz ut opes nimias mudo fortuna sbacto
I ntilit. i reb mores cessere secundis.
N o ano rursiqz mod. mltiqz pores **P**redaqz a hostales luxu suplere rapine
A spnata fames. aut gestare reoros
I n miribz mare spanda iuroz **I** apuere
P auptas fugit. totoz aacer lit orbe.
A no qes quozqz pent. t longos unqz fines
A gnoz. quoda duro sulcata canulli
V ome. qz aliquos aurora palla ligones.
L onga sb ignotis cretete rraia coloms.
N o erat is ppls que par traquilla muat.
A ue sua libertas inotis pascet armis.
I nte ne faules. qz suafisi egestas
I le nefas. magna qz teais ferroqz petedum.
P lus patria potuisse sua. mlturaqz mris
I s erat. hic leges i plebilata coacte.
F t ai osulib turbatoz iura tribum.
I me mptetales pao. sctoqz fauozis
P e sin iplo. letalisqz abitis urbi
A mna uenali refferes certamia capo.
H ine usura uozar. audiqz mptz fenus.
F roailla fides. i mltis utile belli.
A gelias cesar ai su sup. mat. alpos.
I ngetesqz aio motis. belliqz futuri
E par. ut uetum e pui rubicomis ad uia
I nges uilla dua patre tpidatis ymago
L ara poblana multu melissia nocte
I nrigero canos effucens utice qines
L efare lacem iudisqz ad stare lactio.
F t genuu pmyta loqui. quo teditis ultra.
A uo fertis ma sig mri. si iure uetio.
S iauos. huc usqz licet. tu paulit hoatoz.
A ebra duas. rigne come. gressuqz cherees
L agoz. sctima tenuit uestigia ripa.

si huiusmodi
ambus

udo e puz monenti
puz huiusmodi
puz huiusmodi

uall qz ubi dubia p
puz huiusmodi puz huiusmodi

des. uelutiqz puz huiusmodi
dant qz dubia qz dante uet puz huiusmodi

rebus

predaqz a hostales luxu suplere rapine

fenida i puz huiusmodi abundanc a feni

delectat

reparabat i co dte uij uetum uet

Dupius auc. fozit puz huiusmodi et mmo carcei m hac pte auetoz
uult facere sua narationem et mapit sb naratione i qz dte puz huiusmodi
et p dte ymagines i apuz huiusmodi apparuit i mltis puz huiusmodi puz huiusmodi

20/3. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 100., első kötéstábla, gerinc

TERTULLIANUS: APOLOGETICUS

Várad, 1455, pergamen, 53 levél, 225 × 167 mm, humanista könyvírás gótikus jegyekkel

Egykorú vaknyomásos bőrkötés

Salzburg, Stiftsbibliothek St. Peter, A. VII. 39.

A karthágói származású kora-keresztény szerző apologetikai írását tartalmazó kódex az egyetlen kötet Vitéz János könyvtárából, amelyről biztosan tudjuk, hogy az ő számára készült Váradon. A kódex kolofonja szerint Polánkai Bereck (Briccius de Polanka) másolta 1455-ben. Vitéz még ugyanebben az évben emendálta. Kötése egykorú vaknyomásos bőrkötés, minden bizonnyal szintén Váradon készült. Briccius de Polanka nevével más kódexben nem találkozunk, egy évtizeddel később azonban feltűnik a váradi kanonokok sorában bizonyos „Briccius custos”, Bereck őrkanonok, aki azonos lehet a scriptorral. A könyvet, melyet Vitéz többi használati kódexéhez hasonlóan számos jegyzettel látott el, Csontos János fedezte fel 1880-ban a salzburgi bencés monostorban. Elsőként Fraknói Vilmos ismertette, aki a másoló kezét felismerni vélte egy ugyancsak Vitéz gyűjteményéből származó, akkor még létező, ma már viszont csak archív fotóról ismert kódexben, amely Nagy Szent Leó pápa beszédeit tartalmazta. Ugyanő feltételezte, hogy a Tertullianus-kötet Vitéz többi kódexével együtt került Salzburgba. A könyv sorsáról azonban Vitéz halálától egészen a 19. század közepéig, amikor is a bencés monostor egy helybéli antikváriustól megvásárolta, semmit nem tudunk.

Irodalom: FRAKNÓI 1878, 89-91; FRAKNÓI Vilmos: Váradon írt Vitéz-kódex. *Magyar Könyvszemle* 1880, 244-247;

CSAPODI-GÁRDONYI 1984, Nr. 108.; *Kódexek* 1985, 117. sz.

F.F.

tantos inueniunt uerba discipulos quantos
xpiani factis docendo illa ipa obstinatio quam
exprobat magra est. Quis em̄ nō cōtemplati
one eius concutitur ad requirendum qui int̄
uiresat. Quis nō ubi requisuit accedit ubi ac
cessit pati exoptat ut totam dei grām redimat
ut omnem ueniam ab eo compensatione sang
nis sui expediat. Omnia enim huic opi delicta
donantur. Inde est qd̄ ibidem sentencijs ur̄is
grās agimus ut est emulatio diuine rei et hu
mane. Cum damnamur a uobis a deo absolui.

Deo grās TEXO

EX: WARADINO: PER: BRICCIUM: BRVM
DE: POLANKA: ANNO: D: M: ET: C: 44:
DNO: IOHANNI: DE: ZREDNA: EPO: S: D: W:

1499

GUIDO DA COLUMNA: HISTORIA TROIANA

Magyarország, 1470, pergamen, 168 levél, 290 × 190 mm, félkurzív humanista írás

Egykorú, magyarországi barna bőrkötés

Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár, Ms. 311.

A 13. századi messinai szerző Trója-regényét a kolofon tanúsága szerint 1470-ben másolták. Sajnos a megrendelő személy nevét kivakarták a bejegyzésből („Hunc librum fecit scribi ... Anno Domini Millesimo Quadringsimo Septuagesimo Amen.”). Kötése eredeti vaknyomásos bőrkötés, közeli rokonságot mutat a Vitéz-könyvtárból fennmaradt esztergomi kötésekkel. A kódex azok közé a kötetek közé tartozik, amelyekről rendkívül nehéz biztosan megállapítani, hogy az érsek könyvtárába tartoztak-e. A *Historia Troiana* kéziratát több kéz javította. A legtöbb bejegyzés a másolótól származik, tényleges javítások a szövegben és tartalmi jegyzetek a margón. A másoló az ívfüzetek sorrendjét reclamansokkal jelölte, de elvéte felfedezhető a füzetek jobb alsó sarkában ívszámolás is. A kódex szövege teljes, illuminálása azonban nem készült el. Az a kéz, amely az 1. levél rektó oldalán látható S-iniciálét készítette, még néhány további díszes kezdőbetűt festett a kódexbe. A másolón kívül más kezektől is találunk bejegyzéseket a szövegben, az érsek jellegzetes betűi azonban nem tűnnek elő olyan szembeötlően, mint többi kódexe esetében. A kutatás néhány szóra és notajelre alapozva fogalmazta meg, hogy a könyv esetleg az ő tulajdonában volt. A 107. levél verzó oldalán látható possessor bejegyzés szerint a kódex később a bécsi skót bencések (Schottenstift) tulajdonában volt.

Irodalom: *Schallaburg* 1982, Nr. 152.; *CSAPODI-GÁRDONYI* 1984, Nr. 43.

F.F.

Inapit prologus super ystoria throiana per iudicē
Guidonem de Coluntinā
Messana Foehiter.
Et condie uetera recentibus
obruant. nonnulla tamen
iandudum uetera predecesse-
runt. que sic sui magnitudie
uiuaci sunt digna memoria.
ut nec ea cecis moribus uetus-
tas aboleat preualeat. ne ex-
acti temporis antiquata cur-
iacula sopita tacuitate concludant. Vigent enim
in illis pro gestorum magnitudine continuata recoda-
dum preteritorum in postero sermo dirigitur. et anti-
quorum scripta fidelia conseruatiua premissorum. p-
terita uelut presentia representant. et uis sternuis qd
longa etas mundi. iandudum per mortem absorbit
plurimum uigiles lectiones. ac si uiuerent spiritum
ymaginarie ueritatis infundunt. Troiane igitur ur-
bis ex aduum. nulla dignum. longeuu temporis u etu-
tate detegi. ut continuus recordus successorum floretes
in mentibus. multorum scribentium calamus fidelis se-
ptura depinxit. Nonnulli enim uari eius ystorie pe-
tite alludendo. ueritatem ipsius in figurata comenta-
quibusdam fictiombus transumpserunt. ut no ueca-
que scripserunt uiderentur audientibus pscipisse. sed
potius fabulosa. Inter quos suis diebus maxime aucto-
ritatis homer. apud grecos eius ystorie puram et sim-
plicem ueritatem in uersuta uestigia uariavit. frige-
multa que non fuerunt. et que fuerunt aliter tran-
formando. Introduxit enim deos quos coluit antiq-
gentilitas impugnasse Troianos et cum eis fuisse ut

MS. 311

MARCUS MANILIUS: ASTRONOMICORUM LIBRI V.

Itália (Firenze?), 1469 előtt, pergamen, 88 levél, 255 × 160 mm, humanista könyvírás

Újkori kötés

Roma, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. Palat. Lat. 1711.

Az Augustus kori költő műve a legkorábbi munka, amelyben megfogalmazódik a zodiákus jegyek és az emberi sors összefonódása. Legrégibb kéziratai a 10. és a 11. századból maradtak fenn, a középkor folyamán azonban gyakorlatilag ismeretlen volt. Megtalálása Poggio Bracciolini érdeme. Poggio mint a pápai kúria alkalmazottja XXIII. János ellenpápa kíséretében érkezett Konstanzba 1414 októberében. 1415-ben János pápa letétetvén a kuriális alkalmazott Poggionak alkalma nyílt kutatóutakat tenni francia és német kolostorokba. Harmadik útján (1417 januárjában) találta meg Sankt Gallenben a teljesen ismeretlen Maniliust. A mű megtalálásáról a Francesco Barbaro és Poggio közötti levelezésből értesülünk 1417-ben. A felfedezés jelentőségét mutatja, hogy Maniliust Marsiglio Ficino is használta Platon Symposionjához írott kommentárjában, Johannes Regiomontanus pedig 1473-ban már nyomtatásban is kiadta.

Vitéz könyvtárában nagyon fontos helyet foglalhatott el az egyszerű indafonatos díszítésű kódex. Gyűjteményének tartalmi összetételéből – de méginkább esztergomi udvarának tudós-csoportosulásából – ugyanis nagyon erős matematikai-csillagászati érdeklődés rajzolódik ki. Asztronómiai érdeklődése valószínűleg a Georg Peurbachhal való megismerkedés után bontakozott ki, az 1450-es évek második felében. A kor leghíresebb csillagásza, a Peurbach-tanítvány Johannes Regiomontanus Bessarion bíboros udvarából érkezett Esztergomba, 1467-ben itt készítette el a lengyel asztronómus, Ilkus Márton közreműködésével *Tabulae directionum* című munkáját és természetesen Vitéznek ajánlotta. (Ebből a műből Vitéz példánya nem maradt fenn, hacsak nem azonos azzal a corvina-példánnyal, amelyet ma Wolfenbüttelben őriznek.) Ugyancsak Vitéznek ajánlotta a magasságmérésre szolgáló eszközről, a *torquetum*ról szóló munkáját.

A Manilius-mű szövegét a kötet végén található bejegyzés szerint Vitéz Galeotto Marzióval javította 1469-ben („legi et emendavi cum Magistro Galeotto. Jo. Ar. Strig.”).

Irodalom: R. SABBADINI: *Le scoperte dei codici latini e greci ne' secoli XIV e XV*. Firenze 1905, 75–84; CSAPODI-GÁRDONYI 1984, Nr. 68; HOFFMANN – WEHLI 1992, 62.

F.F.

PLINIUS: EPISTOLAE – PANEGYRICUS

Észak-Itália, 1464 előtt, pergamen, II, 106 levél, 265 × 185 mm, humanista könyvírás

Eredeti vaknyomásos reneszánsz bőrkötés

Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 141.

A reneszánszban újjáéledt és rendkívüli jelentőségre szert tett levélműfaj legfontosabb mintái Cicero, Seneca és az ifj. Plinius levelei voltak. A műfaj 15–16. századi teoretikusai a levelet részben a szónoklat, részben a dialógus retorikai és funkcionális körébe sorolják. A levélelméleti munkák azonban meg sem közelítették azt a hatást, amit a legnagyobb antik levélírók olvasása jelentett. Vitéz János saját leveleinek kötetbe rendezésével (1451) tudatosan lépett a csodált ókoriak nyomába, ha maguk a nagyrészt diplomáciai tartalmú levelek nem is közelíthetik meg az *epistolae familiares* hangját, természetességét, könnyedségét, szabadságát.

Plinius-kódexét, mint a számára legfontosabb szerzők könyveit, rendkívüli figyelemmel olvasta. Vitéz előtt már más kéz is javította a szöveget. A püspök emendációi nem csak a főszövegre terjednek ki, a korábbi javító kéz hibáit is korrigálta. Minden biztonnyal mintapéldányból dolgozott, amely a saját kódexéhez képest jelentős eltéréseket mutatott, erre utal több nagyobb szövegegység kihúzása. A kódexet Vitéz újrafoliálta, a leveleket folyamatos számozással látta el. A figyelmes olvasásra utal a f. 204v-n, a Traianus-panegyricus után bejegyzett mondata is: „De hoc panegirico P[linius] facit mencionem supra libro 3 epistola 57 et eciam in epistola 62”. Ugyanezen a lapon jelzi az emendálás befejezésének időpontját: „Bude 1464 May 23”.

A kódex címlapja és nyolc kisebb iniciáléja észak-itáliai munka a 15. század harmadik negyedéből, a Vitéz-bejegyzés alapján mindenképpen 1464 előttről. A címlapon (f. 3r) látható Vitéz-címer az egyik legszebb a kódexeiből ismert címerek között. A könyv kötése szintén észak-itáliai eredetű.

Fraknói a f. 82r lap verzóján egy Vitéz kezétől származó magyar szót lát: „harsolo” (hírnök, kikiáltó, jelt adó személy), amelyet a Plinius-szövegben említett „greculus magister” fordításaként értelmez.

Irodalom: FRAKNÓI 1878, 192–194; HERMANN VI/1, 88; Schallaburg 1982. 20; CSAPODI-GÁRDONYI 1984, 79.

F.F.

140

C plinius Maximo suo salute. Recte fecisti qd gladiatoru
 minus uenonē sibus mis pmissi. a quibus olim amarif
 suspiceris ornaris inde & uxore carissima tibi & phatilli
 mam hūsti cuius meorie aut opus aliqd maxie fine
 bre debeat p̄trea tāo cōsensu rogaberis: ut negare nō cōstas; sed
 durū uideretur illud quoq; egregie qd tā facili/ tā liberalis in eden
 do fuisti: nā p̄ hęc & magnis aiis ostendit: uellem affricane q̄f
 uenerat plurimas ad p̄finitum diem occurrissent: sed licet ces
 fuerint illa: tēpestate detēta in meruisti: ut acceptū tibi fieret: qd
 quo minus exhiberet; nō p̄ te stetit. Vale.

Venonēses nostri.

Ex phat liber Sextus. Incipit Septimus feliciter.

Plinius Plinio Seminio suo sal.

C plinius Seminio suo salutem. Teret me hęc tua tam
 ptinax ualetudo. & q̄q; te tempatissimū noueri: uere
 or tū, ne quid illi & in moret suos liceat: p̄ inde mo
 neo: patienter resistat: hoc laudabile: hoc salutare
 admittit humana nā quod suadeo: ip̄e certe sic agē
 sanus cum meis soleo spero quidem si forte in aduer
 sam ualetudine incidero: nihil me desideratū uel
 pudore ul poenitentia dignū: si tū supauerit morbus: denūtiō: ne
 quid m̄ desit nisi p̄mittētibus me: diali sciatisq; si dederitis: ita uin
 dicatū: ut solent aliqua negantur: qn̄ & cū pustul ardentissima fe
 bre eadem remissus unctusq; accipere a medico potione: porrexi ma
 num utq; me tāgere: dixi: ad motūq; iam libris poculum reddidi: po
 stea cum uicesimo ualetudinis die balneo p̄parat: musantesq; me
 dico: repente uidissem: eam requisitū: respoderunt: posse me tuto laua
 ri: nō tū oīmo sine alia suspitione: quid in qua necesse est: atq; ita
 spe balnei: cui iā uidebar: inferri: placide leniterq; dimissa: ad absti
 nētā rursus nō secus: ac mō ad balneūm: animū uultūq; cōposui.
 q̄ tibi scripsi: p̄mū ut te nō sine exemplo monere: deinde ut in po
 sterum ip̄e ad eadem rempantiam astringere: hac epla q̄si pigre. Vale.

141

prudenter in morbum.

C plinius iusto suo sal. Quoadmodū cōgruit: ut simul & affir
 mes te assiduis occupationibus ip̄ediri: & scripta ma de
 sideres: que uix ab octosis impetrant aliquod perituri

142

OVIDIUS: METAMORPHOSES

Észak-Itália (Ferrara ?), 15. sz. harmadik negyede, pergamen, 261 levél, 240 × 170 mm, humanista könyvírás

Eredeti vaknyomósos barna bőrkötés (Magyarország? Észak-Itália?)

Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 173.

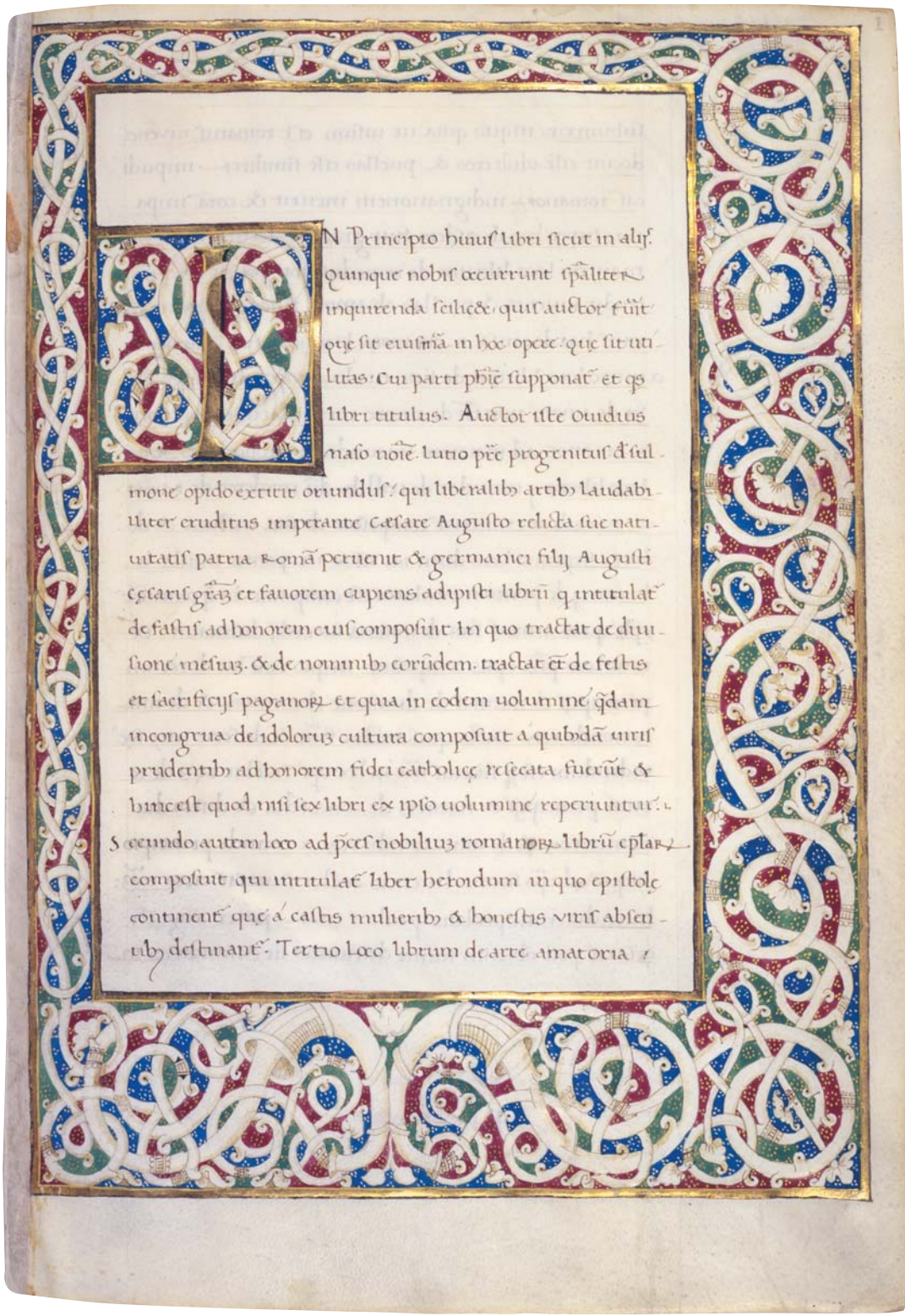
Az *Átváltozások*ot tartalmazó kódex a Vitéz-könyvtár kevés fennmaradt verses darabja közé tartozik. A főszöveget (ff. 1r—251r) hosszabb bevezető szakasz előzi meg (ff. 1r—Xr), amelyben Ovidius rövid életrajzát „tartalomjegyzék”, mutató a fontosabb részekről („Transmutationes seu capitula”), prooemium („Prohemium summae memorialis”) és egy Tristia-részlet követi. A kódex e szerkezeti megoszlását az illumináció is hangsúlyozza, amely azonban befejezetlen maradt. A bevezető rész nemesen egyszerű, mégis dekoratív címlapját (f. 1r) aranyozott pálcák által keretezett fehér indafonatos díszítés övezi. A főszöveget újabb címlap vezeti be (f. 1r), amely az indafonatos díszítés mellett figurális elemet is tartalmaz, a felső sáv közepén egy pillangót látunk, az alsó sávot pedig tengermélyi jelenetet ábrázoló miniatura foglalja el: farkánál összekötött, fejükkel kőkorsókra támaszkodó delfinek testére függesztve egy címerpajzs, maga a címer azonban nem készült el. A mű egyes könyveinek kezdete ugyancsak fehér indafonatos díszítést kapott, a könyvek címét pedig egy későbbi kéz vezette föl rubrummal. Ez utóbbi scriptor a 251. levélen megadja nevének kezdőbetűit: „Operis. L. M. M. De. S. M.”.

Vitéz a kódexet javításokkal és tartalmi jegyzetekkel látta el, de csak a 78. levélig található meg jellegzetes betűi. A fennmaradt Vitéz-kódexek emendációinak arányait figyelve óvatosan megfogalmazható, hogy a verses, szépirodalmi munkák nem ragadták meg annyira a filológust. Az Ovidius-kötetet csak jó negyedéig olvasta tollal a kezében, bécsi Plautusa pedig egyáltalán nem tartalmaz emendációkat.

Az üresen hagyott/maradt címerpajzs kapcsán fölvethető a püspök bibliofil igényességének kérdése. Címerrel ellátott kötetei egytől egyig itáliai munkák. A Magyarországon másolt kötetekbe nem került címer, és úgy tűnik, azokba sem, amelyek nem az ő megrendelésére készültek Itáliában. Valószínűleg nem állt rendelkezésére megfelelőnek ítélt magyarországi illuminátor, így ezeket a köteteket inkább befejezetlenül őrizte könyvtárában.

Irodalom: HERMANN VI/I, Nr. 94; CSAPODI-GÁRDONYI 1984, 73.

F.F.

IN Principio huius libri sicut in alijs
quinque nobis occurrunt sp̄aliter
inquirenda scilicet. quis auctor fuit
que sit eiuſm̄a in hoc op̄e. que sit uti-
litas. Cui parti ph̄ie ſupponat et q̄s
libri titulus. Auctor iſte Ouidius
naſo noīe. Iunio p̄ce progenitus d̄ ſul-
mone opido extitit oriundus. qui liberalibz artibz laudabi-
liter eruditus imperante caſare Auguſto relicta ſue nati-
uitatis patria Romā peruenit & germanice filij Auguſti
ceſaris gr̄az et fauorem cupiens adyipiſti libri q̄ intulac̄
de factis ad honorem eius composuit. In quo tractat de diui-
ſione meſiuꝝ. & de nommibz eorūdem. tractat et̄ de feſtis
et ſacrificijs paganorū. et quia in eodem uolumine q̄dam
incongrua de idolorū cultura composuit a quibdā uiris
prudētibz ad honorem fidei catholice reſecata fuerūt &
hinc eſt quod niſi ſex libri ex ipſo uolumine reperuntur.
S̄cundo autem loco ad p̄cc̄ nobilitūz romanorū. librū eptarū
compoſuit qui intulac̄ liber heroidum in quo epiſtole
continent̄ que a caſtris mulieribz & honeſtis uiris abſen-
tibz detmant̄. Tertio loco librum de arte amatoria

25. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 173., f. 1r

a pda

v ellet abec quidem. B adett. velletq. videre.
 N on et sentire eorum fera facta suoz.
 v ndique cuculant. mersisq. in corpore vltis
 D ilacerant falsi dñs sub imagine cerui.
 N ec nisi finita p plurima uulnera uita
 I ra pharetrata fere sacata dianc.
 R umor in ambiguo est. alij uolentior equo
 v ita dea est. alij laudant. dignamq. seucta
 v rginitate uocat. ps inuenit utraq. cas.
 S ola iouis coniunx non tam culpe ne probet ne
 e loquit. qua clade domus ab egnore ducte
 g audet. et atyria collectum pelice emfert
 I n generis socios odium. subit ecce priori
 C ausa teccns. grauidamq. dole de semine magni
 E ne iouis seminem tu linguas ad iurgia soluit.
 P rofeci quid ems tociens puirgia dixit.
 I pla mihi petenda est. ipsas si maxuma iuno
 R ite uxor perdam. si me gemancia dextra
 S ceptera tenet decent. si sis regina iouisq.
 E t soror et coniunx. certe soror. at puto fuito
 C ontenta. & thalami breuis est inuira nri.
 C oncipit. id deat. manifesta perimuna pleno
 F ert utero et mater qd uix mihi contigit vni
 D e ioue uult fieri. tanta est fiducia formę.

Sola iouis non laudantur nisi detestantur

hinc i specie am erga semel

et alia

usq. utramq. su

25/2. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 173., első kötéstábla

CURTIUS RUFUS: VITA ALEXANDRI

Észak-Itália (Ferrara?), 1450—1470, pergamen, I, 142 levél, 273 × 185 mm, kurzív humanista könyvírás

Észak-itáliai vaknyomásos reneszánsz bőrkötés

München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 15739.

A kódex Curtius Rufus Nagy Sándorról írott történeti művét tartalmazza, amely stílusa és formai jegyei alapján voltaképpen a történelmi regény műfaját közelíti. A művet általában a Kr. u. 1. század közepére, Caligula és Claudius uralkodásának idejére datálják. A makedón világhódítón története nem csupán az ókorban, hanem a középkorban is rendkívüli népszerűségnek örvendett. Nem csupán Curtius Rufus műve, hanem más ókori és középkori szerzők hasonló alkotásai is elindultak hódító útjukra. A Curtius Rufus-szövegnek a 15. században számos másolata ismert, a Corvina Könyvtárból is több példány megőrződött. V. Alfonz, Nápoly és Navarra királya a legenda szerint ha ágyának esett, Curtius Rufust olvasott. A mű reneszánszbeli népszerűségét valószínűleg nem csupán regényes, és magával ragadó története okozhatta, hanem Liviust és Vergiliust idéző, választékos, elegáns nyelvezete is, amelyben a klasszikus retorika megoldásai, szabályai is megjelennek. Nem utolsó sorban azért, mert a szerző számos helyen beszédekot adott szereplői szájába. Emiatt szövege a humanisták számára különösen hasznos volt, hiszen saját retorikai iskolázottságukat tudták Curius Rufus művének fordulataival csiszolni, jellegzetes, örök érvényű sentenciáit pedig közvetlenül felhasználni. Természetesen maga a téma, egy hatalmas uralkodó emberfeletti menetelésének bemutatása sem volt utolsó egy humanista számára – ami az alkalmazhatóságot illeti a feltörekvő reneszánsz *principék* szolgálatában.

Talán ezek az okok is közrejátszhattak abban, hogy Vitéz János rendkívüli alapossággal tanulmányozta át a szöveget. A margókat elborítják jellegzetes, vörös tintával írt jegyzetei, amelyek elsősorban személy- és földrajzi neveket (pl. *Mare Caspium*) emelnek ki a történetből, valamint „címként” szolgálnak számára fontos szakaszok mellett. például: *de origine Venetorum* (f. 3r), *India describitur* vagy *Libri arborum* (f. 104v). A jegyzetek Vitéz földrajzi és történeti érdeklődését támasztják alá. Bactria termékeny földjének leírása mellé ezt írta Vitéz: *Sic et Hungaria* (f. 95r). A szöveget igazi filológusi pontossággal javította is. Ezt feltehetőleg egy másik példány segítségével tette, ugyanis helyenként, ahol a kéziratban lakúnak maradtak, ő beírta a hiányzó szavakat. A kézirat vége sajnos töredékes, ezért nem maradt fenn Vitéz szokásos, feltehetőleg ebben a kódexben is egykor meglevő bejegyzése az emendálás befejezéséről és annak datálásáról.

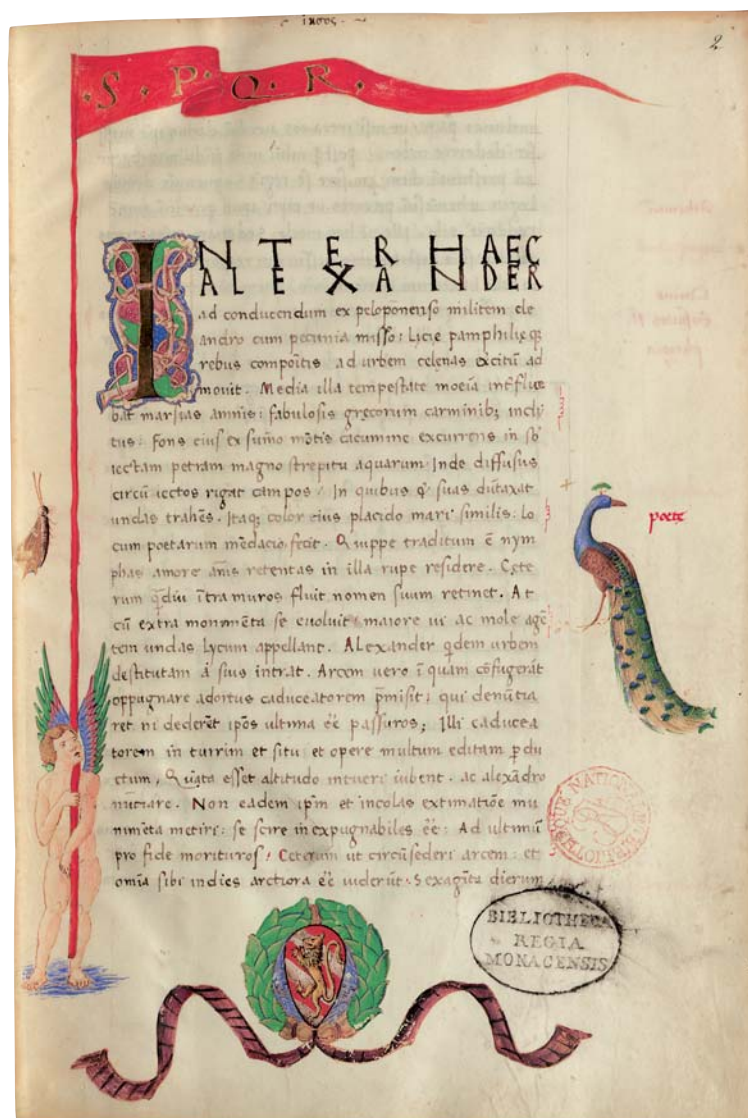
A kódex díszítése szokatlan. A címlapon (f. 2r) elválik egymástól a fehér indafonatos, laparannyal kitöltött iniciálé rendkívüli finomsága a többi díszítőelemtől, amely feltehetőleg egy másik, az előzőnél durvább kézre vall. A rendszerint vörös kapitálisokkal írt címformula hiánya (a kötetben máshol is) arra utal, hogy a kódexet nem fejezték be sem a szövegtestet sem az illuminációt illetően. Ezért elképzelhető, hogy a címlap díszítését másik, az előzőnél

kevésbé finom kéz egészítette ki. A címlap alján látható, mindezidáig azonosítatlan címer arra vall, hogy a kódexnek Vitéz előtt más tulajdonosa volt.

Kötése észak-italiai, vaknyomásos bőrkötés. Szürkére mázolt gerince mutatja, hogy ez a kötet is a Johannes Beckensloer által Esztergomból Salzburgba vitt kódexek csoportjába tartozik. A 19. század elején a napóleoni háborúk alkalmával Párizsba, a Bibliothèque Nationale-ba, onnan pedig – pár évvel később – a müncheni Bayerische Staatsbibliothekba került.

Irodalom: FRANKÓI Vilmos: Újabb adatok Vitéz János könyvtárának történetéhez. *Magyar Könyvszemle* 1879, 1—6; U. ő.: Beckensloer váradi misekönyve és esztergomi Curtius-kódexe. *Magyar Könyvszemle* 1913, 289—293; HOFFMANN - WEHLI 1992, 59, 69.

Zs.E.

26. München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 15739., f. 2r

I. LEÓ PÁPA. LIBER SERMONUM

Magyarország (Várad ?), 1457 előtt, pergamen, 101 levél, 330 × 230 mm

Ceruzalevonat a kódex első kötéstáblájáról

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Fol. Hung. 1110/I. f. 8r

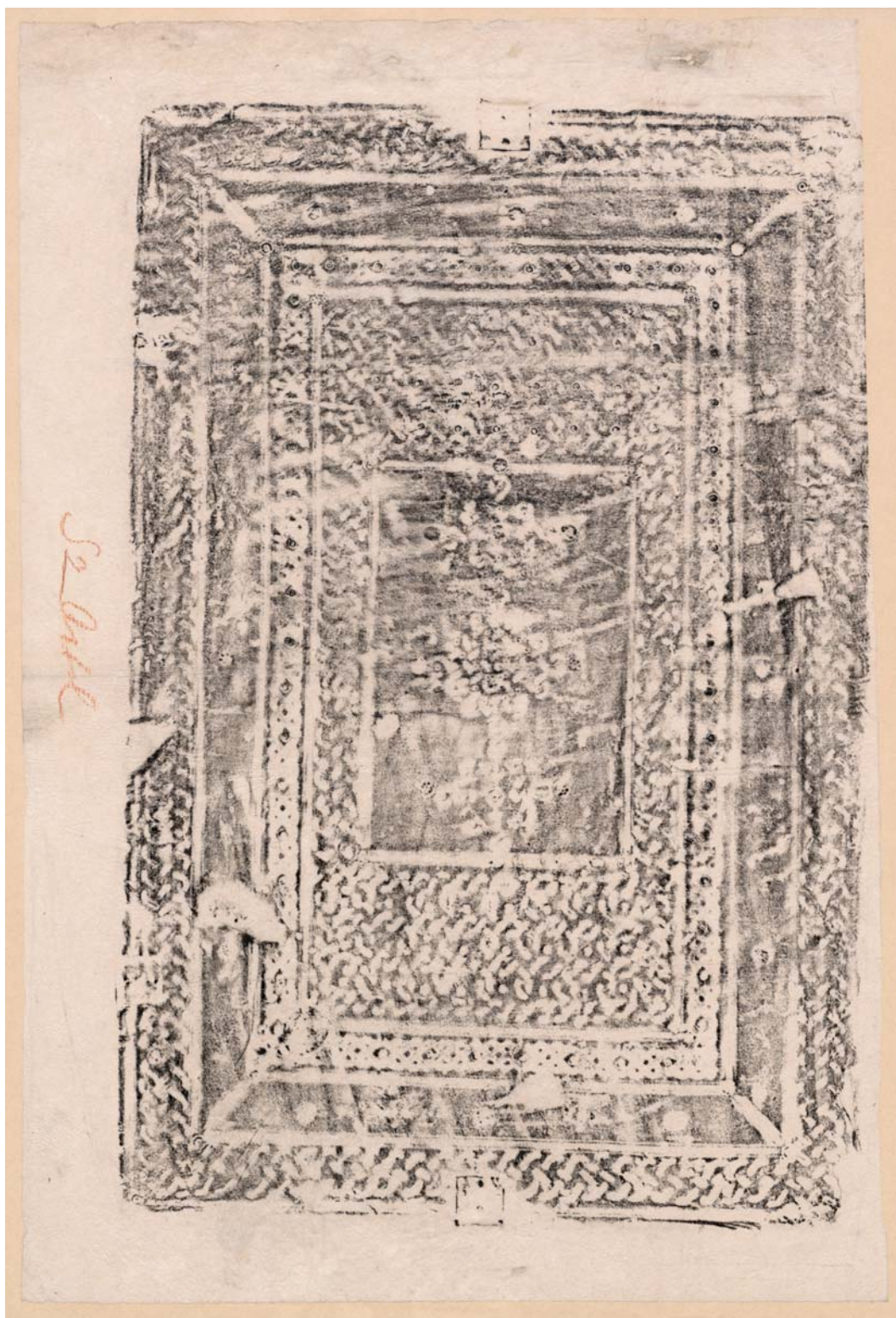
Archív fotó a kódex utolsó lapjáról

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Facs. I. Ms. 76.

A magyar tudományosság a 19. század közepéig úgy tekintett Vitéz János könyvtárára mint egy örökre megsemmisült gyűjteményre. A század utolsó harmadában megindult célzott kutatások azonban újabb és újabb Vitéz-kódexeket hoztak napfényre. A Szent Leó pápa homíliáit tartalmazó kódexre a Magyar Történelmi Társulat Pozsony megyei kirándulásán bukkantak a kutatók a mai Szlovákia területén fekvő Szentantal ferences kolostorában. Az íráskép alapján Magyarországon készült munkának kell tekintenünk, Fraknói valószínűnek tartja, hogy a kódex másolója Briccius de Polanka volt, akitől a salzburgi Tertullianus-kódex származik. A mű végén Vitéz jelölte az emendálás időpontját, dolgozott vele 1457-ben, amikor a Hunyadiak belső embereként V. László alatt rövid esztergomi fogságot szenvedett, majd Váradon 1458-ban. A kódex a II. világháború alatt valószínűleg Pozsonyba került, ahol vagy megsemmisült, vagy valamilyen úton műkereskedelmi forgalomba jutott, és ma lappang. Csontos János még autopszia alapján írt a kötetéről, az 1. lapon a következő bejegyzést látta: „Hic liber ex Bibliotheca Mathiae Corvini Regis Hungariae quae modo Budae captiva detinetur eliberatus ad me devenit. Em. R. Péczeli m. p.” A bejegyzésben jelzett tulajdonos Pécseli Király Imre (1590 k. – 1641 k.), református lelkész, egyházi író, énekszerző. A possessor-bejegyzés szövege arról is tanúskodik, hogy a 17. század köztudatában úgy élt, Mátyás könyvtára még mindig a budai palotában van. A kódex bőrkötésének ceruzalevonatát Rómer Flóris készítette el, amikor a 19. század végén kutatásokat kezdett a magyar reneszánsz könyvkultúra maradványainak feltárása terén, utolsó lapját pedig az Országos Széchényi Könyvtárban a 19. század végén felállított Facsimile-gyűjtemény egy archív fotója őrizte meg.

Irodalom: CSONTOSI János: A Pozsonyi sz. Ferencziek tartományi könyvtárának codexei. *Magyar Könyvszemle* 1878, 45–54 (49); FRAKNÓI 1878, 13, 19; CSAPODI-GÁRDONYI 1984, Nr. 56.; HOFFMANN – WEHLI 1992, 59–60 (Hoffmann), 236 (Wehli)

F.F.

27/1. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Fol. Hung. 1110/I., f. 8r

quem nouerat: sed nobis opatum est: ut tangeret quem uidebat:
ut si forte diceremus delusos esse eius oculos non possemus dicere
manus fuisse delusas. In resurrectionis eius manifestatione de asp
tu ambigi p̄ de tactu non potest dubitari. Constat e u iuxta
ueritatis ipsius testimonium redisse ab inferis: quia dum illum
credidit ab inferis resurrexisset ipse resurgat a mortuis: dicit beatus
paulus. Si enim mortui non resurgunt neque x̄ps resurrexit. Suscita
buntur es mortui: quia si resurrexit dominus es serui reuiuiscunt.
Ipe enim est sicut ait ap̄tus p̄mogenitus ex mortuis: p̄mogenitus
ergo x̄ps uocatur ex mortuis: eo quod p̄mum illum ex inferni tenebris
in lucem resurrectionis p̄tulit: edidit: partus est enim d̄na: ubi per
mutationem quadam aia tartari legibus morit: ut rediit uo cor
poris usui renascatur. Natiuitas enim resurrectionis: apud sup̄os
mors quodam est inferor: unde ipsa mors morte quodammodo pa
titur: dum ei tanta defunctorum multitudo subtrahit. Nam
sicut beatus ap̄tus dicit. Nouissima autem inimica destruetur mors.
Et absoluta est mors: victoria. Et ret. Cum ergo absumit mors in
uictoria: defectio ^{cu} quada sui inuentione destruit: defectio enim
aut patit: t̄n p̄tal eius cunctis resurgentibus vacuatur. Videmus
autem quod sit: quod ait mortem in uictoria esse consumptam. Consi
pta est plane mors in uictoria sua: cum x̄pm inferni legibus subi
cient ipsa secum eum uicit: obtinuit. In eo enim in quo illum sup̄as
se se credebat: cui passus est: ab illo sup̄ata est: quom resurrexit.
Totam ergo fidem nr̄am in resurrectionis gloria collocare debemus
es de uita futura magis sperare de deo. Sic enim ait sanctus
ap̄tus. Si in hac uita tantum in x̄po sperantes sumus miserabiliores
sumus omnibus hominibus. Miser ergo est: qui in hac uita tantum sperat
in d̄no. Miser plane est: qui cito spes eius subducit: dum cito bre
uis hec uita finit. Nam spes illius caduca efficit. Quam ip̄ali
transitu: uoluptas elabitur: de tali enim spe dicebat ap̄tus. Spes
autem que in d̄no non est spes. Et in futura igitur uita speremus
in d̄no que solida est: atque perpetua: ut non miserabiliores cunctis hominibus
sed fideliores et meliores esse possimus. Per d̄nm nr̄m ih̄m x̄pm
qui uiuit et regnat deus in secula seculorum. Amen.

uila r. emedam aliquant. Steypony 1491. 70 & 71.

ita aut pro reuocandis copias. fig. 19. 48.

POETA CHRISTIANUS: GENEALOGIAE DEORUM
DIO CASSIUS: ORATIO M. ANTONII
BATTISTA GUARINO: ORATIO

Észak-Itália, 1453—1470, pergamen, I, 35, III' levél, 175 × 282 mm, humanista könyvírás

Eredeti, aranyozott corvina-bőrkötés

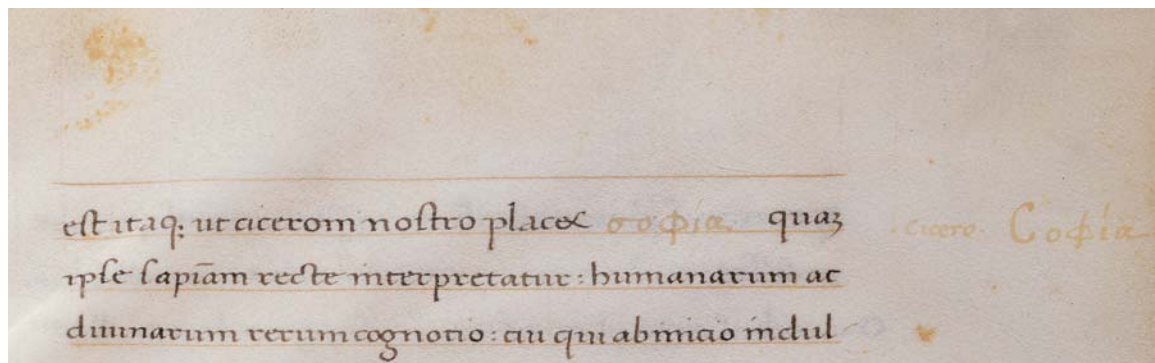
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 423.

A kódex címerét kivágták, kötése azonban kétségtelenné teszi, hogy hiteles corvina. Díszítetlen, kivitelezését tekintve Mátyás könyvtárának egyik legszerényebb darabja. A kötet mégis különleges, ugyanis minden valószínűség szerint egy korábbi gyűjteményből került a Corvinába, egyszerűsége, tartalmi összeállításának egyedisége a pompás díszkódexek mögött meghúzódó „hétköznapi” reneszánsz könyvkultúrába enged bepillantást.

A humanista könyvírással másolt kódex első 9 levelét (ff. 1r—9v) ismeretlen, valószínűleg humanista szerző hexameterekből álló műve foglalja el *Genealogiae deorum* (Az istenek származása) címmel, amely felsorolásszerű összefoglaló az antik világ mitikus alakjairól, jól érzékelhetően Hésiodos, Homéros, a tragédiaszerzők, valamint Ovidius és Vergilius alapján. A költemény a római királyok és az első két században uralkodó császárok felsorolásával zárul.

A következő művet, Caesar Antonius temetésén mondott beszédét Dio Cassius (Kr. u. ca. 155 - 229 után), görög származású római történetíró munkájából a d'Esték udvarának jeles humanistája, Battista Guarino (1434—1503) fordította latinra (ff. 9v—17r). A fordítást Nicolò d'Estéhez (1438—1476), Leonello d'Este (1407—1450), Ferrara akkori urának fiához szóló praefatio előzi meg.

Ugyancsak Guarino Battistától származik a kódexet lezáró mű, a ferrarai gimnázium megnyitása alkalmából 1453-ban mondott beszéd is (ff. 17r—35r). Guarino ebben a *sophia* (bölcesség) és a *philosophia* fogalmából kiindulva áttekintést ad a létező tudományokról, s igazi humanistaként azoknak legjelesebb ókori képviselőiről. A görögül is megadott kulcsfogalmakat a másoló vörös tintával emelte ki a szövegben.

28/1. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 423., f. 19r (részlet)

A kódex valószínűleg Battista Guarino kezdeményezésére került Magyarországra, Janus Pannoniushoz fűződő barátságának köszönhetően. A lapszéli vörös tintás bejegyzések azonban Vitéz János kezétől származnak – a 19. levél rectóján ritka jelenségként a görög bejegyzés is –, s ez arra enged következtetni, hogy a kötet Vitéz könyvtárába került, majd pedig onnan a Corvinába.

A 16. század elején a bécsi humanista, Johannes Cuspinianus birtokában találjuk a kötetet, majd Johannes Fabri, bécsi érsek vásárolja meg 1540-ben. Fabri halála után a bécsi egyetem Szent Miklós-kollégiumába kerül, majd pedig az udvari könyvtárba. 1933-ban, a velencei egyezmény következtében válik ismét a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára tulajdonává.

Kötése különös restaurátori hibát szenvedett el a századforduló tájékán: a két kötéstáblát a visszaragasztás során felcserélték, a hátsó borító került az első kötéstáblára, az első pedig fejjel lefelé a hátsó kötéstáblára.

Irodalom: HUSZTI József: *Janus Pannonius*. Pécs 1931, 227–229; BARTONIEK 1940, Nr. 423; L. BERTALOT: *Initia Humanistica Latina I.*, Tübingen 1985, 118., Nr. 55; CSAPODI 1973, Nr. 935; *Bibliotheca Corviniana* 1990, 41. sz.

Zs.E.

GEORGIUS TRAPEZUNTIUS: COMPARATIO PHILOSOPHORUM PLATONIS ET ARISTOTELIS

Itália, 1464–1470, pergamen, 109 levél, 330 × 208 mm
Roma, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. Palat. Lat. 3382.

Georgius Trapezuntius (1395–1471/72) a kortárs görög humanisták közül a legtöbb művével volt jelen a 15. század második felének magyar gyűjteményeiben. Ptolemaios-kommentárját Mátyásnak ajánlotta, Nagy Szent Vazul-fordításainak egyikét Vitéznek, egy másikát Janusnak.

A 15. századi görög filozófia és teológia legélénkebb vitája Platón és Aristotelés értékelése körül zajlott. A kérdést Gemistos Pléthón (ca. 1356–1450), Bessarion bíboros tanára tette aktuálissá hasonló tárgyú értekezésével, amelyet 1439-es firenzei útja alkalmával tett közzé. Trapezuntius *Comparatio Philosophorum Platonis et Aristotelis* c. művében (1458) Aristotelés mellett foglalt állást. Platón követését veszélyesnek tartotta a kereszténységre nézve, olyan szellemi mozgalomnak, amely elősegíti az oszmán előretörést. A mű hatása keletkezésének időszakában alig terjedt túl Trapezuntius személyes körén. J. Monfasani szerint a vitairat legnagyobb hozadéka az volt, hogy Bessariont az *In Calumniatorem Platonis* megírására készítette. A „visszavágás” görögül született meg 1458/59-ben, ezt Bessarion szerény latinságú verziója követte 1466-ban. Ezután Bessarion néhány tudós közreműködésével átdolgozta és kiegészítette művét, amely Niccolò Perotti latin fordításában öltött végleges formát 1469-ben (editio princeps). Az újonnan elkészült III. könyvben Bessarion különösen támaszkodott Giovanni Gatti dominikánus szerzetes-teológus munkájára. Gatti ezekben az években már Magyarországon tartózkodott, először Vitéz János esztergomi udvarában, majd a pozsonyi egyetem tanáraként, az érsek tehát első kézből értesülhetett a vitáról. Ennek fényében nem meglepő bejegyzése a Trapezuntius-kódex végén (f. 107r): „Ellene [t.i. Trapezuntius ellen] írt Bessarion niceai kardinális, a legtudósabb férfiú, Platón oldalán, mégsem Aristotelés ellen”.

A *Comparatio* egyetlen kiadásához (1523, Velence) Vitéz kézírata szolgált alapul. A szöveg nagyon hibás, számos lapot összekevertek az összeállítás során, s ezt a helytelen sorrendet az *editio unica* is megőrizte. Az érsek által emendált kötet a Corvinába került, de sem címert nem festették bele, sem corvina-kötést nem kapott. A 16. sz. első évtizedében II. Ulászló ajándékként Bohuslav Lobkowitz z Hassenstein, cseh humanista tulajdona lett, halála után Jan Slechtáé. 1516-ban a bécsi egyetem teológiai fakultásának könyvtárában Johann Eck látta a kódexet. 1522-ben Jacopo Bannisio császári diplomata tulajdonába került, aki Trapezuntius apokaliptikus vízióját az „új Platón” (Bessarion!) eljövételéről és a kereszténység összeomlásáról Lutherre értelmezve kiadásra elküldte a kéziratot Milánóba Benedetto Moncetti, ágostonos szerzetesnek. Moncetti a kódexet rendtársának, Agostino Claravallénak adta át, tőle került végül nyomdába 1523-ban Velencében.

A kézirat útját Velencéből a Vatikáni Könyvtárig nem tudjuk nyomon követni.

Irodalom: CSAIPODI-GÁRDONYI 1984, Nr. 111; EKLER Péter: Adalékok a korvinák történetéhez. Trapezuntius-kódexek, Trapezuntius-korvinák. *Magyar Könyvszemle* 2007, 265–277; MONFASANI, John: *A tale of two books: Bessarion's In Calumniatorem Platonis and George of Trebizond's Comparatio Philosophorum Platonis et Aristotelis*. *Renaissance Studies*, 2008, 1–15.

Zs.E. – F.F.

IOANNES BESSARION: DE EA PARTE EVANGELII ...

Itália (Firenze?, Umbria?), 1464 után, pergamen, 56 levél, 285 × 200 mm, humanista könyvírás
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 438.

A kódex Bessarion kardinális (†1472), görög származású humanista három művét tartalmazza. Bessarion a keleti és a nyugati egyház egységének legjelentősebb munkálója volt a 15. században. Az egységtörekvések a század második negyedében, a fenyegető török veszély növekedésével sikerrel kecsegtettek, a firenzei zsinat eredményeként a legtöbb keleti egyház elfogadta Róma vezető szerepét. A török előretörése, majd Bizánc elfoglalása azonban új helyzetet teremtett. Bessarion több jelentős görög tudóssal együtt Itáliában talált új otthonra ezekben az évtizedekben. A Corvina Könyvtárban őrzött kódex eredetileg az ő tulajdonában volt. A címlap keretdíszének alsó sávjában Mátyás címere az övét fedi. A keretdísz oldalsó sávjában a Hunyadi család hollós címerét látjuk, szintén egy másik címerre ráfestve, az utóbbi azonban azonosítatlan. A másoló az első mű végén (f. 17r) és a második mű végén (f. 26r) szignálta a kéziratot („Leonardus Iob scripsit”). A kódex illuminálása nem fejeződött be, a második mű kezdetének 4 soros (B)-iniciáléja (f. 18r) és a harmadik mű kezdetének 4 soros (S)-iniciáléja (f. 27r) nem készült el. A kódexet két, egykorú kéz emendálta, egy harmadik kéztől szintén találunk benne néhány jegyzetet, ez későbbinek tűnik. Az első kéz bőséges lapszéli jegyzeteket készített latin nyelven, leginkább tartalmi mutatókat. Ugyanő a szöveg több helyén pótolta a kimaradt görög szavakat, bibliai idézeteket. A második kéz csak görögül jegyzett be, és kizárólag a lakúnák megszüntetésére koncentrált. A kódexnek a Corvinába kerülését nem tudjuk rekonstruálni. Budán az 1480-as években az ú. n. „első címerfestő” belefestette Mátyás címerét, és corvina-bőrkötést kapott.

A kódexben található második és harmadik művet, szintén Bessarion teológiai munkái, Augustinus Moravus kinyomtatta Salzburgban, a kiadás szerint a Corvina példánya alapján. A kódex a 16. században több más korvinával együtt Johannes Fabri, bécsi érseké lett, de legkésőbb a 18. század közepe táján ki kellett kerülnie Fabri gyűjteményéből, ill. a bécsi egyetem régi könyvtárának anyagából, amely az ő könyveit is megörökölte, mert nem jutott az Udvari Könyvtárba a régi egyetemi könyvtár többi kódexével együtt. A göttweigi bencés apátság könyvtárában őrizték, majd a Széchényi Könyvtár 1926-ban vásárolta meg a kötetet egy budapesti antikváriustól.

Irodalom: BARTONIEK Emma: A Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárának Bessarion–corvinájáról. *Magyar Könyvszemle* 1937, 120–125; BARTONIEK 1940, Nr. 438; BERKOVITS 1962, 40. sz.; CSAPODI 1973, Nr. 115; *Bibliotheca Corviniana* 1990, 50. sz.

F.F.

30/1. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 438., f. 1r

tionem in uaticinationem mutata fuisse nō nra
 sed antiquorū doctorū sententia supra demonstra-
 uimus manifestissimeq; ostendimus: Idem mul-
 tis quoq; aliis in locis factum extitisse probari
 potest: Mox in ipso fere initio eiusdem euangeli-
 iohannis: ubi *οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκός* nec ex
 uoluntate carnis ait: imperiti quidem nec ex
 uoluptate carnis scribunt: in p commutantes
 quod scilicet ad carnem pertineat ipa uoluptas: t
 t apud eundem post uerba christi: quib; affat'
 est mrem: & eam iohanni: quem diligebat: com-
 mendauit: Subiunguntur ipsius apli uerba: de se
 loquentis: *Ἐλάβεν ὄμα θη τὸ αὐτῆς εἰς*
τὰ ἰδια. hoc est accepit eam discipulus ille
 in sua: t in domum suam traduxit: Communē
 tamen latini omnes codices hēt: accepit eam
 suam in: littera addita: quasi dicatur in suam ma-
 trem: ob christi scilicet uerba: dicentis: Mulier ec-
 ce filius tuus: & ad discipulam: Ecce mater tua:
 quod euenire in greco sermone non potest: ubi
 nulla est dubitatio uel ambiguitas *εἰς τὰ ἰδια*
 enim idest in sua nomen est neutri qñis: casus
 accusatiui: nūi pluralis: *ἑαυτοῦ* uero idest
 in suam pronomen est reciprocum: nūi singla-
 ris: casus genitiui: Proinde nullus graecorū li-
 brariorū in ea parte fuisse credendus est error:
 t de sua in suam facilis lapsus est unica littera
 adiuncta: Manifestus autem hunc errorem
 quod in quibusdam emendationib; latinorū co-
 dicib; non in suam: sed in sua scriptum amād-
 uertimus: Rursus apud *Johannem* ita scribitur

de 3o

Jo. Ca. I.

Nota de diversis
 erroribus librorū
 in sacra scriptura

Ca. 19.

Z

O

T

A

Ca. 18.

LIVIVS: AB URBE CONDITA, I. DECAS

Firenze, 1469–1470, pergamen, 220 levél, 385 × 258 mm, humanista könyvírás (rotunda)

Egykorú itáliai vaknyomásos vörös bőrkötés

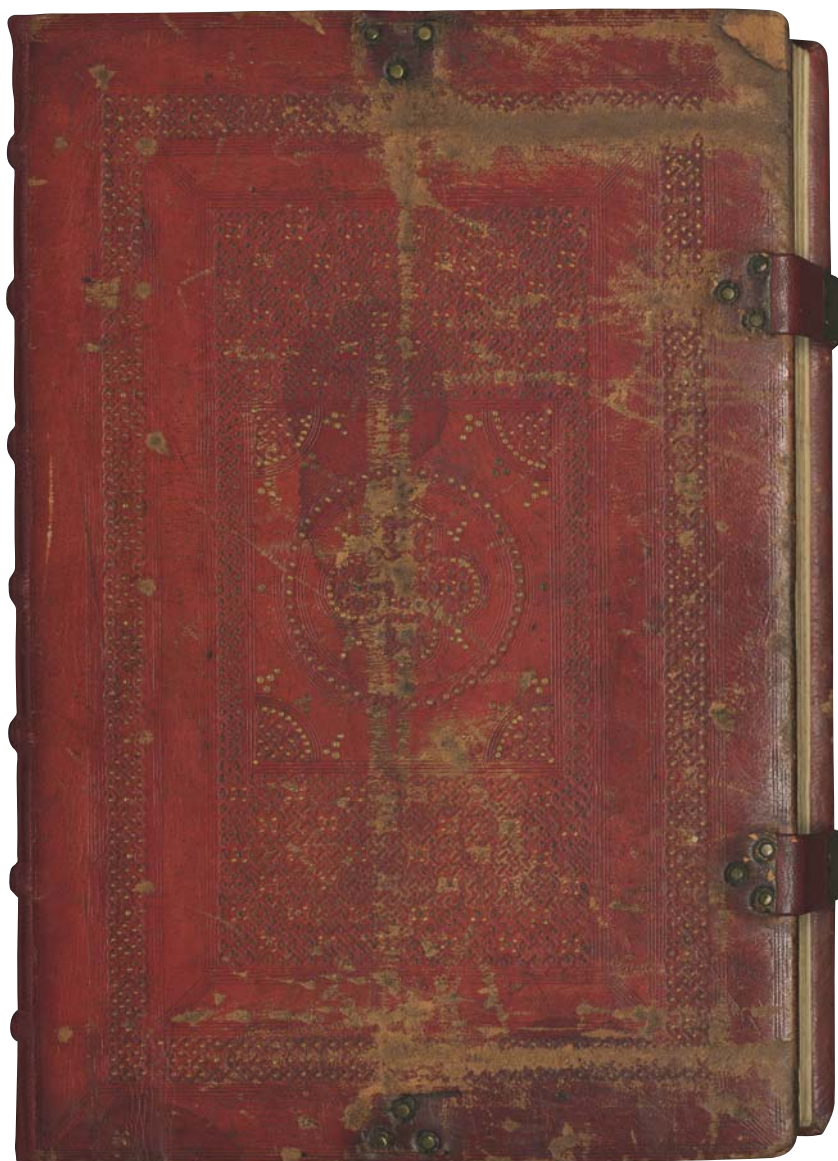
München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 15731.

A három kötetből álló Livius-sorozat első darabja, Livius történeti művének első tíz könyvét tartalmazza, s Róma alapításától Kr. e. 293-ig tárgyalja a római történelmet. Valódi luxus-kézirat. A sorozatot az 1460-as évek második felében rendelhették meg Vespasiano da Bisticcinél, a firenzei könyvkereskedőnél. Mindhárom kötetet Messer Piero di Benedetto Strozzi másolta, akit Vespasiano a korabeli Firenze legjobb és leggondosabb másolójának tartott. Szignálatlan. Hasonlóan kiváló minőségűek a sorozatot díszítő illuminációk. Az első és harmadik rész díszítését Mariano del Buonónak, a másodikét Ser Ricciardo di Nanninak tulajdonítják. Az első kötetben a címlappal szemközti oldalon (f.1v) drapériával körülvett, *all'antica* tabernaculumban Liviust dicsőítő sorok olvashatók, melyek Szent Jeromos Paulinus presbyterhez írott leveléből valók (Ep. LIII.): *Ad Titum Livium, lacteo eloquentie fonte manantem, de ultimis Hispaniae Galliarumque finibus quosdam venisse nobiles legimus et quos ad contemplacionem sui Roma non traxerat; unius hominis fama perduxit it.* (sic!) A lunettában valószínűleg Szent Jeromos sugarakkal körülvett mellképe, a tabernaculum alsó részén pedig Vitéz János címere látható, ércdombormű benyomását keltve. A címoldal (f. 2r) díszítése kimagasló színvonalú. Az ovális keretbe foglalt finom miniatúrák, a dupla aranypálca, a mellképek, a puttók, keveréklények és a számos állatalak teljességgel felbontja a fehér indafonatos stílus szokványos kereteit és megoldásait. A képek a római mitikus történelem néhány jellegzetes epizódját emelik ki: így például Romulust és Remust az anyafarkassal, az Aventinus óriását, Cacust, amint barlangjába vonszolja Hercules nyáját, valamint Hercules és Cacus küzdelmét. Az F-iniciáléban a szabin nők elrablása látható. Az alsó keretdísz közepére Vitéz János címerét festették. A kódexben az egyes könyveket fehér indafonatos iniciálék vezetik be. Livius Vitéz János egyik legkedveltebb és leggyakrabban használt szerzője volt. Az *Ab urbe condita* különböző részeit több példányban is megszerezte könyvtára számára, melyek közül néhány fenn is maradt. Ezekben többnyire számos bejegyzés tanúskodik Vitéz egykori elmélyült munkájáról – a krakkói érsek is kölcsönkért tőle egy Livium, tudván, hogy a Vitéz tulajdonában lévő szövegek megbízhatók –, a pompás Livius-sorozatban viszont egyetlen egy javítás, jegyzet sem található az ő kezétől. A szövegben ugyanakkor vannak korrekciók, amelyek feltehetőleg a kiváló humanista és filológus, Bartolomeo Fonzio kezétől származnak, aki az 1460-as évek végén gyakran vállalt korrektori-másolói munkát Vespasiano da Bisticcinél. A Vitéz-jegyzetek hiánya ezekben a kötetekben részben a szöveg relatíve jó minőségének tulajdonítható, részben pedig annak a tendenciának, hogy Vitéz legszebb díszkódexeibe csupán elvétve jegyzetelt. Mégis, közvetlen bizonyítékunk van arra, hogy Vitéz e díszkódexeket is használta: az 54. és az 55. levél között kis papírdarabot találtak, Vitéz feljegyzéseivel (de deci-

mis / de literis casparis / de Jo. pongracz / de dominico preposito / de Nicolao Banfy / de Stephano Bathor). A papírdarab egyszerű könyvjelző lehetett.

Irodalom: FRAKNÓI Vilmos: *Vitéz János élete*. Budapest 1879, 244—245; FRAKNÓI Vilmos: Vitéz János Livius-kódexei. *Magyar Könyvszemle* 1880, 9–15; P. D'ANCONA: *La miniatura fiorentina*. Firenze 1914, II., Nr. 738; A. DE LA MARE: Messer Piero Strozzi, a Florentine Priest and Scribe. *Calligraphy and Paleography. Essays presented to Alfred Fairbank on his 70th birthday*. Ed. by A. S. OSLEY, London 1965, 66; *Thesaurus librorum*. 425 Jahre Bayerische Staatsbibliothek. Red. K. Dachs, E. Klemm. Wiesbaden, 1983. 60.; CSAPODI-GÁRDONYI 1984. Nr. 62; HOFFMANN-WEHLI 1992, 62–64 (Hoffmann); *The Painted Page. Italian Renaissance Book Illumination 1450–1550*. Ed. by J. G. ALEXANDER, London – New-York 1995, Nr. 68.

Zs.E.

31/1 . München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 15731., első kötéstábla

31/3. München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 15731., f. 1v

LIVIVS: AB URBE CONDITA, III. DECAS
DE SECUNDO BELLO PUNICO

Firenze, 1469–1470, pergamen, 211 levél, 384 × 258 mm, humanista könyvírás

Egykorú itáliai vaknyomásos vörös bőrkötés

München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 15732.

A Livius-sorozat második kötete a harmadik decasszal folytatódik, ugyanis a második decas nem maradt ránk. Tíz könyvben (21—30) foglalkozik a a második pun háború (Kr. e. 218—201) történetével. Az előző tételnél leírtak szerint ezt a kötetet is Messer Piero di Benedetto Strozzi másolta, az illuminátor viszont ezúttal Ser Ricciardo di Nanni volt. A kezdőlapok felépítése hasonló, mint az első kötetben. A címlappal szemközti oldalon (f. 1v) itt is egy *all' antica* tabernaculum látható – bár drapéria nélkül –, amely egy Liviust dicsőítő Quintilianus-idézetnek ad helyet (Inst. Or. X, 1, 101). A szöveg elhelyezése és a betűformák leginkább fémtáblába vésett antik feliratot idéznek. A tabernaculum lunettájában ennek megfelelően Quintilianus (Kr. u. 35?—100?), a neves római rétor és tanár képmása látható, a szöveg alatt pedig egy kis méretű Garázda-címer. A címlapon (f. 2r) rendkívüli gazdagságában bomlik ki a fehér indafonatos díszítés, amelyet puttók, angyalfejek és állatok mellett ezúttal is apró jelenetek tagolnak. A miniatúrák a felső széldíszben részben Héraclés tizenkét munkájából választanak ki epizódokat (Diomédés király lovának megfékezése; küzdelem a nemeai orosz-lánossal). A hérós hőstettei valóban jól érzékeltetik Hannibal és a római köztársaság egymással vívott gigászi küzdelmét. Az I-iniciáléban áldozatbemutatósi jelenet látható. A keretdísz alsó részének közepén, bonyolult díszítővonalak szövevényében Vitéz János címere foglal helyet. A kötetben a tíz könyvet szintén fehér indafonatos iniciálék vezetnek be, melyeket helyenként puttók és tondóba foglalt mellképek díszítenek. A címlappal szemközti tabernaculumon látható Garázda-címer felveti a Livius-sorozat possessorainak problematikáját, amellyel mindezidáig Hoffmann Edith és Fraknói Vilmos foglalkozott érdemben. A sorozat mindhárom kötetében Vitéz János címere mellett – bár kisebb méretben és szerényebb helyen – feltűnik ugyanis egy másik címer: lángokból kiemelkedő, fenyőfát tartó vadkecske, a Garázda- és Szilágyi-családok közös címere. Fraknói ezt csupán Garázda-címernek tartja, s ebben látja annak bizonyítékát, hogy Vitéz János anyja Garázda-lány volt. Mindenesetre az anya címerének feltüntetése ebben a korszakban igen szokatlan gyakorlatnak számítana. Általában a feleség vagy az ajándékozó címere jelenik meg a tulajdonosé mellett. A kérdést tovább bonyolítja, hogy a harmadik kötet (ld. a következő tételt) címlapján az alsó széldísz közepén a címer helyét üresen hagyták, felette egy korona, alatta az ún. Garázda-címer látható, Vitéz egy-egy címere pedig a sarkokba került. Hoffmann Edith nem tartja valószínűnek, hogy az ajándékozó Garázda Péter, Vitéz János közeli rokona lett volna.

Irodalom: FRANKÓI Vilmos: *Vitéz János élete*. Budapest 1879, 7. (1. jegyzet), 244—245; FRANKÓI Vilmos: Vitéz János Livius-kódexei. *Magyar Könyvszemle* 1880, 9–15; P. D'ANCONA: *La miniatura fiorentina*. Firenze 1914, II., 739;

A. DE LA MARE: Messer Piero Strozzi, a Florentine Priest and Scribe. *Calligraphy and Paleography. Essays presented to Alfred Fairbank an his 70th birthday*. Ed. by A. S. OSLEY, London 1965, 66; *Thesaurus librorum*. 425 Jahre Bayerische Staatsbibliothek. Red. K. Dachs, E. Klemm. Wiesbaden, 1983. 60.; CSAPODI-GÁRDONYI 1984. Nr. 63; HOFFMANN - WEHLI 1992, 62-64 (Hoffmann); *The Painted Page. Italian Renaissance Book Illumination 1450-1550*. Ed. by J. G. ALEXANDER, London - New-York 1995, 68.

Zs.E.

32/1. München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 15732., f. 1v

32/2. München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 15732., f. 2r

sp̄erare ceperant de imperio. Defecere aut̄ ad penos hi populi: atellani: calatini: burpini: apulorū pars: samnites: preter pentros: bruti omnes: lucani: preter hos surrentini: & grecorū omnis ferme ora: tarentini: metapontini: crotonenses: locriq: ex his alpini omnes: galli. Nec tamen heracleides defectionesq: sociorū mouere: ut paci unq: mentio apud romanos fieret. Neq: ante consulis romani aduentum, neq: postq: is rediit renouauitq: memoriā accepte cladis. Quo in tempore ipso adeo magno animo ciuitas fuit: ut consuli ex tanta clade: cuius ipse causa maxima fuisset: redeunti & obuiam itum frequenter ab omnibus ordinibus sit & gratie acte: quod de re. p. non desperasset: qui si carthaginensium ductor fuisset: nihil recusandum supplicii foret.

EXPLICIT LIBER SECVNDVS.

INCIPIT LIBER TERTIVS.

NEC HANNIBAL POST CANNENSE pugnā captā ac direpta confestim ex apulia in samnium mouerat. accitus in burpinos a stato pollicente se complan traditurum. Complanus erat trebius nobilis inter suos: sed premebat eū complanorum factio familie per gratiam romanorū potentis. Post famam cannenis pugne uulgatam trebi sermonibus aduentum hannibalis cum complan urbem excessissent: sine certamine trācta urbs peno presidiumq: acceptum est. Ibi præda omni atq: impedimentis relictis: exercitu partito: magonem regionis eius urbes aut deficientes a romanis accipere: aut detrectantes cogere ad defectionem iuber. Ipse per agrum campanum mare inferi petiit: oppugnaturus neapolim: ut urbem maritimā haberet. Vbi fines neapolitanorū intrauit: numidas partim in insidiis: ut pleneq: caue sunt use: sinusq: occulsi quacunq: apte poterat disposuit. Alios pre se actam prædam ex agris ostentantes obequitare portis iussit. In quos quia nec multi & incompositi uidebantur: cum turma equitum erupisset: abcedentibus consilio tracta in insidias circūuenta est. Nec euasisset quisq: nisi mare propinquum & haud procul litore naues piscatoriæ pleneq: conspecte perisnandi dedissent effugium. Aliquot tamen eo prelio nobiles iuuenes cæsi sunt: inter quos & egregius præfectus equitū interperantius cecidit.

LIVIUS: AB URBE CONDITA, IV. DECAS

Firenze, 1469–1470, pergamen, 168 levél, 384 × 258 mm, humanista könyvírás

Egykorú itáliai vaknyomásos vörös bőrkötés

München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 15733

A Livius-sorozat a negyedik decasszal (31–40. könyv) zárul, amely a macedón háború eseményeit tárgyalja Kr. e. 201 és 179 között. Az utolsó öt könyv (41–45) azért nem szerepelhet még ebben a kötetben, mert csak 1527-ben fogja felfedezni Simon Grynaeus a lorschei kolostor könyvtárában. Az első és a második kötethez hasonlóan a másoló ez esetben is Messer Piero di Benedetto Strozzi, az illuminátor viszont az első kötet mesterével, Mariano del Buonóval azonos. A címlappal szemközti oldalon (f. 1v), az *all' antica* tabernaculumban, az annak hátsó falát alkotó táblán antik feliratot utánozó, némiképp átfogalmazott Quintilianus-idézet szerepel (Inst. Or. II, 5, 19). A lunettában Quintilianus neve olvasható. A címer helyét a tabernaculum alsó részén ezúttal üresen hagyták. A címlap (f. 2r) pompás firenzei fehér indafonatos díszítését a zenélő és állatokat szelidítő puttók mellett medaillonokba foglalt miniatúrák tagolják, s egyben uralják. A mellképek a kötet, azaz a tárgyalt események főszereplőit ábrázolják, elsősorban katonákat, míg a várívó jelenet és a csatajelenet tömören összefoglalja, két képbe sűríti az egész kötet tartalmát, amely szinte kizárólag csatákról, és Hellas városainak rómaiak általi elfoglalásáról szól. A második kötet esetében felvetett címerproblematika ebben a kötetben tovább folytatódik, sőt újabb kérdésekkel bővül. Vitéz János két címere az alsó szegélydísz jobb és bal sarkába került – a bal oldalin az érseki kereszt, a jobb oldalin a püspöksüveg látható –, míg a középső címer helyét üresen hagyták. Ide valószínűleg királyi címer került volna, ugyanis a puttók koronát tartanak az eszményi táj előtt lebegő címer fölé. A kitöltetlen címerpajzs alatt Garázda Péter jóval kisebb címere látható. Elgondolkodtató a 13 méhből álló díszítősor a címlap jobb szélén. Hoffmann Edith szerint, amennyiben nem egyszerű díszítőelemről van szó, a méh motívuma a Garázda-családdal állhat összefüggésben. A müncheni Cicero-kódex (Clm 15734) címlapján ugyanis Garázda Péter címere mellett olyan címer látható, melynek harántpólyájában szintén méhek sorakoznak. Hoffmann Edith felveti, hogy az üres címerpajzs esetleg Szilágyi Erzsébet címerére várt volna, s ez esetben a koronát is megmagyarázhatónak tartja. Amikor Johannes Beckensloer, a Vitézt követő esztergomi érsek 1476-ban III. Frigyeshoz szökött Magyarországról, magával vitte az érseki palota legértékesebb kincseit, köztük a díszes Livius-sorozatot is. Beckensloer végül Salzburg érseke lett (1487–1489), s így Vitéz egykori kódexei is Salzburgba kerültek, ahol eleinte az érseki magánkönyvtárban, 1672-től, megalapításától fogva pedig az érseki udvari könyvtárban őrizték őket. A 17. század végén vagy a 18. elején e díszkötetek gerincét is szürke olajfestékekkel mázolták be, s rávezették a jellegzetes salzburgi jelzetet (ld. Cod. 100 és Cod. 173). 1800-ban, a napóleoni hódítás alkalmával 75 másik kézirattal együtt a Livius-sorozat is Párizsba, a Bibliothèque Nationale-ba került. Ekkor kerültek a kötetekbe a Biblio-

thèque Nationale piros pecsétjei. 1809-ben, miután Salzburgot Bajorországhoz csatolták, a bajorok visszakövetelték az elrabolt kultúrkincseket. A Liviusok 1815-ben kerültek Münchenbe, ahol a Bayerische Staatsbibliothekban ma is őrzik őket.

Irodalom: FRAKNÓI Vilmos: *Vitéz János élete*. Budapest 1879, 7 (1. jegyzet), 244—245; FRAKNÓI Vilmos: Vitéz János Livius-kódexei. *Magyar Könyvszemle* 1880, 9–15; P. D'ANCONA: *La miniatura fiorentina*. Firenze 1914, II. 740; A. DE LA MARE: Messer Piero Strozzi, a Florentine Priest and Scribe. *Calligraphy and Paleography. Essays presented to Alfred Fairbank on his 70th birthday*. Ed. by A. S. OSLEY, London 1965, 66; Schallaburg 1982. 22.; *Thesaurus librorum*. 425 Jahre Bayerische Staatsbibliothek. Red. K. Dachs, E. Klemm. Wiesbaden, 1983. 60; CSAPODI-GÁRDONYI 1984. Nr. 64; HOFFMANN - WEHLI 1992, 62–64 (Hoffmann).

Zs.E.

33/1. München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 15733., f. 1v

TITI LIVII PATAVINI INCIPIT DE BELLO MACEDONICO LIBER PRIMVS.

DE QVOQVE INVAT VELVT IPSE IN PARTE LABORIS AC PERICULI FUERIM. AD FINEM BELLI PUNICI PERVENISSE. NAM & SI PROFITERI AUFIM PER SCRIPTURUM RES OMNES ROMANAS. IN PARTIBUS SINGULIS TANTI OPERIS FATIGARI MINIME CONVENIAT. TAMEN CUM IN MENTEM UENIT. TRES & SEXAGINTA ANNOS. TOT ENIM SUNT A PRIMO PUNICO AD SECUNDUM BELLI FINITUM. AEQUE MULTA UOLUMINA OCCUPASSE MI-

hi q̄ occupauerunt quadringenti septuaginta octo anni a condita urbe ad ap. claudius consulem qui primum bellum cartaginensibus intulit. iam prouideo animo uelut qui proximi litoris uadis inducti mare pedibus ingrediuntur. quicquid progredior in uastiorē me altitudine ac uelut profundam inuehi & crescere pene opus. quod prima quaeq̄ perficiendo minus uidebatur. Pacem punicam bellum macedonicum excepti periculo haud quā comparandum. aut uirtute ducis. aut multū robore. claritate regum antiquorum uelutq̄ fama gentis & magnitudine imperii. quo multū quondam europaē maiorem partem aethiē obtinuerant. armis prope nobiliss. Ceterum ceptum bellum aduersus philippum decē ferme ante annis. triennio prius depositum erat. cum ethioli & belli & pacis fuissent cause. uacuos deinde pace punica romanos & inferios philippo cum ob infidam aduersus ethiolos alioq̄ regionis eiusdem socios pacem. tum ob auxilia cum pecunia nuper in africa missa hannibali peniss. preces athenensium. quos agro peruastato in urbem compulerat. excitauerunt ad renouandū bellum. Sub idem fere tēpus & ab attalo rege & rhodis legati uenerunt nuntiantes. aethiē quoq̄ cui tates sollicitari. His legationibus responsum est. curae aethiē rem senatus fore. Consultatio de macedonico bello integra ad consules qui tunc in praetorio erant. relicta est. Interim ad ptolemeum egypti regem legati tres missi. c. claudius nero. m. emilius lepidus. p. sempronius tuditanus. ut & annuntiantes uictum hannibalem peniss. & gratias agerent regi. quod in rebus dubis cum finitimi etiā socii romanos deleteret. infidelis mansisset. Et peterent. ut si coacti uirunt bellum aduersus philippum.

33/2. München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 15733., f. 2r

necandi aut tradendi eius in potestatem consilium cepit. A primo colloquio flaminii milites ex templo ad domum custodiendam hannibalif missi sunt. Semper talem exitum uite sue hannibal prospexerat animo: & romanorum inexplicabile odium in se cernens & fidei regum nihil sane confisus: prusie uero leuitatem etiā expertus erat: flaminii quoq; aduentum sibi uesti fatalem horruerat: ad omnia undiq; inuenta ut iter semper aliquod preparatu fugę haberet: septem exitus e domo fecerat: ex his quosdam occultos: ne custodia sepirentur: sed graue imperium regum: quod inuestigari uolunt efficit: totius circuitum domus ita custodiis complexi sunt: ut nemo inde elabi posset.

Hannibal postq; est ei nuntiatum: milites regio in uestibulo esse: postuo quod deuium maxime atq; occultissimū exitus erat fugere conatus: ut id quoq; occursum militum obseptum sensit: & omnia circa clauā custodia disposita esse: uenenum: quod multo ante preparatum ad tales habebat casus poposcit: Liberemus diuturna cura populū: r: quando mortem senis expectare longum censent. Nec magnam: nec memorabilem ex inermi proclitoq; flaminii uictoriam feret. Mores qdē populū: r: q̄tum mutauerit: uel hic dies argumento erit: patres corū pyrro regi hosti armato exercitū in italia habenti ut a ueneno caueret: p̄dixerunt: Hi legatum consularē: qui auctor esset prusie per scelus occidendi hospitiū miserunt: Exceratis deinde in caput regniq; prusie & hospites deos uiolate ab eo fidei testis inuocans populum exhaustit. Hic uite exitus fuit hannibalif: Scipionē & polibiū & rutiliū hoc anno mortuum scribunt. Ego neq; his: nec ualerio assentior: his quod censoribus: m. portio. l. ualerio principem senatus: l. ualeriū ipsum ipsum censores lectum inuenio: cum superioribus duobus lustris africanus fuisset: quo uiuo nisi ut ille senatu moueretur: quā notam nemo memorie prodidit: alius princeps in locū eius lectus non esset: auctoritatem auctorem refellit tribunus pl. m. neuui: aduersus quem oratio inscripta. p. africani est. Hic neuui magistratum: m. tr: pl. p. claudio. l. portio consilibus: sed in tribunatum ap. claudio. m. sempronio cōsilibus ad. iiii. idus decemb: Inde tres menses ad idus martias sunt: quibus. p. claudiū. l. portiu consilium interunt: ita & uixisse in tribunatu neuui uidetur: diesq; ei di ei ab eo potuisse: Decessisse autē ante. l. ualeriū & m. portiu censura trium clarissimorum sue cuiusq; gentis uirorum non tempore ma

nihil inexploratum

Mort hannibalif.

non

inquit

EPISTOLARIUM

Várad, 1451, pergamen, 56 levél, 290 × 197 mm, humanista könyvírás gótikus jegyekkel
 18. századi pergamenkötés keménypapíron, aranynyomással díszítve
 Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 431.

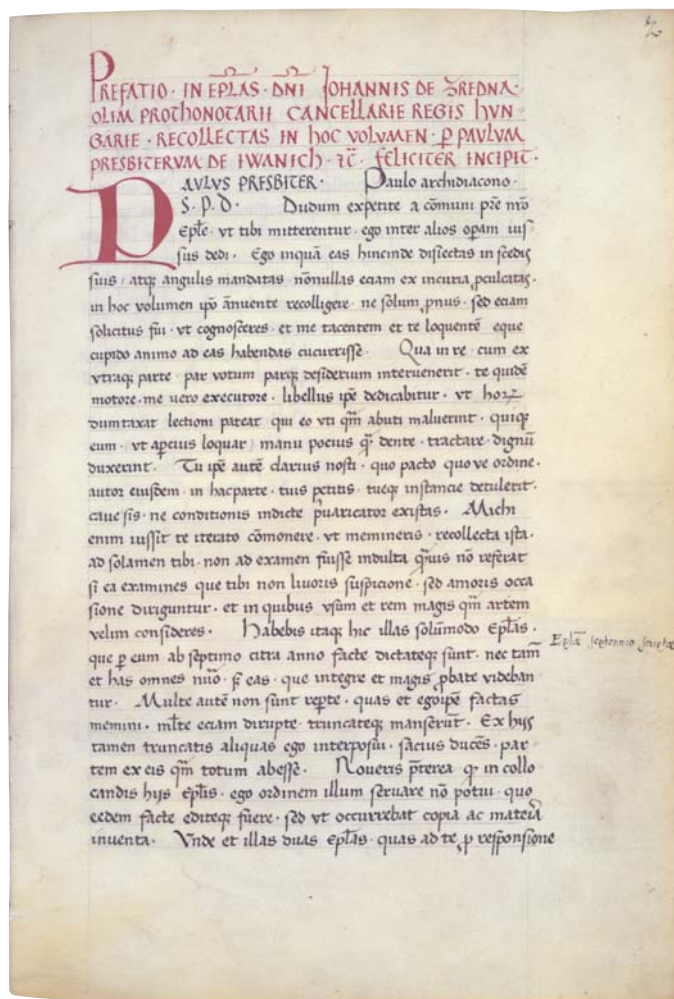
A kódex Vitéz János 1445 és 1451 között keletkezett, latin nyelvű, főként hivatalos leveleinek gyűjteményét, az ún. Leveleskönyvet tartalmazza. A leveleket szerzőjük részben Hunyadi János, részben pedig az Országtanács nevében fogalmazta, csupán hét olyan van közöttük, amelyeket Vitéz a saját nevében írt. A levelek címzettjei legtöbbször az uralmon lévő pápák, IV. Jenő és V. Miklós, akikhez Hunyadi a török elleni harcok előmozdítása és főpapi kinevezések ügyében fordult, de íródtak diplomáciai tartalmú levelek Európa koronás főihez, befolyásos külföldi főpapokhoz is. Levélgyűjteményt összeállítani és azt kötetben „kiadni” kedvelt humanista szokás. A nagy antik levélírók, Plinius és Cicero szolgáltak előképül, de a levél műfaja önmagában is kiválóan illett a dialógus humanista kultuszához. A Leveleskönyv is tudatosan szerkesztett gyűjtemény. Pál főesperes ösztökélésére Ivanich Pál, Vitéz János udvari papja, írnoka és barátja gyűjtötte össze és rendezte kötetbe ura fellelhető leveleit annak beleegyezésével. Ivanich a korpusz elé helyezett levelében (praefatio), melyet Pál főespereshez címzett, leírja a kötet létrejöttének körülményeit és a gyűjtemény összeállításánál alkalmazott szempontokat, zárólevelében (epilogus) pedig a munka sikeres befejezéséről tájékoztat. A második és a harmadik helyen Vitéz egy-egy, Pál espereshez címzett levele áll, melyeket kifejezetten a levélgyűjtemény számára írt, s ezekben maga is tudatosan foglalkozik a kötet összeállításának kérdéseivel. A levelek szövege sok mindent elárul Vitéz János műveltségéről, írói, szónoki habitusáról. Okleveleken edződött, sokszor nehézkes, hosszú mondatait az antik rétorika szabályai szerint formálja kerek mondanivalóvá. Stílusának legfőbb jellegzetessége, hogy antik szerzőktől kölcsönzött motívumokat, részleteket alkalmaz. Ez nem csupán öncélú játék, noha mindeközben bizonyítékát adja az antik irodalomban való rendkívüli jártasságának, hanem diplomáciai eszköz is, hiszen a közös, mindenki által jól ismert antik kultúrkinccs felidézése egyértelműbbé teszi az érvelést, s egyben erkölcsi alapot is szolgáltat a megnyilatkozóknak kérései kinyilvánítására. A „felhasznált” szerzőkből aktuális olvasmányaira, esetleg könyvtárának darabjaira következtethetünk. Lucanus, Seneca, Cicero, Vergilius s mindenekelőtt Livius mind ott sorakoztak Vitéz könyvespolcán. A Leveleskönyv egyik legkiemelkedőbb darabjában, amelyet Hunyadi János nevében fogalmazott V. Miklós pápának a rigómezei kudarcban végződő hadjárat során, mindvégig Liviuszal él. A szavak játékból a korabeli tudós hallgató-olvasó pontosan értette, hogy Hunyadi János alakja Scipio Africanuséhoz fogható, s hogy a török veszély úgy fenyegeti Magyarországot, mint egykor Hannibal a rómaiakat.

A gyűjtemény különlegessége, hogy Ivanich Pál magyarázó jegyzetekkel is ellátta a leveleket, amelyek a kódex margóin futnak körbe. Jegyzetei részben nyelvi magyarázatok, melyek

a latin szöveget segítik értelmezni, valamint retorikai szempontokra hívják fel a figyelmet, másrészt pedig tárgyi jellegűek. A kódex díszítetlen, a címeket vörös tintával írták, a szövegben számos vörös iniciálé található. Az aláhúzások és más bejelölések arra utalhatnak, hogy a kötetet később mintakönyvként használhatták.

Irodalom: TABULAE CODICUM, Nr. 431; F. UNTERKIRCHER: *Die datierten Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek von 1450 bis 1500* (Katalog der datierten Handschriften in lateinischer Schrift in Österreich, 3), Wien 1974, 21, 14. kép; Schallaburg 1982, Nr. 18; *Katalog Matthias Corvinus und die Bildung der Renaissance*, ÖNB. Wien 1994, 49., Nr. 8; *A magyar iskola első évszázadai (996-1526)*. Kiállítási katalógus. Szerk. G. Szende Katalin, Szabó Péter. Győr 1996, 226, Nr. 253; G. SCHWANDTNER: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, II. Vindobonae 1746; *Ioannes Vitéz de Zredna: Opera quae supersunt*. Ed. I. BORONKAI, Budapest 1980 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series nova, Tomus III.); *Magyar humanisták levelei*. Közreadja V. Kovács Sándor. Budapest 1971; *Vitéz János levelei és politikai beszédei*. Budapest 1987. (Magyar ritkaságok)

Zs.E.

34. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 431., f. 2r

IOHANNES SCHOLASTICUS CLIMACUS:
SCALA PARADISI — AD PASTOREM

Firenze, 1470, pergamen, 189 levél, 263 × 172 mm, humanista könyvirás
Egykorú itáliai vaknyomásos bőrkötés, poncolt arany metszés
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 344.

A kódex értékes emléke a görög egyházatyák reneszánsz közvetítésének. A korai itáliai humanizmus egyik legjelentősebb alakja, Ambrogio Traversari (1386—1439), kamalduli szerzetes-generális, egyben kiváló grécista, fordításai révén számos görög egyházatyá művével ismertette meg a nyugati világot. A fordításra kiválasztott művek között volt Johannes Climacus vagy Scholasticus, 6-7. századi sinai-hegyi szerzetes – Lépcsős Szent János – híres traktátusa is, a *Scala Paradisi*, azaz *A Paradicsomhoz vezető lépcső*, valamint a szerzetesek vezetőihez szóló *Ad pastorem*. A *Scala Paradisi* harminc lépcsőfokot jelöl ki, melyeken végighaladva az arra hivatást érző megvalósíthatja a szerzetesi létezés eszményi formáját. A lépcső előképe Jákob lajtorjája lenne, míg a harmincas szám Krisztus életkorára utal a Jordán folyóban való megkeresztelkedése évében. Az *Ad Pastorem* c. munkában a szerző a jó szerzetesvezető alakját rajzolja meg.

A kódexben a *Scala Paradisi* (ff. 8v-174v) és az *Ad Pastorem* (ff. 174v-185v) latin szövegét Ambrogio Traversari praefatiója (ff. 1r-2v) vezeti be, amelyben a fordító saját, némileg szabadabb, az eredeti szöveget nem szó szerint követő fordítását próbálja igazolni támadóival szemben. Ezáltal érinti a fordítás mikéntjének egész problematikáját, amely a korai reneszánszban még nem rendelkezett kialakult szabályokkal, s a precíz, szó szerinti fordítás, valamint a laza tartalmi összefoglalás között ingadozott. A praefatiót Johannes Climacus életrajza (ff. 2v-6v) követi Daniel monachus tollából, aki mögött valószínűleg David Dishypatos, 14. századi bizánci teológus rejtőzik. Majd egy levélváltás következik (ff. 6v-8v), melyben bizonyos Johannes apát biztatja Johannes Scholasticust műve megírására, utóbbi pedig válaszol neki. A kötetet az említett Johannes apát méltató sorai zárják (ff. 186r-189r).

A címlapot firenzei fehér indafonatos díszítés övezi. Az alsó szegélydísz közepén szokatlan módon a hollós Hunyadi-címer látható, melynek durva festése és rajzolata szembeötlő. A jelenség a 19. század végén sűrű véleménycserét eredményezett a szakemberek körében a kódex possessorait illetően, melyről Hoffmann Edith számol be. Az egyes műveket és a művek fejezeteit szintén fehér indafonatokkal díszített, laparannyal kitöltött iniciálék vezetnek be. A f. 136v-n található iniciálét a festő kifejejtette, ezért csak aranyozást kapott, s egy későbbi kéz dekorálta ki ügyetlen, piros és zöld vonalakkal.

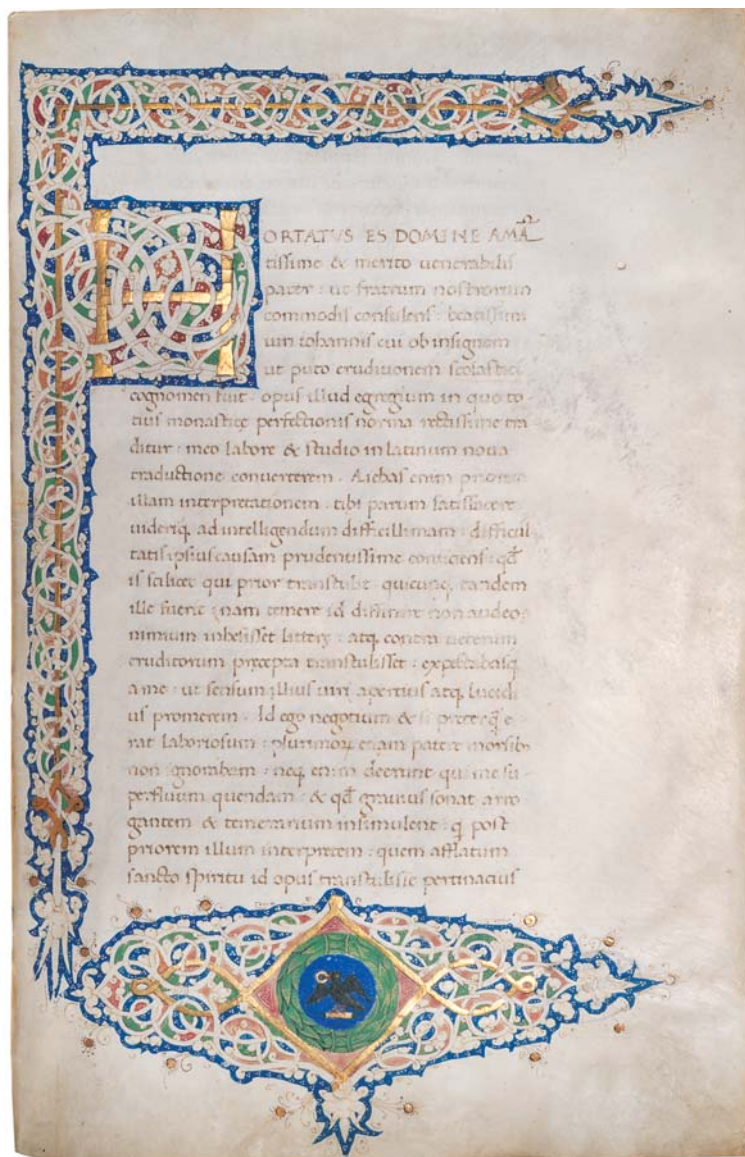
A kódex eredetileg Vitéz Jánosé lehetett. Az esztergomi érsek még 1470-ben, keletkezésének évében olvasta át, és javította a kéziratot. Erről számos, vörös tintával írt margójegyzete, aláhúzásai, sajátos kiemelései valamint a mű végére írt bejegyzése és szignója tanúskodik: *finivi legendo et signando die 26. Septe(m)bris 1470 /Jo./* (f. 189r). A lapok foliálását

szintén vörös tintával végezte, a recto-oldalak fejlécét pedig sokszor „címmel” látta el, melyekhez az éppen tárgyalt kulcsfogalmakat használta fel.

A kötet később bekerült a Corvinába, de nem kapott corvina-kötést, eredeti itáliai vaknyomásos bőrkötését megtartották. Farkas Lajos gyűjteményéből került a Széchényi Könyvtárba 1873-ban.

Irodalom: CSONTOSI János: A Farkas Lajos-féle gyűjtemény kódexei. *Magyar Könyvszemle* 1876, 139-140; HOFFMANN 1928, 15; BARTONIEK 1940, Nr. 344; CSAPODI 1973, Nr. 357; *Bibliotheca Corviniana* 1990, 26. sz.; HOFFMANN-WEHLI 1992, Nr. 64.

Zs.E.

35/1. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 344., f. 1r

STICO EDITE MIRABILITER ET EXCELLETER

EIVSDEM AD PASTOREM LIBER INCIPIT IN
QVO AGITVR QVALIS ESSE DEBEAT RATI
ONALIVM OMNIVM PASTOR

IN INTERIORI QUIDEM LIBRO
extremum ego et omnium o ue-
nerande constitui : in superno
autem primū omnium nostrū
fore mihi ipi persuasi : Est enim
uerax illa diffinitio qua dicitur : erunt no-
uissima sensus humilitate : primi dignitate.
Pastor est proprie qui perditas per uitium
rationales oues / per industriam suam & ora-
tionem requirere & dirigere potest : Guber-
nator ē qui a deo propriis laboribus spirita-
li uirtute percepta : non solum ex tempestate
sed ex ipso quoq; profundo nauem trahere atq;
illelam seruare potest : Medicus ē qui corpo-
re & animo sanus atq; integer nullo horū
gratia medicamento indiget : Doctor ille re-
uera ē ille qui spiritualem librum scientie
digito dei uidelicet illustrationis sui & effica-
cia conscriptum : ab illo per se ipsum accipit :
nullaq; iam librorum ceterorum illi necessitas
ē : Minime doctoribus conuenit ex exempla

pastor
Gubernator
Medicus
Doctor

fiat . Il qui rationabiliter currit : studia
sua ac loquutiones & cogitationes & inces-
sus & motus omnia secundum deū studio-
sissime atq; ex affectu cordis : coram deo o-
peratur . Quā si adhuc subripitur non dū
secundam uirtutem conuersatur . Aperiā
ait quidē in psalterio propositionem me-
am & consilium : ob defectum hactenus dis-
cretionis . Ego uero per orationem aperiā
uoluntatem meam : atq; inde certum aliqd
exauditionis iudicium accipiam . Fides est
orationis penna : quam nisi habeat : rursus
in sinum meum reuertetur . Fides est anime
status nihil hesitans : atq; ad deo fixus ut nul-
la aduersitate motus agitur : fidelis est qui
deum omnia posse arbitrat . sed qui credit
omnino potest . Fides est insperatarum rerū
indultra : atq; hoc latro ille felix ostendit .
Fidem genuit labor & rectum cor ex q̄b; ille

fides

35/3/a. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 344., f. 159r (részlet)

189

& uolasti : & ascendisti in iubilatione uē-
sis in fugam inimias utiq; predictus ip̄e
fecisti & processisti : immo uero nunc quoq;
ducis & praecedis nos omnes : ad ipsum s̄a-
ctae scale recurrentis uerticem : uniusq; cari-
tati : caritas autem deus ē : Amen .

EXPLICIT FELICITER DEO GRATIAS
AMEN 1470

finiū legendi & signandi die 26. Septēbris 1710

35/3/b. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 344., f. 189r (részlet)

VICTORINUS:
COMMENTARII IN CICERONIS LIBRUM DE INVENTIONE

Magyarország (Várad?), 1462 előtt, pergamen, 93 levél, 303 × 204 mm, humanista könyvírás gótikus jegyekkel
Aranyozott címeres corvina-bőrkötés
Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 370.

A későantik szerző kommentárjai Cicero retorikai munkájához a Vitéz-könyvtár egyik legrészletesebben jegyzetelt kötete. Nem annyira javítások, mint inkább tartalmi kivonatok, mutatók sorakoznak a lapok margóján, olyan bőségben, hogy az emendáció csaknem retorikai jegyzetnek tekinthető. A kolofon szerint a püspök 1462-ben olvasta és javította Szebenben. Az emendálásra vonatkozó bejegyzés „quantum fieri potuit”-szavai arra utalhatnak, hogy Mátyás erdélyi hadjárata során a táborában tartózkodó Vitéz nem dolgozhatott megfelelő körülmények között, de méginkább a teljes emendáláshoz szükséges mintapéldány hiányát jelezhetik. A munkát később sem tudta befejezni, a másolásból maradt hiányokat nem pótolta teljes mértékben. A kódex Magyarországon készült, gótikus ornamentikával díszített munka. A szakirodalomban többször megfogalmazódott, hogy esetleg Váradon másolták és díszítették, ezt azonban nem lehet bizonyítani. Kötése eredeti corvina-bőrkötés, arany-metszéssel. A bekötés során a leveleket körbevágták, ennek során nem csak lapszámok, hanem jegyzetek is sérültek. Vitéz címerét nem festették a kötetbe, ennek alapján megkérdőjelezhető, hogy a püspök könyvtárába tartozott volna, az emendálások bősége azonban erre vall. A kódex Vitéztől a Corvina Könyvtárba került, minden bizonnyal az érsek halála után. 1886-ban Albert Cohn, berlini antikvárius aukciós jegyzékében tűnt fel. Emich Gusztáv vásárolta meg, majd az ő gyűjteményéből az Országos Széchényi Könyvtárba került.

Irodalom: FRANKÓI Vilmos: Vitéz által emendált Corvin-kódex. *Magyar Könyvszemle* 1886, 1-7; BARTONIEK 1940, Nr. 370; BERKOVITS 1962, 24. sz.; CSAPODI-GÁRDONYI 1984, Nr. 116.; *Kódexek* 1985, 118. sz.; CSAPODI 1973, Nr. 697; HOFFMANN – WEHLI 1992, 61 (Hoffmann), 236 (Wehli).

F.F.

Victorini Rethoris Clarissimi qui solus Romæ statuā
meruit Commentum Super Rethoricis Ciceronis In-
cipit feliciter

MANIS QVICVN QVE i-
cipit cuiuscunq; generis orationē. hec
tra in principis adhibere debet. ut au-
ditores faciat. attentos. beniuolos. doc-
les. Ergo hic cicero facit. doctes. audito-
res. cum qd sit eloquentia ostendit.
Attentos. cum dicat se de eloquentia
dicturum. rem scilicet magnā. Beniuo-
los siqdem ostendit futurū ei cōmodū

q. huius artibus fuerit edoctus. Eloquentia igitur qualis sit per se ipsam non
ostendit. sed est capax qualitatis. quam in se non habet. sed accipit ab
agente. Nam ut cuiuscunq; ingenium fuerit. eum qui ea utitur per
qualis sit. uel quid faciat. demonstrat. Ergo quoniam quis sapiens. medi-
ocriter potest uidere eloquentiam si in homine stulto sit. malam esse.
si in sapiente bonam esse. Propterea cicero non utrum bonum an
malum sit. et eloquentiam gerit. sed utrum plus boni an plus mali ha-
beat. ostendit. Tractat autem in principis quatuor thesibus. unam tale
studendum esse sapientiam cum eloquentia. Aliam parum potestesse solam sapi-
entiam tamen potestesse. Terciam multum nocere eloquentiam si sine sapientia
sit. et quia potest dici. ergo studendum eloquentie non est. nam ubique
sapientiam laudat. respondetur. studendum esse eloquentie. quia per eloqui-
um uim suam exerit. hec necessario. Quarta thesis est. studendum
esse eloquentie. si tamen que sit mixta sapientie. Anomadūter tamen de-
bemus in principis. deliberationis. propositionis. partes. propositionis. executio-
nem partium. postremum uero sententiam que diligent attendenti facile cog-
natum est. si. antequam ad id unde coepit Cicero ueniamus. dicendum pri-
mo uidetur quod sit ars. deinde quod intersit inter artem et uitam. Ars
est que significantiam sui plenam non habet. sed intelligitur ad aliquid pertinere.
Non enim uelut cochlee. nominato scimus statim quid sit codex.
ita mox scire possumus quod sit ars. nisi additum fuerit cuius artis
ars. potentie. grammatice. eloquentie. Virtus est animi habitus

Eloquēna

Quatuor thesīs

Ars. q.

virtus q.

*Demostriano
Deliberatio
Iudiciale*

Aristo^{les}

hermagoras

rial. in publicis causis constituit. huiusque personalis certis tribuiturque
 has tres res diffinit in civili negotio positas. cum certe significatione
 personae. demonstratio est inquit certe personae. aut laus aut uitupa
 tio. deliberatio est inquit quae posita in publicis causis. assertionis
 suae sententiam. haec iudiciale est inquit. quae in iudicio civili posita
 duo agit. aut accusat. aut petit. Contra aut defendit. aut ne
 gat. Nam gorgias leontinus antiquissimus fere rethor. hic oratorem
 dixit de omnibus rebus optime posse dicere. quod ut uideamus a pleno
 excessit. & excessit non ad id quod habet modum. sed infinitum. denique
 hoc ipse cicero ostendit. hic infinitum inquit. & imela huic artifi
 cio materiam subicere uidetur. Aristoteles autem quae huic arti pluri
 ma adumenta atque ornamenta subministravit. duo quae orato
 ri maxime sunt necessaria. Aristoteles circa scribendam artem dedit.
 inuentionem et elocutionem. Adiuumentum enim de inuentione uenit.
 ornamentum de elocutione. hinc & aristoteli sententiam sequi. nam
 rethorice materiam tripliciter constituit. demonstratiuam. deliberatiuam.
 iudicalem. Nam hermagoras nec quod dicat attendere. nec quod polli
 ceat intelligere uidetur. scimus ciceronem materiam rethorice
 artis triplicem constituisse. iudicalem. deliberatiuam. demonstratiuam.
 hoc quae et aristoteli placuisse. quae superius reprehendit eos. quae oratori infi
 nitam materiam constituerit. reprehendit eos quae addiderat exhortationem

36/2/a. Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 370., f. 13v (részlet)

*Remota a cuilibet causis
hoc gen^o duo diuis^o*

*Alquod est hystoriographorum
aut pro personarum amos et
sermones expmendis*

hermagoras

*narra^o i negotijs
fabula q^o*

hystoria

Arg^o

Terent^o

narra^o i p^ois

mauent. uerum multa & non uita concupierit. Ergo eam ge
 nus narrationis hoc est. quae digressio dicitur. quae fit aut eminationis
 causis. aut similitudinibus. aut delectationis. aut amplificationis causa.
 Tertium genus narrandi est. quod ex oratione est. hoc est quod aut remo
 tum a cuiuslibet causis. est. aut poetarum. uel historio-graphorum. dat tunc
 cursum. & in hanc narrationem praecipua. Haec inquit narratio re
 mota a cuiuslibet causis. duo membra habet. nam aut pro negotia ex
 ponenda sumit. quod est comedio-graphorum. uel tragedia-graphorum.
 uersitata uero in utroque uersantur. nam uirgilius. enee & mores
 & facta describit. & haec narratio ex oratore. in duo diuidi
 tur. in negotia et in personae. Neque illa narratio quae in negoti
 is est. tres habet partes. fabulam. historiam. argumentum. Fabulam
 dicitur esse quae nihil ueri. aut uersimilem continet. & dat exemplum
 cuiusmodi est. anguel. ingentes. alites. uincta. uago. Neque hic quod est.
 cum definitione generalis & narrationis dixerit. Narratio est rerum gesta
 rum. aut ut gestarum expositio. cur in fabule diffinitio. quae utique
 quae & ipsa narratio est. quae simili esse debuit. aut fabula est in
 qua nec uerum. nec uersimilem res continentur. deum historia est inquit
 quae res ueras continet. sed a nostra memoria remotas. et dat exemplum
 quod est. G. appianus. induxit. carthagenensibus bellum. Argumentum est. quod
 quod non est factum. sed fieri potuisse creditur. ut in terentio adolesce
 ntis uita narratur. Nam huius praecipua excessit. ex ephedul. solia. Nego
 cium & narratio tres partes habet. fabulam. historiam. argumentum. Fa
 bulam nihil ueri. aut uersimilem continet. Historia argumentum
 totum non uerum. sed uersimilem. illa autem narratio quae uersat in

36/2/b. Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 370., f. 30v (részlet)

debent, id est in his q̄ adiuncta negotio nominat̄ & in his q̄ ge-
 stū negociū consecunt̄. Vex & in his eadē septē q̄ & in supio-
 rib' cōsiderare debent̄. n̄ aliq̄ negociū sine his septē elemētis uq̄
 poterit inueniri. ut quī hō sine limamentis suis. itaq; cū in
 nrō negotio ex omni circūstantia argumta cepim' & fides
 in aliq̄ claudicat̄ ex alienis argumta sumda st̄. q̄ cū assu-
 muntur aut fidē faciūt aut augent. Vex cū hec aliena sunt
 it̄ idē ex nrām cām posita uidendū est q̄ nrō negotio par-
 te applicentur. q̄ copulatio respicit̄ dī. quē respectū gci
 dicūt. Et enī cū et ista aliena negocia septē illa elemēta cō-
 tineant q̄ in nrō negotio cōtinent̄. n̄ possit oīa sibi cūenire. s;
 qdā. Hæc qdā cōsiderare debent̄ in alieno negotio qa
 nrām negociū respiciat. ut fuiso & cognito copulationis genere
 ad argumtū nrī negociū facta collatione copulent̄. Vex huius
 respect' nouē modi st̄. scilicet ut sit adiunctū negotio nrō & quā-
 mauius est. & qd' min' est. qd' simile. qd' eq; magnū. qd' dispatū.
 qd' contrariū & gen' & pars & euent'. Hec itaq; nouē omnia
 toni & puncta sunt. idē ad aliqd' itaq; q̄ semp in binis sunt &
 tricenis recte. nisi enī aliqd' nullus pot' eē respect'. ita cū dicim'
 maui' tūc intellicim' maui' si min' considerem'. rursus tūc

EXCVII

36/3/a. Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 370., f. 45v (részlet)

illa que sine conditione est parte & his aut multe sese res idē.
 necessitudines. Nam omni tempore id ptinebit. id est exceptio ipa
 at summa quidem necessitas uidetur eē honestatis. duo sunt
 quidem. honestum & utile. sed utili cū duo subiaceant. como-
 ditat' & incolomitas. quasi tria affecta sunt. uerū honestas ppo-
 nenda secundo loco hōda incolomitas. tercio in comoditas. pnde q̄q; res sit
 ut honestatio aut incolomitas ut non eo consilio q̄ arsip ut socioz ca-
 dauera tempestatibus libaret. Laudes aut' & inuptiones. Demonstratiua
 q̄ fuerat sola tractat' p honestū q̄ demonstratiua partes hē duas. laudē & in-
 tuationem. utrunq; tamen ex attributis psonae TRACTATVR;
 Ideo gr̄as. Emēdam q̄m fieri potuit
 7 finit. Cibini. 21. Septēbris
 1462. /o

36/3/b. Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 370., f. 94r (részlet)

BASILIIUS MAGNUS: DE DIVINITATE FILII ET SPIRITUS SANCTI ADVERSUS EUNOMIUM

Itália 1470 körül, pergamen, 157 levél, 215 × 140 mm, kurzív humanista írás

Eredeti vaknyomásos reneszánsz bőrkötés

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 415.

A kódex Nagy Szent Vazul (†379) görög egyházatya két művét tartalmazza, melyeket az ókeresztény kor egyik legjelentősebb szektája, a szentháromságtagadók ellen írt. A kódexet Bessarion bíboros (1403–1472) IV. Jenő pápához írott ajánlása vezeti be, majd ezt követi a fordító, Georgius Trapezuntius (1396–1484) Bessarionhoz írott levelének másolata. A levél elmondja, hogy a fordítás a bíboros felkérésére készült. Bessarion és Trapezuntius kapcsolata a későbbi évtizedekben megromlott, a bíboros két vitairatban is megtámadta az arisztotelianus Trapezuntius. A kódexet Firenzében másolta Petrus Cenninius 1470 körül, ugyanitt készült a fehér indafonatos díszítés, és a barna vaknyomásos bőrkötés is itáliai munka. A szerény díszlap keretdíszének alsó sávjában Mátyás címerét látjuk, amelyet Vitézére festettek rá, természetesen már Budán. A lepattogzott festék alatt jól látható a Vitéz-címer felső sávjának arany alapja, átvilágítva pedig az alsó mező liliomának kontúrja és a mező kék alapja is jól kivehető. Néhány lap margóján pedig Vitéz János bejegyzései olvashatók. Eredetileg tehát a főpap tulajdonában volt, majd a Corvina Könyvtárba került, hogy konfiskálás útján, vagy egyéb módon, források híján nem eldönthető. A kódex még Mohács előtt kikerült a királyi könyvtárból, minden bizonnyal a Budán gyakorta időző bécsi tudós-diplomaták egyike, talán Cuspinianus vitte magával. Több más korvinával együtt Johannes Fabri, bécsi érseké lett, majd az ő gyűjteményével a bécsi egyetem könyvtárába került, innen pedig 1756-ban az Udvari Könyvtárba. Magyarország az 1932-i velencei egyezmény keretében kapta vissza a kötetet.

Irodalom: HERMANN VI/3, Nr. 50; BARTONIEK 1940, Nr. 415; CSAPODI 1973, Nr. 102.

F.F.

37/1. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár,
Cod. Lat. 415., f. 4r (részlet)

lege: ut errata emendes: imminuta suppleas: exuberantia
refices: male collocata commutes: sic enim tandem ma-
culata basilii doctrina non minore ut cupis eloquentia
in latinof transibit: q̄ summa cum admiratione apud gre-
cos habeatur:

DEATI BASILII ARCHIEPISCOPI CESAREE
CAPPADOCIENSIS DE DIVINITATE FILII & SPS
SCI: ADVERSVS EYNOMIVM INCIPIT.

SI OMNES SUPER QVOS DEI AC SALVA
toris nostri ihesuchristi nomen inuocatu est
nihil preter ueritatem euangelicam cona-
mi uellent: sed apostolorum traditione ac
fidei simplicitate satis habere: nulla profe-
cto nobis in presentiarum esset opus oratio. Sed quam
ab adolescentia semper amauimus taciturnitatem etia
nunc preferrem. Verum quoniam inimicus ueritatis
diabolus qui additionibus semper mala multiplicat: cu
strumenta nunc quoq̄ inueniat uniuersam eius artem
suscipientia ad ea que ab initio in ecclesia dei seminauit
zizania per christianismi simulationem diuinitatis uni-
geniti negationem adducit: quod in doctrina sancti sps
sincerum est atq̄ simplex: extera & uani hanc sapientia
conturbans ac uerisimili roe simpliciore subducens. Ne-
cessario & nos tam p̄p̄ uestram qui imperastis amorem
q̄ nostram ipsorum tutelam: & si nulla omnino exercitoe

Vitéz János érsek esztergomi palotájának kutatásáról

Az Árpádok egykori királyi palotáját – amely a Tatárjárás után került végleg az egyház kezére¹ – a XIV–XV. században az esztergomi érsekek gazdag pompával többször átépítették, kibővítették. Az írott források a XIV. században különösen Telegdi Csanád (1330–1349), majd a XV. században Vitéz János (1465–1472) érsekek építési tevékenységét emelik ki.² Vitéz építkezéseiről a kortárs szemtanú, Regiomontanus és a rokon Janus Pannonius emlékeznek meg elsőként.³ Regiomontanus a vár tornyainak, erődítéseinek folyamatos helyreállításáról ír,⁴ Janus pedig az erődítések építésén túl egyik epigrammájában általánosságban dicsőíti a nagyszerű építményeket. Ez az epigramma – Kardos Tibor feltételezése szerint – valószínűleg márványtáblára vésve foglalt helyet a várfalon, talán épp a főkapu felett.⁵

Legkorábban Bonfini ad részletes leírást az építményekről, aki a Mátyás elleni összeesküvésről írtak után a következőket jegyzi meg Vitéz Jánosról: „...Tágas ebédlő termet (triclinium) épített a várban, s az ebédlő mellett kifelé álló pompás emeletes erkélyfolyosót vörös márványból. Az ebédlő homlokzata előtt boltozatos és oromtető szibillakápolnát állított, melyben az összes szibillák képei megvannak. Magában az ebédlőben nemcsak az összes magyar királyok láthatók történeti sorban, hanem a szkíta ősök is. Azonkívül meleg és hideg fürdőkamrákat, kettős kertet, ebben oszlopos lugasokat, s felettük folyosót létesített. A két kert között kerek tornyot épített a szikla mellett, benne termeket és szobákat, felül kilátó tornyocskákat és kis épületet csináltatott, amelyben legtöbbször tartózkodott, mert az a Dunára nézett – pompás kilátást és a kertek élvezetét nyújtotta”.⁶

Bonfini azonban nem ismerte személyesen Vitéz Jánost, maga 1483-ban jött Magyarországra,⁷ s csak Mátyás halála után, Beatrix királyné kíséretével került Esztergomba, aki unokaöccsének, Estei Hippolit érseknek (1487–1497) vendége volt itt csaknem egy évtizedig. Hippolit pedig Vitéz János után már a harmadik volt az esztergomi érseki székben. Bonfini leírása tehát a szemtanú hitelességével szól az építményekről, az építető személyét, Vitéz

¹ Mon. Eccl. Strig. I. 375–376., 439–441.

² LEPOLD 1936. 67–68.; HORVÁTH–KELEMEN–TORMA 1979. 98–99.

³ NAGY 1975. 265–289.

⁴ NAGY 1975. 282–283.

⁵ KARDOS 1973. 304. 31. jegyzet.

⁶ Bonfini 1959. 182.; LEPOLD 1936. 67.

⁷ LEPOLD 1934. 37.

Jánost azonban csak a helyi hagyomány és Janusnak talán kőbe vésett epigrammája alapján nevezhette meg.

Ettől kezdve az esztergomi Mátyás-kori építkezések (különösen a palota felépítése) a Bonfinire visszavezethető későbbi írott forrásokban egyértelműen Vitéz János érsek nevéhez kapcsolódnak.

Azoknak az Esztergomban megfordult utazóknak leírásai, akik 1595 előtt még épségben látták a palotát, nem említik az építető nevét, sőt megfigyeléseink – mint majd látni fogjuk – arra utalnak, hogy a palota építésének java része már korábban, Széchy Dénes érseksége idején (1440–1465) megtörtént, s Vitéz idejében fejeződött be, kerülhetett tető alá a nagyszabású munka. Vitéz János mindössze hét évre terjedő érseksége talán nem is lett volna elegendő a neki tulajdonított jelentős építkezések elvégzésére. Ezzel szemben Széchy Dénes hosszú érseksége (25 év) bőséges keretet adhatott rá. Az okot pedig az adhatta, hogy az esztergomi vár épületei 1440-ben erősen megrongálódtak:⁸ ekkor ugyanis (miután Széchy megkoronázta a gyermek V. Lászlót), Ulászló megostromolta az esztergomi várat. Az ostrom jelentős károkat okozott a vár épületeiben, nevezetesen a székesegyházban, de valószínű, hogy a Várhegy déli végén álló palotában is.⁹ Széchy 1449-ben országos zsinatot hívott össze Esztergomba, s az ott megszavaztatott hatalmas összegből (2000 arany!) megkezdte a székesegyház újjáépítését, amit 1453-ban újra fel is szentelt.¹⁰

A székesegyház tetőszerkezetének teljes befejezése kutatóink szerint azonban már Vitéz János idejében történhetett meg, legalábbis Bonfini erről tudósít: „...Szt. Adalbert székesegyházát, hogy tűz el ne pusztíthassa, mázas cseréppel fedette be, s a tetejét menedékesre rakatta, hogy a hó és eső lefolyjék róla. Mindkét nyelvű könyvekkel igen gazdag könyvtárat is alapított ...”¹¹ – írja. (E könyvtár helyét korábban a Szt. Adalbert székesegyház északi oldalán, a XVIII. század közepén is jórészt még fennálló, négyzet alaprajzú, alápincézett, egyemeletes épülettel tartották azonosnak, amelynek földszinti boltozatát egy, a terem közepén álló pillér tartotta.)¹²

Magáról a palotáról és annak óriás terméről még Esztergom török megszállásának éveiben is többen megemlékeznek, elsősorban a császári követségekkel a Portára igyekvő utazók (1. kép).

E leírások néha egészen részletezőek, máskor szűkszavúságuk ellenére is fontos ismereteket közölnek az épület részleteiről. Közülük itt csupán az egyik, számunkra lényeges adatot közlő leírást idézzük: 1587. február 18-án Reinold von Lubenau járt az esztergomi várban, és a következőket jegyezte fel:

„...Először a várba vezettek minket, amely magas hegyen fekszik, és két erős fallal van védve. Egyébként megfelelően és pompásan épített vár volt. Most azonban pusztul minden,

⁸ Thúróczi 1957. 114–115.; CSORBA 1978. 36–37.

⁹ NAGY 1975. 286.

¹⁰ RUPP Jakab: *Magyarország helyrajzi története* I. Pest, 1870. 9.; TÖRÖK János: *Dmagyarország primásai* Pest, 1859. 96–97.

¹¹ Bonfini 1959. 182.; HORVÁTH–KELEMEN–TORMA 1979. 102.

¹² SZÉLES 1761. 96–99.; MATHES 1827. 78., LEPOLD 1936. 67. – Sokkal valószínűbbnek tartjuk azonban, hogy a könyvtár az érsek lakosztályát képező lakótoronyban, a „Fehér torony”-ban, a Studiolo melletti helyiségben volt. – V. ö.: HORVÁTH–PROKOP–VUKOV 1990., VUKOV 2004. 79., ill.: BUZÁS 2004 a. 10.

1. Az esztergomi vár épületei az 1595. évi pusztulás előtt (Frans Hogenberg metszete – részlet)

s úgy fest, mintha azt ellenség tegnap foglalta volna el és kifosztotta volna. Semmit sem építenek föl a törökök, ami egyszer tönkre ment. Valamikor a magyar érsek lakott benne, s gyönyörű székháza volt, amiből még sok rész fennmaradt, mint majd látni fogjuk... – Mindjárt a legfelsőbb épületbe mentünk. Magas kőlépcsőn mentünk fel, s gyönyörű nagy terembe értünk, amelyben száz asztal is állhatott. Oszlop vagy pillér nem állt benne. Mennyezetét szép faragott és aranyozott rozetták díszítették. Körös-körül a falra festve az összes keresztény császárok és magyar királyok életnagyságú díszes és művészi képei. De a törökök az arcokat bemeszelték úgy, hogy nem lehetett őket felismerni. Minden ajtón az osztrák címer volt kőből, vagy fából kifaragva.

A teremből azután egy kápolnába jutottunk. Ez már boltozva volt, s a boltozaton sok szentnek és a kereszten függő Krisztusnak festett képe. Körül a falakon a szibillák képei, akik Krisztusról prófétáltak. A kápolna mellett az említett nagy termen keresztül tisztán vörös márványból készült pompás folyosóra értünk. Ez magából a teremből van kifelé építve, márvány oszlopokkal, fent márvány boltívekkel és művészi levéldísszel vésve. Elragadóan szép hely, ahonnan a vízre (Duna), az egész városra és messze a vidékre nyílt kilátás...”¹³

Lubenau leírása a részletek mellett az egész palota építéstörténetére vonatkozóan is fontos adatot tartalmaz, amelyet korábban nem vettek figyelembe: nevezetesen amikor azt írja, hogy „minden ajtón az osztrák címer volt kőből vagy fából kifaragva”.

¹³ Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau. W. Sahn: Königsberg in Preussen, 1914; LEPOLD 1936. 61–62.

2. A palota és a lakótorony az 1595. évi ostrom után.
(W. Meyerpeck metszete - részlet)

A török háborúk előtt a Habsburgok nem építkeztek Esztergomban! Vitéz elődjének, Széchy Dénesnek esztergomi síremlékén, valamint a főszékesegyházi kincstárban őrzött kelyhén is látható családi címere, s ez nem más, mint egy kétfejű sas! Ezt tévesztette össze Lubenau az osztrák (Habsburg) címerrel.¹⁴

Amennyiben tehát a nagyterem ajtajain és azok kőkeretein a Széchy család címere volt kifaragva, akkor az csak úgy kerülhetett oda, ha az építkezés Széchy Dénes idejében legalább az ajtók magasságáig már elkészült – ez pedig építészetiileg az egész épületegyüttes fő tömegét jelenti!

Minthogy e díszes épületről az 1595 utáni – a várat leíró – források hallgatnak, biztonsággal állíthatjuk (s ezt a helyszíni megfigyelések és a kutatási eredmények mellett egykorú metszetek is igazolják), hogy az az 1595. évi ostromban pusztult el, s maradványait a XVII–XVIII. században részben elbontották, átépítették, részben földdel, törmelékkel eltömték,¹⁵ – a korábbi (Árpád-kori) palota maradványaival együtt.

Széchy Dénes és Vitéz János palotája tehát a török háborúk végére nyomtalanul eltűnt, emlékezte is elenyészett, s azt Esztergom kutatói az írott források félreértelmezhető adatai alapján többnyire a vár északi oldalán keresték.

Az 1930-as évek várásatásai a hegy déli fokán az Árpádok palotájának maradványait tárták fel, a lakótoronyban Vitéz Jánosnak tulajdonított freskókkal. Lepold Antal kanonok, a vár

¹⁴ A Balogh nemzetségből eredő Széchy család címere a kétfejű sas. NAGY Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. I. Pest 1857. 137., X. Pest 1863. 534–535. – A kétfejű sasos címer 1573-tól szerepel a Habsburg királyok pénzein. V. ö. : UNGER Emil: *Magyar éremhatározó* II. Bp., 1976. XLIII. 761. Lubenau 1587-ben járt Esztergomban.

¹⁵ LEPOLD 1936. 60. Nem értünk egyet Nagy Zoltán nézetével, miszerint a palota az 1594–95. évi ostromban még nem pusztult el: NAGY 1986. 107. V. ö.: HORVÁTH–VUKOV 1986. 20–21.

akkori kutatója már 1936-ban felismerte, hogy a híres palota az Árpád-kori lakótoronyhoz csatlakozott észak felől, s az újkorban Mária Terézia XVIII. századi építkezésének hitt „Kaszárnya” épület helyén állhatott.¹⁶

Újabb adatokat tehát csak az ezen épületben végzett kutatásoktól lehetett várni. Igaz, hogy az ún. „Kaszárnya” előtti falközt – ahol korábban kertek voltak – 1936–38 között kiásták, s ezen a részen a földszinten egy 30 méter hosszú boltozott termet és három kisebb, eredetileg többszintes teremsort találtak a nyugati támpilléres fal mögött, de nem ismerték fel, hogy ezek is a keresett palota tartozékai. (Megjegyzendő, hogy az akkor itt előkerült leletek – főleg kőfaragványok – az elméleti rekonstrukciónkhoz fontos adatokat szolgáltatottak.)

Minthogy a Kaszárnyában 1964-ig lakások voltak, abban nem lehetett kutatni. A lakások megszüntetése és a válaszfalak elbontása után először 1966–67 telén volt módunk az épületben régészeti-építéstörténeti kutatásokat végezni, melyek megszakításokkal 1974-ig folytak. Ennek során megállapítottuk, hogy a kaszárnyának csak a nyugati, emeleti fala XVIII. századi építmény, a többi része (keleten pl. a tető magasságai) középkori, és magában rejtje a XV. századi palota jelentős maradványait. Már ekkor megtaláltuk több elfalazott ablak és ajtó nyílását.¹⁷

1975–79 között nem folytathattuk az épület kutatását. Ekkor ugyanis tervpályázat készült a Vármúzeum új épületének kiépítésére, amely azonban sem a megtalált emlékeket, sem a műemléki környezet követelményeit nem vette figyelembe.¹⁸

1979-ben indult volna be az építkezés, amelyet az MTA Ásatási és Középkori Bizottságai leállítottak, további kutatást rendelve el. Az 1979–80-tól (szintén több éves megszakításokkal) 1999-ig folytatott kutatásaink eredményei alapján fokozatosan bontakozott ki a palota építéstörténete és funkcionális tagolódása.

Az elméleti rekonstrukcióhoz a régészeti, építészeti, művészettörténeti kutatás eredményei mellett az írott források, egykorú ábrázolások (metszetek, ostromképek, hadmérnöki felmérések) adatait, valamint párhuzamként az esetleg mintaképül szolgáló egykorú, ma is meglévő építmények részletformáit, építészeti elemeit is felhasználtuk.¹⁹

Az épület rekonstrukciójához fontos adatokat szolgáltatott Wolfgang Meyerpecknek az 1595. évi ostromot ábrázoló látképe, melyen a tető nélkül (bal oldalt a tető egykori magasságát is jelző nagy kéménnyel) álló épület fölötti: „Ein schöner Sal” felirat a nagyterem akkor még felismerhető részleteire utal, a támpilléreket pedig ívek kötik össze (2. kép).²⁰

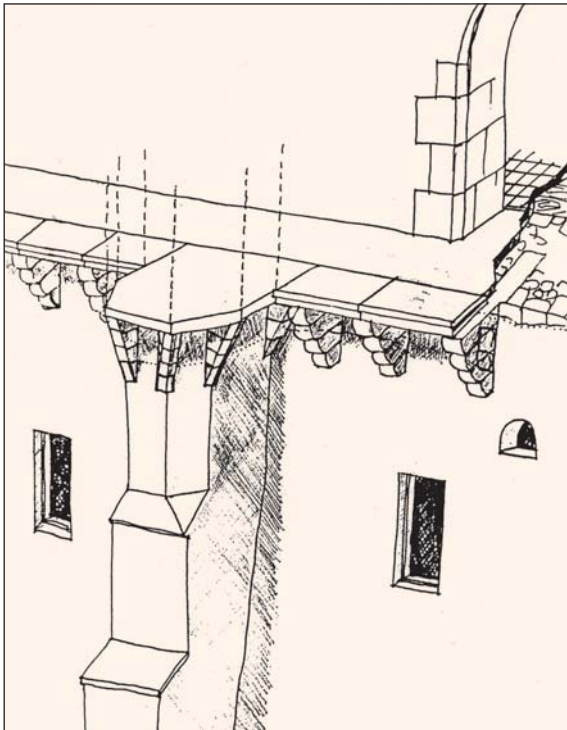
¹⁶ LEPOLD 1936. 67. Később a palota kutatói már mind itt keresik annak helyét: PROKOPP 1975. 257–258.; NAGY 1986. 93–117.

¹⁷ HORVÁTH István kutatási jelentései: Régészeti Füzetek 1974. 91–92., 1975. 120–121., ill. a kutatások dokumentációi a Magyar Nemzeti Múzeum és az esztergomi Balassa Bálint Múzeum régészeti Adattáiraiban. – Továbbá: HORVÁTH–PROKOPP–VUKOV 1990.

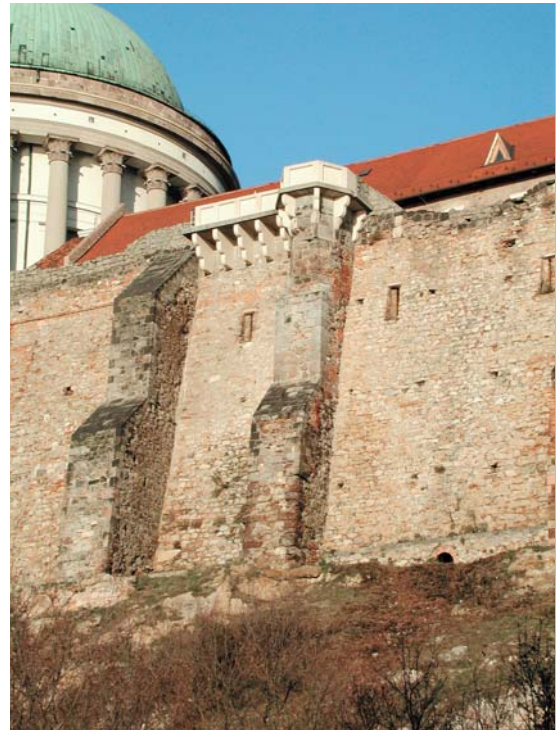
¹⁸ HORVÁTH–VUKOV 1986. 13.

¹⁹ HORVÁTH 1984., HORVÁTH–VUKOV 1986. 23–27.; VUKOV Konstantin: A nürnbergi városháza régi nagytermének helyreállítása. *Műemlékvédelem* 1988. 3. sz. 181–184.; VUKOV Konstantin: Kételyek a vajdahunyadi vár lovagtermének helyreállításáról. (XV. századi nagyterem Magyarországon.) *Műemlékvédelem* 1988. 1. sz.; VUKOV 1989. 252–255.

²⁰ LEPOLD 1944. 52. sz. metszet.

3. Az erkélyfolyosó szerkezete
(Vukov Konstantin rekonstrukciója)

4. Az erkélyfolyosó részletének téves rekonstrukciója

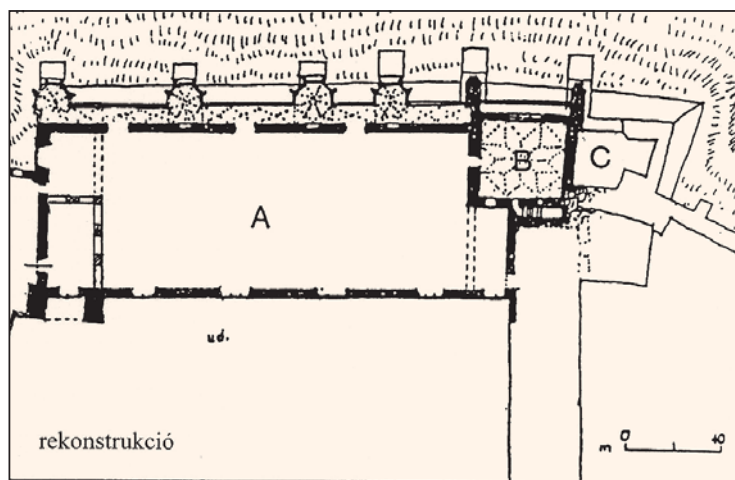
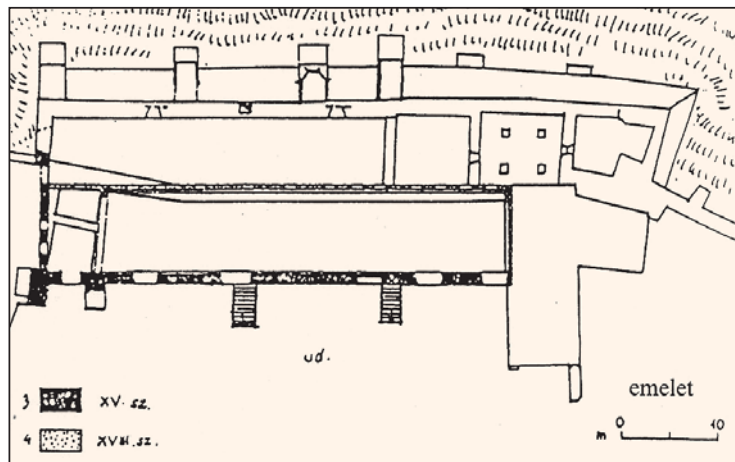
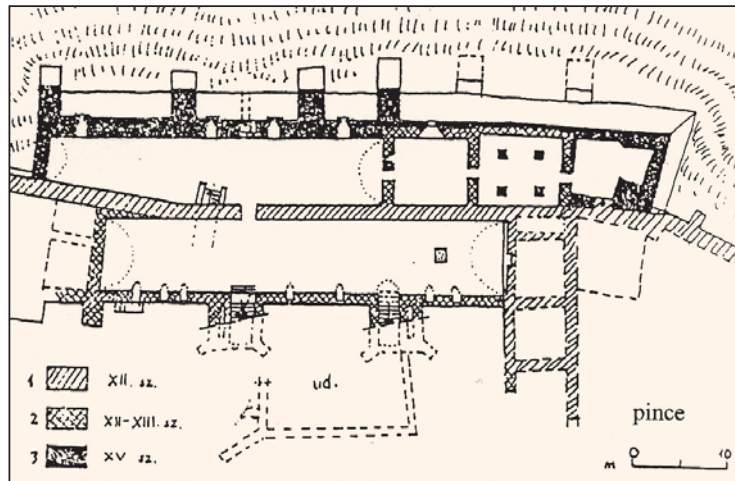
E metszet ábrázolása alapján 1978-ban készített első rekonstrukciós rajzunkon a loggiát még a támpilléreket átívelő boltozatokon képeltük el.²¹ Minthogy e boltozatok maradványai helyett betörött konzolcsomókat találtunk a falban, illetve az egyik támpillér tetején ép konzolindításokat (majd ugyanilyet ki is ástunk a fal alatti hegyoldalban), 1981–82-ben már a vajdahunyadi erkélyfolyosót követő rekonstrukciót képzeltem el a helyszíni maradványok és a vajdahunyadi palota részletformáinak ismeretében.²² Ezek szerint a nyugati várfal négy támpillére hasonlóan végződhetett, mint a 3. számú (sarkain kiugró, ék alakban végződő „lépcsős” konzolokkal), amelyek tetején a vajdahunyadihoz hasonló zárt erkélyek voltak, s ezeket a pillérek közti falból kiálló, ívelt végződésű lépcsős konzolokra épített, zárt erkélyfolyosó kötötte össze (3–4. kép). Ekkorra már ismertük a palota keleti, udvari falán az elfalazott, keresztosztású gótikus ablakokat, amelyeket a maradványok alapján helyreállításra javasoltunk.

Eszerint a nagyteremnek az udvar felé hat ablaka volt. (Az egyik délkeleti ablak körtetagos szemöldökköve szerencsésen az eredeti helyén megmaradt.)

Az épület úgy alakult ki, hogy az Árpád-kori „Nagy Palota” (ugyanekkor, 1980-ban megtalált) épületéhez a nyugati oldalon hosszában egy új traktust épített hozzá – a fentiek alapján minden bizonnyal – Széchy Dénes érsek. Így az épület alsó és középső szintje két-

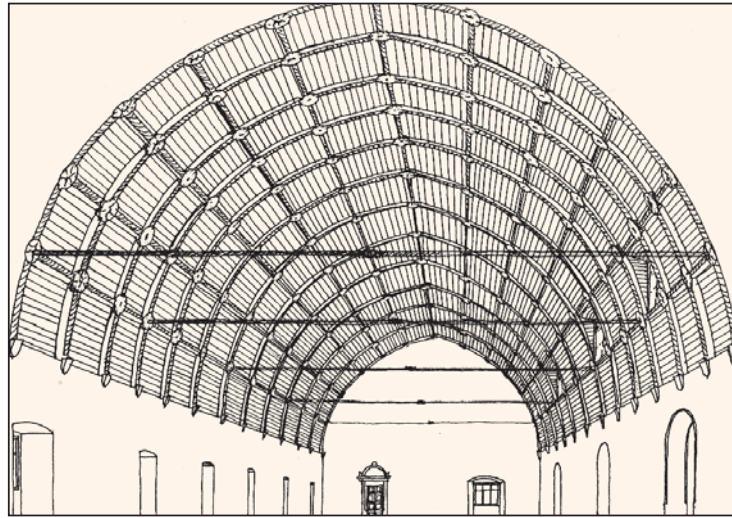
²¹ HORVÁTH 1978. 321., 1983. 332.

²² ARÁNYI 1867., MÖLLER 1913., HORVÁTH 1984. 17–27.

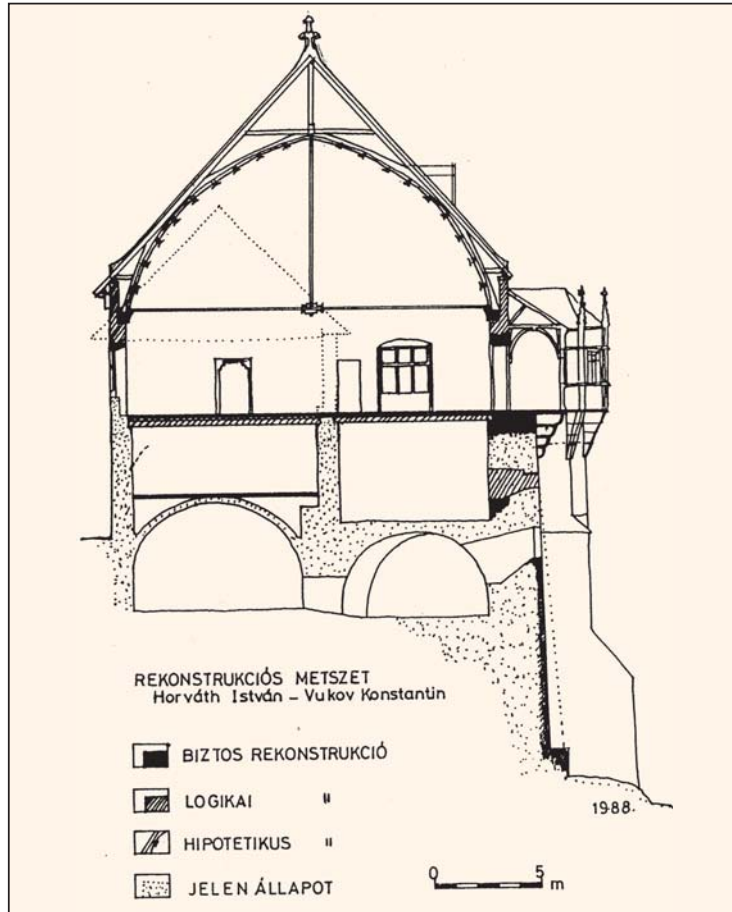

A = nagyterem B = Szibilla kápolna C = árnyékszék torony

5. A palota építési periódusai

6. A nagyterem térrekonstrukciója (Vukov Konstantin)

7. A palota rekonstruktív keresztmetszete (Vukov Konstantin)

traktusos építmény lett, amelynek felső emeletén helyezkedett el az „óriásterem” 47 méteres hosszal, és 17 méter belső szélességgel, s ehhez csatlakozott a nyugati oldalon a konzolokra épített, zárt erkélyfolyosó (5. kép). A nagyterem kazettás mennyezetének elméleti rekonstrukcióját 1984-ben Vukov Konstantin végezte el, aki nyugat-európai párhuzamok alapján hatalmas, vonóvasakkal stabilizált fáboltozatot rekonstruált, melyen át (egykorú ábrázolásokkal igazolhatóan) tetőablakok világították meg a termet (6–7. kép).²³

A nagyterem északnyugati sarkán a külső, támpilléres falra támaszkodott a négyzetes alaprajzú, boltozatos „Szibilla kápolna”.

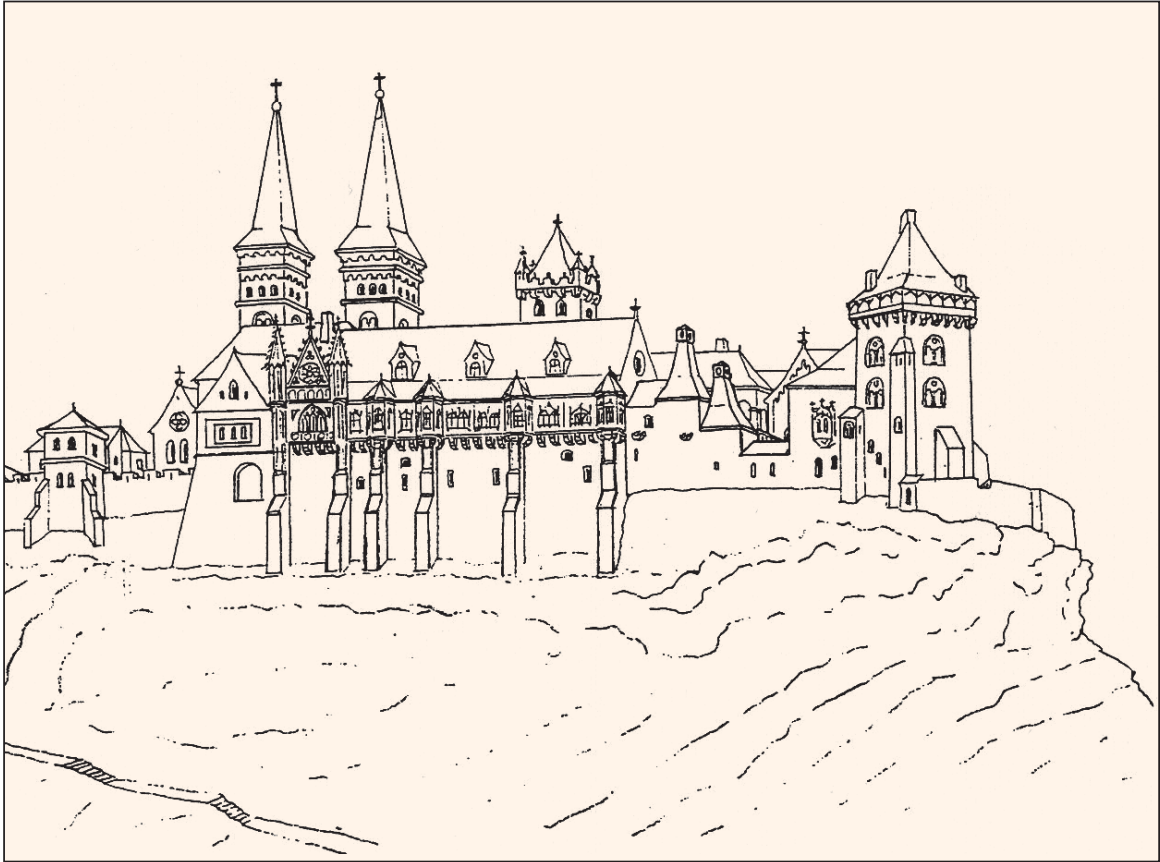
Utóbbi az 1595. évi ostrom során, a nyugati fal két nagy támpillérével és a köztük lévő fallal együtt kidőlt a hegyoldalba. (A támpillérek alapfalait megtaláltuk, a kidőlt falrész a XVII. század elején a 2–3. konzol magasságáig visszafalazták.)

A Szibilla-kápolnától északra emelkedő kiugró falsarkon – 1988–89-ben – kétoldalt boltívekkel nyitott torony maradványait ismertük fel, amely a párhuzamok (pl. a lengyelországi Toruń és Malbork várak) alapján a nagy tömegeket befogadó palota „árnyékszék tornyaként” rekonstruálható. (Megjegyzendő, hogy az Árpád-kori „Nagy Palota” árnyékszékei ugyanitt helyezkedtek el.)

A palota déli oldalán folytatott kutatások során az első emeleti szinten megtaláltuk a nagyterem előcsarnokának kőburkolat részletét, és az innét a terembe nyíló eredeti, kis méretű ajtónyílást. Ezzel egyúttal igazolódott az is, hogy a vár udvarából erre a szintre felvezető félboltozatra épített késő gótikus kőlépcső a leírásokban is említett egyik lépcsővel azonos.

A nagyterem és a lakótorony közti építmények feltárása, kutatása újabb eredményeket hozott: megtaláltuk egy kétszintes (két kürtős) konyha jelentős maradványait. Közülük az alsó eredetileg a lakótoronyt szolgálta ki, ezt a XIV. században átépítették, az emeleti pedig a nagyterem ellátását biztosította, és a XV. században, azzal együtt épült. A földszinti konyha kürtőjének gótikus párkányzata a konyhaépítmény három, szabadon álló falán teljesen megmaradt, sőt a kürtőindításon a XV. századi, színes mázas tetőcserép-borítás részlete már 1935–36-ban előkerült. Erre a párkányzatra korábban tornyot rekonstruáltunk, a csúcsos kürtők voltát azonban a maradványok mellett W. Meyerpeck, illetve G. Houfnagel 1595-ben készült metszetei is igazolják.

²³ HORVÁTH–VUKOV 1986. 23–27., VUKOV 1988. Lásd még: a 19. sz. jegyzetet, valamint Ruda J. 1594. évi, és a „Die Stat und Schloss Gran” feliratú metszeteket: LEPOLD 1944. 5. és 13. sz. A nagyterem megvilágítását szolgálta továbbá egy, a keleti oromfalon volt kerek ablak is. V. ö: LEPOLD 1944. 13. Az építészettörténeti kutatásokba és főleg az elméleti rekonstrukció munkáiba 1984-től bekapcsolódott Vukov Konstantin okleveles építészmérnök, műemlékvédelmi szakmérnök, aki doktori értekezését is a XV. századi esztergomi palota rekonstrukciója témakörben írta meg, kutatásainak eredményeit pedig 2004-ben *A középkori esztergomi palota épületei* címmel tette közzé: VUKOV 2004. – a teljes szakirodalommal.

8. A palota elméleti rekonstrukciója

A konyha és a lakótorony közti szűk, dongaboltozatos helyiség részletformái és a boltzat elfalazott, négyszögletes szellőzőnyílásai, valamint vízelvező csatornája²⁴ alapján Vitéz Jánosnak a Galeotto Marzio által is említett „meleg légfürdőjével” (laconicum) azonosítható.²⁵

Ha az eddigiekhez hozzá vesszük az Árpádoknak a szikla peremén álló hatalmas lakótoronyát (a várkápolnával), amely lakótoronyt a Bonfininél és másoknál is említett Vitéz-féle „nagy kerek toronnyal” azonosíthatunk, valamint az említett függőkerteket és egyéb tartozékaikat²⁶ – valóban egy európai léptékű késő gótikus, elrendezésében korai reneszánsz elemeket rejtő palotaegyüttes képe bontakozik ki előttünk az esztergomi Várhegyen.

²⁴ E csatornának a termen kívüli, a sziklás hegyoldalba bevéselt részletét 1986–87-ben tártuk fel. Betöltéséből XV–XVI. századi leletek kerültek elő.

²⁵ HORVÁTH 1990. 40., Mátyás király – Galeotto szerint – 1470 telén volt Vitéz János vendége. A primás a meleg légfürdőben (in laconico) terítettett „...Szokásuk a magyar uraknak, hogy nagy hidegben meleg légfürdőben esznek, sőt alusznak is...” – írja Galeotto. In: Schwandter: Scriptorum Rerum Hungaricum I. 360. Maga a fürdőzés utáni felüdülés és elmélkedés helye, a laconicum a szomszédos, közép-oszlopos „Szent István terem” lehetett, a két helyiség közti átjárót is ekkor véshették a lakótorony falába. V. ö.: VUKOV 2004. 66.

²⁶ A kertekről: VUKOV 2004. 45–50., ill. KLINGER 2004. 46.

Ennek előzménye az Árpádok XII. század végi román stílusú, majd Telegdy Csanád érsek XIV. század közepi, gótikus átépítésű palotája volt, amely a vár déli felén, külön védhető erődítményt képezett, a budai királyi palotához hasonlóan (8. kép).

Széchy Dénes és Vitéz János palotájának mintaképe Zsigmond király budavári palotája és annak óriásterme lehetett (valószínűleg ugyanez szolgált mintául Hunyadi János vajdahunyadi palotájának is), s így a személyes kapcsolatok révén a kettő együtt lehetett mintaképe az esztergomi palotának. Magát a jeles épületet a fentiek szerint még Széchy Dénes kezdte építeni, Vitéz János fejezhette be (ezért is kötik az ő nevéhez), a nagyterem belső díszítését (a boltozat rozettákkal díszített kazettáit) pedig még később, Estei Hippolit érseksége idején készíthették az érsek egykorú számadáskönyveinek adatai alapján.²⁷

A palota egyik külső falán 1587-ben a következő feliratot olvasta Lubenau: „Sic transit gloria mundi”... Sajnos, valóban elmúlt!

Helyén ma egy vitathatóan kialakított, sok szempontból hamis és félrevezető, a történeti környezethez nem kellőképpen illeszkedő konstrukció áll.²⁸

²⁷ V. ö.: HORVÁTH–VUKOV 1986. 23., ill.: VOIT 1957. 50–67.

²⁸ A Vármúzeum kiépítése alkalmával a 3. sz. támpilléren meglévő, ék alakú konzolindításokat két réteg ívelt végű konzollal egészítették ki 3 rétegre (az eredetileg 4 rétegből álló, ék alakú konzolok helyett!), ugyancsak 3 rétegű konzolsor alkotja – 4 réteg helyett – a 3. és 4. támpillér között rekonstruált erkélyfolyosó-szakasz tartószerkezetét.

POLYBIUS: HISTORIAE

Firenze, 1450—1470, pergamen, 198 levél, 320 × 231 mm, humanista könyvírás

Eredeti lila corvina-bársonykötés, festett budai arany metszés

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 234.

A firenzei fehér indafonatos díszítésű corvinák kevés kivételtől eltekintve Hunyadi Mátyás könyvtárának korai rétegéhez tartoznak. Amennyiben Mátyás már uralkodásának kezdeti időszakában tudatosan vásárolt könyveket, választásait nagymértékben befolyásolhatták a Vitéznél látott gyűjtési szempontok. Esetleg maga Vitéz is szolgálhatott számára tanácsokkal.

Polybius (Kr. e. 201?—120), a Rómába túszként került görög történetíró 40 könyvben írta meg Róma történetét Kr. e. 264-től 144-ig. Maga is katona és politikus lévén művét elsősorban államférfiaknak szánta, mivel meggyőződése szerint a múlt tudása ad kulcsot a jövőhöz. Ennek megfelelően a történeti eseményeket igyekszik pontosan bemutatni, okaikkal és összefüggéseikkel együtt. Cicero Polybiust is a „miénk”-nek nevezi (De rep. 2, 14, 27), hiszen a történetíró valódi csodálójává vált a római államberendezkedésnek. Szerinte a történelem célja, hogy valamennyi nép Róma fősége alatt egyesüljön (Hist. 1, 3, 4). Livius sokat merített a nagy előd munkájából, amelyből csupán öt könyv maradt fenn teljes egészében. Az első két könyv az első pun háborút tárgyalja, a törzsrész (3–30. könyvek) témája pedig a második pun háború. E fontos történeti munka okkal tarthatott számot a humanisták érdeklődésére. Niccolò Perotti (1430—1480) az első öt könyvet fordította le latinra, s ennek egy példánya került Magyarországra valamikor az 1460-as években.

Nem kizárható annak a lehetősége, hogy Polybius műve görögül is megvolt a Corvinában, ugyanis Héródianos történeti munkája és Héliodóros Aithiopicája mellett Polybios is megtalálható a müncheni Bayerische Staatsbibliothek egyik 14. századi görög kódexében (Cod. Graec. 157.), amelyet a kutatások jelenlegi állása szerint corvinának tartanak. Obsopoeus e szöveg alapján készítette el 1530-ban Polybios első görög nyelvű kiadását.

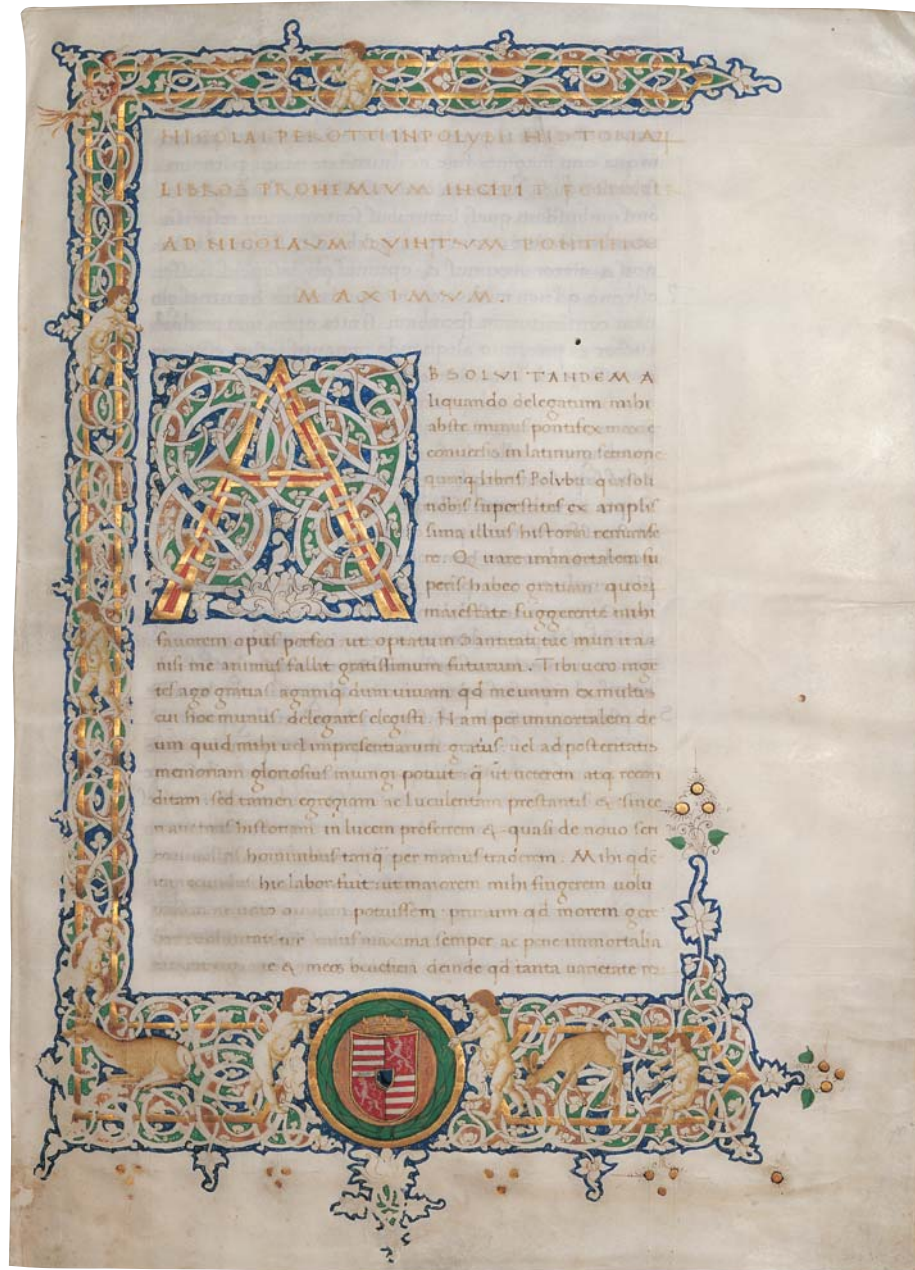
A kódex finom mívű, puttókkal és állatokkal tagolt firenzei fehér indafonatos díszítésű címlapján Mátyás magyar és cseh királyi címere látható, amely az ún. „másodi címerfestő” munkája. A kötetben az egyes könyveket indafonatos iniciálék vezetik be. Jó állapotú bársonykötéséhez rögzítve láthatók az egykori zöld textilpántok maradványai. Mint a bársonykötésű corvinák esetében, a metszés itt is zöld-piros növényi ornamentikával kifestett, budai arany-metszés, a hosszanti metszésen a mű szerzőjével és címével: *POLYBII HISTORIA*.

A szöveg teljesen tiszta, nem található benne bejegyzések. A végére a másoló görög majuszkulákkal jegyezte be: THEÓ CHARIS KAI TÉ MÉTRI azaz *Köszönet az Istennek és az Anyának* (f. 198r). A hátsó előzéklapokon olvasható possessorbejegyzések szerint a kódex a 16. században a török Ibrahim Maczar tulajdonában volt. Később a Szeráj könyvtárába került, onnan származik az első előzéklapra ragasztott francia és török nyelvű könyvtárosbejegyzés

(jelzete: No. 28). 1869-ben Abdul Aziz szultán ajándékozta Ferenc Józsefnek, aki pedig a Széchényi Könyvtárban helyeztette el.

Irod.: HOFFMANN 1928, 16; BARTONIEK 1940, Nr. 234; CSAPODI 1973, Nr. 540.; *Bibliotheca Corviniana* 1990, 22. sz.; HOFFMANN-WEHLI 1992, Nr. 60; *Ciméla* 2000, II/7.

Zs.E.

38. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 234., f. 1r

CAECILIUS CYPRIANUS: OPERA
CYPRIANUS GALLUS: CENA CYPRIANI

Firenze, 1450–1470, pergamen, 198 levél, 327 × 230 mm

18. századi francia bőrkötés

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 529.

A klasszikus antikvitás szerzői mellett a humanista kánonba a latin és görög egyházatyák is beletartoztak. A reneszánsz igazi nagy bibliofiljei, mint amilyen Vitéz János is volt, nem csupán Livius, Tacitus, Cicero munkáit gyűjtötték, hanem törekedtek arra is, hogy könyvtárukban minél teljesebb sorozatot alkossanak az egyházatyák akkoriban hozzáférhető szövegei. Ez a gyűjtési elv Hunyadi Mátyás könyvtárának korai rétegében is megfigyelhető, talán nem utolsó sorban Vitéz hatásaként.

A kódex nagyrészt Szent Ciprián (Kr. u. 200/210–258) egyházatyája, karthagói püspök műveit tartalmazza (ff. 1r–180r). A névrokonság miatt a korpusszal együtt hagyományozódott Cyprianus, 5. századi, galliai származású költő verse is, amelyet *Cena Cypriani* címen szoktak emlegetni (ff. 181v–183r). A két kolumnában másolt költemény a kánai menyegzőt jeleníti meg, amelyen a vendégek bibliai személyek, s az esküvői vacsorán a rájuk jellemző tevékenységet művelik, Dávid például hárfázik. A kódex szövege teljesen tiszta, bejegyzés nélküli.

A címlapot firenzei fehér indafonatos díszítés övezi, a laparannyal kitöltött D iniciáléban a szerző, Cyprianus alakja látható püspöki díszben, pástorbottal. Az egyes műveket két helyen fehér indafonatos, aranyozott iniciálék vezetik be (ff. 68v, 69v), máshol az aranyozott iniciálékat sötétkék–rózsaszín–zöld szeletekre osztott, vékony fehér cirádával díszített, négyzet alakú mezőbe helyezték. A címlap alsó részén Mátyás magyar és cseh királyi címere látható, két oldalt az M és A betűkkel (azaz Matthias Augustus vagy más értelmezés szerint Matthias), az 1480-as években Budán működő, ún. „második címerfestő” munkája. Bár a kódexet újrakötötték, metszése az egyik legjobb állapotban fennmaradt, zöld és vörös ornamentikával díszített, budai arany metszés, hosszanti oldalán a szerző nevével és az első mű címével. Ebből arra következtethetünk, hogy a Corvinában eredetileg bársonykötést kapott.

A kódexet a 18. században Chrétien-Guillaume de Lamoignon de Malesherbes, francia főúr könyvtárában őrizték, erről tanúskodik *ex librise: Bibliotheca Lamoiana C 68*, valamint a f. 1r-n is látható újabb jelzet: *C 70*. Később Sir Thomas Phillips gyűjteményébe került.

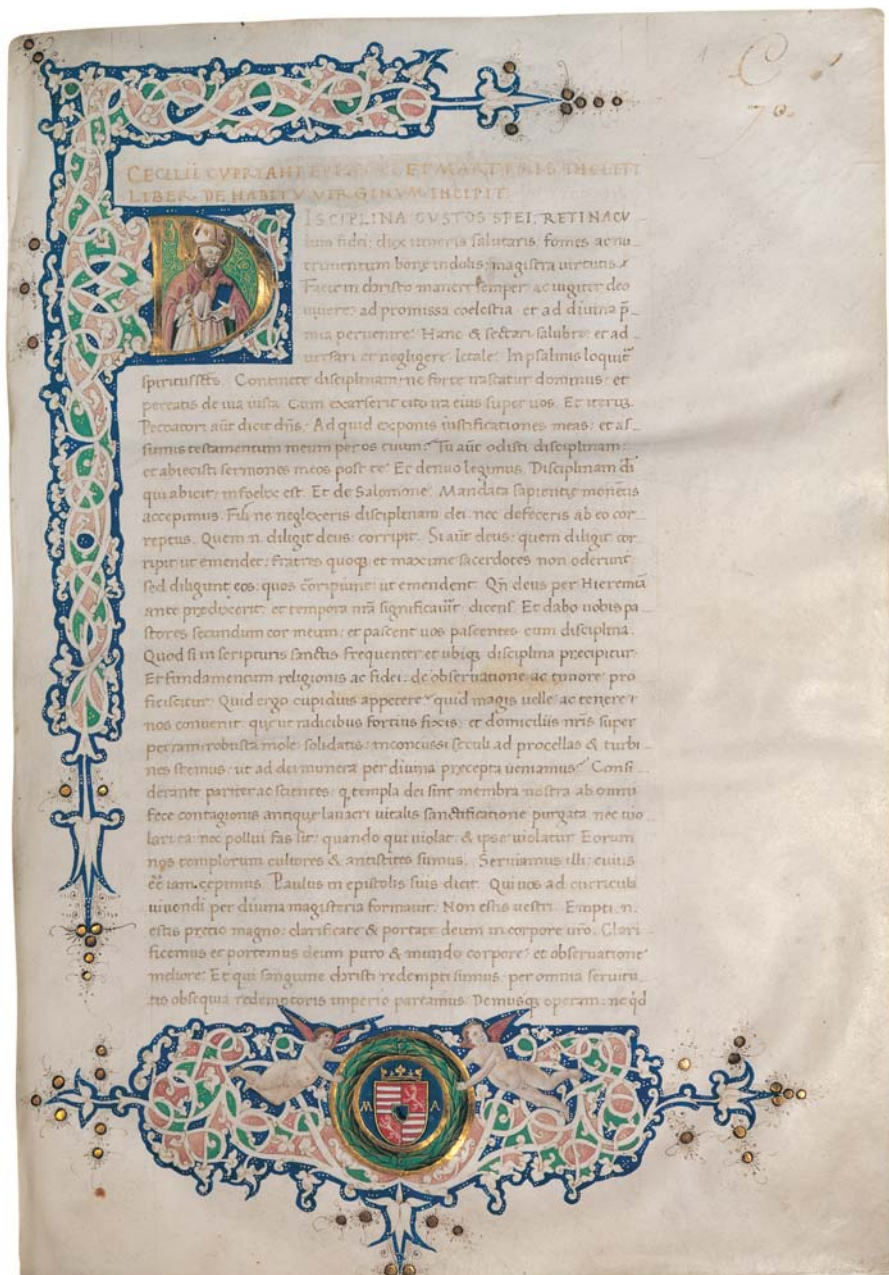

39/1. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 529., a hosszanti oldal metszése

A magyar állam 1964-ben vásárolta meg a londoni Sotheby aukciósház árverésén. Ez a kódex a Széchényi Könyvtár legfiatalabb corvina-szerzeménye.

Irodalom: ERDÉLYI Pál: Cheltenhami Korvin-kódexek. *Magyar Könyvszemle* 1889, 414—417; CSAPODI 1973, Nr. 212; *Bibliotheca Corviniana* 1990, 52. sz.; *Ciméla* 2000. II/9; VIZKELETY 2007, Nr. 529.

Zs.E.

39/2. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 529., f. 1r

T. MACCIUS PLAUTUS: COMOEDIAE

Firenze, 1459 előtt, pergamen, 281 levél, 337 × 228 mm, humanista könyvírás

Eredeti lila corvina-bársonykötés, festett budai arany metszés

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 241.

A római komédiaszerző, Plautus (Kr. e. ? 254—184) is a humanista kánon alapján kerülhetett a megszerzésre érdemesnek tartott szerzők közé. A kódex a 21 vígjátékból álló teljes Plautus-korpuszból 20-at tartalmaz, nagyjából a hagyományozódás szokásos sorrendjében, amely a címek ábécérendjét követi. Az eltérés csupán annyi, hogy a szokásosan a 3. helyet elfoglaló *Aulularia* teljességgel hiányzik, az utolsó helyen álló, töredékes *Vidularia* pedig – itt *Ulularia*ként elírva – az *Epidicus* és a *Bacchides* közé került. Mindez könnyen kivehető a másoló által az első előzéklap verzójára írt „tartalomjegyzékből”.

Plautus szövegét a humanisták azért is tanulmányozták szívesen, mert belőle a beszélt latin fordulatait lehetett jól elsajátítani. Vitéz Jánosnak is volt Plautusa, amelyet ma az Österreichische Nationalbibliothek őriz (Cod. 111.).

A címlapot jellegzetes fehér indafonatok díszítik. Az alsó szegélydísz közepére a Cyprianus- és a Polybius-corvinához hasonlóan Mátyás magyar és cseh királyi címerét festette az ún. „második címerfestő”, kétoldalt az M és A sziglákkal. A kissé kopott címer alatt egy másik, azonosítatlan címer nyomai látszanak. Az egyes műveket fehér indafonatos, laparannyal kitöltött iniciálék vezetik be, négysoros vörös és kék kezdőbetűk mindenütt láthatók. Bársonykötése megviselt, a csatokból zöld textilpántcsonkok, a hátsó kötéstáblán pedig három, levél alakú lemezrátét maradt fenn.

E látszólag egyszerű és egységes kivitelezésű kódexek (ld. a két előző tételt) számos kérdést vetnek föl a Corvinában a tudatos könyvtárrendezés problematikáját illetően. Mátyás korai kódexei között határozottan kirajzolódik egy csoport, melynek a most bemutatott három corvina is része. Ismérveik: fehér (főként firenzei) indafonatos díszítés, bársonykötés, festett arany metszés, Mátyás címerét pedig csaknem minden esetben ugyanaz a kéz, az ún. „második címerfestő” festette be Budán, egy eddig megnyugtatóan még nem tisztázott időszakban. Felmerült a kérdés, hogy mi volt a csoportképzés alapja, miért bársonyba kötötték őket és nem aranyozott bőrbe, vajon esztétikai, kötésttechnikai vagy anyagi okok játszottak-e közre, és mikor történt az egységesítés.

A kódexben az első darabok mellett a margón Vitéz János jellegzetes, vörös tintás jegyzetelése látható.

Miként az említett átfestett címer is mutatja, a kódexnek korábbi tulajdonosa, tulajdonosai is voltak. Közülük Gianozzo Manetti nevét ismerjük, aki 1459-ben halt meg. A kötet később megjárta Konstantinápolyt, ezt tanúsítják a Szeráj könyvtárában született bejegyzések is az első előzéklap verzóján, ahol az eredetileg csupán címeket tartalmazó „tartalomjegyzék” tételei mellett az oldalszámokat is feltüntették. Szerájbeli jelzete *No. 25* volt, a Polybius-corvinától kétkötetnyi távolságra.

Irodalom: HOFFMANN 1928, 16.; BARTONIEK 1940, Nr. 241; CSAPODI 1973, Nr. 510; *Bibliotheca Corviniana* 1990, 23. sz.; HOFFMANN-WEHLI 1992, Nr. 60; *Cimélie* 2000. II/6.

Zs.E.

PLAVTI POETE COMICI CLARISSIMI PMA
COMEDIA AMPHITRIO FELICITER INCIPIT
P R O L O G V S:

A bientis die aliquando...
Postquam uiderit...
Vixit...
Hinc...
Dicitur...
A dicitur...

ARGUMENTVM

Amore captus...
Mutavit se...
P...
H...
M...
S...
A...
E...
A...
E...

MERCVRIVS

Vitae inuoluit...
E...
A...
E...
B...
B...
Q...
E...
M...

40. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 241., f. 1r

JANUS PANNONIUS KÖLTEMÉNYEI BATTISTA GUARINO LEVELEI

Észak-Itália, 15. század, pergamen, 79 levél, 181 × 126 mm

18–19. századi bőrkötés

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 357.

A humanista kurzív könyvrípással másolt kézirat válogatást kínál Janus Pannonius költeményeiből. Az összeállításban az első helyet Janus egyik legnépszerűbb műve, ferrarai mesteréhez, Guarino Veroneséhez (1374—1460) írott panegyricusa foglalja el (ff. 1r–28v). A vers első változatát Janus még Itáliában fogalmazta, később, 1468 körül már Magyarországon átdolgozta, s ezt a végleges verziót küldte el egykori mestere fiának, Battista Guarinónak (1434–1503) Ferrarába.

A panegyricust 14 elégia követi (ff. 28v–61v). Janusnak összesen 35 elégiája ismert, melyek részben Itáliában, részben Magyarországon születtek. Ennek a kódexnek az elégiacsokra azért is különleges, mert csaknem teljesen megegyezik a Bécsben őrzött, mindmáig legteljesebb Janus-kézirat (ÖNB, Cod. 3274) elégia-összeállításával. Ez utóbbi kódexet Peter Lambeck, császári könyvtáros 1666-ban mentette ki a budai palotában heverő könyvek közül, s vitte magával Bécsbe. 100 évvel később Teleki Sámuel és Kovásznai Sándor a bécsi kódex szövegéből készítette Janus-kiadását.

Elképzeltető, hogy az elégiáknak ez, a budapesti kéziratban is megjelenő összeállítása magának Janus Pannoniusnak köszönhető. Ismeretes ugyanis, hogy amikor Marsiglio Ficino megajándékozta Janust Platón Symposionjához írott Kommentárjaival, a költő saját verseit küldte viszonzásul, s a ma Firenzében őrzött Janus-kéziratok, amelyek feltehetőleg a Ficinónak küldött verzióra vezethetők vissza, a bécsi és a budapesti kódexben is megfigyelhető elégia-összeállítást tartalmazzák.

A Janus-költeményeket az ifjúkori barát, később neves humanista, Battista Guarino levelei követik (ff. 61v–77r), közülük az első magához Janushoz szól. Battista Guarino és Janus Pannonius barátsága tanulmányi éveik alatt kötött Ferrarában, majd azt követően, hogy Janus 1465-ben Mátyás követeként ismét Itáliában járt, újraéledt, s egészen Janus haláláig tartott. Levelezésük s könyvküldeményeik tanúskodnak a köztük lévő élő kapcsolatról. Elképzeltető, hogy a budapesti kódexet maga Battista Guarino másolta.

A kódex díszes címlapja (f. 1r) korabeli észak-itáliai, feltehetően ferrarai munka. Emblémába foglalt pillangó, lapuló nyúl, pihenő őz teszi változatossá a keretdíszet. Címerét kivakarták.

A kódex 1892-ben gróf Apponyi Lajos ajándékként került a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárába.

Irodalom: ÁBEL 1880a, 203–211, 212–215; ÁBEL Jenő: Guarino Veronensis. *Egyetemes Philologiai Közöny* 1880, 632–635; HOFFMANN 1928, 10.; BARTONIEK 1940, Nr. 357; KARDOS Tibor: *Janus Pannonius reneszánszkori értékelése és költői metódusa*. Melléklet Janus Pannonius költeményei 1569. bécsi kiadásának faksimile kiadásához. Budapest 1972, 5., 11. j.; CSAPODI Csaba: *A Janus Pannonius-szöveghagyomány*. Budapest 1981, 9., 23 (Humanizmus és reformáció 10.); *Kódexek* 1985, 122. sz. (PAJORIN Klára)

Panegyricus Iani Panonij Episcopi Quin-
quecelesien' de uita & laudibus Guarini
veronesis preceptoris sui

Prologus

Dhillyridæ monitis cū p̄fecisset Achilles
Edoctus pariter gramina: tela: chelym:
Non labyrintheos relegentem thesea flexus
Ante nec Alcide monstra perempta manu.
Nec sæuum oebalio p̄stratum Bebrycæ caestu:
Nec matris fertur Concinuisse thoros:
Semiferi laudes q̄ p̄clusisse magistri
Illa fuit teneræ prima camena Lyre?
Vixdū fila leui tentarat tinnula plectro
Aspiceres placidas accelerare feras.
Iuncti Gryphes equis: Lepores uenere molossis
Contulit accipitri blanda columba latus:
Non tigrim ceruus tremuit: nec dama Leone
Sedit & hirsutis igna propinqua lupis
Mobilis octo de uertice silua cucurrit
Nuper ad herculeos silua recisa rogos

41. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 357., f. 1r

CICERO: ORATIONES

Itália, 15. század második fele, pergamen, I,368,I levél, 334 × 292 mm

Itáliai bőrkötés

München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 15734.

Garázda Péter Vitéz támogatásával kezdte meg tanulmányait Ferrarában, Guarino Veronese iskolájában. A római követjáráson lévő Janus Pannonius 1465-ben már itt találja, és ő is segíti a tehetséges ifjút egy kisebb egyházi javadalom megszerzésével. Janus példája, híre és emléke Ferrarában döntő impulzust adhatott Garázdának a költői pályán való elinduláshoz. Fennmaradt epigrammáinak egyike erre az időszakra datálható. Ferrarában megismerkedett Battista Guarinóval, Bartholomaeus Fontiusszal, barátságuk azonban 1470-ben, Firenzében bontakozott ki. Garázda ebben az évben hagyta el Guarino iskoláját, és tanulmányait a Mediciek városában folytatta. A neoplatonikus akadémia vonzásába került, Ficino még egy évtized múlva is többször említi Garázda nevét Budára írott leveleiben. 1471-ben indult haza Itáliából, ám a Vitéz-féle összeesküvés híre visszafordulásra kényszerítette, mint az érsek hűségese embere félt visszatérni az országba. Csak 1472 után hagyta el Itáliát, és természetesen itthon nem futhatott be képzettségének, tehetségének megfelelő egyházi pályát. 1474-től nyitrai, 1476-tól esztergomi főszékesegyházi kanonok. Tudatos Janus-követésének legjelentősebb emléke a sírfelirata, melyet maga készített.

Cicero-kötete valószínűleg még itáliai tartózkodása alatt került hozzá. A firenzei fehér indafonatos díszítésű kódex címlapján sajátos, kettős címer jelzi a tulajdonost. A bal oldalon az ismert Garázda-címert látjuk: lángokból kiemelkedő, fenyőfát tartó vadkecskét. A jobb oldali, olaszos jellegű címer viszont azonosítatlan (kék alapon vörös harántpólya méhvel), talán a kódex ajándékozóját hivatott jelezni.

A kódex első kötéstábláján egy csat maradványai láthatók, a hátsó kötéstáblán két csat épen maradt. A lapok élének díszítése poncolt arany metszés. A kódex gerincét a 17. század végén, 18. század elején a salzburgi érseki könyvtárban olajfestéssel lemázolták, és rávezették a könyvtári jelzetet.

Irodalom: CSAPODI-GÁRDONYI 1984, Nr. 31; HOFFMANN – WEHLI 1992, 106 (Hoffmann); V. KOVÁCS Sándor: *Garázda Péter élete és költészete*. In: V. Kovács Sándor: *Eszmetörténet és régi magyar irodalom*. Budapest 1987, 353–383.

F.F.

M. T. CICERONIS. PRO. P. QUINTIO ORATIO INCIPIT

VE RES IN CIVITATE DVE PLVRIMVM POS
sunt he contra nos ambe faciunt in hoc tempore
summa gratia & eloquentia. Q Hortensij ne me
in dicendo impediatur non nihil commoueor. Oratio
Sex. Henij nepotis ne Quintio noceat. id uero
non mediocriter pertimesco. Neq hoc tantopere
querendum hec uidetur. hec summa in illis esse
si in nobis saltem essent mediocria. uerum ita se
res habet ut ego qui neq usu satis & ingenio parum possum cum patro
no disertissimo comparer. P. Quintius cui tenuis opes. nulle facultates
exiguæ amicorum copie sunt. cum aduersario gratissimo contendat. Il
lud quoq nobis accedit incommodum q. q. Tunius qui hanc aliquoties
apud te egit homo & in alijs causis exercitatus. hoc tempore abest. nona
legatione impeditus. & ad me forte uentum est qui ut summa habere
cetera temporis quidem certe uix satis habui. ut rem tantam cor con
trouersis implicatam possum cognoscere. Ita quod mihi consuevit in cete
ris causis esse adiuuente id quoq in hac causa deficit. Nam quo minus
ingenio possum. subsidio mihi diligentiam comparari. que quantæ sit in
tempus & spatium datum sit. intelligi non potest. Que quo plura sunt
c. Aquili eo te & hos qui tibi in consilio sunt. meliori mente. nostra uer
ba audire oportebit. ut multas incommutatis ueritas debilitata. tandem
equitate talium uirorum recreetur. Q. si tu iudex nullo presidio su
isse uidebere contra uim & gratiam solitudinis atq inopia. si apud hoc
consilium ex opibus non ex ueritate causa pendetur. profecto nihil est
tam sanctum neq sincerum in ciuitate. nihil est quod humanitatem
cuiusq gratitas & uirtus iudicis consoletur. certe aut apud te & eos
qui tibi assunt ueritas ualebit. aut ex hoc loco repulsa ui & gratia lo
cum ubi res consistat reperire non poterit. Non eo dico. c. Aquili quo
mihi ueniat in dubium tua fides & constantia. aut quo non his quos
tibi aduocasti uiris electissimis ciuitatis spem summam habere

quarum alteram. c. Aquili uerbor.
alteram metuo. eloquentia

de hac materia. c. Aquili uerbor.
alteram metuo. eloquentia

MACROBIUS: SATURNALIA

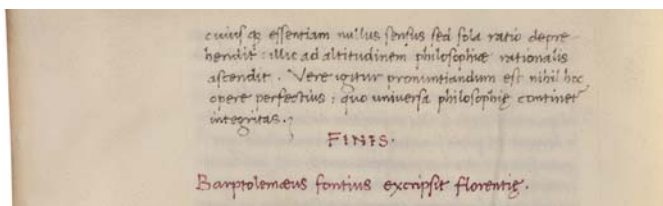
Itália, (Firenze?), 15. század második fele, pergamen, I,233,I levél, 280 × 190 mm
 Eredeti vaknyomásos bőrkötés, poncolt arany metszés
 München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 15738.

A kódex Macrobius két művét tartalmazza, a *Saturnalia* (ff. 1–156) mellett *Somnium Scipionis* című munkáját (ff. 157–233). A firenzei kódex fehér indafonatos díszítésű címlapjának alsó mezőjében Garázda Péter címerét látjuk. A *Saturnalia* egyes könyveinek kezdetén ugyancsak indafonatos díszítésű iniciálék találhatók. A kódexet Bartholomaeus Fontius másolta, a 233. levél verzóján szignálta a kéziratot („Bartholomaeus fontius excrispsit florentiae”). Hoffmann Edith fölvetése szerint a bejegyzés többet jelent pusztán szignálásnál, jelölheti, hogy a kódexet Fontius ajándékozta Garázdának. A két humanista szoros kapcsolata ismert, ennek alapján valóban szó lehet ajándékozásról, ugyanakkor a kódex utóéletét is fegyelembe véve komoly datálási problémák fogalmazódnak meg.

A kötet Garázda másik kódexével együtt (Kat. sz. 42.) Salzburgból került Münchenbe, kiragasztott előzéklapján jól látható az érseki könyvtár jelzete (Sal. Aul. 38.). Ennek alapján már Fraknoi Vilmos úgy gondolta, hogy a Beckensloer által elvitt Vitéz-kódexek csoportjába tartozik. Ha elfogadjuk az ajándékozás tényét, de ha nem ajándékként, hanem vásárlásként kerültek is Garázdához a kódexek, rendkívül nehéz magyarázatot találni az esztergomi gyűjteménybe való átkerülésre. Két frissiben megszerzett, vásárolt vagy ajándékba kapott kódexet, ráadásul Garázda-címerrel, miért ajándékozott volna Vitéznek az ifjú költő. Aki ráadásul minden jel szerint pontosan tisztában volt a magyarországi fejleményekkel, azért fordult vissza a határról hazafelé jövet, mert a Vitéz-féle összeesküvés kimenetele be nem látható volt. Garázda csak Vitéz halála után érkezett az országba, valószínűleg könyveit is ekkor hozta haza Itáliából. Így viszont nem kerülhetett Vitéz könyvtárába a két kódex. Az esztergomi érseki könyvtárba való kerülésük ebben az esetben sem kevés kérdést vet föl. Garázda 1474-től nyitrai és csak 1476-tól esztergomi főszékesegyházi kanonok. A kanonoki könyvtárak, kódexek az esetek döntő többségében csak tulajdonosuk halála után szoktak a püspöki könyvtárba olvadni. Garázda viszont messze túlélte Beckensloer távozását, megintcsak kérdés, hogy egy humanista képzettségű kanonok miért helyezte volna el kódexeit az érseki könyvtárban halála előtt. A két kódex utóélete alapján valójában csak néhány biztos megállapítást tehetünk. Garázdának készültek, és 1476 előtt az esztergomi érseki könyvtárban voltak.

Irodalom: CSAPODI-GÁRDONYI 1984, Nr. 67; HOFFMANN – WEHLI 1992, 105.

F.F.

43/1. München, Bayerische Staatsbibliothek,
 Clm 15738., f. 233v (részlet)

MACROBII · THEODOSII · VIRI · ILLUSTRIS
SIMI · SATURNALIORVM · LIBER · PRIMVS ·
INCIPIIT.

MULTAS VARIAS QVE RES IN HAC VITA
nobis eustachi fili natura conciliauit : sed nulla nos
magis q̄ eorum qui e nobis essent procreati charitate
deuinxit : eamq̄ nosram in his educandis atq̄ eru-
diendis curam esse uoluit : ut parentes neq̄ si id
qual cuperent ex sententia cederet : tantum ulla alia ex re-
uoluptatis : neq̄ si contra eueniret tantum meroris capere possint .
Hinc est q̄ mihi q̄ institutione tua nihil antiquius existimatur :
ad cuius perfectionem compendia longis anfractibus anteposenda
ducens : more q̄ omnis impatiens / non operior : ut per hęc sola
promoueat : quibus ediscendis grauius ipse inuigilat : sed ago
ut ego q̄ tibi legerim : & quicquid mihi uel te iam in lucem
edito uel anteq̄ nasceris in diuersis seu grece seu romane
lingue uoluminibus elaboratum est : id totum sit tibi scientie
supellex : & q̄ de quodam literarum peno siquando usus ue-
nerit aut historie que in librorum strue latens clam uulgo est :
aut dicti facti ue memorabilis reminiscendi / facile id tibi inuen-
tu atq̄ de promptu sit . Nec indigeste tanq̄ acerrimum congesimus
digna memoratu : sed uariarum rerum disparitas ab auctoribz
diuersis confusa temporibus ita in quoddam digesta corpus e :
ut que indistincte atq̄ inpromiscue ad subsidium memorie an-
notaueramus in ordinem instar membrorum coherentia conueni-
rent . Hęc mihi uirio uertat : si res quas ex lectione uaria mu-
tuabor ipsis sepe uerbis quibus ab ipsis auctoribus enarrate
sunt : explicabo : quia presens opus non eloquentie ostentatione
sed nosendorum congeriem pollicetur : et boni consulas oportet
si notitiam uetustatis modo nostris non obscurat : modo ipsis an-

MISSALE STRIGONIENSE

Velence, Johannes Emericus de Spira, Johannes Paep budai könyvárus költségén, 1498.

Pergamen, [250] fol., 2°

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Inc. 181.

Az esztergomi misekönyv egyes példányait nem papírra, hanem pergamenre nyomtatták, mivel előkelő vásárlóknak szánták. A pergamen-példányokat a tulajdonosok a kódexekhez hasonlóan kifestették. Váradai Péter kalocsai érsek példányát számos növényi motívumos és állatalakos ornamentális iniciálé ékesíti. Kiemelkedik a Dávid királyt ábrázoló iniciálé és a festett keret a tulajdonos címerével díszített oldalon, valamint a reneszánsz keretű kánonkép. Váradai Pétert (kb. 1450–1501) Vitéz János neveltette, Bolognában tanult. 1479-től titkos kancellár, 1480-tól kalocsai érsek. Hunyadi Mátyás egyik legbizalmasabb embere volt, vezető helyet foglalt el a budai humanista körben. Később szembekerült Mátyással, ezért 1484-ben fogságba került. Corvin János bocsátotta szabadon 1490-ben. A nyomtatvány a kánonképnél van nyitva. Az eredeti fametszetes képet alapul véve a miniátor igényes színvonalú reneszánsz illuminációt hozott létre. A kötetet a budai könyvfestőműhely egy Itáliában tanult, egyéni stílusú magyar mestere festette ki, az alkotás a II. Ulászló-kori budai könyvfestőműhely egyik legigényesebb darabja. A kánon szövegkezdő T iniciáléjában fájdalmas Krisztus-ábrázolás látható. Egyszerűbb formában a miniátor ezt a képet a kánonkép alá is odafestette. A nyomtatott lapokat néhány levélnyi kéziratot kiegészítés követi, ahol a különböző alkalmakra szóló misék között Mária szeplőtelen fogantatásának miséjét is megtaláljuk. A katolikus egyház csak 1854-ben hirdette ki a dogmát, azonban a hittitkot már az ókeresztény kor óta ismeri, és ünneplésének első nyomai is fellelhetők a 8. század első felében. Az ünnep megjelenítése Váradai missáléjában a tulajdonosnak a ferences lelkiiséggel való szorosabb kapcsolatára utalhat, mivel a középkor századaiban ebben a szerzetesrendben élt nagyon erősen a hittitok ünneplése.

Irod.: CIH 2317; Copinger 4240; HOFFMANN – WEHLI 1992, 263; *Cimélia* 2000, 222; *Kincsek a nemzet könyvtárából*. Szerk. Monok István. Budapest, 2002, 208–227.

E.P.

Bñica prima

Incipit missale diuinorum officiorum tam de tempore quam etiam de sanctis cum certis officiis annexis: ut puta de transfiguratione domini: de pestilentia etc. **fm choꝝ alme ecclesie Strigoniens.** Bñica prima in aduentu domini Introit ad missam

Stelevani aiam meam: deus meus in te confido: non erubescam neque irideat me inimici mei: etenim universi qui te expectant non confundent.

ps. Glorias tuas domine demonstra mihi: et semitas tuas edoce me. **Glia. Oio**

Exalta quoniam domine potentiam tuam: et veni: ut ab imminetibus peccatorum nostrorum periculis: te mereamur protegente eripi: te liberate saluari. **Qui vi. 7. reg. Beata virgine oio.**

Omnipotens qui de beate marie virginis utero: verbis tui angelo nunciante carnem suscipere voluisti: presta supplicibus tuis: ut qui vere eam dei genitricem credimus: eius apud te intercessionibus adiuvemur: **per eundem. De omnibus sanctis oio.**

Omniscientias nostras quoniam domine visitatio purifica: ut veniens unigenitus filius tuus dominus noster iesus christus cum omnibus sanctis

quibus parata sibi in nobis inueniat mansiones: Qui tecum.

Ad romanos cap. xiiij.

Ratres: scientes quod hora est iam nos de somno surge re. Nunc enim prope est nostra salus: quoniam cum credidimus: non precessit: dies autem appropinquabit. Abijciamus ergo opera tenebrarum: et induamur armam lucis: sicut in die honeste ambulemus. Non in comessationibus: et ebrietatibus: non in cubilibus: et impudicijs: non in contentione: et emulatione: sed induimini dominum iesum christum.

S. ad. Universi qui te expectant non confundentur domine. **Glia. Glia tuas domine notas fac mihi: et semitas tuas edoce me. Alla. x.** Ostende nobis domine misericordiam tuam: et salutare tuum da nobis

Scdm mattheum. c. xij

In illo tempore: cum appropinquasset iesus hierosolymis: et venisset bethphage ad montem oliueti: tunc misit duos ex discipulis suis dicens eis: Ite in castellum quod contra vos est: et statim inuenietis asinam alligatam: et pullum cum ea. Soluite et adducite mihi. Et si quis vobis aliquid dixerit: dicitis quod dominus his opus habet: et confestim dimittet eos. Hoc autem totum factum est: ut adimpleretur quod dictum est per prophetam dicentem: Dicitis filie syon: ecce rex tuus venit tibi mansuetus

In conceptione uirginis marie

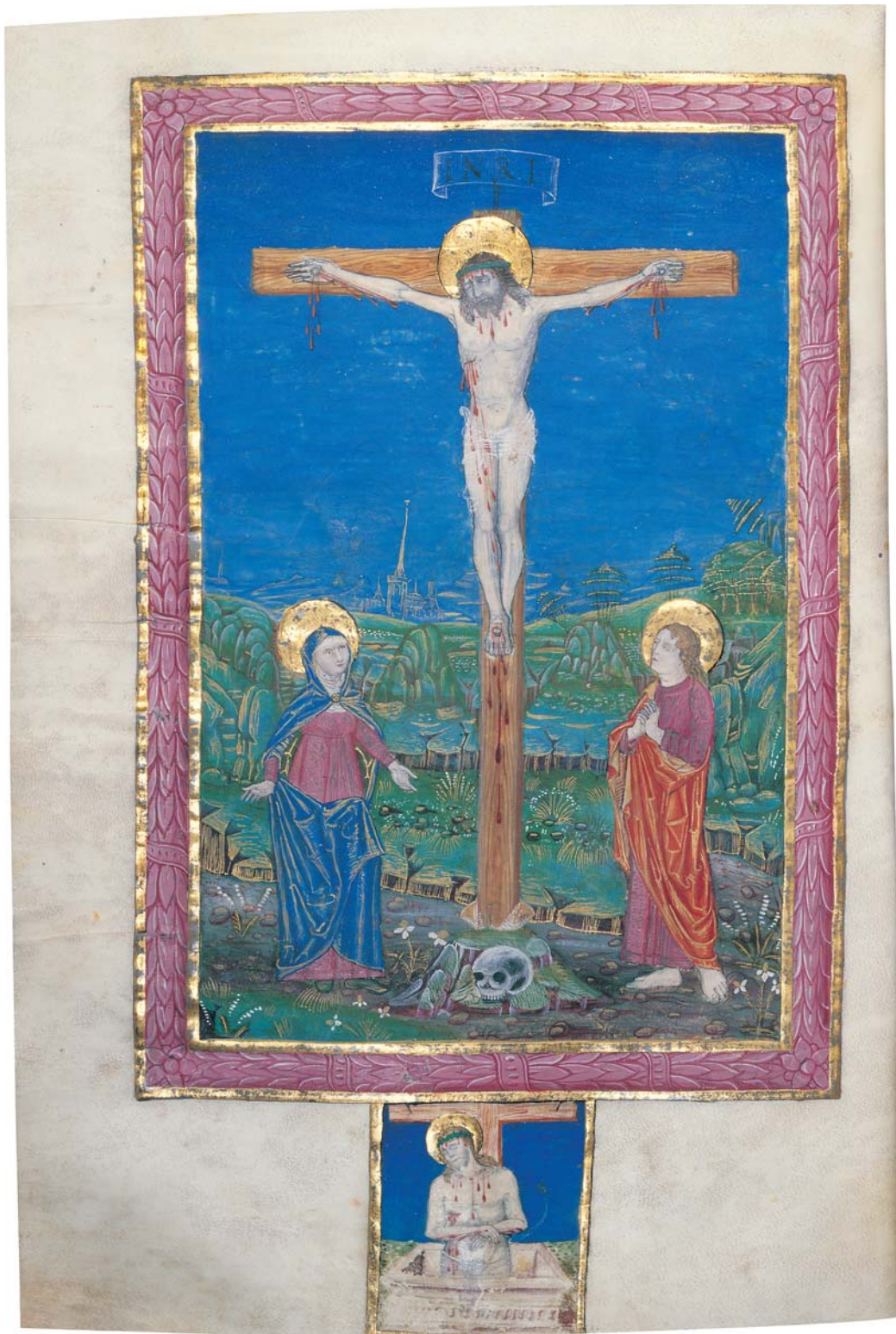
Quædimm et uidete
filie syon reginā nrā
quam laudant astra matutina
cuius pulchritudinem sol et
luna mirantur et iubilant oēs
filij dei. **¶** Ostendat faciem
suam sonet vox eius i auribus
nostris. qz eloquiū suū dulce et
facies decora nimis. **¶** Sicut p.

Quis qui p̄ immaculatā
uirginis conceptionē
dignum filio tuo habita-
culum preparasti. concede
quesumus ut sicut ex mo-
te eiusdem filij sui preuisa
eam ab omni labe preserua-
sti. ita nos quoq; mundos
eius intercessione ad te per-
uenire concedas. **¶** Eundē.

lectio libri sapien

Qominus possedit me in
micio uiarum suarū
quicq; faceret a principio.
¶ Ab eterno ordinata sum et
ex antiquis. anq; terra fiet.
¶ Necdum erant abyssi. z ego
iam concepta erā. **¶** Necdum
fontes aquarū erupezant.
necdum montes graui mo-
le constiterant. ante omēs
colles ego parturiebar. **¶** Adhuc
terram nō fecerat et flumina
et cardines orbis terre. **¶** Quā-
do preparabat celos aedera.
quando cetera lege et giro

vallabat abyssos. qn̄ et herā
firmabat sursum et libera-
bat fontes aquarū. **¶** Quan-
do circūdabat mari termi-
num suū. et lege ponebat
aquis ne transirent fines
suos. **¶** Qn̄ appendebat fun-
damenta terre. tūc ex am-
cuncta sponēs. et delectabā
per singulos dies. **¶** Iudens
coram eo omī tempore. lu-
dens in orbe terrarū. et deli-
cie mee esse cū filijs homī.
¶ Nunc ergo filij audite me.
¶ Beati qui custodiūt vias me-
as. **¶** Audite disciplinā et esto-
te sapientes. et nolite abice-
re eam. **¶** Beatus vir q; audit me.
et qui uigilat ad fores meas
quid die et obseruat ad postes
hostij mei. **¶** Qui me inueni-
rit inueniet uitā. et hauri-
et salutem a domino. **¶** **S**g
Qualis est dilecta nrā charissime
qualis est mater domini. dicitur
qualis est qm̄ sit soror et sponsa
christi. **¶** Dilecta nrā candida
immaculata. q; aurora consurgēs.
¶ Alleluia. **¶** Veni regina nrā. Veni
domina in ortum odoris super
om̄ia aromata. **¶** **P**rofa
¶ Bonus tuus deus in seculū
seculi. uirga equitatis. uir-
ga regni tui. **¶** Regia que de regna
dauidis profapia traxit absq; so-
ria nature primordia. **¶** Lumen
hanc letificat impetis quoniam

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Inc. 181.

Buda, 1513-14, papír, 241 levél, 291 × 212 mm

Eredeti vaknyomásos barna bőrkötés

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 371.

Antonio Surriano, velencei követ 1512 nyarán érkezett II. Ulászló udvarába, hogy itt a köztársaság diplomáciai képviselőtét ellássa. Közel négy évig tartózkodott Budán. Már megérkezése után hamarosan alkalmat talált, hogy a Corvina Könyvtár kódexeit átvizsgálja, és talált is figyelemreméltó darabokat, melyeket lemásolásra érdemesnek ítélt. Így jött létre a másolatgyűjtemény, melyet tulajdonosáról Surriano-kódexnek nevezünk.

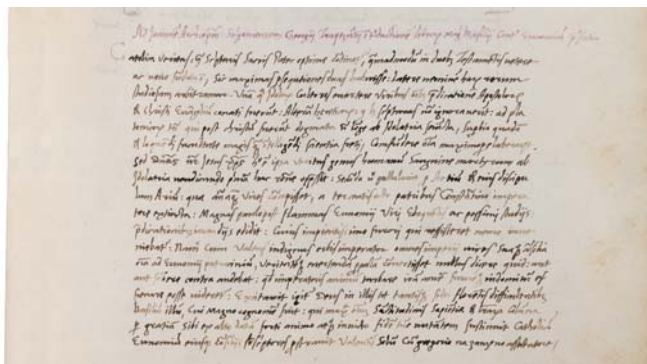
A benne található első mű Cyrillus Alexandrinus *Thesaurus de sancta et consubstantiali Trinitate* c. munkája Georgius Trapezuntius latin fordításában. A második Basilius Magnus *Contra Eunomium* c. vitairata, szintén Trapezuntius fordításában, az utóbbit Lodovico Marescalco másolta, aki a követ kíséretéhez tartozhatott, de írása alapján nem volt hivatásos másoló. Surriano a Basilius-mű másolatát összevetette az alappéldánnyal, és gondosan javította. Neki azonban a kezében volt egy olyan példány is, amelyet Marescalco nem használt a másolat elkészítésekor. A javítás során többször utalt erre az utóbbi példányra, a Marescalco által üresen hagyott 116. levélre, a mű elé pedig bemásolta a feltehetően csak ebben a példányban meglévő dedikációt, Trapezuntius ajánlását Vitéz Jánoshoz.

Vitéz példánya nem maradt ránk. Az sem eldönthető, hogy a Surriano kezében lévő kontrollpéldány Vitézé volt-e eredetileg, vagy pedig a püspök példányától függetlenül létezett egy másolata Mátyás gyűjteményében. A Surriano-kódex díszítése Budán készült, a 7. levél ornamentikája a Mátyás udvarában működő ún. első címerfestő távoli hatását mutatja. A kódexet a Széchényi Könyvtár Emich Gusztávtól vásárolta, korábban Sir Thomas Phillips gyűjteményében volt.

Irodalom: FRANKÓI Vilmos: A Korvina-könyvtárban másolt kéziratok Emich Gusztáv gyűjteményében. *Magyar Könyvszemle* 1901, 337-348; BARTONIEK 1940, Nr. 371; *Kódexek* 1985, 154. sz. (PAJORIN Klára)

F.F.

45/a Budapest, Országos Széchényi Könyvtár,
Cod. Lat. 371., f. 116r (részlet)

Admirationem Alphonsum Regem Aragonum ducis Sicilie Georgij
Lascopitij in translatione Thesauri Cyvilli Alexandrij Epi
Prefatio.

Bene Cyvilli Thianus a greco sermone in latinum sicut iussu
tuncq; Alphonse Regis in hunc tuncq; meo non est
idcirco: Est et liber adnotus dicitur & conuenit qd; hanc
genit filij d; & s; s; fuerat dicitur consistit qd; no; simplici modo s;
p; ratiocinatione autoritate figurare ad sua ratiocinatione ratiocinat. Na; in
imaginatione in scripturis h; humanis more quodate legi no; possumus dicit
d; deo t; filio d; n; ut deo s; ut homini adnotata dicit illi d; hanc ratiocinatione
tunc ratiocinat t; ut utrum dicitur caput suo d; fuerat ratiocinat. Na; n; pot
est qd; n; p; tota serie itaque dicit scripta sua lingua qd; q; hanc ratiocinat
parabat d; dicitur. qd; quia dicit. Na; utrumq; dicitur ratiocinat qd;
p; ratiocinat dicitur. Omnes n; scriptura autoritate qd; illa p; ratiocinat
t; oppugnat. Cyvillus p; uocata facit in his libris apparet: & libris hanc
uocis appellat hanc. Dicit qd; ratiocinat i; multa uolumina ratiocinat
t; p; dicit ratiocinat ratiocinat: ut in singulis scripturae hanc ratiocinat
ratiocinat dicitur ratiocinat dicitur ratiocinat dicitur ratiocinat dicitur
hanc ratiocinat ratiocinat ratiocinat. Hi dicitur hanc ratiocinat hanc ratiocinat
modo facti hanc tuo iussu sunt. quare dicitur hanc ratiocinat ratiocinat
uocis sunt p; uocis ratiocinat ratiocinat ratiocinat ratiocinat hanc ratiocinat
uocis sunt: ita nunc p; maiestate p; ratiocinat hanc ratiocinat d; glorio p; ratiocinat
Nunc id nunc ratiocinat s; uocis n; ratiocinat ratiocinat. sicut n; sunt hanc
ratiocinat hanc impetis. Nemo n; e; q; ratiocinat ratiocinat ratiocinat ratiocinat
d; s; s; dicitur ratiocinat: qua glorio infamia hanc ratiocinat ratiocinat
omni ratiocinat p; uocis ratiocinat ratiocinat ratiocinat ratiocinat hanc
ratiocinat ratiocinat quando adnotis uocis ratiocinat ratiocinat ratiocinat
ratiocinat p; ratiocinat ratiocinat ratiocinat: ita nunc qd; uocis d; glorio p; ratiocinat
da est. Et hanc ratiocinat illi q; hanc nunc hanc ratiocinat ratiocinat hanc
regna t; ratiocinat hanc ratiocinat ratiocinat ratiocinat ratiocinat: duo n;
ratiocinat in ratiocinat. Primum q; ad ratiocinat ratiocinat ratiocinat hanc
ratiocinat ratiocinat t; ratiocinat: hanc ratiocinat ratiocinat ratiocinat ratiocinat
cia n; hanc ratiocinat qd; ratiocinat ut ratiocinat hanc d; hanc ratiocinat ratiocinat
ratiocinat ratiocinat. Deinde t; liber ratiocinat ratiocinat Cyvilli q; in p; ratiocinat ratiocinat
annos nunc ratiocinat qd; ratiocinat sunt ratiocinat hanc ratiocinat ratiocinat ratiocinat

filium illius.

Thesauri Cyvilli.

CASPAR TRIBRACHUS: ECLOGAE

Modena vagy Ferrara, 1465—1472 között, pergamen, 28 levél, 195 × 134 mm, humanista könyvírás

18. századi kötés

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 416.

A kódex Gaspare Tribraço de' Trimbochi (humanista nevén Tribrachus (1439 – ca. 1493) hét eclogáját tartalmazza, melyeket Vitéz Jánoshoz szóló verses ajánlás előz meg. Tribrachus 1464-től Ferrarában tanított Borso d'Este (1431—1471), a város akkori ura pártfogoltjaként. Eclogáinak egy másolatát – melyeket eredetileg Borso d'Este számára írt, feltehetően Janus Pannonius ösztönzésére ajánlotta az esztergomi érseknek. Janus 1465-ben Mátyás követeként járt Itáliában, ekkor ismerhette meg Ferrarában Tribrachust, akinek néhány költeményét is dedikálta. Az ecloga, azaz a bukolikus pásztorköltemény műfaja a reneszánszban ismét népszerűvé vált.

Úgy tűnik, hogy a Vitéznek szóló ajánlóverset tartalmazó magányos levelet utólag erősítették a kötet elejére (pergamenje is sokkal durvább, mint a kötet többi része), tehát ez a kézirat eredetileg nem az ő számára készült. Ez esetben a címlap (f. 2r) különös illuminációja is magyarázatot nyerne. A fehér indafonattal díszített O-iniciálé és bal oldali lapszéldísz lett volna a címlap eredeti dekorációja, míg a jobb oldali és az alsó lapszél csupán akkor díszítettek volna ki, amikor már eldőlt, hogy ez a kézirat Vitéz Jánosé lesz. A lap alján, a középső medaillonban Vitéz János (felirata: *LUX PANNONIE*), a bal oldaliban a szerző (felirata: *AUCTOR OPERIS*), a jobb oldaliban pedig egy bizonyos *FRANCISCUS VR* mellképe látható. Ulrike Bauer-Eberhardt Guglielmo Giraldi személyében azonosította a festőt. A Tribrachus-kódexen kívül Giraldi volt a mestere Beatrix királyné hóraskönyvének és az Andreas Pannonius-corvinának is.

A jobb oldali széldísz közepén csepp alakú pajzsban, sötétkék alapon Vitéz címerének arany oroszlánját helyezték el, bal mancsa alatt jól kivehető a csillag. A széldísz megcsonkított volta alul és fölül arra enged következtetni, hogy a kötetet többször körbevágták, és újrakötötték.

A Vitéznek szóló verset és egy kivételével az eclogákat is arany kapitálisokkal írott cím előzi meg. Az 1. (f. 2r, címlap) és az 5. ecloga (f. 17v) valószínűleg lekopott címét egy későbbi kéz vörös tintával javította. A címlapon jól látszik, hogy a javító kéz előbb ledörzsölte az eredeti, arannyal írt cím maradványait, majd átmásolta ide is az ajánlóvers címének első két sorát, ahelyett, hogy rekonstruálta volna az eredetileg itt álló címet.

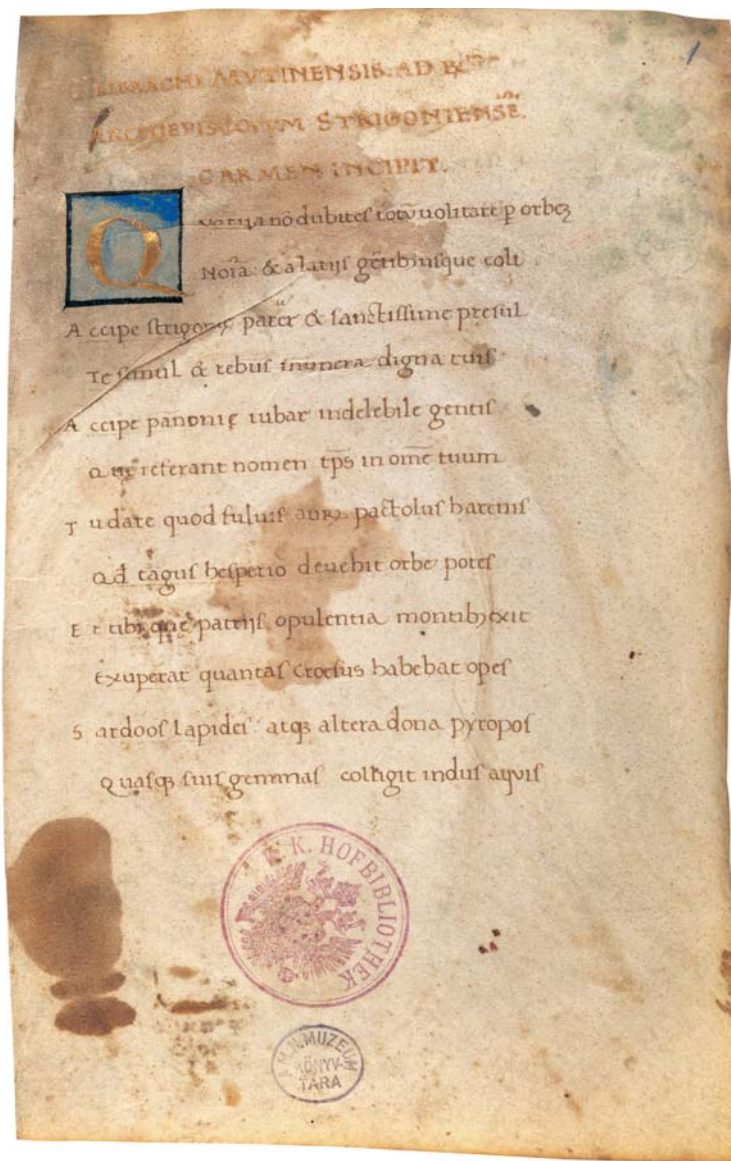
A margókon fekete tintás, finom bejegyzések jelzik az éppen beszélő pásztorok nevét. Az utolsó levél (f. 28) rectójára egy 16. század eleji (diák?) kéz klasszikus szerzők soraiból összeszerkesztett „centót” jegyzett be, *Propertius* név s egyben cím alatt.

A 28v lapon két magyar bölcsész-baccalaureus, Gregorius de Felpecz és Lucas de Farnad nevét találjuk a 15. század vége, 16. század közepe közötti időből. Mivel a nevek genitivusban állnak, nem lehetetlen, hogy possessor-jegyekről van szó. A kötet 1540-ben Johannes Fabrié volt, halálát követően a bécsi egyetem Szent Miklós-kollégiumába került. A kódex az

Osztrák Nemzeti Könyvtárból a velencei egyezmény (1932) után került az Országos Széchényi Könyvtárba.

Irodalom: ÁBEL 1880a, 178–200; HERMANN VI/1, Nr. 100; HUSZTI József: *Janus Pannonius*. Pécs 1931, 227–229; BARTONIEK 1940, Nr. 415; M. E. COSENZA: *Biographical and Bibliographical Dictionary of the Italian Humanists and of the World of Classical Scholarship in Italy 1300–1800*. Vol. 4, Boston 1962, 3246–3247; CSAPODI-GARDONYI 1984, Nr. 112; BAUER-EBERHARDT, Ulrike: *Italienischer Buchschmuck in den Münchner Corvinen*. In: *Ex Bibliotheca Corviniana. Die acht Münchener Handschriften aus dem Besitz von König Matthias Corvinus*. Hrsg. Claudia Fabian, Edina Zsupán. Budapest, 2008. 107–141 (114–115). (Bavarica et Hungarica I.)

Zs.E.

46/1 Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 416., f. 2r

h aud ego crediderim t maxima dona uideri
que melius per teceit buda deus
i ita rarcum his populor pastor e auctor
i ita rear cui posse dicere patrem
h re peudet potum n. armentaqz buccat uat
Tu populit poeniam tu patet ille tuis
i ita rear patens que dij rarissima denat
• m uneta. Longe aio grata futura tuo
h ce tn ut uultu amplecti dignere secundo
hec pitor ut sacras tangere digna manus
d umqz tibi his aliquid resonabit fistula siluis
q d uncc hec Teibra chi sint monumeta pater

GALEOTTO MARZIO: DE HOMINE LIBRI II.

Itália, 1470 után, papír, 91 levél, 210 × 140 mm

19. századi félbőrkötés

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 351.

Galeotto Marzio (1427–1497) a Magyarországon megfordult olasz vándorhumanisták legszínesebb egyénisége. Guarino Veronese ferrarai iskolájában tanult, itt ismerkedett meg Janus Pannoniusszal. 1461-ben érkezett először Magyarországra, de hamarosan visszatért Itáliába. Janus 1465-i követjárása alkalmával jött újra az országba, és itt élt 1471–72-ig. 1477-ben *De incognitis vulgo* c. munkája miatt az inkvizíció börtönébe került, a következő évben Lorenzo Medici és Mátyás közbenjárására szabadult ki, és megint Budára érkezett. A magyar művelődéstörténet számára legfontosabb munkája a Mátyás király jeles, bölcs és tréfás mondásairól és tetteiről írott anekdotagyűjtemény. *De homine* c. művét az 1460-as évek végén írta, és Vitéznek ajánlotta. Kapcsolatuk közelségét jelezheti, hogy Galeotto másodszor a Vitéz-féle összeküvés körül hagyta el az országot.

Az emberről írott fiziológiai munkájának eredeti kézirata nem maradt fenn. Az is kérdéses, hogy a Vitéz-könyvtár számára készült-e akárcsak a legszerényebben díszített másolat is. Galeotto magával vitte Itáliába a könyv kéziratát, és 1471-ben Velencében Federicus de Comitibus nyomdájában megjelentette a művet. Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött másolat a 15. század utolsó harmadában készült Itáliában. A másoló a lapok margóján bőséges tartalmi mutatókkal látta el a szöveget. Illuminátlan kézirat, az iniciálék számára kijelölt helyek üresen maradtak. Valószínűleg eredeti kötése is a legegyszerűbb lehetett, az évszázadok során tönkrement, ma 19. századi félbőrkötés védi. A kódex a 19. századig valószínűleg sohasem járt Magyarországon. Korábbi tulajdonosai közül csak Sir Thomas Phillips nevét ismerjük, akinek hihetetlenül gazdag gyűjteményéből rengeteg kézirat került a kontinensre. Az Országos Széchényi Könyvtár 1896-ban vásárolta meg a kódexet.

Irodalom: BARTONIEK 1940, Nr. 351.; CSAPODI-GÁRDONYI 1984, Nr. 40.

F.F.

2

Salotti Martij Narniensis Ad R. d. Archie-
piscopum strigoniensem In Libz de homine
Epistola.

Un opus de hoie his dieb ppxime
elapsus absolutum R. p. diligenter
ingretem: cui nā eēt dono traden-
dūz nemo mihi laboribz mris diffor-
tus est: q tu Joānes Archiepō strigoniensis. qz
eiz huius libri q duob voluminibz concludit magis
idoneus possessor habebit cū de hoie inscribat q
is q ē oīz clarissimz adeo ut iure ac me-
rito homo p excellentiā notandus sit: quod
um dū taxat tibi etate nā conuenit. nā eiz
totū fere orbē aīo plustratiz: nemo pfecto est
que totū confere possimz. in te eiz tot tanta
qz virtute ornata conspicimz: ut nō mō uix
unū s; totū fere genus humanū simul congo-
sta decoraret: nec in pntiaz de dignitate
corporis: qua ceteros mortales ul equos ul
an̄cellas: eiz de aīo hoc ē ipō hoie loquor.
Tu eiz iuris pontificij pfulatissimus. theologiz
pitus: phiiz pnceps. totiqz matheseos p. ora-
toriz ac poetiz alumnus. ea documta doc-
trina q ingenij tui iā dudū dedisti ut plēs
(ita nūc loquar) in te aīas hoc ē ueros ho-
mines eē cernamz. nō eiz tū propensa be-
nivolētia in viros pitos eēs nisi iudicio aī
tui honore dignos eē cognoscere. vñ fit

GEORG PEUERBACH: QUADRATUM GEOMETRICUM

Nürnberg, Johann Stuchs, 1516., [10] fol., 2°
 Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, App. H. 1625.

Georg Peurbach (Peurbach, Purbach, Burbach), asztronómus, trigonometriával foglalkozó matematikus, szinusztáblázat készítője, a bécsi egyetem tanára (1423–1461) fontos szerepet töltött be az ókori asztronómia újramegismertetésében. Kapcsolatban állt Nicolaus Cusanusszal, Enea Silvio Piccolominivel és Bessarión bíborossal. Tanítványa és barátja volt a zseniális képességű Regiomontanus, aki néhány évig Mátyás udvarában is időzött. Vitéz János diplomáciai küldetése során ismerte meg Peurbachot. Az asztronómia és asztrológia iránt különösen érdeklődő Vitéz szerette volna Magyarországra hívni a csillagászt, de ő nem fogadta el a felkérést, viszont a váradi meridián alapján elkészítette a *Tabulae Waradiensest*, melynek segítségével a nap- és holdfogyatkozások idejét előre ki lehetett számítani. A kiállított művet Peurbach szintén Vitéznek ajánlotta. A *geometrikus gnómon* az asztronómiai mérésekhez és számításokhoz szükséges fából készült mérőeszköz összeállításának és használatának szabályait tartalmazza. Az eszközt Vitéz kérésére Peurbach készítette el.

Irodalom: VD 16 P 2054; Schallaburg 1982. 149–150; *A táguló világ magyarországi hírmondói XV–XVII. sz.* Válogatta, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Waczulik Margit. Budapest 1984, 40–44; SZÁLLÁSI Árpád: Vitéz János és a természettudományok. *Vitéz János Emlékkönyv*. Esztergom évlapjai. Annales Strigonienses. Esztergom 1990, 45–52; SIMONYI Károly: *A fizika kultúrtörténete a kezdetektől 1990-ig*. Budapest 1998, 133, 169.

E.P.

48/a. Budapest, Országos Széchényi
 Könyvtár, App. H. 1625., A

Canones pro compositione et usu Gnomonis Geometrici pro Reuerendissimo domino Joanne Archiepiscopo Strigonicū. a praeclarissimo Mathematico Georgio Burbachio compositi.

Gnomonem geometricū quem dudum fieri postulabas optime praesul. Nūc ligno factū accipe: post si voles ex metallo fiet alter vbi facilius aprior & accommodatior. Nam illo iam perfecto dum eius usum exercere in altitudinibus considerādis via venit in animum: q̄ facilius effici potest opus atq; magis accommodatū. Exercitiū em̄ est quo reddimur doctiores. Nūc tamē donec alter absolutus ad te veniet ligneo cōtētus sis: cuius cōpositionē vsūq; hic volui describere. Fiat primū quatuor regule in similitudinē regularū oblongarū eiusdē mēsurā in longitudine latitudine & spissitudine per omnia ita q̄ omnium vna sit lōgītudo. Item vna latitudo. Itē vna spissitudo. Longitudo tamē tāta sit: vt in ea possint. 1200. diuisiones recipi: id fiet: si duorū cubitorū aut circa sumet. Latitudo vero parua sit: vt duorū digitorū teneat latitudinē. Spissitudo aut minor latitudine: ideo ne propter lōgitudinē facile incuruent regula. Et quelibet harū regularū contineat superficies bene planis rectangulis parallelogramis a quibus distantia laterū vt linealia fieri consueverunt. Eas regulas arte fabrilī ita cōnectas: vt perfectum constituant quadratum seu corpus ex duobus gnomonibus corporeis compositum: quod fiet: dum quilibet angulorum quatuor quos in cōiunctione efficiunt rectus fuerit: nec spissitudo vnius spissitudini alterius regulae in cōiunctione eorū discordet. Sed quadrati sic constituti: dum super plano iaceat superficies superior: que ex quatuor regularū superficialibus integrat vna sit: atq; vna inferior. In huius quadrati superficie superiori que ex quatuor regularū superficialibus quatuor constituit: describe quatuor lineas a b. b c. c d. d a. ita q̄ quelibet harū quatuor linearū sit in medio sue superficialis fm̄ longitudinē equidistans ab vtroq; latere eam superficiē terminante: & sint rectanguliter sibi cōiuncte quadratum constituētēs. A b. tamē & a d. continēt vltra b. & d. ad terminos superficialis suarū: puncta vero a b c d. intelligant in eorū quatuor linearū cōtactibus angularibus. Positoq; lineali super a & c. cōtinuet lineam p̄ angulū c. videlicet ab angulo quadrati interiori ad aciem exteriorē: & vocabit̄ linea angularis c. Extra lineam b c. facias alias lineas a quibus distantes ipsi b c. Duas quidē extremas parum valde a seipsis distantes: in quarum spacio singule diuisiones signabuntur: vnam vero inter has: & b c. mediam: ita vt spaciū habeatur pro numeris sculpendis. Similiter facias lineas eadem distantia a quibus distantes ipsi c d. ita vt quelibet sue relatiue cōueniat in linea angulari c. nec hee lineae exeant vltra lineas a b. aut a d. deinde exteriores lineas a quibus distantes b c. & c d. quamlibet earū officio circini diuide primo per duo decim aequalia: & posita regula super a. & sup̄ singulis punctis diuisionis iam facte: trahē lineas a punctis vsq; ad lineam b c. seu c d. & sunt distinctiones. 12. centenariorū in vno quoq; latere b c. & c d. Deinde quodlibet spaciū vnius centenarii diuide in. 10. & posita iterū regula sup̄ a. & punctis diuisionis: trahē lineas a punctis ad lineam mediam in vtroq; latere: & sunt distinctiones denariorū in centenariis. Quodlibet autē tale spaciū denariorū diuides in. 10. aequalia: & semp̄ alterū punctum per lineā in spacio extremarū linearū distingues: & habebis in quolibet latere. 1200. partes. Numeros vero centenariorū sculpes in primo spacio iuxta lineam a b. seu a d. ponendo centū. in. 20. 200. in. 30. 300. & sic de aliis: & vltimo iuxta angulū c. puenient. 1200. Numeros autē denariorū sculpes in spaciis suis procedendo per. 20. vnum semp̄ spaciū obmittendo: vt. 20. 40. 60. 80. & sufficiunt pro numeratione: latus etiam b c. rectum vocabis: sed latus c d. versum. Cuius quidem rei hic figura ponitur. Hoc pfecto aptabis regulam quadratā in latitudine & spissitudine vni ex primis quatuor aequalē sed in longitudine debet esse tanta: vt ab angulo quadrati totius in angulū oppositū protendatur. In medio huius fm̄ longitudinē in superficie latitudinis ducaſ lineam vtroq; lateri lōgitudinis a quibus distans: & sit linea a e. Cum itaq; regula a e. poneſ super latus quadrati a b. erit linea a e. directe supra lineā a b. cōiungat̄ igitur a cū a. ita q̄ in capite per regulā a e. similiter per latus a b. cōiuncta in punctis a & a. fiat vnū foramen rotundū in quo mittat̄ clauus aut axis rotundus seu teres vt regula a e. volui possit hac atq; illac super duabus faciebus laterū b c. & c d. Ea tamē pars regulae a e.

A ii

JOHANNES REGIOMONTANUS:
CANONES LXIII IN TABULAM PRIMI MOBILIS

Magyarország és Itália?, 1460-as évek második fele, pergamen, 102 levél, 285 × 203 mm

Eredeti vaknyomásos bőrkötés

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 412.

Johannes Regiomontanus (1436–1476), matematikus és csillagász Vitéz és Mátyás környezetének legkiemelkedőbb tudósa volt, a Vitézzel rendkívül szoros kapcsolatokat fenntartó bécsi tudós, Georg Peurbach tanítványa. 1465-től 1471-ig egy év megszakítással Magyarországon élt, Vitéz, ill. Mátyás udvarában. Udvari asztronómus, a pozsonyi egyetemen a quadrivium tanára. Művei minden bizonnyal mindkettejük könyvtárában megvoltak. *Tabulae directionum* és *Tractatus de torqueto* című munkáit az esztergomi érseknek ajánlotta, Vitéz könyvtárából azonban egyetlen Regiomontanus-mű sem maradt fenn. A *Tabulae*-nak egy példánya bekerült a Corvina Könyvtárba, és ugyancsak a Corvina őrizte meg az állócsillagok (látszólagos) mozgásáról szóló *Canones LXIII* című munkáját. A kódexet minden bizonnyal Magyarországon másolták, és itt készült a 3. levél gótikus díszítése is, a kezdőlap (f. 1r) viszont pompás reneszánsz munka, amelyet stíluskritikai alapon Francesco d'Antonio del Cherico, ill. tanítványa, Francesco Rosselli nevéhez köt a művészettörténet. Rosselli azonban csak 1480 körül érkezett Budára, Cherico pedig valószínűleg nem is járt itt, ezért a kódex díszlapjának datálása és lokalizálása rendkívül problematikus.

Irodalom: HERMANN VI/3, Nr. 71; BARTONIEK 1940, Nr. 412; CSAPODI 1973, Nr. 568; *Schallaburg* 1982, 412

(VIZKELETY András); *Kódexek* 1985, 131. sz. (ZENTAI Loránd); *Bibliotheca Corviniana* 1990, 33. sz.

F.F.

AD SERENISSIMUM PRINCEPES AC CHRISTIANISSIMUM PANNONIARUM REGEM MATTHIAM IOANNIS DE REGIMONTE IN TABULAM PRIMI MOBILIS PRAEFATIO

Adui sepe numero viros graues dum seculi nostri cautarentur iniquitatem vehementer dubitare solitos plus ne gerendis rebus humanis conducant litterarum monumenta an morum pericula diuersorum quibus ubiq. societas hominum contextitur. Quippe cum mortali conditione & nascamur & viuamus variis ac pene assiduis impliciti curis vix suos cuiq. affectus tam breui etatis curriculo datur interuiscere. alienas autē cupiditates ac motus animi quoslibet praesertim in viris natu grauioribus quorum consiliis cepte seruantur ciuitates ne diuinare quidem possis. qui & si palam explorentur ad perpetua tamen hominum commercia haudquaquam satis erunt. siquidem experimenta maiorum quo minus iugi commemoratione iuniores moncant multitarum interturbantur. bellis caritate annonae seditionibus & aliis innumeris id genus pessibus. Contra vero si prisco rum dumtaxat monitis inhiare pergat. neq. aliorum mentis tuae specimen flectat. cum mortuis vitam degere non iniuria videberis. aut certe vix paucula quaedam libamenta istinc capeisset qua ad contemporaneos te sodales concipnent. adeo pleraq. omnia solet etas inueterere. Quo mihi rectius colligi visum est utriusq. rei. ad munitulo humani cursus habenas compesci oportere. quoad siue ciuium omnium legitima & inuisiolubilitatena siue dei sum arbitrium permiserit. Nam & si hec duo gerendarum rerum initia constiuat. morum inqua humanorum peritiam & veterum hortamenta scriptorum. non tm parū usq. decrit. quominus singula quaeq. negocia prudentius absoluantur. Quod plane in nostro seculo tantis tanq. variis circumuento erumnis nimium liquet. Iam dudū em vt externa praeteramus gloria eu rope nostre qmuis & prudentia semper & litterarum cultu floruerit. adeo tamē labascit ut nisi protectore quodam diuino iustitua fuerit propediem exitium turpe patira videatur. Nescio si recedere liceat quam crebro

Generalem tabulae usum in primis
explanare. Omnes numeri in hac tabula
positi representant arcus circumferentiarum maiorum
in sphaera existentium. eos numeros duplici
manerie distinximus. sunt enim laterales alii
alii areales. porro laterales bipartito ordine cernuntur descenden-
tes quidem qui sinistre lectoris manui opponuntur. transuer-
sos autem qui in frontibus paginarum statuuntur: quorum utrosque
rubro signatos ad nonagenos usque gradus extendi oportuit.
Reliquos autem uniuersos nigro. finetos areales uocamus. qui in
area tabulae iaceant. Illi sunt numeri precipui nostrae tabulae qui
perinde quasi porae quaedam ad difficiles & abstrusas astrono-
miae considerationes habentur. per quas ingrediendi supputatori
non minus exquisitae quam breuiter pleraque scitu incredibilia
deceperunt. minimeque opus esset aliis numeris nisi gradus in-
tegros scindere solerent astronomi. Cum igitur non nunquam imo
creberrime numeris introituibus adherent minutiae tabula
autem omnes laterales numeros habeat integros. ope pretium
erit pmiscere quo pacto ex numeris fractis si qui subiiciantur
ppositum quodlibet exequamur. Cuius rei gratia & si varias inue-
nerimus uias. eam tamen solum quae tam breuis quam facilis uidetur
monstrare fuit consilium. binis itaque proximis numeris principa-
libus differentias suas rubro signatas interiecimus ut euestigio
constaret quantum cuiuslibet gradui laterali in quacumque parte tabu-
le responderet. quo denique effectu est ut unusquisque arealis nu-
merus duos circa se rubros habeat. alterum quidem sub se. quem
uocabimus differentiam descendente uel subiecticia. alterum autem
iuxta se uersus dextram. qui non iniuria appellabitur differentia
lateralis. Tabulam deinde partis proportionalis more puulgato
condidimus numerum uidelicet quemuis in fronte tabulae scrip-
tum sibi ipsi iungendo & ipsum eundem rursus collecto. ac dein-
ceps a tali continua adiectione numeri memorati non cessando
priusquam ad sexagenaria multiplicationes uentum fuerit. hanc uo-
cabitur tabellam manulem qui semper in manu supputato-
ris gestari aut ante oculos eius libere iacere debeat nulli inter-
ta uolumini quo expeditius ad unamquamque paginam tabulae gene-
ralis accommodari queat. Operaturus igitur nobis duo numeri in-
troituales sunt necessarii. dupliciterque ingredi contingit latera-
liter uidelicet & areatim. quidem dum uterque numerorum introitu-
foris accipitur inter numeros laterales. areatim autem quando alter

Lateraliter

Arcuf dria					Arcuf dria					Arcuf dria					Arcuf dria								
G	G	ā	z̄	ā	z̄	G	G	ā	z̄	ā	z̄	G	G	ā	z̄	ā	z̄	G	G	ā	z̄	ā	z̄
1	1	0	0	0	0	22	23	49	24	0	14	27	26	49	26	0	32	70	69	48	32	1	26
		49	49	0	0			60	1	0	14			49	48	0	32			49	43	1	26
2	1	49	49	0	1	24	22	49	26	0	12	28	27	49	22	0	30	71	70	48	27	1	33
		49	49	0	1			49	49	0	12			60	0	0	30			49	46	1	33
3	2	49	48	0	2	26	24	49	24	0	14	29	28	49	22	0	30	72	71	48	23	1	37
		60	0	0	2			49	49	0	14			49	48	0	30			49	43	1	37
2	3	49	48	0	2	27	26	49	22	0	16	40	39	49	22	0	38	73	72	48	16	1	22
		49	49	0	2			48	49	0	16			60	0	0	38			49	42	1	22
4	2	49	47	0	3	28	27	49	23	0	17	41	40	49	22	0	38	72	73	48	10	1	40
		60	0	0	3			49	49	0	17			49	48	0	38			49	43	1	40
6	4	49	47	0	3	29	28	49	22	0	18	42	41	49	20	0	20	74	72	48	3	1	47
		49	49	0	3			60	0	0	18			49	48	0	20			49	42	1	47
7	6	49	46	0	2	30	29	49	22	0	18	43	42	49	18	0	22	76	74	47	44	2	4
		49	49	0	2			49	49	0	18			49	49	0	22			49	29	2	4
8	7	49	44	0	4	31	30	49	21	0	19	44	43	49	17	0	23	77	76	47	22	2	16
		60	0	0	4			49	49	0	19			49	48	0	23			49	29	2	16
9	8	49	44	0	4	32	31	49	20	0	20	44	42	49	14	0	24	78	77	47	33	2	27
		49	49	0	4			60	0	0	20			49	49	0	24			49	22	2	27
10	9	49	42	0	6	33	32	49	20	0	20	46	44	49	12	0	20	79	78	47	17	2	23
		49	49	0	6			49	49	0	20			49	47	0	20			49	24	2	23
11	10	49	43	0	7	32	33	49	39	0	21	47	46	49	11	0	29	80	79	47	2	2	48
		60	0	0	7			49	49	0	21			49	49	0	29			49	20	2	48
12	11	49	42	0	6	34	32	49	38	0	22	48	47	49	10	0	40	81	80	46	22	3	18
		49	49	0	6			49	48	0	22			49	48	0	40			49	36	3	18
13	12	49	43	0	7	36	34	49	36	0	22	49	48	49	8	0	42	82	81	46	18	3	22
		60	0	0	7			60	1	0	22			49	47	0	42			49	29	3	22
12	13	49	43	0	7	37	36	49	37	0	23	60	60	49	49	0	44	83	82	44	27	2	13
		49	49	0	7			49	48	0	23			49	48	0	44			49	16	2	13
14	12	49	42	0	8	38	37	49	34	0	24	61	60	49	3	0	47	82	82	44	3	2	47
		49	49	0	8			49	49	0	24			49	48	0	47			49	1	2	47
16	14	49	41	0	9	39	38	49	32	0	26	62	61	49	1	0	49	84	82	42	2	4	46
		49	49	0	9			49	49	0	26			49	48	0	49			48	34	4	46
17	16	49	40	0	10	20	39	49	33	0	27	63	62	48	49	1	1	86	84	42	39	7	21
		49	49	0	10			60	0	0	27			49	46	1	1			47	39	7	21
18	17	49	29	0	11	21	20	49	33	0	27	62	63	48	44	1	4	87	86	40	18	9	22
		49	49	0	11			49	44	0	27			49	49	1	4			44	36	9	22
19	18	49	28	0	12	22	21	49	31	0	29	64	62	48	42	1	6	88	87	24	42	12	6
		60	1	0	12			60	0	0	29			49	44	1	6			29	10	12	6
20	19	49	29	0	11	23	22	49	31	0	29	66	64	48	29	1	11	89	88	34	2	22	46
		60	0	0	11			49	49	0	29			49	47	1	11			22	46	22	46
21	20	49	29	0	11	22	23	49	30	0	30	67	66	48	26	1	12	90	89	0	0	60	0
		60	0	0	11			49	48	0	30			49	46	1	12			0	0	60	0
22	21	49	29	0	11	24	22	49	28	0	32	68	67	48	22	1	18						
		49	47	0	11			60	0	0	32			49	48	1	18						
23	22	49	26	0	12	26	24	49	28	0	32	69	68	48	20	1	20						
		49	49	0	12			49	48	0	32			49	42	1	20						

CHRONICA HUNGARORUM

Buda, Hess, 1473., [67] fol., 2°

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Inc. 326.

Az első Magyarországon nyomtatott könyv Hess András budai műhelyében látott napvilágot 1473-ban. Gutenberg 42 soros Bibliájának elkészülte után mintegy két évtizeddel a nyomdászat ilyen korai (bár nem hosszú életű) magyarországi megjelenése figyelemreméltó eseménynek számít. Hess kiadványát csak a német nyelvterületen, Itáliában, Franciaországban és Németalföldön készült nyomtatványok előzték meg.

Hess András Vitéz János prímás, királyi kancellár bízta meg 1471-ben érkezhetett hazánkba. A megbízást Kárai László alkancellár adta át a Rómában tartózkodó nyomdásznak 1470–1471 fordulóján. Hess 1472 nyarán kezdhette meg a Budai Krónika néven is ismert mű elkészítését. A Magyarok Krónikája (*Chronica Hungarorum*) több történeti mű összeolvasztása révén jött létre. Első része egy XIV. századi krónikakompozíció, amely a hun történetet is magába foglalva a magyarok történetét a honfoglalástól Károly Róbert uralkodásáig, egész pontosan 1334-ig tárgyalta. Ennek a kompozíciónak a szövege több, egymással rokonságot mutató XIV–XV. századi kódexben maradt fenn, ezt a nyomtatott kiadvány alapján Budai Krónika-családnak nevezzük. (A kompozíció Nagy Lajos alatt létrejött bővebb változata a Képes Krónika-család). A Budai Krónika második szövegegyesége Károly Róbert uralkodásának végét, az 1335–1342. közötti korszak eseményeit, a király temetésének leírását tartalmazza. A harmadik egység Nagy Lajos király történetét taglalja trónralépte és halála között (1342–1382). A negyedik egység az 1382–1468. közötti időszak (Nagy Lajos halála és Hunyadi Mátyás moldvai hadjárata között eltelt évek) uralkodóival kapcsolatos adatokat és családi vonatkozásokat ismerteti.

Az Országos Széchényi Könyvtár példányát 1843-ban József főherceg, Magyarország nádora vásárolta a gyűjteménynek.

Hasonmás kiadások: *Chronica Hungarorum*. 1473. Ford. Horváth János. Utószó Soltész Zoltánné. Budapest 1973.;

Chronica Hungarorum. 1473. Előszó francia nyelven: Soltész Zoltánné. Budapest 1972.

Irodalom: RMK II 1; GW 6686; BORSÁ Gedeon: Milyen műhelye lehetett Hessnek Budán? *Magyar Könyvszemle* 1989,

237–246; BORSÁ Gedeon: A hazai könyvnyomtatás megalapítása. *Magyar Könyvszemle* 1989, 338–354; BORSÁ Gedeon:

Vitéz János és a könyvnyomtatás. *Magyar Könyvszemle* 1991, 113–116; V. ECSÉDY Judit: *A könyvnyomtatás*

Magyarországon a kéziszajtó korában, 1473-1800. Budapest 1999, 18–25.

E.P.

trahebat electio de rege polonie facta. Et corōari fecit Ladislaū
puerū trimētre. Nichilominus inductus fuit Vladislaus Rex
polonie: coronatusq; corona alba de capite reſq; ſci Stephani
lumpta. Quibus habitis regina Ladislaum filium ſimul cum
corona regni: tradidit ad manus Frederici romanorum regis:
& ducis aultrie. Regnavit autem ipſe Vladislaus i diſſenſioe
regni: annis prope quatuor. & in bello contra turcos iuxta mare
prope caſtrum uarna perit: Anno domini milleſimoquadringē-
teſimoquadraſimoquarto. Hic fuit princeps optis moribus
inſtitutus. religioſus. pius. caſtus. uerax & magnāmus i armis.

**Mortuo Vladislaō: & Ladislaō puero in manibus
Frederici romanorum regis exiſtente: Iohannes de
buny ad in gubernatorem regni eligitur.**

Poſt Vladislaū: & Ladislaō puero in manibus Frederici
romanorum regis exiſtente: cum ſtatuſ regni declinaret in
periculum: electus fuit in gubernatore ſelicis memorie Iohānes
de buny ad: tunc uoy uoda tranſiluanus qui gubernauit regnū
annos. ppe octo. multa egit prelia. ſepſime proſigauit turcos.
ipſe etiam bina uice a turcis pſigatus fuit. & reduxit regnū in
melioſorem ſtatum q̄ acceperat. Demū tradidit regimē regni in
manus Ladislaī regis. per quem ob merita ſua creatus fuit in
comitem: buſtricienſ ppetuū. Poſtremo repulſo turcoꝝ impatore
ab obſidione arcis ſeu caſtri nandoralbenſ: ſelicis uictorie cōpoſ
obit ibidem in nandoralba: Anno domini milleſimoquadringē-
teſimoquinquageſimoſexto. Sepultuſq; eſt in eccleſia albeū
tranſiluanā.

De reductione Ladislaī regis in hungariam.

**Ladislaus filius Alberti romanorum: hungarie: & bohemie
regis: circa duodecimū etatis ſue annū ereptus fuit de manibus
Frederici regis romanorū. corōa regni hungarie nichilominus
per eundem Fredericū retēta. Hic fuit iuuenis probus moribus**

pollens. pudicus fidelis: & p etate prudēs: cepitq; regere uiuētē
ad huc Iohanne gubernatore. Poſtea cū eſſet in bohemia: obiit
prage anno etatis & coronationis ſue decimo octauo: ſepultuſq;
ibidem in eccleſia cathedrali: Anno domini milleſimoquadringē-
teſimoquinquageſimoſeptimo.

De coronatione regis Mathe.

Poſt mortem Ladislaī regis electus eſt in regem hungarie
Matheus ſe. me. filius Illuſtris Iobis de buny ad ppe. co.
buſtricienſ Anno dñi milleſimoquadringēteſimoquinquageſimo
oſtauo: q̄ tam exteris ut bohemiis & poloniis: q̄ nouallis incolis
ſacre corōe ſubiectis ſibi plurimū iſidiatibus ut leo fortiffimus:
inuiſiffimūq; reſtitit. Hic etiā cū ualdiſſimo exercitu regnū
bozne ingreſſus caſtrum munitiffimū Iayezā noie e manibus
turcoꝝ glorioſe eripuerit: deinde uictor rediens ad hungariam:
dyademate ſancti regis Stephāi qd apud Fredericū romanorū
impatore habebat in ciuitate albergalis potitus eſt. Poſtea
uero collecto ingēt exercitu moldauiam terram: puineia ſacre
corōe ſubiectam ſed p id temporis rebellem ingreſſus eſt. hinc
habito acerbiffimo conſictu triū pūū preclarū atq; memorabile
obtinuit. Vnde & uexilla plura inelyte uictorie ſue ſigna budā
uſq; adduxit. que magna cū celebritate in prochiali beatiſſime
Marię uirginis eccleſia affixa hodie conſpiciunt. Reliqua autē
preclara ac mētorabilia facinora ſere iſſimi atq; inuiciffimi dñi
noſtri regis: quia tanta ſunt q̄ breuiter cōprehēdi nequeunt: in
aliud tempus differenda: ac latius proſequenda erunt. Pro quo
dño noſtro illuſtriſſimo atq; gratioſo optimo maximoq; deus
etiam atq; etiā rogandus eſt: ut eum in pace tranſilla: iſtius
obſeruatione: ſuorum dilectione: regni incremento: & diuturna
demū uite incolamitate tenere: ſeruare: & augere dignetur.

**Finita Eude Anno dñi. M. CCCC. LXXIII
in uigilia penthecoſtes: per Andrea Petis**

A katalógustételek szerzői

E.P. Ekler Péter
F.F. Földesi Ferenc
K.B. Kertész Balázs
K.K. Körmendy Kinga
L.J. Lauf Judit
M.E. Madas Edit
N.A. Németh András
R.T. Radek Tünde
T.P. Tóth Péter
Zs.E. Zsupán Edina

IRODALOMJEGYZÉK

ÁBEL 1880a

ÁBEL Jenő: *Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon*. Budapest, 1880.

ÁBEL 1880b

ÁBEL Jenő: *Corvin-codexek*. (Olvastatott a Magyar Tudományos Akadémia 1878. március 4-i ülésén.) In: *Értekezések a Magyar Tudományos Akadémia nyelv- és széptudományi osztálya köréből*. Budapest, 1880.

ÁBEL–HEGEDŰS 1903

ÁBEL Jenő–HEGEDŰS István: *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*. Budapest, 1903.

ARÁNYI 1867

ARÁNYI Lajos: *A vajda-hunyadi vár írásban és képen*. Pozsony 1867.

BALOGH 1966

BALOGH Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában*. I–II. Budapest, 1966.

BALOGH 1985

BALOGH Jolán: *Mátyás király és a művészet*. Budapest, 1985.

BARTONIEK 1937

BARTONIEK Emma: *A Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárának Bessarion-corvinájáról*. Magyar Könyvszemle 1937. 120–125.

BARTONIEK 1940

BARTONIEK, Emma: *Codices manus scripti Latini medii aevi*. Budapest, 1940.

(Catalogus Bibliothecae Musei Nationalis Hungarici. 12.)

BECK 1959

BECK, Hans-Georg: *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*. München, 1959. (Handbuch der Altertumswissenschaft. Byzantinisches Handbuch im Rahmen des Handbuchs der Altertumswissenschaft. Zweiter Teil, erster Band.)

BERKOVITS 1962

BERKOVITS Ilona: *Magyarországi corvinák*. Budapest, 1962.

BERKOVITS 1965

BERKOVITS Ilona: *Magyar kódexek*. Budapest, 1965.

Bibliotheca Corviniana 1990

CSAPODI Csaba–CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Bibliotheca Corviniana*. Budapest, 1990.

Bibliotheca Hungarica I

CSAPODI Csaba–CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt*. I. Budapest, 1988.

BMC VI

Catalogue of books printed in the XVth century now in the British Museum. Part VI. Lithographic reprint. London, 1963.

Bonfini 1941–1959

Antoniis de Bonfinis *Rerum Ungaricarum Decades*,. Ed. Főgel–Iványi–Juhász.

Budapestini 1941. Tom. IV. Lib. III.
47–48.; Bonfini, Antonio: *Mátyás király*.
Budapest, 1959.

BORONKAI 1980

Ioannes Vitéz de Zredna: Opera quae supersunt. Ed. I. BORONKAI, Budapest 1980,
(Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series nova, Tomus III.)

BORONKAI 1987

Vitéz János levelei és politikai beszédei.
Válogatta, a szöveget gondozta és a bevezető tanulmányt írta Boronaki Iván.
Budapest, 1987.

BURAN – ŠEDIVÝ 2003

BURAN, Dušan – ŠEDIVÝ, Juraj: *Listiny a knižné maliarstvo na sklonku stredoveku*.
In: *Gotika*. 2003. 513–527.

BURCKHARDT 1978

BURCKHARDT, Jacob: *A reneszánsz Itáliában*.
2. kiad. Ford. Elek Artúr. Budapest, 1978.

BUZÁS 2004 a

BUZÁS Gergely: *Az esztergomi vár románkori és gótikus épületei*. In: *Az esztergomi Varmúzeum kőtárának katalógusa*. Esztergom, 2004. 7–44.

Cimélia 2000

Cimélia. Az Országos Széchényi Könyvtár kincsei. The Tresures of the National Széchényi Library. Szerk./Ed. Karsay Orsolya.
Budapest, 2000.

CSAPODI 1973

CSAPODI, Csaba: *The Corvinian Library. History and Stock*. Budapest, 1973.

CSAPODI-GÁRDONYI 1984

CSAPODI-GÁRDONYI, Klára: *Die Bibliothek des Johannes Vitéz*. Budapest, 1984.

CSÁSZÁR 1914

CSÁSZÁR Mihály: *Az Academia Istropolitana, Mátyás király pozsonyi egyeteme*. Pozsony, 1914.

CSORBA 1978

CSORBA Csaba: *Esztergom hadi krónikája*. Budapest, 1978.

DARKÓ 1907

DARKÓ Jenő: *Adalékok Laonikos Chalkondyles történetírói egyéniségének jellemzéséhez*. Különnyomat a Budapesti VII. Ker. Külső M. Kir. Állami Főgymnasium 1906–1907. iskolai évi értesítőjéből. Budapest, 1907.

DARKÓ 1910

DARKÓ Jenő: *A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánczi íróknál*. (Felolvasatott a Magyar Tudományos Akadémia 1907. július 3-i ülésén.) In: *Értekezések a Magyar Tudományos Akadémia nyelv- és széptudományi osztálya köréből*. Budapest, 1910. (XXI. kötet, 6. szám)

DARKÓ 1912

DARKÓ Jenő: *Laonikos Chalkondyles nyelvéről*. Egyetemes Philológiai Közlöny, 1912. 785–792; 833–855.

DARKÓ 1922–1927.

DARKÓ Jenő (ed.): *Laonici Chalcocandylae Historiarum Demonstrationes*. I–II. kötet. Budapest, 1922–1927.

DBI 2000

Dizionario biografico degli Italiani. Roma, 2000 (55). 373–382.

Die Illuminierten Handschriften 2002

Die Illuminierten Handschriften und Inkunabeln der Österreichischen Nationalbibliothek. Mitteleuropäische Schulen II. (ca. 1350–1410). Hrsg. Andreas Fingernagel et al. Wien, 2002.

DIMITRIOSZ–KAPITÁNYFY 1974

DIMITRIOSZ–KAPITÁNYFY: *A bizánci irodalom kistükre*. Dimitriosz Hadzisz (vál., bev., ismertető szöveg, jegyz., képanyag)–Kapitányfy István („A bizánciak a magyarokról” című részt összeáll., bev., ism. szövegek, képanyag). Budapest, 1974.

EINARSON 1976

EINARSON, Benedict: *The Manuscripts of Theophrastus' Historia plantarum*. Classical Philology. 1976. 67–76.

EKLER 2006

EKLER Péter: *Georgius Trapezuntius nyelvtani kompendiuma Priscianus „Institutiones”-e alapján*. Antik tanulmányok 2006. 333–340.

EKLER 2007

EKLER Péter: *Adalékok a korvinák történetéhez. Trapezuntius-kódexek, Trapezuntius-korvinák*. Magyar Könyvszemle, 2007 (3) 265–277.

Fragmenta et codices V

Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Győr. Hrsg. András Vizkelety. Budapest, 1998. (Fragmenta et codices in bibliothecis Hungariae V)

FRAKNÓI 1878

FRAKNÓI Vilmos: Vitéz János könyvtára. *Magyar Könyvszemle* 1878. 1–21., 79–91., 190–201.

FRAKNÓI 1879

FRAKNÓI Vilmos: *Vitéz János esztergomi érsek élete*. Budapest, 1879.

GEANAKOPLOS 1962

GEANAKOPLOS, Deno John: *Greek Scholars in Venice. Studies in the Dissemination of Greek Learning from Byzantium to Western Europe*. Cambridge, 1962. 1–9, 279–301.

Gotika 2003

Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia. Red. Dušan Buran et al. Bratislava, 2003.

GRECU 1958

GRECU, Vasile: *Ducæ Historia Turcobyzantina (1341–1462) ex recensione Basilii Grecu / Ducas: Istoria Turco-bizantină (1341–1462)*. Ed. critică de Vasile Grecu. Bukarest, 1958. (Scriptores Byzantini I)

GRECU 1963

GRECU, Basile: *Critobuli Imbriotæ De rebus per annos 1451–1467 a Mechemete II gestis*. Edidit Basilius Grecu. / Critobul din Imbros: Din domnia lui Mahomed al II-lea anii 1451–1467. Ediție de Vasile Grecu. Bukarest, 1963. (Scriptores Byzantini IV)

GRECU 1966

GRECU, Vasile: *Georgios Sphrantzes: Ta kath' heauton kai tina gegonota en tói chronói tés zóés autou 1401–1477 cum Pseudo-Phrantzes in appendice sive Macarii Melissenii Chronicon 1258–1481 ex recensione Basilii Grecu /*

Georgios Sphrantzes: *Memorii 1401–1477 în anexă Pseudo-Phrantzes: Macarie Melis-senos Chronica 1258–1481*. Ed. critică de Vasile Grecu. Bukarest, 1966. (Scriptores Byzantini V)

GW

Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Herausgegeben von der Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Vol. I–VII. Leipzig, 1925–1938. Vol. VIII–IX. Stuttgart–Berlin, 1978–1991. Vol. X. Stuttgart, 2000.

HADINGER 1980

HADINGER, Alois: *Studien zur Buchmalerei in Klostereuburg und Wien vom späten 14. Jahrhundert bis um 1450*. Dissertation. Wien, 1980

HART 1983

H. HART: *Poggio Bracciolini und die Brieftheorie des 15. Jahrhunderts. Zur Gattungsform des humanistischen Briefs*. In: *Der Brief im Zeitalter der Renaissance*. Mitteilung IX der Kommission für Humanismusforschung. Hrsg. F. J. WORSTBROCK. Weinheim, 1983, 81–99.

HERMANN V

Die Illuminierten Handschriften und Inkunabeln der Nationalbibliothek in Wien. V. Teil: Die italienischen Handschriften des Dugento und Trecento. 1–2. Beschrieben von Hermann Julius Hermann. Leipzig, 1928–1929.

HERMANN VI.

Die Illuminierten Handschriften und Inkunabeln der Nationalbibliothek in Wien. VI. Teil: Die Handschriften und Inkunabeln der italienischen Renaissance. Beschrieben von Hermann Julius Hermann. 1–4. Leipzig, 1930–1933.

HOFFMANN 1928

HOFFMANN Edith: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi Könyvtárának illuminált kéziratái*. Budapest, 1928.

HOFFMANN – WEHLI 1992

HOFFMANN Edith: *Régi magyar bibliofilek*. Szerk., bev., jegyz. Wehli Tünde. Budapest, 1992.

HOLTER 1972

HOLTER, Kurt: Ulrich Schreier. In: *Spätgotik in Salzburg. Die Malerei. 1400–1530*. Salzburg, 1972. 233–236.

HORVÁTH 1984

HORVÁTH István: *Az esztergomi Várhegy ásátásának új leletei*. In: VEAB Értesítő 1986. 16–27.

HORVÁTH 1990 a

HORVÁTH István: *Vitéz János palotájának régészeti feltárása*. In: *Esztergom Évlapjai* 1990. 78–97.

HORVÁTH 1990 b

HORVÁTH István: *Mátyás kori építkezés az esztergomi várban c. konferencia Tata 1990*. Komárom–Esztergom megyei Múzeumok Igazgatósága Tudományos füzetek 6. Tata, 1990. 36–51.

HORVÁTH–VUKOV 1986

HORVÁTH István–VUKOV Konstantin: *Vitéz János esztergomi palotája*. Tata, 1986.

HORVÁTH–KELEMEN–TORMA 1979

HORVÁTH István–KELEMEN Márta–TORMA István: *Esztergom és a dorogi járás régészeti topográfiája*. In: *Magyarország régészeti topográfiája* V. kötet. Budapest, 1979.

HORVÁTH–PROKOPP–VUKOV 1990

HORVÁTH István–PROKOPP Mária–VUKOV Konstantin: *Esztergomi vár, lakótorony (Fehértorony)*. Tudományos dokumentáció 1990. 134 l. Kézirat a KÖH Tervtárában és az esztergomi Balassa B. Múzeum Adattárában.

HORVÁTH János 1935

HORVÁTH János: *Az irodalmi műveltség megoszlása*. Magyar humanizmus. Budapest, 1935.

HUNGER 1978

HUNGER, Herbert: *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*. Bd. 1–2. München, 1978. (Handbuch der Altertumswissenschaft. Zwölfte Abteilung. Fünfter Teil: Byzantinisches Handbuch)

HUSZTI 1925

HUSZTI József: *Platonista törekvések Mátyás király udvarában*. Pécs, 1925.

HUSZTI 1955

HUSZTI József: *Pier Paolo Vergerio és a magyar humanizmus kezdetei*. Filológiai Közlöny 1 (1955), 521—533.

IRMSCHER 1975

IRMSCHER, Johannes: *Janus Pannonius és Theodórosz Gazész*. In: Janus Pannonius. Tanulmányok. Szerk. Kardos Tibor–V. Kovács Sándor. Budapest, 1975. 313–316.

JAKÓ 1976

JAKÓ Zsigmond: *Várad helye középkori könyvtártörténetünkben*. In: JAKÓ Zsigmond: Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történetéhez. Bukarest, 1976. 138–168, 329–335.

JANKOVITS 2002

JANKOVITS László: *Accessus ad Janum. A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében*. Budapest, 2002.

KAPITÁNYFFY 2003

KAPITÁNYFFY István: *Hungaro-Byzantina. Bizánc és a görögség a középkori magyar forrásokban*. Szerk. Mayer Gyula–Farkas Zoltán. Budapest, 2003.

KARAYANNOPULOS–WEISS 1982

KARAYANNOPULOS, Johannes–WEISS, Günter: *Quellenkunde zur Geschichte von Byzanz (324–1453)*. I–II. Wiesbaden, 1982.

KARDOS 1973

KARDOS Tibor: *Vitéz János és kora*. Filológiai Közlöny 1972/3–4. sz. 376–382.

KLANICZAY 1982

KLANICZAY Tibor (vál., szöveget gond., jegyz.): *Janus Pannonius. Magyarországi humanisták*. Budapest, 1982.

KLANICZAY 1985

KLANICZAY Tibor: *Az akadémiai mozgalom és Magyarország a reneszánsz korban*. In: Klaniczay Tibor: *Pallas magyar ivadékai*. Budapest, 1985. 9–31.

KLANICZAY 1993

KLANICZAY Tibor: *A magyarországi akadémiai mozgalom előtörténete*. Budapest, 1993.

KLANICZAY 2001a

KLANICZAY Tibor: *Egyetem Magyarországon Mátyás korában*. In: Klaniczay Tibor: *Stílus, nemzet és civilizáció*. [Vál. és szerk. Klaniczay Gábor, Kőszeghy Péter.] Budapest, 2001. 105–156.

KLANICZAY 2001b

KLANICZAY Tibor: Humanizmus és reneszánsz a magyar irodalomban. In: Klaniczay Tibor: *Stílus, nemzet és civilizáció*. [Vál. és szerk. Klaniczay Gábor, Kőszeghy Péter.] Budapest, 2001. 22–32.

KLANICZAY 2001c

KLANICZAY Tibor: Természettudomány és filológia a közép-európai humanizmusban. In: Klaniczay Tibor: *Stílus, nemzet és civilizáció*. [Vál. és szerk. Klaniczay Gábor, Kőszeghy Péter.] Budapest, 2001. 163–175.

KLINGER 2004

KLINGER László: *A magyarországi reneszánsz és Esztergom*. In: *Az Esztergomi Vármúzeum kőtárának katalógusa (Az Esztergomi Vármúzeum füzetek 2.)* Esztergom, 2004. 45–48.

Kódexek 1985

Kódexek a középkori Magyarországon. Szerk. Vizkelety András. Budapest, 1985.

KÖRMENDY 1979

KÖRMENDY Kinga: *A Knauz-hagyaték kódextöredékei és az esztergomi egyház középkori könyvtárának sorsa*. Budapest, 1979.

KÖRMENDY 1988

KÖRMENDY Kinga: *Az ún. Zalka antiphonale töredékei*. Zenetudományi dolgozatok. 1988. 33–41.

KÖRMENDY 2000

KÖRMENDY Kinga: *A Budai II. gyűjtemény esztergomi vonatkozású kódexei*. Magyar Könyvszemle 2000, 351–356.

KRISTELLER 1979

KRISTELLER, Paul Oskar: Italian Humanism and Byzantinum. In: Kristeller, Paul Oskar: *Renaissance Thought and its Sources*. Ed. Mooney, M. New York, 1979. 137–150.

KUBINYI 1999

KUBINYI András: *Vitéz János (1408 k.–1472)*. In: Nagy Képes Millenniumi Arcképcsarnok: 100 portré a magyar történelemből. Szerk. Rácz Árpád, Budapest, 1999, 45–47.

LEPOLD 1936

LEPOLD Antal: *Az esztergomi vár története*. In: *Esztergom Évlapjai* 1936. 51–71.

LEPOLD 1944

LEPOLD Antal: *Esztergom régi látképei*. Budapest, 1944. 62. I–XV. T.

LEPOLD 1968

LEPOLD Antal: *Die Ausgegrabene Königsburg in Esztergom, Ungarn*. In: *Religion, Wissenschaft, Kultur*. Wien, 1968. 95–102.

MACK 1996

MACK, Peter: Humanist Rhetoric and Dialectic. In: *The Cambridge Companion to Renaissance Humanism*. Ed. Kraye, Jill. Cambridge, 1996. 82–99.

MADAS 2004

MADAS Edit: A Corvina újkori története Magyarországon. In: *A holló jegyében. Fejezetek a corvinák történetéből*. Szerk. Monok István. Budapest, 2004. 65–81.

MAMŰL 2005

Humanizmus. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon. IV. kötet. Főszerkesztő Kőszeghy Péter. Budapest, 2005.

MATHES 1827

MATHES Joannes: *Veteris arcis Strigoniensis... descriptio*. Strigonii 1827. 90. l.

MAYER–TÖRÖK 2006

Iani Pannonii opera quae manserunt omnia. Volumen I. Epigrammata. Fasciculus I. Textus. Edidit, praefatus est et apparatu critico instruxit Iulius Mayer. Similia addidit Ladislaus Török. Budapest, 2006.

MAZAL 2003

MAZAL, Otto: *Die Überlieferung der antiken Literatur im Buchdruck des 15. Jahrhunderts*. Bd. 1–4. Stuttgart, 2003.

MEZEY 1961

MEZEY, Ladislaus: *Codices latini medii aevi Bibliothecae Universitatis Budapestinensis*. Budapest, 1961.

MIKÓ 2004

MIKÓ Árpád: Mátyás király könyvtára az uralkodó reprezentációjában. In: *A holló jegyében. Fejezetek a corvinák történetéből*. Szerk. Monok István. Budapest, 2004. 19–43.

MONFASANI 1976

MONFASANI, John: *George of Trebizond. A Biography and a Study of his Rhetoric and Logic*. Leiden, 1976

MONFASANI 1981

MONFASANI, John: *Bessarion Latinus*. Rinascimento ser. 2. 21. Florence, 1981. 165–209.

MONFASANI 1983

MONFASANI, John: *The Byzantine Rhetorical Tradition and the Renaissance*. In: *Renaissance Eloquence: Studies in the Theory and Practice of Renaissance Rhetoric*. Ed. James J. Murphy. Berkeley, California, 1983. 174–187.

MONFASANI 1984

MONFASANI, John: *Collectanea Trapezuntiana. Texts, Documents, and Bibliographies of George of Trebizond*. Binghamton, New York, 1984.

MONFASANI 1990

MONFASANI, John: *L'insegnamento universitario e la cultura bizantina in Italia nel Quattrocento*. In: *Sapere e/è potere. Discipline, dispute e professioni nell'università medievale e moderna: Il caso bolognese a confronto*. Atti del 4° convegno (Bologna, 13–15 aprile 1989), ed. Luisa Avellini, Angela De Benedictis and Andrea Cristiani. Bologna, Istituto per la Storia di Bologna, 1990. 43–65.

MONFASANI 1992

MONFASANI, John: *Testi inediti di Bessarione e Teodoro Gaza*. In: *Dotti bizantini e libri greci nell'Italia del secolo XV*: Atti del convegno internazionale (Trento, 22–23 ottobre 1990), ed. Mariarosa Cortesi and Enrico V. Maltese. Naples, M. d' Auria Editore, 1992. 231–256.

Mon. Eccl. Strig. I–II.

Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I–II. Strigonii, 1874., 1882. (Ferdinandus Knauz)

MORAVCSIK 1953

MORAVCSIK Gyula: *Ungarisch-byzantinische Beziehungen zur Zeit des Falles von Byzanz*. Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest, 1953. (2) 349–359.

MORAVCSIK 1967

MORAVCSIK Gyula: *Studia Byzantina*. Budapest, 1967. 371–381.

MORAVCSIK 1984

MORAVCSIK Gyula (összegyűjtötte, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta): *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Sajtó alá rendezte Kapitánffy István és Ritoók Zsigmond. Budapest, 1984.

MÖLLER 1913

MÖLLER István: *A vajda-hunyadi vár építési korai*. In: Forster Gyula: *Magyarország műemlékei* III. MOB. Budapest, 1913. 102–140.

NAGY 1975

NAGY Zoltán: *Vitéz János művészeti alkotásai Janus Pannonius műveiben*. In: *Memoria Saeculorum Hungariae 2. – Janus Pannonius*. Budapest 1975. 265–290.

NAGY 1986

NAGY Zoltán: *Vitéz János „Szép Palotája” írott források tükrében*. In: *Komárom Megyei Múzeumok Közleményei 2*. Tata, 1986. 93–117.

NÉMETHY 1900

NÉMETHY Lajos: *Emléklapok Esztergom múltjából*. Esztergom, 1900.

OETTINGER 1933

OETTINGER, Karl: *Der Illuminator Michael*. Die Graphische Künste, 1933. 1–16.

OLAJOS 1995

OLAJOS Terézia: *A magyarországi bizantinológia a XX. században*. In: *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*. Szerk. Koszta László. Szeged, 1995. 381–399.

OSTROGORSKY 1963

OSTROGORSKY, Georg: *Geschichte des byzantinischen Staates*. Dritte, durchgearbeitete Auflage. München, 1963. (Byzantinisches Handbuch im Rahmen des Handbuchs der Altertumswissenschaft. Erster Teil, zweiter Band.)

PAJORIN 2005

PAJORIN Klára: *La cultura di János Vitéz*. In: *Camoenae Hungaricae 2* (2005). Szerk. Kecskeméti Gábor. Budapest, 2005. 13–22.

Pannonia Regia 1994

Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. Szerk. Mikó Árpád–Takács Imre. Budapest, 1994.

PAPADOPOULOS 1935

PAPADOPOULOS, I. B.: *Georgii Phrantzae Chronicon I*. Leipzig, 1935.

PLP 1976

Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit. 1. Faszikel. Erstellt von Erich Trapp unter Mitarbeit von Rainer Walther und Hans-Veit Beyer mit einem Vorwort von Herbert Hunger. Wien, 1976.

PLP 1977

Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit. 2. Faszikel. Erstellt von Erich Trapp unter Mitarbeit von Rainer Walther und Hans-Veit Beyer. Wien, 1977. (Veröffentlichungen der Kommission für Byzantinistik. Bd. I/2.)

PLP 1994

Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit. 12. Faszikel. Erstellt von Erich Trapp unter Mitarbeit von Hans-Veit Beyer, Ioannes G. Leontiades und Sokrates Kaplaneres. Wien, 1994. (Veröffentlichungen der Kommission für Byzantinistik. Bd. I/12.)

PROKOPP 1975

PROKOPP Mária: *Vitéz János esztergomi palotája*. In: *Memoria Saeculorum 2*. Budapest, 1975. 255–264.

PROKOPP 1990

PROKOPP Mária: *Vitéz János esztergomi studiójának falfestészeti rekonstrukciója. – Ikonográfiai program*. In: Horváth–Prokopp–Vukov 1990. 101–121.

RADÓ 1973

RADÓ, Policarpus: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum*. Budapest, 1973.

RICE HENDERSON 1987

RICE HENDERSON, Judith: George of Trebizond. In: *Contemporaries of Erasmus. A Biographical Register of the Renaissance and Reformation*. Toronto–Buffalo–London, 1987. Vol. 3. 340–343.

RITOÓKNÉ 2002a

RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: A magyar humanizmus-kutatásról Schallaburg után. In: Ritoókné Szalay Ágnes: *Nympha super ripam Danubii. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*. Szerk. Jankovits László. Budapest, 2002. 9–21.

RITOÓKNÉ 2002b

RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: Vetési László vershagyatéka. In: Ritoókné Szalay Ágnes: *Nympha super ripam Danubii. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*. Szerk. Jankovits László. Budapest, 2002. 109–120.

RITOÓKNÉ 2004

RITOÓK–SZALAY Ágnes: *Das gemeinsame Europa der Humanisten*. Camoenae Hungaricae 1 (2004). Szerk. Kecskeméti Gábor. Budapest, 2004. 51–58.

ROLAND 2003

ROLAND, Martin: Illustrierte Missalien in Brünn, Preßburg und Österreich in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Methodische Ansätze zur Lokalisierung von Cod. 4812 der Österreichischen Nationalbibliothek. In: *The History of Written Culture in the „Carpatho-Danubian” Region I*. Ed. Hana Pátková, Pavel Spunar, Juraj Šedivý. Bratislava–Praha, 2003. 121–153.

ROSENAUER 1969

ROSENAUER, Artur: *Zu einer niederländischen Beweinungskomposition und ihren Reflexen in der österreichischen Malerei des 15. Jahrhunderts*. Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte 1969. 157–166.

SANDYS 1958

SANDYS, John Edwin: *A History of Classical Scholarship*. Vol. II. New York, 1958.

Schallaburg 1982

Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. Katalog. Schloß Schallaburg. Wien, 1982.

SCHMIDT 1963

SCHMIDT, Gerhard: Die Buchmalerei. In: *Die Gotik in Niederösterreich. Kunst, Kultur und Geschichte eines Landes im Spätmittelalter*. Hrsg. Fritz Dworschak–Harry Kühnel. Wien, 1963. 93–114.

SCHMIDT 1967

SCHMIDT, Gerhard: Buchmalerei. In: *Gotik in Österreich*. Ausstellung. Krems, 1967. 134–178.

SCHMIDT 1983

SCHMIDT, Gerhard: Ein unbekanntes Werk Ulrich Schreiers in Polen. In: *Von österreichischer Kunst. Franz Fuhrmann gewidmet*. Klagenfurt, 1983. 37–41.

SCHMIDT 1992

SCHMIDT, Gerhard: *Anmerkungen zu dem Missale des Wiener „Collegium Ducale“*. Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte 45, 1992. 183–194.

SCHMIDT 2005

SCHMIDT, Gerhard: *Malerei der Gotik. Fixpunkte und Ausblicke*. I–II. Hrsg.: Martin Roland. Graz, 2005. Bd. I.

SETTON 1956

SETTON, K.: *The Byzantine Background to the Italian Renaissance*. In: *Proceedings of the American Philosophical Society*. C, 1956. 1–76.

Sigismundus 2006

Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437. Szerk. Takács Imre. Budapest–Luxembourg, 2006.

SIMON 2002

SIMON, Achim: *Österreichische Tafelmalerei der Spätgotik. Der niederländische Einfluß im 15. Jahrhundert*. Berlin, 2002.

SOPKO 1986

SOPKO, Július: *Kódexy a neúplne zachované rukopisy v Slovenských knižniciach*. Matica Slovenská 1986.

STUDNIČKOVÁ 2004–2005

STUDNIČKOVÁ, Milada: *Vážka jako obraz duše hledající spásu Východ bratislavského misálu IV (AMB EL 13a) a skupina iluminovaných rukopisů brixenského, vídeňského a jihoněmeckého původu z poloviny 15. století (Libelle als Sinnbild der heilsuchenden Seele. Die Ausstattung des Pressburger Missales IV (AMB EL 13a) und die Gruppe der illuminierten Handschriften der Brixener, Wiener und süddeutschen Herkunft aus der Mitte des 15. Jahrhunderts*. Galéria – Ročenka Slovenskej Národnej Galérie v Bratislave 2004–2005. 149–159.

SZAKÁLY 1990

SZAKÁLY Ferenc: *Vitéz János, a politikus és államférfi (Pályavázlat – kérdőjelekkel)*.

In: Vitéz János Emlékkönyv. Esztergom Évlapjai 1990, 9—38.

SZENDREI 1988

SZENDREI Janka: *A Zalka antiphonale provenienciája*. Zenetudományi dolgozatok. 1988. 21–31.

Széles 1759

Széles, Georgius: *Liber Commentarius (Rudera Metropolitanae Strigoniensis Ecclesiae)* 1759. Kézirat az Esztergomi Prímási Levéltárban. Esztergom, Prímási Levéltár. P. 66.

Széles 1761

Széles, Georgius: *Rudera Eccl. Cath. S. Adalberti M... in arce Strigoniensi existentia*. Strigonii 1761. – Esztergom, Prímási Levéltár: AEV. 1344. A hasonmás és magyar fordítása megjelent: Széless György: *Az esztergomi Szent Adalbert székesegyház*. Esztergom, 1998. A latin szöveget fordította: Waigand József és Romhányi Beatrix, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Marosi Ernő és Horváth István.

SZOMBATHY 1980

SZOMBATHY Viktor: *Esztergomi séta*. In: *Dunakanyar Tájékoztató*. Bp., 1980/4. 19–21.

THOMSON 1988

THOMSON, Ian: *Humanist Pietas: The Panegyric of Ianus Pannonius on Guarinus Veronensis*. Bloomington, 1988.

Thúróczi 1957

Thúróczi János: *Magyar krónika*. Budapest, 1957.

TÖRÖK 1985

TÖRÖK Gyöngyi: Középkori magyarországi könyvfestészet. In: *Kódexek* 1985. 35–48.

TÖRÖK 1987

TÖRÖK Gyöngyi: Könyvfestészet (1430–1470 körül). In: *Magyarországi művészet 1300-1470*. Szerk. Marosi Ernő. Budapest, 1987. 725–733.

Uralkodók 2002

Uralkodók és corvinák. Szerk. Karsay Orsolya. Budapest, 2002.

VASOLI 1983

VASOLI, Cesare: *A humanizmus és a reneszánsz esztétikája*. Ford. Bernát György. Budapest, 1983.

VAYER 1953

VAYER, Lajos: *Bemerkungen zu einer Schongauer-Zeichnung*. Acta Historiae Artium I. (1953) 1–2. 115–133.

VIZKELETY 2007

Mittelalterliche lateinische Handschriften der Széchényi-Nationalbibliothek. Hrsg. András VIZKELETY. Budapest, 2007.

V. KOVÁCS 1971

Magyar humanisták levelei XV–XVI. század. Közreadja (válogatta, bevezette és jegyzetekkel ellátta) V. Kovács Sándor. Budapest, 1971. (Nemzeti Könyvtár)

V. KOVÁCS 1972

V. KOVÁCS Sándor (szerk., utószó, jegyzetek): *Janus Pannonius munkái latinul és magyarul*. Janus Pannonius élő emlékeztének halálának ötszázadik évfordulója alkalmából. Az előszót írta Csorba Győző. Budapest, 1972.

V. KOVÁCS 1987

V. KOVÁCS Sándor: *Eszmetörténet és régi magyar irodalom. Tanulmányok*. Budapest, 1987, 259—313. 260.

VOIT 1957

VOIT Pál: *Gyarmati Dénes mester és a régi magyar építőgyakorlat*. In: *Művészettörténeti tanulmányok*. Budapest, 1957. 46–87.

VUKOV 1989

VUKOV Konstantin: *Az esztergomi Vitéz palota szerkezeti megoldásai*. Műemlékvédelem 1989/4. 252–255.

VUKOV 1990

VUKOV Konstantin: *Az esztergomi vár XV. századi érseki palotájának rekonstrukciója*. In: *Esztergom Évlapjai* 1990. 98–160.

VUKOV 2004

VUKOV Konstantin: *A középkori esztergomi palota épületei*. Budapest, 2004.

WEHLI 1987

WEHLI Tünde: *Bécsi miniátorok a magyarországi városokban és az udvar szolgálatában*. In: *Zsigmond* 1987. II. 364–367.

WEHLI 1994

WEHLI Tünde: *Franciscus de Castello Ithallico Budán*. In: *Pannonia Regia* 1994. 419–421.

WEHLI 2000

WEHLI Tünde: *A budai könyvfestészet Mátyás-kori kezdeteinek kérdéséhez*. *Ars Hungarica* 2000. 19–26.

ZIRNBAUER 1927

ZIRNBAUER, Heinz: *Ulrich Schreier. Ein Beitrag zur Buchmalerei Salzburgs im späten Mittelalter unter besonderer Berücksichtigung der Entwicklung der Landschaftsdarstellung*. München, 1927.

Zsigmond 1987

Művészet Zsigmond király korában. 1387–1437. I–II. Szerk.
Beke László–Marosi Ernő–Wehli Tünde. Budapest, 1987.

A KIÁLLÍTOTT KÖTETEK JEGYZÉKE
A KÖLCSÖNZŐ INTÉZMÉNYEK RENDJÉBEN
(zárójelben a katalógus tételszáma)

Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár	Inc. 181.	(44)
Cod. Lat. 25.	(15)	Inc. 326. (50)
Cod. Lat. 73.	(4)	App. H. 1625. (48)
Cod. Lat. 98.	(5)	
	Győr, Egyházmegyei Könyvtár	
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár	Fr. 65/ 5, 6	(10)
Cod. Lat. 165.	(14)	
Cod. Lat. 234.	(38)	
Cod. Lat. 241.	(40)	
Cod. Lat. 268.	(6)	
Cod. Lat. 314.	(19)	
Cod. Lat. 317.	(8)	
Cod. Lat. 344.	(35)	
Cod. Lat. 351.	(47)	
Cod. Lat. 357.	(41)	
Cod. Lat. 359.	(9)	
Cod. Lat. 370.	(36)	
Cod. Lat. 371.	(45)	
Cod. Lat. 405.	(12)	
Cod. Lat. 410.	(2)	
Cod. Lat. 412.	(49)	
Cod. Lat. 415.	(37)	
Cod. Lat. 416.	(46)	
Cod. Lat. 423.	(28)	
Cod. Lat. 438.	(30)	
Cod. Lat. 446.	(11)	
Cod. Lat. 506	(7)	
Cod. Lat. 529.	(39)	
Cod. Germ. 53.	(13)	
MNy 67.	(16)	
MNy 72.	(17)	
MNy 73.	(18)	
Fragm. A 58.	(10)	
Facs. I. Ms. 76.	(27)	
Fol. Hung. 1110/I.	(27)	
	Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár	
	Ms. 311.	(22)
	München, Bayerische Staatsbibliothek	
	Clm 15731	(31)
	Clm 15732	(32)
	Clm 15733	(33)
	Clm 15734	(42)
	Clm 15738	(43)
	Clm 15739	(26)
	Roma, Biblioteca Apostolica Vaticana	
	Vat. Palat. lat. 1711.	(23)
	Cod. Vat. lat. 3382.	(29)
	Salzburg, Stiftsbibliothek St. Peter	
	A. VII. 39.	(21)
	Wien, Benediktinerabtei U. L. Fr. zu den Schotten	
	Cod. Lat. 305.	(1)
	Wien, Österreichische Nationalbibliothek	
	Cod. 100.	(20)
	Cod. 141.	(24)
	Cod. 173.	(25)
	Cod. 431.	(34)
	Cod. 5051.	(3)

